జయతి వరవస్తు

కల్హారవర్తికాద్యనేక గ్రన్థకర్తయగు

శ్రీరాజచూడామణి దీక్షితునిచే

రచియింపఁబడ్డిన

కావ్యదర్పణమను

నలఙ్కారశాస్త్ర మహాగ్రన్థమునందు

ఆఱుల్లాసములు.

శ్రీ వరవస్తు

శ్రీనివాసభట్టనాథాచార్యులయ్యవారలుఁగారిచే

నక్కడక్కడ విశేషములఁజేర్చి

పరిష్కరింపఁబడి ప్రకటింపఁబడియెను.

VIZAGAPATAM.
Printed by A. C. Srinivasacharier.
ARSHA PRESS. 1877.

౧ శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

౧ కావ్యదర్పణసవ్యాఖ్యానే

ప్రథమోల్లాసః

భట్టారకమ్మయపో భూమిరాగిస్వాజతిశయానితి। సద్వా
ప్రాలోకసేనమాత్రిదివ్యాగయా కాః విశేషతాః.

కావ్యదర్పణాఖ్యం గ్రన్థమారభమాణో గ్రన్థకారో నిర్విఘ్న
దిష్టాతాయస్యేష్టదేవతాం స్తువన్ వస్తునిర్దేశమప్యాచరతి
గ్రథతే॥ నియత్యనియతామితి॥

నియత్యనిర్మితాం హ్లాదమయీం నవరసోజ్జ్వలామ్।
కృతిం స్వతన్త్రాం కుర్వాణా కవేర్జయతి భారతీ॥౧

నియతిర్నామ కాలతత్త్వాత్పరం సప్తవింశతితమం తత్త్వమ్
సా చ పద్మాదావేవ సౌరభాదికం నియమయతీతి శైవశాక్తాది
తన్త్రేషు ప్రసిద్ధమ్- యద్వా నియతిరదృష్టం తయా బ్రహ్మకృ
తిర్నియమితా- భారతీ కృతిస్తు న నియతి నియమితా - పద్మా
దివ్యతిరిక్తకామినీముఖాదావపి సౌరభాదివర్ణనాత్ - హ్లాదమ
యీ మానసఘనామ్- బ్రహ్మకృతిర్హి సుఖదుఃఖమోహాత్మికా-
యస్మాత్సైవ కామినీ కామినం సుఖాకరోతి- తం ప్రతి తస్యా
స్సుఖాత్మకసత్త్వసంబన్ధిత్వాత్-సైవ సపత్నీం దుఃఖాకరోతి-
తాం ప్రతి దుఃఖాత్మకరజస్సంబన్ధిత్వాత్ - సైవ తామలభమాన
మన్యం మోహయతి- తం ప్రతి తస్యా మోహస్వరూపతమస్సంబ
న్ధిత్వాత్ -ఏవం విశ్వమాత్రస్య సుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వమూహ్యమ్
భారతీకృతిస్త్వానన్దమాత్రఘనా- న చ శత్రుకావ్యం దుఃఖజనన
మిహాప్యవిశిష్టమితి వాచ్యమ్- శత్రుకావ్యశ్రవణానన్తరం సుఖ
స్యైవ జననాత్ తదీయాత్యుత్కర్షానుసంధానేనైవ పశ్చాద్దుఃఖోత్ప
త్తేః- న చైవమపి క్వచిదజ్ఞానవశగమేన మోహజనకత్వమపర్జనీ
యమితి వాచ్యమ్- వ్యుత్పన్నబుద్ధ్యవిషయార్థప్రతిపాదక
స్యాకావ్యత్వాత్ అవ్యుత్పన్నబుద్ధ్యవిషయార్థకత్వేచాన్యాని

కీర్తిత కామినీ సౌన్దర్యవత్ । కావ్యస్యాపహాధాదిగిదిక్ - న
వరసోజ్జ్వలాం నవభిశ్శృఙ్గారాదిభీరసైరుజ్జ్వలాం హృద్యామ్
యద్వా నవరసా యస్యాం సా నవరసా సాచాసావుజ్జ్వలా చేతి
కర్మధారయః- బ్రహ్మకృతౌ తు మధురాస్వాదయష్ట దేవ రసాః-
నచ తైస్సాహిత్యైవ అమ్లాదీనా మహృద్యత్వాత్ - నచాత్రాపి
కరుణాది రసానాం సహృద్యతేతి వాచ్యమ - తేషామపి కావ్య
నిబద్ధానాం నాటకే ఉపనీయమానానాం చాస్వాద్యమానత
యా తద్దశాయాం హృద్యత్వే నైవానుభవసాక్షికత్వాత్ అన్య
థా తత్ర ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యయోగాత్ - స్వాతన్త్ర్యం పర
మాణ్వాది సమవాయికారణ తత్క్రియా గుణాద్య సమ
వాయి కారణ నిరపేక్షత్వం- యద్వా స్వపదే ప్రస్తుతా
భారత్యుచ్యతే తన్మాత్రా యత్తాసు- బ్రహ్మ కృతిస్తు నవ
విధా- తాదృశీం కవేః కృతిం- క్రియత ఇతి కృతిః కావ్యమ్- క
రణం కృతిరితి కావ్యరచనానుకూలవ్యాపారో వా- తాం కుర్వతీ-
నచ కవికృతేః కవిరేవ కర్తా న భారతీతి వాచ్యమ్- న్యాయమతే కు
లాలాది కర్తృకస్యాపి ఘటాదేరీశ్వరకర్తృకత్వవత్ కవికర్తృ
కకృతేరపి భారతీకర్తృకత్వస్యాప్య విరోధాత్ - యద్వా కృతి
పదం రసాభివ్యక్తిపరమ్- కవిపదం చ భారతీపదనాన్వేతి- త
తశ్చోక్తరూపాం రసాభివ్యక్తిం కుర్వతీ కవేర్భారతీ కావ్యం
జయతి- ఉత్కర్షేణ వర్తతే- నన్వేవం కవిభారత్యాశ్శబ్దాత్మికా
యా దేవతాత్వాభావేన తత్స్తుతేర్విఘ్నవిఘాత సామర్థ్యాభా
వాత్ ప్రకృతాసాఙ్గత్యమ్- నచాత్ర భారతీ పదం లక్షణయా త
దధిష్ఠానదేవతాం ప్రతిపాదయతీతి నోక్తదోష ఇతి వాచ్యమ్-
తథా సతి కవిపద వైయర్థ్యమ్- కించ కవిసంబన్ధిశబ్దాధిష్ఠాతృ
దేవతాలాభార్థం తదితి వాచ్యమ్- శబ్దాధిష్ఠాతృదేవతాన్తరాభా
వేన తాదృశదేవతాప్రతీతేరపి భారతీపదేనైవసిద్ధేః- నచ శివాది
దేవతాన్తరాణామపి తత్తన్మాత్రాత్మకశబ్దాధిష్ఠాతృత్వేన తద్వ్యావ
ర్తకత్వేన కవిసంబన్ధిశబ్దాధిష్ఠాతృదేవతాప్రతీతేః కవిపదం వినా
నలాభ ఇతి వాచ్యమ్- తథాపి శబ్దేతదధిష్ఠాతృదేవతా శక్తస్య భా
రతీపదస్య కవిపదసమభివ్యాహారేణ శబ్దరూపార్థ ఏవ శక్తేః

నియతప్రతీతత్వేన లక్షణయాఽపి తద్విధిస్తావ దేవతాప్రతీత్యసం
భవాదితి చేన్న - ముఖ్యయా వృత్త్యాఽత్ర శబ్దాత్మక కవిభారతీస్తు
తేరేవ క్రియతే - వ్యఞ్జనయా తు తద్విధిస్తావ దేవతాస్తుతిః - వ్య
ఙ్గ్యార్థాన్య విఘ్నవిఘాత సామర్థ్యాచ్చ న ప్రకృతాసాఙ్గత్యమ్ -
అత్ర భావవస్త్వలఙ్కారాస్త్రయోఽపి వ్యజ్యన్తే - తథా హి భార
తీస్తుత్యాదిభిరనుభావై ర్భారతీవిషయా రతిర్వ్యజ్యతే - తతశ్చ
దేవతాదివిషయరతే ర్భావత్వేన వక్ష్యమాణత్వా ద్భావవ్యక్తిః -
తథా ముఖతః కవిభారతీస్తుతిరితి పక్షే దేవతాస్తుతిరూపం వస్తు
వ్యజ్యతే ముఖత ఏవ దేవతాస్తుతిరితి పక్షేఽపి తాం ప్రతి ప్రణ
తోఽయమితి నమస్కారరూపం వస్తు వ్యజ్యతే - నను జయతీ
త్యుత్కర్షప్రతియోగినో విశేష్యానుపాదానాత్ సంకోచే
మానాభావేన భారత్యాస్సర్వోత్కృష్టత్వప్రతీతేః అయం తతో
ఽపకర్షజ్ఞానవాన్ భారతీగతసర్వోత్కృష్టత్వజ్ఞానవత్త్వాది
త్యనుమానాదేవ నమస్కారప్రతీతిర్న వ్యఞ్జనయా న చ తద్గ
తోత్కర్షజ్ఞానవత్త్వస్య తదపేక్షయా స్వగతాపకర్షజ్ఞానేన క
స్తరివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్ - ఉత్కర్షాపకర్షయోస్సమానవిత్తి
వేద్యత్వాదితి చేన్న - న హ్యపకర్షజ్ఞానమాత్రం నమస్కారస్త
థా సతి రాజా జయతీతి స్తుత్యాదిస్తావపి నమస్కారానుమి
త్యాపత్తేః - కిం తు భక్తిశ్రద్ధాపూర్వకమపకర్షజ్ఞానమ్ - తచ్చ
వ్యఞ్జనయైవ స్యాత్ - అస్తు వాఽత్రానుమితిసంభవః - తథాపి
తస్యా వ్యాప్తిస్మృత్యాదిసాపేక్షత్వేన విలంబా ద్వ్యఞ్జనయా
ఏవ ఝటితి ప్రవృత్తేః - తథా భారతీకృతే ర్బ్రహ్మకృత్యపేక్షయా
భారత్యాశ్చ బ్రహ్మాపేక్షయా ప్రతీయమానో వ్యతిరేకః ప్రతి
యోగినో ర్బ్రహ్మకృతి బ్రహ్మణో రనుపాదానా ద్వ్యఙ్గ్య ఇత్యల
ఙ్కారధ్వనిః - ఏవం చ భారతీవిషయకరతిభావస్య వ్యఞ్జనేనా
లక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యస్య వస్త్వలఙ్కారయో ర్వ్యఞ్జనేన లక్ష్యక్రమ
వ్యఙ్గ్యస్య చ ప్రాధాన్యేనాత్ర ప్రబన్ధేఽభిధేయత్వమితి ధ్వని
తమ్ - కవిభారతీస్తుత్యా చ సామాన్యతః కావ్యమత్ర ప్రబన్ధేఽ
భిధేయమితి ధ్వనితమితి దిక్ ॥ ౧ ॥

నన్వేవమభిధేయప్రతిపాదనేఽపి ప్రయోజనాభావేన ప్రవృ

[illegible]వతాం న చ ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ ప్రయోజనమభిధత్తే

కావ్యం [illegible] యశసేఽర్థాయ శివేతరనివృత్తయే ।
కాన్తావదుపదేశాయ పరనిర్వృతయే [illegible] ॥ ౨ ॥

కావ్యం హి లోకోత్తరవర్ణనానిపుణకవికర్మ. యశసే. అత్ర [illegible] [illegible] [illegible]-హి [illegible] తథా [illegible] [illegible] యశసః [illegible] హర్షాదిభ్యో ధావకాదీనాం [illegible] [illegible] ధనార్థనివృత్తేశ్చ [illegible] [illegible] [illegible] నాథావశతి ధావ [illegible] [illegible] యథా [illegible] [illegible] రసాఙ్గభూతవ్యా[illegible] [illegible] [illegible] నాయకమభిముఖీకృత్య హిత [illegible] [illegible] కావ్యమపి రసాఙ్గభూతవ్యఙ్గ్యవ్యాఖ్యానా [illegible] [illegible] [illegible] యమభిముఖీకృత్య [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] దనిష్టసాధన [illegible] [illegible] యథా [illegible] ప్రయోజనస్యాపి [illegible] ప్రవర్తయతి తథా [illegible] సత్యకర్మాదౌ ప్రవర్తకతయా [illegible] [illegible] [illegible] అనిష్టసాధనతయా [illegible] శబ్దప్రధానాత్ వేదాత్, వస్తుతత్త్వాఖ్యానమాత్రపరతయా సుహృత్సంమితాత్ వాచ్యార్థమాత్రపరతయా అర్థప్రధానాచ్చ పురాణాదేశ్చ, రసప్రధానతయా తదఙ్గభూతశబ్దార్థాభిశిష్టస్య కావ్యస్యాతిశయో దర్శిత ఇతి ధ్యేయమ్. తథా నిరుక్తాధికేచ్ఛావిషయతయా సర్వప్రయోజనమౌళిభూతం రసానుకూలవిభావాద్యనుసంధానేనాభివ్యక్తం స్వయంప్రకాశానందాత్మకం విషయాన్తరసంస్పర్శరహితం మానసం చ శ్రవణసమనన్తరమేవావిర్భావయతి. అత్ర చ కవేరివ సహృదయస్యాప్యభ్యుదయేన యశోఽర్థశ్చ భవతి. దేవతావిషయకావ్యాహారా దనర్థనివృత్తిశ్చ. కాన్తావదుపదేశశ్చ సహృదయస్యైవ. కవేరపి సహృదయతాదశాయా మానన్దో భవతీతి ధ్యేయమ్. ఏవం రాజాదివిషయకోచితోపచారాద్యపరిజ్ఞానం చ ప్రయోజనమూహ్యమ్. ఏవం చ కావ్యస్య దృష్టాదృష్టానేకప్రయోజనవత్త్వాత్ తద్వ్యాపారాత్మకే అస్మిన్ శాస్త్రే ప్రవృత్తిరు

ఇతి భావః॥ ౨॥

ఏవమిష్టసాధనతాజ్ఞానే ఽపి శక్త్యుపాయతాజ్ఞానాభావే ప్రవృత్తిమణ్డలాహారకాదావివ న కావ్యే ప్రవృత్తిస్స్యాదితి శక్త్యుపాయతాం తస్య దర్శయతి॥

శక్తిర్నిపుణతా లోకశాస్త్రకావ్యాద్యవేక్షణాత్ ।
కావ్యజ్ఞశిక్షయాభ్యాస ఇతి హేతుస్తదుద్భవే॥ ౩॥

అక్లిష్టపదపదార్థస్ఫురణహేతుః కవిత్వబీజభూతో బుద్ధివిశేషశ్శక్తిః - యదాహుః — మనసి సదా సుసమాధిని విస్ఫురణమనేకధాఽభిధేయస్య। అక్లిష్టాని పదాని చ విభాన్తి యస్యామసౌ శక్తిరితి - ప్రతిభైవ శక్తిరిత్యపరే - యదాహుః — స్మృతిర్వ్యతీతవిషయా మతిరాగామిగోచరా। బుద్ధిస్తాత్కాలికీ ప్రోక్తా ప్రజ్ఞా త్రైకాలికీ మతా॥ ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం విదుః। ...వర్ణనీ గిరాం ద్యావ్య శాస్త్రం చ కవికర్మ చ। ప్రజ్ఞోపజ్ఞాంతయోరాద్యం ప్రతిభోద్భవమిష్టమితి - న చాస్యాః కవిత్వహేతుత్వే కిం మానమితి వాచ్యమ్ - తదభావే రచనాయా ఏవానుదయాత్ కథంచిదుదితాయా అపి ఉపహాస్యతాదర్శనాత్ తస్యాః కవితాహేతుత్వం నిశ్చీయతే. న చ తాం వినాఽపి రచనోదయే వ్యభిచారాన్న తస్యా హేతుత్వమితి వాచ్యమ్ - న హి రచనామాత్రం కవిత్వం కింతు రసోపస్థిత్యనుకూలరచనా - సా చ తాం వినా నోదేత్యేవేతి న వ్యభిచారః - న చ తాదృశశక్తేరదృష్టైకసాధ్యతయా కథం కావ్యస్య శక్త్యుపాయత్వమితి వాచ్యమ్ - దేవతారాధనాదిద్వారా తాదృశేష్టసంపాదనసంభవాదితి ధ్యేయమ్ - లోకపదం లోకవృత్తాన్తపరమ్. తజ్జ్ఞానస్యైవ రచనాహేతుత్వాత్ - ఉక్త్యుక్తాదిచ్ఛన్దోభేదజ్ఞానోపయోగినాం ఛన్దోవిచిత్యాదిచ్ఛన్దశ్శాస్త్రాణాం సుశబ్దాపశబ్దజ్ఞానోపయోగిపాణినీయాదివ్యాకరణశాస్త్రాణాం చ తథాఽనేకపదలిఙ్గభేదాదిజ్ఞానోపయోగినామమరసింహాదికృతాభిధానకోశానాం నృత్తగీతాదిసకలప్రతిపాదకభరతాదిశాస్త్రాణాం ధర్మార్థకామమోక్షరూపచతుర్వర్గప్రతిపాదకమన్వాదిస్మృతినీతిశాస్త్రకామశాస్త్రయోగశాస్త్రవేదాన్తశాస్త్రా

ణాం శాలిహోత్రాదికృతగజతురగఖడ్గాదిలక్షణగ్రన్థానామ్
ఇతిహాసపురాణానాంచ శాస్త్రపదం వాచకమ్. కావ్యపదంచ
మహాకవిప్రణీత కుమారసంభవాదిపరమ్. ఏతేన స్వకావ్యస్యాపి
కావ్యపదేనోపాదానాదన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యపాస్తమ్.
ఆదిపదాత్ తత్తన్నృత్తోచితాభినయవేషాలఙ్కారాదికం గృ-
హ్యతే. తతశ్చ లోకవృత్తానాదీనామాలోచనాత్ ఉపార్జి-
తో వ్యుత్పత్తిపదాభిధేయః తత్తదవధారణజనితదృఢసంస్కార-
విశేషో నిపుణతా. లోకవృత్తాదీనాంచ కావ్యాఙ్గత్వముక్తం సా-
హిత్యమీమాంసాయామ్ — న స శబ్దో న తద్వాచ్యం న సా విద్యా
న సా కలా । జాయతే యన్న కావ్యాఙ్గమహో భారో గురుః కవే
రితి. కావ్యం కర్తుం విచారయితుం యే జానన్తి తదుపదేశేన అ-
భ్యాసః కరణే విచారణే చ పునః పునః ప్రవృత్తిః. నన్వాకస్మి-
హేతుత్వేఽన్యోన్యాశ్రయః. కరణే సత్యభ్యాసోఽభ్యాసే స-
తి కరణమితి చేన్న. పూర్వపూర్వజన్మాభ్యాసస్యోత్తరోత్తర-
జన్మకార్యహేతుత్వమిత్యేకే. అత్ర చ కేవలం కావ్యార్థోన్న-
యనాభ్యాసోఽభ్యాసత్వేనాభిమతః తస్య చ కావ్యహేతు-
త్వమేవేత్యపరే. రచనామాత్రే పునః పునః ప్రవృత్తిరభ్యాసః
స చ రసానుగుణరచనాయాం హేతురిత్యేకే. అత్ర చ కేవలం
కర్తురుపదేశాదభ్యాసకర్తైవ భవతి న తు సహృదయః. సహృదయ
త్వాభావే చ రచనాయాం రసానుగుణత్వాననుగుణత్వనిర్ణ-
యాశక్తతయా రసాననుగుణయాఽపి కదాచిద్రచయేత్
తథా కేవలం విచారయితురుపదేశాదభ్యాసే న కర్తా భవేత్. అ-
తః కర్తుర్విచారయితు రుపదేశాదభ్యాసః కావ్యాఙ్గమితి న్యా-
య్యమ్. ఏవం చ శక్తిర్నిపుణతాఽభ్యాస ఇత్యేతే త్రయస్సము-
దితాః కావ్యస్య నిర్మాణే తస్య రసాది వ్యఞ్జకతయా చమత్కా-
రే చ సామగ్రీ. న పరం స్వరూపయోగ్యాః. వ్యస్తాస్తు న సామ-
గ్రీ. కింతు స్వరూపయోగ్యా ఇత్యర్థః. కేచిత్తు అదుష్టసగు-
ణసాలఙ్కారశబ్దార్థయుగళం కావ్యమితి వక్ష్యతే తథా చ
అనేకవిశేషణవిశిష్టస్య తస్య నీలఘటవదేకసామగ్రీప్రయో-
జ్యత్వాసంభవాన్న కావ్యత్వం కార్యతావచ్ఛేదకమ్. అతఏ

ప నశక్తిత్వాదికమపి కావ్యత్వావచ్ఛిన్నం ప్రతి కారణతావచ్ఛేదకమ్- కింతు శక్తిర్దోషతిరస్కారేణోద్భవే హేతుః అభ్యాసో గుణాలఙ్కారస్వీకారే- ఉత్పత్తిస్తు రసాభివ్యఞ్జనే హేతుః- త్రయాణాం సమాధానమాజే సతి తద్విశేషణోపేతం కావ్యమపి నీలఘటవత్సంపద్యతే- తదుక్తమ్—కవిత్వం జాయతే శక్త్యా వర్ధతేఽభ్యాసయోగతః। అస్య చారుత్వనిష్పత్తౌ వ్యుత్పత్తిస్తు గరీయసీతీత్యాహుః- స్వావచ్ఛిన్నకార్యతాప్రతియోగికత్వైకకారణాసంభవరూపబాధకేన నీలఘటత్వస్య కార్యతానవచ్ఛేదకత్వేపి కావ్యత్వస్య తాదృశబాధకాభావేన కార్యతావచ్ఛేదకత్వమవిరుద్ధమ్- అత ఏవ అనిత్యనిష్ఠధర్మత్వం కార్యతావచ్ఛేదకమితి తార్కికా ఇత్యప్యాహుః॥ 3॥

ఏవం కావ్యస్య శక్త్యుత్పాద్యత్వేపి తత్స్వరూపాపరిజ్ఞానే తత్ర ప్రవృత్త్యసంభవ ఇతి తల్లక్షణమాహ॥

కావ్యం స్యాదదుష్టౌ సగుణౌ శబ్దార్థౌ సదలంకృతీ॥

దోషవర్జితౌ సగుణౌ సతీ అలంకృతిర్యయోస్తౌ సదలంకృతీ తాదృశౌ శబ్దార్థౌ కావ్యమ్- నను కవేః కర్మ కావ్యమితియోగాత్ శబ్దార్థవిషయక కవివ్యాపార ఏవ కావ్యత్వేన వక్తుముచితః న తు శబ్దార్థావేవ అన్యథా శబ్దార్థయోః స్వాధారత్వేన రఘువంశాది కాళిదాసకృతమిత్యాది వ్యవహారాయోగః- ఏవం చ సూత్ర పుష్పయోః స్వాధారత్వేపి యథా గ్రథనమేవ మాలాకారవ్యాపారస్తథాఽత్రాపి శబ్దార్థయోః స్వాధారత్వేపి యోజనమేవ వ్యాపార ఇతి తదేవ కావ్యతయా వక్తుముచితమ్ ఇతి చేత్ సత్యమ్- తథాపి కవికర్మ విషయభూతయోః శబ్దార్థయోః కేవలం లోకే కావ్యపద ప్రయోగాత్ శబ్దార్థౌ కావ్యమిత్యుక్తమ్- న చైవం లోకవ్యవహారానురోధే తాదృశ శబ్ద ఏవ లోకే వ్యవహారాత్ తన్మాత్రమేవోపాదేయమితి వాచ్యమ్- సత్యమ్- తథాపి వ్యంజకత్వావిశేషాదర్థస్యాపి గ్రహణం- కావ్యవ్యవహారేఽభ్యర్హితత్వన్తు శబ్దస్యైవేతి ద్యోతనాయైవ శబ్దస్య పూర్వనిపాతః కృత ఇతి ధ్యేయమ్- అత్ర సద్దోష నిర్గుణ నిరలఙ్కారేష్వతివ్యాప్తివారణాయ విశేషణత్రయమ్- నను సదో

షాభావస్య లక్షణాన్తర్గతిరయుక్తా - తథా సతి నిశ్శేషచ్యుతచ
న్దనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోఽధర ఇత్యస్యాపి కావ్యత్వం న
స్యాత్ - తత్రాపి — అనువాద్యమనుక్త్వైవ న విధేయముదీరయే
దిత్యుక్తతయా స్తనతటమిత్యస్యైవ ప్రథమం నిర్దేష్టుముచిత
త్వాత్ తథానిర్దేశాభావేన అవిమృష్టవిధేయాంశస్యైవ జాగ
రూకత్వాత్ - న చేష్టాపత్తిః - తస్యోత్తమకావ్యత్వేన సర్వై
రుదాహరణాత్ - కిఞ్చైవం కావ్యవ్యవహారః ప్రవిరళవిషయ
స్స్యాత్ - తథా గుణవత్త్వవిశేషణమప్యయుక్తమ్ - గుణస్య ర
సధర్మత్వేన వస్తుగుణతయా శబ్దార్థధర్మత్వాసిద్ధేః - న చ
రసవత్త్వజ్ఞాపనార్థమేవ ఉపచారాత్తథోక్తమితి వాచ్యమ్ -
తథా సతి రసవన్తావిత్యేవ వక్తుముచితమ్ - న హి శూరవన్తో దే
శా ఇతి వాచ్యే శౌర్యవన్తో దేశా ఇతి వక్తారో భవన్తీతి [illegible]
నీరసో హి నిబద్ధో యస్సోఽపశబ్దో మహాన్ కవేరితి ధ్వనికృదుక్త్యా
రసాభివ్యఞ్జకమేవ కావ్యమిహ లక్ష్యమ్ - న చ దోషసత్త్వే ర
సాభివ్యక్తిస్సంభవతి - రసాభివ్యక్తిప్రతిబన్ధకస్యైవ దోషత్వా
త్ - అన్యథా తస్య హేయతైవ న స్యాత్ - నిశ్శేషచ్యుతచన్దన
మిత్యాదికం దుష్టమేవ - సదోషాదపి తస్మాద్దోషాజ్ఞానే రసా
భివ్యక్తేరుత్తమకావ్యత్వవ్యవహారః - వస్తుతస్తు అదుష్టమేవో
త్తమకావ్యమన్యథా కావ్యతాభాసవిశేషో న స్యాత్ - ప్ర
విరళవిషయతా చ కావ్యవ్యవహారస్యేష్టైవ - యథాహుర్ధ్వ
నికృతః - అత ఏవ ద్విత్రా ఏవ కవయో ద్విత్రాణ్యేవ కావ్యానీతి -
న చైవమపి దోషాణామననుగమాత్తదభావఘటితలక్షణస్యా
ప్యననుగమ ఏవ - న చ రసాభివ్యక్తిప్రతిబన్ధకత్వేన దోషాణా
మనుగమ ఇతి వాచ్యమ్ - తథా హి రౌద్రరసాభివ్యఞ్జకశ్రుతిక
టువర్ణయుక్తశ్లోకావ్యాప్తేః - శ్రుతికటుత్వస్య శృఙ్గారరసా
ద్యభివ్యక్తిప్రతిబన్ధకత్వేన క్వచిద్దోషత్వాత్ - తత్తద్రసాభి
వ్యఙ్గ్యరసప్రతిబన్ధకదోషాభావవివక్షాయామననుగమతాదవ
స్థ్యాత్ ఇతి చేన్న - అతీతానాగతవర్తమానతత్తత్కావ్యాభిధాన
వ్యక్తివృత్తితత్తద్దోషవ్యక్తివిషయకసమూహాలమ్బనాత్మక
యోగిజ్ఞానవిషయత్వేనానుగమే తదభావఘటితలక్షణస్య

ష్యానుగమానిత్యేతల్లక్ష్యస్యాప్యననుగతత్వాల్లక్షణాఽననుగ
మో-దోషాయేత్యన్యే- యదపి గుణవత్త్వమసిద్ధమిత్యుక్తం
తదపిన- గుణస్యరసధర్మత్వేపి గుణవృత్త్యా శబ్దార్థయోరపివృ
త్తేః- తదిదముక్తమ్— గుణవృత్త్యా పునస్తేషాం వృత్తిశ్శబ్దార్థ
యోర్మతేతి- యద్వా శరీరావచ్ఛిన్నాత్మనిష్ఠస్యాపి సుఖస్య
శరీరే సుఖమితి ప్రతీతేః పరమ్పరా సమ్బన్ధేన యథా శరీర
వృత్తిత్వమఙ్గీక్రియతే తథా శబ్దార్థాభివ్యఙ్గ్య రస నిష్ఠ
స్యాపి గుణస్య శబ్దార్థావిమౌ మధురావిత్యాదిప్రతీతేః పరమ్ప
రయా శబ్దార్థనిష్ఠత్వాఙ్గీకారాన్న విరోధః - నను ప్రతిబన్ధక
దోషాభావే అభివ్యఞ్జక గుణసత్త్వే చ రసాభివ్యక్తేః పుష్కలత్వా
త్ సాలఙ్కారత్వవిశేషణం వ్యర్థమ్- తదుక్తం గోపాలస్వా
మినా దోషహానం గుణాదానం కర్తవ్యం నియమాత్కృతౌ ।
కామచారః పునః ప్రోక్తో ఉల్లఙ్కారేషు మనీషిభిరితి- తథా—
మ్యాఖ్యా మహాకవిగిరామలఙ్కారభృతామపి- ప్రతీయమానా
చ్ఛాయైవ భూషా లజ్జేవ యోషితామితి ధ్వనికారికాయామపి
శబ్దేనాలఙ్కారాణామనాస్థా వ్యజ్యతే- తస్మాత్సాలఙ్కార
త్వవిశేషణమయుక్తమితి చేన్న- శబ్దాలఙ్కారాణామర్థా
లఙ్కారాణాం చ యథాయథం రసాభివ్యఞ్జక శబ్దార్థోపస్థా
పకత్వేనాలఙ్కారత్వాదుపస్కారకాభావే చ న రసాభివ్యక్తిపౌ
ష్కల్యమితి సాలఙ్కారత్వమావశ్యకమ్- ఉక్తవచనద్వయం చ
స్ఫుటతరాలఙ్కారానాస్థాపరమ్- నన్వేవమపి— యః కౌమార
హరస్స ఏవ హి వరస్తా ఏవ చైత్రక్షపా స్తేచోన్మీలితమాలతీసు
రభయః ప్రౌఢాః కదమ్బానిలాః- సా చైవాస్మి తథాపి తత్ర సు
రతవ్యాపారలీలావిధౌ రేవారోధసి వేతసీతరుతలే చేతస్సము
త్కణ్ఠతే- ఇత్యత్ర నిరలఙ్కారే సాలఙ్కారత్వఘటితం లక్షణమవ్యా
ప్తమ్- ఇదం హి ఉత్సుకేన కన్యకావస్థాయాం చౌర్యేణాను
భూతాయాః పునస్తేనైవ పాణౌ గృహీతాయాః కుటుమ్బినీత్వ
దమధిరూఢాయా ఉత్సుకాయాస్సఖీం ప్రతి వాక్యమిత్యేతస్యా
ర్థః- యః కౌమారహరః స ఏవ మమాభిభావం ప్రాప్తోఽనా ముగ్ధతయా
లజ్జాకులామపి మాం సంభోగేచ్ఛామాత్వాదేవ భుక్తవానితి

రూపవత్ - తేనపదస్య నిరతిశయ సౌన్దర్యవత్త్వం వ్యజ్యతే - నవ
వపరః - తా ఏవ యామశ్చన్ద్రాగ్రిత వర్ధకతయోద్దీపికాః తా ఏవ మాన
న్మికరజన్యః - తేచచ కారవిశేషాత్ప్రౌఢః - యే ప్రాగుద్దీపకాస్తఏ
వ - ఉన్మీలితేతి - యద్యపి మాలతీకదమ్బయోరార్ద్రకతయా నవా
నన్మీకత్వం తథాపి ఉన్మీలితమాలతీ సురభయ ఇత్యర్థః - కదమ్బ
పదేనాపి వానన్తికో ధూలికదమ్బ ఏవ వివక్షిత ఇత్యవిరోధః -
ప్రౌఢపదేనచ ఉద్దీపనే అన్యనిరపేక్షత్వ ముచ్యతే - నతురు
ఝూ రూపత్వనుద్దీపకత్వవిరోధాత్ - అస్మీత్యహమర్థకమవ్య
యమ్ - అన్యథా సాచేతి తత్త్వవిరోధాదుద్దేశ్యాలాభాత్ - చకా
రోభిన్నక్రమః - తథాచాహఞ్చ సైవ యా కౌమారపి వతస్మిం
న్తథానురక్తా - అత్ర యద్యపి త్యధ్యాహార్యమ్ ఏవహితిహి
శబ్ద ఏవవా యద్యప్యర్థక ఇత్యన్యే - తథాపి తత్ర ద్వీప
తే రేవా నదీతీరే తత్రాపి వివిక్తతయా స్వచ్ఛన్దా వ భోగ
స్య వానీర తరుతలే తత్రచౌర్య కృతే సురతవ్యాపార లీలావి
దౌ చేతస్సముత్కణ్ఠతే - ఇత్యత్ర నకశ్చిదప్యలంకారః ప్రతీయ
తే - నచాత్ర రసవదలంకారశ్శఙ్కనీయః - యత్రహి రసస్యాఙ్గ
ణీభావస్తత్రైవ రసవదలంకారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ - ప్రకృ
తేచోత్కణ్ఠావ్యఙ్గ్యో విప్రలమ్భ శృఙ్గారరసః ప్రధానభూ
తఏవేతి నరసవదలంకారః - తస్మాన్నిరలంకారేఽస్మిన్నవ్యా
ప్తిః నచేదమలక్ష్యమేవేతి వాచ్యమ్ - రసాభివ్యఞ్జకవాక్యత్వే
నాస్యాపి లక్ష్యత్వావశ్యం భావాదితి చేన్న - యద్యప్యత్ర నస్ఫు
టోలఙ్కారస్తథాప్యస్ఫుటోస్త్యేవ - తథాహి - అత్ర హ్యతిసు
న్దరవరాది ప్రదర్శనేన ఉత్కణ్ఠాకారణప్రతిషేధో గమ్య
తే - తథా చోత్కణ్ఠా ప్రతిపాదనేన కారణం వినా కార్యోత్ప
త్తిరూపో విభావనాలంకారోఽస్త్యేవ - అయఞ్చ నస్ఫుటః - య
తోఽత్రోత్కణ్ఠా కారణస్య అతిసున్దరవరాద్యభావస్యాభా
వోఽతిసున్దర వరాద్యభావాభావత్వేన ప్రతిపాద్యతే - నత్వే
వకారస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదకస్య తదభావాభావ శక్తతయా సవి
శేషత్వేవకారేణాయోగవ్యవచ్ఛేదకేన సున్దరవరాభావాభావత్వే
నైవ ప్రతీతేర్న విభావనాయా అస్ఫుటత్వమితి చేన్న - అతోథవి

మాత్రైవ కారణాద్ధోఽభేదస్య భావరూపోఽన్య ఏవేతి న విభావ
నాయా అస్ఫుటత్వమిత్యుక్తే - స ఏవేత్యేవకారేణ యోగ్యవస్త్వవ
చ్ఛేదకేన సున్దరత్వాభావాభావ ఏవ ప్రతీయతే, నతూక్త
కారణస్య సున్దరత్వవిశిష్టపరాభావస్యాభావః సత్త్వాభావాదేవ
ప్రతీయత ఇతి విభావనాయా అస్ఫుటత్వమిత్యపరే - రసాను
పకారకత్వమలంకారాణామస్ఫుటత్వమ్ - న చ రసానుపకా
రకత్వే అలంకారత్వైవ న స్యాత్ రసాభివ్యఞ్జకశబ్దార్థాన్యతరో
పస్కారకస్యైవాలంకారత్వాదితి వాచ్యమ్ - రసాభివ్యక్త్య
విరోధితయాఽలంకారతోపపత్తేరిత్యేకే - కేచిత్తు వ్యఙ్గ్యా
పేక్షయా చమత్కారాజనకత్వమస్ఫుటత్వమలంకారాణాము
త్తమోత్తమకావ్యస్య వ్యఙ్గ్యప్రధానత్వాదస్ఫుటాలఙ్కారత్వ
మధ్యమకావ్యస్య తు వాచ్యప్రాధాన్యేన స్ఫుటాలంకారత్వ
మిత్యాహుః - ఏవమనుక్తకా కారణే అనురక్తపరాదిరూపేక
న్తత్స్వప్రదర్శితేఽపి ఉక్తకా విధిశ్చాఽనుక్తకా విరహాగ
మ్యత ఇత్యనుక్తకాకారణే సత్యప్యనుక్తకా రూపకార్యాను
త్పాదరూపవిశేషోక్తిః - ఇయమప్యస్ఫుటా . అనుక్తకా రూప
కార్యోత్పాదస్య తత్త్వేనాప్రతిపాదనాత్ - ఏవం విభావనావి
శేషోక్త్యోరేకవాక్యప్రవేశాత్సఙ్కరః - తతశ్చాస్ఫుటాలఙ్కారవ
త్త్వమత్రాప్యస్తీతి నావ్యాప్తిః - అన్యే తు అదుష్టత్వే సతి గుణాలఙ్కా
రాన్యతరవత్త్వమేవ లక్షణమ్ - న తు ప్రశిష్టమేకలక్షణమ్ తథా హి
–మునిర్జయతి యోగీన్ద్రో మహాత్మా కుమ్భసమ్భవః। యేనైకచులు
కే దృష్టౌ తౌ దివ్యౌ మత్స్యకచ్ఛపౌ - అత్ర నిరలంకారే అవ్యాప్తి
ప్రసఙ్గాత్ - న చ తదలక్ష్యమేవేతి వాచ్యమ్ - తత్రాప్యద్భుతర
సాభివ్యక్తేః కావ్యత్వావశ్యంభావాత్ - న చాత్ర మాహాత్మ్యం
జయశ్చ ప్రతి, హేతుత్వమేకచులుకమత్స్యకచ్ఛపదర్శనస్య హే
తుత్వప్రతిపాదకవిభక్త్యభావేఽపి ప్రతీయత ఇతి వాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలిఙ్గమ[illegible]త్యత్రానుప్రాసశ్చ స్ఫుటః
ఇతి వాచ్యమ్ - సప్తాపి వారినిధయో యేనాశు చులుకీకృతాః - లో
పాముద్రాసహచరస్సోయమగస్త్యో పురో ముష్ట్యత్ర తథాప్య
వ్యాప్తేరిత్యాహుః - అపరే తు రసాభివ్యఞ్జకశబ్దార్థయుగళత్వ

ణీయలక్షణమ్- న చ వస్త్వలఙ్కారవ్యఙ్గ్యకావ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్, వ్యఙ్గ్యవస్తుప్రాధాన్యాయోగత్వమేవ తథాపి లక్షణమస్త్విత్యాహుః- వ్యఙ్గ్యవస్తుప్రాధాన్యాయోగత్వస్యాలక్ష్యేపి సత్త్వాదతో న న్న లక్షణత్వమిత్యప్యాహుః॥

ఏవం సామాన్యలక్షణమభిధాయ విశేషలక్షణం వక్తుం విభజతే॥

ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి తత్త్రిధా ॥౮॥

తత్ కావ్యముత్తమం మధ్యమమధమం చేతి త్రివిధమిత్యర్థః॥ ౮॥
తత్రోత్తమం లక్షయతి॥

వాచ్యాతిశాయి వ్యఙ్గ్యం యదుత్తమం తద్ధ్వనిశ్చ సః।
నీత్స్వరామప్రసన్న్యాసు సీతాజాతానమన్మథీ॥౯॥

యత్ర కావ్యే వ్యఙ్గ్యం వాచ్యాత్ ఆలఙ్కారికమతే పదార్థవద్వాక్యార్థస్యాపి వాచ్యతయా పదార్థాద్వాక్యార్థాద్వా వ్యఙ్గ్యాతిశాయి ప్రకృష్టం తదుత్తమం కావ్యమ్ - తచ్చ ధ్వనిరితి వ్యుత్పత్త్యా ధ్వనిరిత్యప్యుచ్యతే- న కేవలమాలఙ్కారికా ఏవ వ్యఙ్గ్యే ధ్వనిపదం ప్రయుఞ్జతే కింతు వైయాకరణా అపి తథా హి- గామానయ దణ్డేనేత్యాదౌ గోకర్మకదణ్డకరణకానయనక్రియాకవాక్యార్థప్రతీతిరుత్పద్యతే- తత్ర పదజ్ఞానం పదార్థస్మృతిర్వాక్యార్థజ్ఞానమితి క్రమః- ఇదం చానుపపన్నమ్- ఏకైకవర్ణజ్ఞానస్య పదార్థస్మృత్యజనకత్వాత్ వర్ణాన్తరోచ్చారణవైయర్థ్యాపాతాత్ - తావద్వర్ణానామాశువినాశినాం మేళకాభావేన తావద్వర్ణఘటితపదజ్ఞానాసంభవాత్ - ప్రత్యేకవర్ణానుభవజనితసంస్కారైః పదగోచరస్మృతావానుపూర్వీభేదే2పి అర్థస్మృతిప్రసంగాదితి అర్థస్మృత్యనుకూలే పదే వాక్యార్థానుభవానుకూలే వాక్యే చ స్ఫుటన్త్యనేనేతి స్ఫోటః కశ్చిదఙ్గీకార్యః- తం చ శబ్దో వ్యఞ్జనయైవ ప్రతిపాదయతి- న శక్త్యా లక్షణయా వా సంకేతాద్యభావాత్ -తద్వ్యఞ్జకశబ్దో ధ్వనిరితి వైయాకరణానాం వ్యవహారస్తి తత్సు వ్యఞ్జకశబ్దో వ్యఞ్జకత్వసామాన్యాదాలఙ్కారికైరపి ధ్వనిరితి వ్యపదిశ్యత ఇతి నాయం వ్యవహారస్స్వకపోలకల్పితః- ఏతం చ పర్యాయస్వ కథనేన న తత్రాతివ్యాప్తిర్నవా తస్యాలక్షితత్వేన న్యూనతేతి ధ్యేయమ్- అ

ప్రత్యక్షత్వే వాచ్యాదతిశాయిత్వం చమత్కారత్వేన తజ్జనక
త్వేన వా సాధ్యమ్- ఏతేన వాచ్యాతిశాయివ్యఙ్గ్యకత్వాభావ న
తావద్వాచ్యజన్యచమత్కారనిరూపితప్రకర్షాశ్రయచమత్కా
రజనకవ్యఙ్గ్యకత్వం వాచ్యస్యాచమత్కారకత్వస్థలే వాచ్యజ
న్యచమత్కారాసిద్ధేరవ్యాప్తేః- నాపి వ్యఙ్గ్యజన్యచమత్కారని
రూపితప్రకర్షాశ్రయచమత్కారజనకవాచ్యకత్వం తుల్య
ప్రధానత్వే మధ్యమకావ్యేఽతివ్యాప్తేః- నాపి వ్యఙ్గ్యజన్యచమ
త్కారాన్యూనచమత్కారజనకవాచ్యకత్వం రసవ్యఙ్గ్యత్వే తిస్వ
వచమత్కారరూపత్వేన తజ్జన్యచమత్కారాప్రసిద్ధేరవ్యాప్తేః [illegible]
రాస్తమ్- వాచ్యాపేక్షయా చమత్కారత్వేన తజ్జనకత్వేన వా వా
చ్యాతిశాయిత్వస్య వివక్షితత్వాదిత్యాహుః- యథా దీక్ష్యరాఘ
[illegible]రార్థే నమస్త్రీత్రి హి వాచ్యాపేక్షయా వ్యఙ్గ్యస్య ప్రక
ర్షస్యాతిశాయిత్వాదుత్తమత్వమ్- ఘనశ్యామమిత్యుపమా
లఙ్కారస్య అనుప్రాసస్య మాధుర్యాదిగుణస్య దోషాభావస్య
చాత్ర పుష్కలత్వాత్కావ్యసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమితి
ధ్యేయమ్- యథా వా — నిశ్శేషచ్యుతచన్దనం స్తనతటం నిర్మృ
ష్టరాగోఽధరో నేత్రే దూరమనఞ్జనే పులకితా తన్వీ తవేయం త
నుః। మిథ్యావాదిని దూతి బాన్ధవజనస్యాజ్ఞాతపీడాగమే వా
పీం స్నాతుమితో గతాసి న పునస్తస్యాధమస్యాన్తికమ్ ॥ అత్ర
వాపీం స్నాతుం గతా న తు తత్సకాశమితి వాక్యార్థేఽస్తి త
త్సకాశమేవ రన్తుం గతాసీత్యధమపదేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్య
తే- తథాహి- అధమత్వం జాత్యా కర్మణా వా భవతి- తత్రోత్త
మనాయికానాయకస్య జాత్యాధమత్వం న వదతీతి కర్మణైవా
ధమత్వం వాచ్యమ్- తచ్చ కర్మ న పూర్వకృతాపరాధరూ
పమ్- తదా హి తస్యైవ దూతీప్రేషణేన తస్యేదానీం దుష్టాఖ్యానా
ర్హత్వాత్ - కిన్తు దూతీప్రేషణానన్తరకృతదూతీసమ్భోగరూ
పం తచ్చ సమ్భోగచిహ్నైర్జ్ఞాతుమిష్టం తాటయితుం చ యోగ్య
మితి తత్పర్యవసాయినాఽధమపదేన తత్సకాశమేవ రన్తుం గతా
సీతి వ్యజ్యతే- నిశ్శేషేత్యాది వాక్యాని తు సమ్భోగచిహ్నా
ఖ్యానేన తత్ర సాహాయకమాచరన్తి- తత్ర చ ఉత్తరీయాకర్షణేన

తిక్షనమ్యతే తదన్యథాసిద్ధిపరిహారాయ నిశ్శేషేతి- స్నానసాధా
రణ్యవ్యావర్తనాయ చ్యుతపదం తటపదం చ- స్నానే హి చన్ద
నస్య సర్వత్ర త్యాగ ఏవ స్యాత్ న తు స్తనతటమాత్రే ఉపరిభా
గ ఏవ చ్యుతిః- అతిశయమాశ్లేషకృతైవేతి- తథా తామ్బూలచ
ర్వణవిలమ్బాత్ ప్రాచీనరాగస్య మృష్టతేత్యన్యథాసిద్ధిపరిహా
రాయ నిర్మృష్టేతి- పునస్స్నానవ్యావర్తనాయాధరగ్రహణమ్
స్నానే హి ఉత్తరోష్ఠస్యాపి నిర్మృష్టరాగతా స్యాదతిశయం చు
మ్బనకృతైవేతి- తథా ప్రాతర్దన్తమజ్జనకాలేన కించిల్లుప్తమిత్య
న్యథాసిద్ధిపరిహారాయ దూరమితి- దూరమత్యర్థమిత్యాపాత
తోఽర్థః- తేన కాలాన్యథాసిద్ధినిరాసః- పునస్స్నానసాధార
ణ్యనివర్తనాయ దూరే ప్రాన్తభాగ ఇతి వ్యాదయస్థితోఽర్థః- స్నా
లతస్స్నానతో వా సర్వత్ర నిరఞ్జనతా స్యాత్ తవతు [illegible]:
ప్రాన్త ఇతి చుమ్బనకృతైవేయమితి- తథా తన్వీతి సహజతానష్ట
త్యర్థమపాతతః పులకితాపి తన్వీతి వ్యాదిస్థితోఽర్థః- తేన
స్నానేన పులకితాతనుః కించిదుచ్ఛ్వసితా భవతి ఇయం తు న
తథేతి సంభోగకృతావేవ తానవపులకావితి గమ్యతే- ఏవ
ముక్త్యా వైయర్థ్యముపన్యస్తే వాధమపదేన ప్రాధాన్యేన తస్యాన్తి
కమేవ రన్తుం గతాసీతి వ్యజ్యత ఇతి న్యగ్భావితవాచ్యతయాత్ర
వ్యఙ్గ్యం వాచ్యాతిశాయి- తత్రాధమపదం వినా ఉక్తవిశేషణమా
త్రాద్రన్తుం గతాసీత్యర్థస్సాప్రతీతేరధమపదస్యైవ వ్యఞ్జ
కత్వే ప్రాధాన్యమ్- కేచిత్తు — ఉపకృతం బహు నామ కిముచ్యతే
సుజనతా ప్రథితా భవతా పరమ్। విదధదీదృశమేవ సదా సఖే
సుఖితమాస్స్వ తతశ్శరదాం శతమిత్యాదావపకృతాదివై
పరీతలక్షణయా అనుపకృతత్వాదికం యథా గమ్యతే తథాన
పునస్తస్యాధమస్యాన్తికమిత్యత్రాపి నఞ్పదే విపరీతలక్షణ
యా తదన్తికం గతాసీత్యయమర్థో లభ్యతే- రన్తుమిత్యంశ ఏ
వ వ్యఞ్జనావిషయ ఇత్యాహుః- తదయుక్తమ్- న గతాసీత్యత్ర
విపరీతలక్షణాయాం స్నాతుమితో గతాసీత్యస్యాన్వయానుప
త్తేః- న చ తత్రాపి గత్యనాభావో లభ్యత ఇతి వాచ్యమ్- అప్రస
క్తప్రతిషేధాపత్తేరిత్యాహుః- నను పదస్య వ్యఞ్జకత్వమభిధా

మూలం లక్షణామూలం చాత్ర అభిధామూలం నానార్థస్థలే లక్షణామూలం తు లాక్షణికస్థలే న చాత్ర ప్రథమపదం నానార్థం న వా లాక్షణికమతః కథం తస్య వ్యఞ్జకత్వమితి చేత్ - ప్రథమపదప్రతిపాద్యస్యార్థస్యైవ చ్యుతాదిపదతాత్పర్యవిషయీభూతార్థసాధారణ్యాద్వ్యఞ్జకత్వమ్ ప్రథమపదవ్యఞ్జకత్వవ్యవహారస్తు ప్రయోజకత్వమాత్రేణేత్యేకే- అన్తఃగతస్వనితేత్యత్రేవ నానార్థత్వాభావేఽపి అభిధామూలవ్యఞ్జనాస్వీకారే న విరోధ ఇత్యన్యే- ప్రథమపదమపకృష్టకర్మత్వలక్షకమ్ - న చాన్వయానుపపత్త్యభావాన్నాత్ర లక్షణేతి వాచ్యమ్- తాత్పర్యానుపపత్త్యాపి లక్షణాసమ్భవాత్ అతో లాక్షణికత్వాత్తస్య వ్యఞ్జకత్వానుపపత్తి[illegible]త్యన్యే॥

[illegible]ధ్యమం కావ్యం లక్షయతి॥

కావ్యం తు మధ్యమం వ్యఙ్గ్యే వాచ్యాదనతిశాయిని।
తదేవ చ గుణీభూతవ్యఙ్గ్యమిత్యుచ్యతే బుధైః॥ ౬.
క్షణాదస్య ముహూర్తాద్వా యామాద్వా త్వమి
హైష్యసి। ఇత్యుక్త్వా కాతరే యాత్రాం పత్యుర్దూ
రం యియాసతః॥ ౭.

యత్ర వాచ్యానతిశాయి వ్యఙ్గ్యం తన్మధ్యమం కావ్యమ్ - తదేవ గుణీభూతవ్యఙ్గ్యమితి చ కథ్యతే। నన్వధమకావ్యేఽతివ్యాప్తిః- న చ తత్ర వ్యఙ్గ్యమేవ నేతి వాచ్యమ్- అవ్యఙ్గ్యస్య కావ్యత్వాసమ్భవేన తత్రాప్యస్ఫుటస్య వ్యఙ్గ్యస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ - న చ తర్హి వాచ్యానతిశాయి స్ఫుటవ్యఙ్గ్యవత్త్వం లక్షణమస్త్వితి వాచ్యమ్- అగూఢమపరస్యాఙ్గం వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గమస్ఫుటమితి వక్ష్యమాణాస్ఫుటవ్యఙ్గ్యాత్మకస్య మధ్యమకావ్యేఽవ్యాప్తేరితి చేన్న- ఉపధేయసంకరేఽప్యుపాధేరసంకరాదిత్యేకే- వాచ్యాదనతిశాయిత్వం వక్ష్యమాణాగూఢత్వాద్యన్యతమత్వమేవ వివక్షితమిత్యన్యే - యథా క్షణాదిత్యత్ర యామః పరమవధిః తతః పరం ప్రాణాన్ ధారయితుం న శక్నోమీతి వ్యఙ్గ్యమ్- ప్రియయాత్రానివారణరూపవాచ్యసిద్ధ్యఙ్గమితి వాచ్యాఙ్గత్వాద్వాచ్యానతిశాయి- యథా వా— గ్రామతరుణం తరుణ్యా

త్త్వేన వ్యుత్తే రన్యథాసిద్ధిపరిహారాయ నిశ్శేషేతి- స్నానసాధా
రణ్యవ్యావర్తనాయ చ్యుతపదం తటపదంచ- స్నానేహిచన్ద
నస్య సర్వత్ర త్యాగ ఏవ స్యాత్ నతు స్తనతటాస్తనే ఉపరిభా
గ ఏవ చ్యుతిః- అతిశయమాశ్లేషకృతైవేతి- తథాతామ్బూలచ
ర్వణవిలయాత్ ప్రాచీనరాగస్య మృష్టతేత్యన్యథాసిద్ధిపరిహా
రాయనిర్మృష్టేతి- పునస్స్నానవ్యావర్తనాయాధరగ్రహణమ్
స్నానేహి ఉత్తరోష్ఠస్యాపి నిర్మృష్టరాగతా స్యాదతశ్శయంచు
మ్బనకృతైవేతి- తథా ప్రాతర్గత్త్మజ్జనకాలేన కించిల్లుప్తమిత్య
న్యథాసిద్ధిపరిహారాయ దూరమితి- దూరముత్కర్షమిత్యాపాత
తోఽర్థః- తేన కాలాన్యథాసిద్ధినిరాసః- పునస్స్నానసాధార
ణ్యనివర్తనాయ దూరే ప్రాన్తభాగ ఇతి హృదయస్థోఽర్థః- స్నా
నతస్స్నానతో వా సర్వత్ర నిరఞ్జనతా స్యాత్ తవతు [illegible]
ప్రాన్త ఇతి చుమ్బనకృతైవేయమితి- తథా తన్వీతి సహజతానవ
తేర్వర్తనమాపాతతః పులకితాపితన్వీతి హృదిస్థితోఽర్థః- తేన
స్నానేన పులకితాతనుః కించిదుచ్ఛ్వసితా భవతీయంతు న
తథేతి సంభోగకృతావేవ తానవపులకావితిగమ్యతే- ఏవ
ముక్తిర్వ్యాక్యైరుపస్కృతేనాధమపదేన ప్రాధాన్యేన తస్యాన్తి
కమేవ రన్తుం గతాసీతి వ్యజ్యత ఇతి న్యగ్భావితవాచ్యతయాత్ర
వ్యఙ్గ్యం వాచ్యాతిశాయి- తత్రాధమపదం వినా ఉక్తవిశేషణమా
త్రాద్రన్తుం గతాసీత్యర్థస్యాప్రతీతే రధమపదస్యైవ వ్యఞ్జ
కత్వే ప్రాధాన్యమ్- కేచిత్తు - ఉపకృతం బహు నామ కిముచ్యతే
సుజనతా ప్రథితా భవతా పరమ్ । విదధదీదృశమేవ సదా సఖే
సుఖితమాస్స్వ తతశ్శరదాం శతమిత్యాదావుపకృతాదిశబ్దైర్వి
పరీతలక్షణయా అనుపకృతత్వాదికం యథా గమ్యతే తథాత్ర
పునస్తస్యాధమస్యాన్తికమిత్యత్రాపి నఞ్పదే విపరీతలక్షణ
యా తదన్తికం గతాసీత్యయమంశో లభ్యతే- రన్తుమిత్యంశ ఏ
వ వ్యఞ్జనావిషయ ఇత్యాహుః- తదయుక్తమ్- న గతాసీత్యత్ర
విపరీతలక్షణాయాం స్నాతుమితో గతాసీత్యస్యానన్వయాప
త్తేః- నచ తత్రాపి గమనాభావో లక్ష్యత ఇతి వాచ్యమ్- అప్రస
క్తప్రతిషేధాపత్తేరిత్యాహుః ననుపదస్య వ్యఞ్జకత్వముక్తం తథా

మూలం లక్షణామూలం చేతి త్రాభిధామూలం నానార్థస్థలే లక్షణామూలం తు లాక్షణికస్థలే న చాత్ర ప్రథమపదం నానార్థం న వా లాక్షణికమతః కథం తస్య వ్యఞ్జకత్వమితి చేత్ - ప్రథమపదప్రతిపాద్యస్యార్థస్యైవ చ్యుతావిపదతాత్పర్యవిషయీభూతార్థప్రతిపాదకత్వాద్వ్యఞ్జకత్వమ్ ప్రథమపదవ్యఞ్జకత్వవ్యవహారస్తు ప్రయోజకత్వమాత్రేణేత్యేకే- అన్తర్గతస్వరితేత్వాత్రైవ నానార్థత్వాభావేఽపి అభిధామూలవ్యఞ్జనాస్వీకారే న విరోధ ఇత్యన్యే- ప్రథమపదమపకృష్టకర్మత్వలక్షకమ్ - న చాన్వయానుపపత్త్యభావాన్న తత్ర లక్షణేతి వాచ్యమ్- తాత్పర్యానుపపత్త్యాపి తత్సమ్భవాత్ అతో లాక్షణికత్వాత్తస్య వ్యఞ్జకత్వానుపపత్తిరిత్యన్యే॥

అథ మధ్యమం కావ్యం లక్షయతి।

కావ్యం తు మధ్యమం వ్యఙ్గ్యే వాచ్యాదనతిశాయిని।
తదేవ చ గుణీభూతవ్యఙ్గ్యమిత్యుచ్యతే బుధైః॥ ౬.

క్షణాదథ ముహూర్త్తాద్వా యామాద్వా త్వమిహైష్యసి। ఇత్యుక్త్వా హరతే యాత్రాం పత్యుర్దూరం యియాసతః॥ ౭.

యత్ర వాచ్యానతిశాయి వ్యఙ్గ్యం తన్మధ్యమం కావ్యమ్ - తదేవ గుణీభూతవ్యఙ్గ్యమితి చ కథ్యతే· నన్వధమకావ్యేఽతివ్యాప్తిః- న చ తత్ర వ్యఙ్గ్యమేవ నేతి వాచ్యమ్- అవ్యఙ్గ్యస్య కావ్యత్వాసమ్భవేన తత్రాస్ఫుటస్య వ్యఙ్గ్యస్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్ - న చ తద్భిన్నవాచ్యానతిశాయి స్ఫుటవ్యఙ్గ్యవత్త్వం లక్షణమస్త్వితి వాచ్యమ్- అగూఢమపరస్యాఙ్గం వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గమస్ఫుటమిత్యవక్ష్యమాణాస్ఫుటవ్యఙ్గ్యాఖ్య మధ్యమకావ్యేఽవ్యాప్తేరితి చేన్న -ఉపధేయసంకరేఽప్యుపాధేరసంకరాదిత్యేకే- వాచ్యాదనతిశాయిత్వం వక్ష్యమాణాగూఢత్వాద్యన్యతమత్వమేవ వివక్షితమిత్యన్యే - యథా క్షణాదథేత్యత్ర యామః పరమావధిః తతః పరం ప్రాణాన్ ధారయితుం న శక్నోమీతి వ్యఙ్గ్యమ్- ప్రియయాత్రానివారణరూపవాచ్యసిద్ధిం కరోతీతి వాచ్యాఙ్గత్వాద్వాచ్యానతిశాయి- యథా వా— గ్రామతరుణం తరుణ్యా

నవవఞ్జులమంజరీసనాథకరమ్ । పశ్యన్త్యాస్త్యభవతి ముహుర్నిత
రాంమలినాముఖచ్ఛాయా॥ గ్రామస్యతరుణమిత్యర్థేన గ్రామా
అయమేకఏవతరుణస్తస్యబహువల్లభత్వాన్దుర్లభత్వంవ్యజ్య
తే- తరుణమితి కామకలాకౌశలమ్- తరుణ్యా ఇతిరత్యాభృత్కతా-న
వవఞ్జులేత్యాదినోద్దీపనవిభావః- మఞ్జర్యాఃకరగ్రహణయో
గ్యతాప్రదర్శనేనవంజులలతాయా భూతలస్పర్శితయావఞ్జు
లలతామూలస్యస్వైరోపభోగయోగ్యతా- పశ్యన్త్యా ఇతివర్తమా
నకృదుపదేశాద్దర్శనసమయ ఏవ ముఖమాలిన్యప్రతీతేరతి
శయోక్తిః- ముహురిత్యుత్కర్షః- జనతాదర్శనస్య
విచ్ఛిద్యవిచ్ఛిద్య కరణం సూచితం నితరామితి స్వాపరాధప్రకర్షో మలి
నేత్యనుభావశ్చ వ్యజ్యతే- అత్రవఞ్జులలతాగృహే కృతసంకేత
యా మయా నగతమ్- అనేనతు తత్రగత్వాన్యగమనమ్...
య వంజులమంజరీమాదాయ సమాగత్య పునరాగమ
నం హా మయా నాగతమితి వాయికా నాగతం వ్యఙ్గ్యమ్ తచ్చర
సభఙ్గహేతుత్వాన్నచమత్కారకారి- వాచ్యం తు ముఖచ్ఛాయా
మాలిన్యం విప్రలమ్భ వ్యంజకత్వాచ్చమత్కారకారి- యద్యపివ్య
ఙ్గ్యమస్యానాగతత్వమనురణనన్యాయేన పరమ్పరయావిప్రలమ్భవ్య
ఞ్జకం తథాపి తస్యానుభావరూపవాచ్యముఖప్రేక్షితయావ్యంజ
కత్వం వాచ్యం త్వనుభావరూపతయా సాక్షాదేవ వ్యంజకమితి
వ్యఙ్గ్యస్యాపరాఙ్గత్వైవ- యన్నైరపేక్ష్యేణ వ్యంజకం తద్వా
చ్యప్రేక్షిత్వస్యైవాపరాఙ్గత్వేన వక్ష్యమాణత్వాత్- నచాత్ర
విప్రలమ్భస్య ప్రాధాన్యేనధ్వనిత్వే కథంగుణీభూతవ్యంగ్యతేతి
వాచ్యమ్- విప్రలమ్భవ్యంజనాపేక్షయా ధ్వనిత్వేఽప్యనాగతత్వ
వ్యంజనాపేక్షయాగుణీభూతవ్యఙ్గ్యత్వావిరోధాదిత్యాహుః॥

అవ్యఙ్గ్యమపి యచ్చారు తత్కావ్యమధమం స్మృ
తమ్। శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమిత్యేతద్ద్వివిధంవిదుః॥౫.
ఉత్తాల తాలహిన్తాలకృతమాల తమాలకమ్।
విపినం తత్సమాలోక్య నన్దనస్యాస్మరద్విభుః॥౬.

చారు గుణాలఙ్కారసమ్బన్ధనిబన్ధనచమత్కారకరం తదుభ
యం శబ్దమాత్రస్య సకలసాధారణ్యాత్ ఏతచ్చ యోగ్యతా

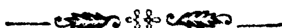
తానిష్ఠం గుణం మన్యన్తే తన్మతేన బోధ్యమ్- గుణాలంకార
నిష్ఠత్వే గుణోత్కర్షేణ రసోత్కర్షావశ్యంభావాదవ్య
ఙ్గ్యత్వానపాయాత్- యద్వా చారు గుణాభివ్యంజక వర్ణా
కారమాత్ర నిబన్ధన చమత్కార కారక మిత్యర్థః- వస్తు
తస్తు అవ్యఙ్గ్యపద మస్ఫుట వ్యఙ్గ్యపరమ్- అనుదరాకన్యేత్యాశా
పిపదర్థేపి నఞః స్వరూపవాత్ - అతో మతద్వయేఽప్యవిరోధః-
యత్తు క్షత్ర తథా- వ్యఙ్గ్యాభావే కావ్యత్వహానేః- నచైవమస్ఫు
టాఖ్య గుణీభూతవ్యఙ్గ్యే అతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్ - ఉపధేయస
ఙ్కరేప్యుపాధేరనఙ్గీకారాదిత్యాహుః- అవివక్షిత వ్యఙ్గ్యత్వ
మవ్యఙ్గ్యత్వమతో నాతివ్యాప్తిరిత్యప్యాహుః - తచ్చాధమకా
వ్యం శబ్దచిత్ర మర్థచిత్రం చేతి ద్వివిధం విదుః- ఇదం చ స్వరూ
పకథనమాత్రపరం నతు విభాగపరమ్- షష్ఠోల్లాసే విభాగస్య వ
క్ష్యమాణత్వాదితి ధ్యేయమ్- యథా ఉత్తాలతాలేత్యత్ర
పూర్వార్ధే శబ్దచిత్ర ముత్తరార్ధే స్వరూపాలంకారనిబన్ధనాదర్థచి
త్రమ్- యథా వా - స్వచ్ఛన్దోచ్చలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేత
రామ్బుచ్ఛటామూర్ఛన్మోహమహర్షిహర్షవిహితస్నానాహ్నికా
హ్నాయవః- భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీదీర్ఘాదరిద్రద్రుమద్రో
హోద్రేకమహోర్మిమేదురమదా మన్దాకినీ మన్దతామ్॥ స్వచ్ఛన్దం
వాయ్వాద్యుపాధిమన్తరేణైవ ఉచ్చలన్త్యో యా అచ్ఛా నిర్మలాః
కచ్ఛకుహరేషు తటసమీపగర్తేషు ఛాతేతరాః అక్షీణా అమ్బు
చ్ఛటా జలసమూహాస్తాభిర్మూర్ఛన్మోహా విగళదజ్ఞానా యే మహా
మహర్షయస్తైర్హర్షేణ విహితాః స్నానాహ్నికా యస్యాం
సా తథా- ఉద్యన్నుద్గచ్ఛన్ ఉదార ఉద్భటో దర్దురో మణ్డూకో
యాసు తాసు దరీషు తటకన్దరాసు దీర్ఘా అదరిద్రా అసాన్ద్రా యే
ద్రుమాస్తేషాం ద్రోహోద్రేక ఉన్మూలనాతిశయస్తత్పరా
యా ఊర్మిభిర్మేదురో ఽత్యధికో మదో ఽస్యాస్సా మన్దాకినీ గఙ్గా తాం
మన్దతాం మహోన్నయఝడితి భిద్యాదిత్యత్ర శబ్దగుణేనాఞ్జసా శబ్దా
లఙ్కారేణానుప్రాసాదినా చ యుక్తత్వాచ్చారుత్వమిదం చ
శబ్దచిత్రస్యోదాహరణమ్- అర్థచిత్రం యథా వా - వినిర్గతం మా
నదమాత్మమన్దిరాద్భవత్యుపశ్రుత్య యదృచ్ఛయాపి యమ్।

సనర్మ్యప్రమేద్విప్రితపాలితార్గళా నిమీలితాక్షీవభియామరా
వతీ॥ మానదం శత్రూణాం గహనమఖణ్డకం యద్విహాయ గ్రీవం యద్య
చ్ఛయాలీలయా నతు యాయాత్సయా అత్రేబద్ధిరాద్యనిగళ
తం నత్వమరావతీసమీపమాగతమ్ ఉపశ్రుత్యనమద్దృష్ట్వాస్యసం
భ్రమేణ ఇన్ద్రేణరుద్ధేతి పాలితార్గళా సంఘటితకవాటాసతీ అ
మరావతీభియానిమీలితాక్షీవభవతీతి. అత్రప్రపాదాదినాగు
ణేన ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారేణ యుక్తత్వాచ్చారుతా- యద్యప్య
త్ర ప్రథమశ్లోకే మన్దాకినీవిషయో భక్తిరూపో భావో వ్యజ్యతే-
ద్వితీయశ్లోకేఽపి వీరరసో వ్యజ్యతే- తథాపి నిశ్శేషచ్యుతచన్దన
మిత్యత్రేవ వాచ్యస్య వ్యఙ్గ్యప్రవణతాం వినా విశ్రాన్త్యభా
వేన ప్రతీయమానార్థస్యైవ స్ఫుటత్వాద్వ్యఙ్గ్యస్య న స్ఫుట
తేతి వివక్షితమస్ఫుటవ్యఙ్గ్యత్వ మతమిత్యతే - ...
ద్భావేప్యత్ర వ్యఙ్గ్యైకవిశ్రాన్త్యభావాద్ధురాధ్యాదవ్యఙ్గ్యత్వమ్- స
హృదయాస్తు రసాస్వాదలాలసా అత్రాపి రసం భుఞ్జత ఏవేతి
సహృదయదృష్ట్యా నాధమత్వమిత్యన్యే- ప్రథమశ్లోకే మన్దా
కినీం మన్దతాం భిద్యాదితి యోజనాయాం వ్యవధానం ద్వితీ
యే చ వ్యభిచారిణో భయస్య స్వశబ్దేనోపాదానాద్వ్యభి
చారి రసస్థాయిభావానాం శబ్దవాచ్యతేతి వక్ష్యమాణమనౌచిత్య
ఞ్చ వ్యఙ్గ్యప్రతీతిమపకర్షతీత్యప్రతీయమానవ్యఙ్గ్యత్వాదధ
మత్వం దోషజ్ఞానే వ్యఙ్గ్యప్రతీతౌ నాధమత్వమిత్యప్యాహుః॥

ఇతిశ్రీ దన్తిదోత్కటదివాప్రదీపాఙ్క విశ్వామిత్రవంశ ముక్తా
ఫలలక్ష్మీభవస్వామి భట్ట సుకృతపరిపాకాద్వైతవిద్యాచా
ర్యసత్య మఙ్గళరత్నఖేట శ్రీనివాసదీక్షిత తనయస్య కామా
క్షీగర్భసంభవస్య శ్రీమదర్ధనారీశ్వరదీక్షితగురుచరణసరోజ
తాలబ్ధవిద్యావైశద్యస్య శ్రీరాజచూడామణిదీక్షితస్య కృతౌ
కావ్యదర్పణే ప్రథమోల్లాసః.

కావ్యదర్పణః.

ద్వితీయోల్లాసః.

ప్రథమోల్లాసేహి గుణాదివిశిష్టం శబ్దార్థయుగళం కావ్య మిత్యుక్తమ్- తత్ర శబ్దార్థయోః ప్రాధాన్యాత్ ప్రథమం తయో స్స్వరూపం దర్శయిష్యన్ తత్రార్థాపేక్షయాఽపి శబ్దస్య ప్రాధా న్యాచ్ఛబ్దస్వరూపం తావద్విభజన్నేవ నిర్దిశతి॥

శబ్దోఽత్ర త్రివిధశ్శక్తలక్షకవ్యఞ్జకాత్మనా॥

శక్తలక్షకవ్యంజకభేదేన శబ్దోఽత్ర కావ్యే త్రివిధః- యద్యపి శాస్త్రేషు శక్తలక్షకభేదేన ద్వివిధఏవ శబ్దస్తథాఽపి కావ్యైకవ్య ఙ్గ్యకస్తృతీయోఽపి సోఽస్తీత్యుక్తమత్రేతి- లక్షణాయాశ్శక్తిమూ లత్వాచ్ఛక్తస్య ప్రథమం నిర్దేశో వ్యంజనాయా ఉభయమూ లత్వాద్వ్యంజకస్యోభయానన్తరం నిర్దేశ ఇతి ధ్యేయమ్॥

అథార్థమపి విభజన్నేవ నిర్దిశతి॥

తదర్థోఽపి త్రిధా శక్యలక్ష్యవ్యఙ్గ్యవిభేదతః॥ ౧-

తేషాం శక్తలక్షకవ్యంజకరూపాణాం శబ్దానామర్థస్తదర్థః సోఽపి శక్యలక్ష్యవ్యఙ్గ్యభేదాత్త్రివిధః- అత్ర యద్యపి విభా గాదేవ త్రివిధత్వసిద్ధిస్తథాపి న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదా య త్రిధేత్యుక్తమ్- యద్యపి వాచకాదిశబ్దనిర్దేశానన్తరం తల్ల క్షణముక్త్వైవార్థనిరూపణముచితం తథాప్యర్థఘటితమేవ తేషాం లక్షణం వక్తవ్యమతః ప్రాగర్థస్వరూపప్రదర్శనమితి ధ్యేయమ్॥ ౧-

నను వాక్యార్థస్యోక్తత్రైవిధ్యానవతారాద్ ద్విభాగస్సూత్ర న తత్కథమాహ॥

అర్థస్తాత్పర్యవిషయో వాక్యార్థ ఇతి తార్కికాః।

అన్యే శక్యం తను ప్రాహుః పరే లక్ష్యమువాచిరే॥ ౨-

ఆకాఙ్క్షాసత్తిమతాం పదానాం సముచ్చారణే సత్యపదార్థో పి ఘటానయనాది సంసర్గరూపోఽపూర్వో వాక్యార్థస్తాత్పర్య

విషయతయా నముల్లసతీత్యభిహితాన్వయవాదినో నైయాయి
కాదయః- వాక్యార్థోఽపి శక్య ఏవేత్యన్వితాభిధానవాదినః
ప్రాభాకరాః- వాక్యార్థో లక్ష్య ఇతి భాట్టా మీమాంసకాః-
వస్తుతస్తు వాక్యార్థో న శక్యో నాపి లక్ష్య ఇతి వక్ష్యమా
ణత్వాత్- నచైవం విభాగన్యూనతేతి వాచ్యమ్- శక్యపదేన వృత్త్య
న్తరం వినా శక్తిప్రయుక్తోపస్థితివిషయత్వస్య వివక్షితత్వాది
తి దిక్॥ ౨-

అథార్థవ్యంజకతామాహ॥

వాచ్యాదయస్త్రయోఽప్యర్థాః ప్రాయశో వ్యఞ్జకా
మతాః। జయత్యవశ్యన్గఙ్గాం దేవస్తాపైరనీక్షితః॥ ౩-

వాచ్యలక్ష్యవ్యఙ్గ్యరూపాస్త్రయోఽప్యర్థాః ప్రాయశో వ్యఞ్జ
కా నతు సర్వత్ర- జయతి పదవాచ్యస్యోత్కర్షేణ వర్తమానత్వ
స్యవక్తృనమస్కారవ్యంజకతయా వాచ్యస్య వ్యంజకత్వం గ
ఙ్గాపదలక్ష్యస్య తీరస్య శైత్యాదివ్యంజకతయా లక్ష్యస్య వ్యఞ్జ
కత్వమ్- తథా గఙ్గామిత్యత్రైవ వ్యఙ్గ్యేన శైత్యేన భగవతస్తా
పానీక్షణసామర్థ్యవ్యఞ్జనాత్ వ్యఙ్గ్యస్యాపి వ్యఞ్జకత్వమితి ధ్యే
యమ్- యద్యప్యుద్దేశక్రమానురోధాచ్ఛబ్దస్య వ్యంజకత్వమ
భిధాయార్థస్య వ్యంజకత్వమభిధాతుముచితమ్- తథాపి శబ్దవ్య
ఞ్జకత్వం స్ఫోటవ్యంజకేషు వర్ణేష్వేవ దృష్టమ్ అర్థవ్యంజకతా
తు న క్వాపి దృష్టా- తతః కథమర్థానామపి కావ్యత్వమితి శం
కాముపనేతుమిదమిహోక్తమ్- నతు ప్రాధాన్యేనార్థవ్య
ఞ్జకత్వముపదర్శయితుమ్ అత ఏవాగ్రే శబ్దస్య వ్యంజకత్వముప
పాద్యార్థస్య వ్యంజకత్వం ప్రపఞ్చయిష్యతీతి ధ్యేయమ్-
యథా వా వాచ్యస్య వ్యఞ్జకతా — మాఏఘరోవఅరణంఅజ్జహు
ణత్థిత్తి సాహిఅం తుమఏ। తం భణ కిం కరణిజ్జం ఏమేఅ ణ వాసరో
ఠాఇ॥ మాతర్గృహోపకరణ మద్య ఖలు నాస్తీతి కథితం త్వ
యా। తద్భణ కిం కరణీయమేవమేవ న వాసరస్తిష్ఠతి॥ హే మా
తర్గృహోపకరణం సర్వాద్యాపేయజలాది రూపం నాస్తీతి
త్వయా సంప్రతి కథితమ్- కింతర్హి కిం వా కర్తవ్యం వద వ[illegible]
ఏవమేవ న తిష్ఠతీత్యత్ర తద్భణ కిం కరణీయమిత్యాద్యర్థేన వక్తృ

వై శిష్ట్యాద్దిగ్రహోపకరణసంపాదనవ్యాజేన స్వైరవిహారోద్య
మో వ్యజ్యతే. తత్రాపి మంతరివృద్ధా వ్యజ్యతే తథా చ స్వీయం
ఛలాహరణాద్యుపార్జ్యమ్ గృహోపకరణ మిత్యవశ్య సం
పాదనీయత్వ ముద్యుత్వ్యత్వపలాపాశక్యతా త్యయో సముద్రైవ
వవ్యాజస్సంపాద్యత ఇత్యయమర్థ స్తద్భణేతి స్వస్య కర్తృత్వ
జ్ఞానాభినయ ఏవ మేవేత్యాదినా క్షణమాత్రమపి విళమ్బన
ర్హతా వ్యజ్యత ఇతి ధ్యేయమ్- అత్ర తద్భణకిలీకరణీయమిత్యాది
వాక్యార్థ స్య వ్యంజకత్వమితి భేదః- న చైవం వాచ్యవ్యంజక
దాహరణత్వమయుక్తం సద్వాక్యార్థ స్య వాచ్యత్వాభావాది
తి వాచ్యమ్- వాక్యార్థస్యాపి వాచ్యస్య ప్రాభవస్యోక్తత్వాదితి
దిక్|| లక్ష్యస్య వ్యఞ్జకతా యథా వా— సాహన్తి సహిసుహఅం
[illegible]దూమి ఆసిముజ్జ కలి। సబ్భావణేహ కరణిజ్జ సరిచ్ఛం
తావవిరఇఅం తుమ్ఎ|| సాధయన్తీ సఖి సుభగం క్షణే క్షణే దూ
నాసి మత్కృతే। సద్భావస్నేహకరణీయ సదృశం తావద్విరచి
తం త్వయా|| హే సఖి మత్కృతే మన్నిమిత్తం సుభగం నాయకం
సాధయన్తీ సంఘటయితుం కృతసంచారేతి యావత్ - క్షణే క్ష
ణే దూనాసి శ్రాన్తాసి- సద్భావస్య సమీచీనహృదయతాయాః
స్నేహస్య చ యత్ కరణీయమ్ తత్సదృశం త్వయా కృతమితి
వాచ్యార్థః- అత్ర దూత్యాః ప్రమాణాన్తరేణాపకారిత్వావగ
మాన్ముఖ్యార్థబాధావగమేన శత్రుత్వమాచరితమితి విపరీతల
క్షణయా ఉపగమ్యతే తేన చ త్వమధమా యేన దూతీవిరుద్ధేనా
యకోపభోగమాచరితవతీ సోఽప్యధమో యేన దూతీ కాయాం
త్వయ్యనురక్త ఇతి వ్యజ్యతే- ఇదమపి వాక్యలక్షితస్య వ్యఞ్జక
తాయా ముదాహరణ మితి భేదః- వ్యఙ్గ్యస్య వ్యఞ్జకతా యథా
వా—ఉవణిచ్చళణిప్పందా బిసిణీపత్తమ్మి రేహఇ బలాఆ।ణిమ్మ
మరగఅ భాఅణపడిట్ఠా ఆసంఖసిప్పివ్వ|| పశ్యనిశ్చల నిష్ప
బిసినీ పత్రే రాజతే బిలాకా- నిర్మలమరకతభాజన ప్రతిష్ఠి
తా శంఖశుక్తిరివ- ఇదం సంకేతార్థినం కాముకం ప్రతి నా
కాయా వచనమ్- హే నిశ్చలసంకేతార్థితయా ఉత్త్రైవావస్థితిశీలన
నీదశే నిష్పన్దా నిశ్చలా నిష్కలఙ్కా మరకతపాత్రస్థితా శఙ్ఖశుక్తి

ర్ధ్వకాన్తస్ఫోటఇవ రాజతి పత్యేత్యనునిష్పన్నత్వే హాస్యానత
త్వం తేనజనరాహిత్యం తేనాపితదేశ సంకేతస్థానమితివ్యజ్య
తే- యద్వా సంకేతస్థానమగత్వైవ గతో౽సీతిమిథ్యావదన్తం
నాయకం ప్రతినాయికావచనమిదమ్ అత్రాపి నిష్పన్నత్వేనా
శ్యానవత్త్వం తేనచనత్వం తత్ర గతో౽సిమిథ్యైవ గతో౽సీ
తిపదసిగతశ్చ స్త్రీయంబలాకానిర్మజ్జా ప్రవర్తతఇతివ్యజ్యతే-
అస్మింశ్చ పక్షే నిశ్చలేతిసంబోధనం మిథ్యావదసీతివ్యఙ్గ్యస
హాయతాం ప్రతిపద్యతే- కేచిత్తు నాథం ప్రత్యన్యాపదేశేన వ
చనమిదమ్- గత్యర్థానాం జ్ఞానార్థత్వా న్నిశ్చలపదం జ్ఞాన
శూన్యపరమ్- బలాకాపక్షేణచ స్త్రీలిఙ్గమహిమ్నా నాయికా
ప్రతీయతే- తతశ్చ భో జ్ఞానశూన్య స్వయమేవ సమాగత్య పశ్య
సా విరహానలసంప్రతి బిసినీపత్రే న్యస్త తేకతిపయక్షణాన్
ప్రాణాన్సంధారయిష్యతి యతో నిష్పన్నా- నిర్మలమరకతేత్య
త్ర బిసినీపత్రస్య మరకతభాజనేనోపమితతయా తదఙ్గసర్గా
న్నిరసనతావ్యజ్యతే తస్యాశ్శుక్త్యుపమితత్వేన పాణ్డుత్వమ్ తేన
చోపమావ్యఙ్గ్యేనానుభావేన విప్రలమ్భశృతిశయో వ్యఙ్గ్యఇత్యా
హుః॥

ఏతమర్థస్య స్వరూపం వ్యఞ్జకత్వంచ నిరూప్యావసరసంగ
త్యా వాచకాదీనాం క్రమేణలక్షణమాహ॥

సాక్షాత్సంకేతితం యో౽ర్థమభిధత్తే సవాచకః॥
ఘనశ్యామః శ్రియా రామః శ్రియం సుగ్రీవరా
జ్యదః॥౭॥

అత్రాభిధత్తే ప్రతిపాదయతీత్యర్థః- సత్వభిధయా ప్రతిపాద
యతీతి- తథాసతి అభిధాయా వాచకశబ్దవ్యాపారత్వేనా
న్యోన్యాశ్రయాత్తావత ఏవ సమ్యక్త్వే శేషవైయర్థ్యాచ్చ
సంకేతశ్చాస్తాచ్ఛబ్దాదయమర్థో బోధ్య ఇత్యాకారక ఆప్త
ఇచ్ఛారూపా నత్వీశ్వరాభిప్రాయమాత్రమ్- యదృచ్ఛాశబ్దస్య
వృత్తిగ సంజ్ఞాహ్యత్వకథనేన తత్రావ్యాప్తేః ఏవంచలక్ష్యస్య
వ్యర్థస్య తాదృశాప్తాభిప్రాయవిషయత్వేన సంకేతితత్వా
విశేషాల్లక్ష్యార్థప్రతిపాదకే లాక్షణికశబ్దే౽తివ్యాప్తివార

దాయ సాక్షాదితి- అర్థాన్తర ప్రతీత్య ద్వారకత్వం సాక్షాత్త్వ
మిహ వివక్షితమ్- తావన్మాత్రం చ సమ్బన్ధితయా ఉపస్థాపకే
ఘటాదిశబ్దేఽతివ్యాప్తమతస్సంకేతితమితి- శబ్దత్వేనవిశేషణా
చ్చన చేష్టాయామతివ్యాప్తిరిత్యేకే- అన్యేతు సాక్షాత్సంకేతి
తో యోర్థస్తత్ప్రతిపాదకత్వం లక్షణమ్ సంకేతశ్చ పూర్వో
క్త ఆప్తాభిప్రాయ ఏవ లక్షణాస్థలే చ పరంపరయా సంకేత
శ్శక్యం బోధయిత్వా లక్ష్యం బోధయత్యిత్యభిప్రాయేణైవా
ప్తేన లాక్షణికపదప్రయోగాదిత్యాహుః- అపరే సంకేతవి
దం సమ్బన్ధపరం తథా చ సాక్షాత్సమ్బన్ధవిషయార్థప్రతి
పాదకత్వం వాచకత్వమ్ - నను ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీత్యఛత్ర్య
చ్ఛత్రిసాధారణైకసార్థగన్తృత్వేన లక్షణయాఽచ్ఛత్రిణోఽపి
ప్రతిపాదకే ఛత్రిపదేఽతివ్యాప్తిః- న చ యచ్ఛబ్దో యద్విషయ
సాక్షాత్సమ్బన్ధేన యదర్థస్మృతిహేతుస్స తస్య వాచక ఇతి
వక్షితం ఛత్రిపదఞ్చ సాక్షాత్సమ్బన్ధేన ఛత్ర్యచ్ఛత్రిసాధార
ణరూపేణ నచ్ఛత్రిస్మారకమితి న తత్రాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్- ఛత్రి
విషయకసాక్షాత్ సమ్బన్ధస్యాపి లక్షణయా ఛత్రిస్మరణేఽపి
ప్రయోజకత్వాత్తస్యైవాన్యథా శక్యగ్రహేఽపి లక్షణయా తత్స్మృ
త్యాపత్తేః న చేష్టాపత్తిశ్శక్యసమ్బన్ధగ్రహేణ లక్షణాయా
అప్రవృత్తేరితి చేన్న- ఛత్రిణ ఇత్యత్ర ఛత్రిస్మృతిస్సాక్షాత్స
మ్బన్ధే నైవాచ్ఛత్రిస్మృతిః పరం లక్షణయేత్య జహల్లక్షణైవ
నాస్తీయుగపద్వృత్తిద్వయవిరోధశ్చ గఙ్గాయాం మత్స్య
ఘోషావిత్యాదౌ వివాదోపహతైవ - యద్వా సాక్షాత్త్వస్య
ప్రతిపాదనక్రియావిశేషణత్వే నాఙ్గీకారాన్న దోషః-
నన్వేవమపి సాక్షాత్సంబన్ధవిషయమర్థం యః పదార్థస్మృ
త్యన్తరమద్వారీకృత్య ప్రతిపాదయతి స వాచక ఇతి హి పర్య
వసితం తథా సతి శక్యభూతచ్ఛత్రిమాత్రస్మృతిం ద్వారీకృత్య
ఛత్ర్యచ్ఛత్రిస్మారకే ఛత్రిపదేఽతివ్యాప్తేరభావేఽపి రాజాహర
తిలోకానాం హృదయమ్మృదుభిః కరైరిత్యాదావభిధామూల
వ్యఞ్జనాస్థలే ప్రకరణాదినాఽభిధాయాః ప్రాకరణికచన్ద్రాద్య
ర్థస్మృతౌ నియమనే న త్వప్రాకరణికభూపాద్యర్థస్య వ్యఞ్జన

యత్రశ్రుతిపాదకే రాజాదిశబ్దేఽతివ్యాప్తిస్తత్ర ప్రాకరణికస్వాతన్త్రి
పదార్థస్మృతేః ప్రాకరణిక భూపాద్యర్థస్మృతౌ వ్యవధా-
నాభావాన్న చ పదార్థస్మృత్యన్తరావ్యవహితత్వమేవాత్ర సాక్షా-
త్త్వం వివక్షిత మితి వాచ్యమ్- తథాపి— సర్వదో మాధవః పా-
యాదస్మాకమయకృత్పదేత్యాదౌ యత్ర హరిహరయోరప్రాక-
రణికత్వం తత్ర ప్రసిద్ధి ప్రాచుర్యాన్నరకాసుర నాశకర ఇతి
హరవిషయార్థస్య ఝటితి ప్రతీతిః పశ్చాత్పర్యాలోచనా-
యాం-యదుప్రవరాణాం క్షయకృత్ గృహకృదితి హరివిష-
యార్థస్య నిహతార్థతయా విలంబేన ప్రతీతిస్తత్రార్థక్షయా-
దిపదేఽవ్యాప్తిః- ఇదార్థస్మృత్యన్తరావ్యవధానేన స్మారక-
త్వాభావాదితి చేన్న అస్వతన్త్రత్వేన పదార్థవిశేష-
ణాత్ స్వాతన్త్ర్యం దశక్యతావచ్ఛేదక ప్రకారేణాన్వయబోధ
విషయత్వం తతశ్చ స్వతన్త్రపదార్థస్మృతి వ్యవధానేఽప్యస్వ-
తన్త్రపదార్థస్మృత్యవ్యవహితత్వమస్తీతి నావ్యాప్తిః- అజహ-
ల్లక్షణాస్థలే తుచ్ఛత్రిణాం శక్యతావచ్ఛేదకీభూతచ్ఛత్రిత్వప్ర-
కారేణాన్వయబోధ విషయత్వాన్న స్వాతన్త్ర్యమితి అస్వత-
న్త్రపదార్థస్మృతివ్యవధానేనైవ లక్ష్యస్మారకతేతి న తత్రాప్యతి-
వ్యాప్తిః- నచైవం లాక్షణిక స్థలే సాక్షాత్సంబద్ధ విషయస్యాన్వ-
యబోధ విషయత్వాభావేన స్వాతన్త్ర్యాభావా దస్వతన్త్రపదా-
ర్థస్మృత్యవ్యవధానపదేనైవ తత్రాతివ్యాప్తి వారణాత్ సాక్షా-
త్పదవైయర్థ్యమితి వాచ్యమ్ - గఙ్గాయాం మత్స్యఘోషావి-
త్యత్రసాక్షాత్సంబద్ధ విషయస్యాప్యన్వయబోధావిషయత్వేన
స్వతన్త్రత్వాత్తత్స్మృతివ్యవధానేపితీరస్మృతేరస్వతన్త్రపదా-
ర్థస్మృత్యవ్యవహితత్వాత్తీరస్మృతి జనకతాదశాయామతివ్యా-
ప్తివారణాయ సాక్షాత్పదావశ్యంభావాత్ నచైవం రాజాహార
తిత్యత్రవ్యంజనయా భూపాద్యప్రాకరణికార్థస్మారకేఽతివ్యాప్తి-
స్తత్రాప్రాకరణికార్థస్యాన్వయావిషయత్వేన స్వాతన్త్ర్యా-
త్తత్స్మృతి వ్యవధానేపి అస్వతన్త్రపదార్థస్మృత్యవ్యవధాన-
సత్త్వాదితి వాచ్యమ్- నియన్త్రిత సంకేతస్యైవ సంకేతపదేన
వివక్షితత్వాదిత్యాహుః ॥ యథా ఘనశ్యామాది శబ్దానాం సాక్షా

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

జాతి [illegible]

[illegible]

[illegible] సంకేత [illegible]

[illegible]

[illegible]

ప వ్యవహారం పశ్యన్ వ్యుత్పిత్సుర్వ్యవహారవిషయీభూ[illegible]
యాం వ్యక్తావేవ శక్తిం గృహ్ణాతి [illegible] యత్వే వ్యక్తి
[illegible] వ్యక్తైర్వ్యవహారవిషయత్వే [illegible] వ్యక్తీనామానన్త్యాత్ స
[illegible] శక్తి [illegible] సర్వవ్యక్తి
ఉపస్థిత్యసంభవాన్న [illegible] సు శక్తిగ్రహః యద్యపి [illegible] ఉపస్థి
తిరపి యద్వ్యక్తిష్వేవ శక్తిగ్రహస్తదా [illegible] సు శక్తిగ్రహాభా
వాద్గవాదిపదేభ్యస్తాసాముపస్థితిర్న స్యాత్ యది చ సర్వపి వ్యక్తిగ్రహో
ప్యన్యత్ర శాబ్దధీరిష్యతే తదా శాబ్దధీశ్శాబ్దజ్ఞానే వ్యభిచారీతి
కారణమేవ న స్యాత్ యది చ యద్ధర్మాశ్రయే శక్తిగ్రహస్తద్
ధర్మాశ్రయస్య స్మృత్యగోచరస్యాపి యోగ్యతావశాదన్వయ
బోధవిషయత్వం స్యాదేవ సమానప్రకారకత్వస్యైవ నియామ
కత్వాదితి మతం తదాపి వ్యక్తిమాత్రస్య శక్యత్వే గౌశ్శుక్లశ్చల
తీత్యాది పదానాం వ్యక్తిమాత్రవాచకత్వేన పర్యాయతాపత్త్యా
సహ ప్రయోగానుపపత్తిః జాతిర్గుణః క్రియేతి విభాగానుప
పత్తిశ్చ - యది చ జాత్యాద్యవచ్ఛిన్నవ్యక్తిషు శక్తిగ్రహమఙ్గీకు
ర్మహే తదా లాఘవాజ్జాత్యాదేరేవ శక్యతా యుక్తా వ్యక్తిలా
భస్త్వాక్షేపాల్లక్షణయా వా భవిష్యతి - న చ సంకేతగ్రహో
పాధిభూతో జాత్యాదిరూపో ధర్మోఽస్తు న స్వాభావికం వస్తు
యదృచ్ఛోపాధికశ్చేతి సామాన్యతో ద్వివిధః - స్వాభావికధ
ర్మశ్చ సిద్ధసాధ్యభేదేన ద్వివిధః తత్ర సిద్ధోఽపి వస్తునః ప్రాణ
ప్రదో విశేషాధానహేతుశ్చేతి ద్వివిధః - తత్రాద్యో జాతిః సా హి
వస్తునః ప్రాణప్రదత్వాత్ ప్రాణప్రదేత్యుచ్యతే - తద

పేక్షిత్వంహి వస్తు వ్యవహారయోగ్యం భవతీతి నాన్యథా - త
దుక్తంభర్తృహరిణా - గౌస్స్వరూపేణ న గౌర్నాప్యగౌః గో
త్వాభి సంబన్ధాత్తు గౌరితి- గౌస్స్వరూపేణ వ్యక్తిమాత్రేణ
గౌరితి న వ్యవహ్రియతే నాప్యగౌరితి నావ్యవహ్రియతే కిం
తు గోత్వసంబన్ధాదేవ గౌరితి వ్యవహ్రియత ఇత్యర్థః. య
ద్వా ప్రాణప్రదత్వం యావదాశ్రయం తావదాధారత్వేన-
గుణానాంతు నివృత్త్యపేక్షేఽపి న యావదాశ్రయం తదవ్యాప్తి
త్వాత్ - ఆశ్రయే సత్యపి పాకాదినా సమవాయనాశే పిదనా
ధారతాస్వీకారాత్ ద్వితీయస్తు శుక్లాదిర్గుణః జాత్యా ప్రాప్త
మంవిశేషితమేవహి వస్తు శుక్లత్వేయాదిగుణైః సమవాయోత్పత్తే
పశ్చాత్ గుణైర్విశేష్యతే- ద్వితీయస్తు సాధ్యరూపో ధర్మః క్రి
యా-యద్యపి క్రియాపి సిత్యానసౌస్వ తథాప్యాఖ్యాతేన సా
ధ్యతయా ప్రతీతేస్సా సాధ్యేత్యుచ్యతే- యదాహుః—యావ
త్సిద్ధమసిద్ధంవా సాధ్యత్వేన ప్రతీయత ఇతి-సా చ క్రియా పాకాది
పౌర్వాపర్యేణ వర్తమానాభిః స్వావయవక్రియాభిశ్చుల్లీ సమ్మార్జ
నాద్యవశ్రావణాన్తాభిః క్రియాభిరభివ్యజ్యతే-వక్తృయదృచ్ఛో
పాధికస్తు ధర్మః పూర్వపూర్వవర్ణైరస్ఫుటతయాఽభివ్యక్తశ్చర
మవర్ణబుద్ధ్యాస్ఫుటతరమభివ్యక్తస్స్ఫోటఏవ-సచవ్యఞ్జకానాం
వర్ణానాం క్రమవత్త్వేఽపి నస్వయంక్రమవాన్- ఇతరథా వ
ర్ణవత్తస్యాపిక్రమవత్త్వేఽక్షప్రత్యాయకత్వాసామర్థ్యప్రస
ఙ్గాత్ - తాదృశస్ఫోటరూపంచ డిత్థాదిశబ్దస్వరూపంవక్తృ
యదృచ్ఛయా డిత్థాద్యర్థేషు శక్తిగ్రహోపాధిత్వేనసంనివేశ్య
త ఇతి సంజ్ఞారూపం యదృచ్ఛాత్మకం చోచ్యతే- యద్యపిజా
త్యాదిశబ్దానామపిస్ఫోటవ్యఞ్జకత్వమవిశిష్టమ్ - తథాపిజాత్యా
దిరేవ ప్రకారతాస్తేషామేవోపాధిత్వం డిత్థాదిశబ్దేషు స్ఫో
ట ఏవ ప్రకార ఇతి నమావోపాధిః - నచైవం యదృచ్ఛాశబ్దే ద్రవ్య
స్యోపాధిత్వేన వ్యవహారః కథమితి వాచ్యమ్. స్ఫోటరూపశబ్దస్యా
పి ద్రవ్యత్వేన తదవిరోధాత్ - అతఏవ గౌశ్శుక్లశ్చలో డిత్థ ఇ
త్యాదౌ చతుష్టయీ శబ్దానాం ప్రవృత్తిరితి మహాభాష్యకారః.
నను భిన్నాసు ఘటాదివ్యక్తిషు ఘటోఽయం ఘటోఽయమిత్య

నుగతప్రతీతేర్విషయత్వాద్ధి జాత్యన్యముఖ్యార్థత్వం- తద్వ్యతిరే
క్షాణుత్వేఽపి వ్యావర్తకత్వేన పరమాణుత్వమపి జాతిశబ్ద
వాచ్యమ్- పరమాణుత్వాదీనాం గుణమధ్యపాతాదితి చేన్న-
తేషాం గుణమధ్యపాతాత్పారిభాషికమేవ గుణత్వం సత్త్వాన్న
పపత్తేశ్చయమ్- ననుగుణక్రియయోరప్యనన్యథాసిద్ధ్యా శక్త్యుప
ప్రోక్తసామాన్యసామ్యమితి చేన్న- శుక్లనీలాదిగుణవ్యక్తయః ప్ర
త్యేకమేకైకా ఏవ నిత్యాశ్చ తత్తద్విభిన్నవ్యక్తిభిర్వ్యఙ్గ్యాః- వినా
శోత్పత్తిధీస్తు తత్సమవాయవిషయిణీ- ఏవం పాకాదిక్రియా అ
ప్యేకైకా ఏవ నిత్యాశ్చ ధ్వన్యంశమాత్రం సాధ్యవ్యాప్రాకవ్యానాం ప్రత
త్వాత్సాధకవ్యఙ్గ్యత్వే చ యత్క్రమాచ్చ క్రియా ... క్రమికత్వేఽప్య
వహారః భేదప్రతీతిస్త్వాశ్రయోపాధి ... సాపేక్షత్వం ముఖస్య
ద్రవ్యస్థలఖడ్గాదావ్యలభ్య ... భేదప్రతీతివద్ద్వదితి||
ఏవం జాత్యాదయశ్చత్వారోఽపి తత్తత్పద సంకేతవిషయా
ఇత్యుక్తం తత్ర మతాన్తరాణ్యాహ||

జాతిరేవార్థవా తద్వానేవ వాహోహ ఏవ వా||౧౯.

ఘటాదిశబ్దేష్విప శుక్లాదిశబ్దేష్వపి జాతిరేవ సంకేతవిషయః-
తథాహి- శుక్లాదయోగుణాః క్రియాశ్చప్రతివ్యక్తిభిన్నాభిన్నా
ఏవోత్పాదవినాశప్రతీతేస్తస్యాబాధకం వినా తత్సమవాయత్వ
కల్పనానౌచిత్యాత్- సమవాయస్య నిత్యత్వాచ్చ- తతశ్చ హిమ
సమయశ్శఙ్ఖాద్యాశ్రయభేదే శుక్లాదయోగుణా భిన్నా ఏవ భిన్నే
ష్వపి తేషు శుక్లశ్శుక్ల ఇత్యనుగతప్రతీతిబలాచ్ఛుక్లత్వాదికం జాతిః
తథా గుడతణ్డులాదిపాకాదిక్రియాసు పాకత్వాదికం జాతిరేవం
బాలవృద్ధశుకాద్యుదీరితేషు డిత్థాదిశబ్దేషు స్ఫోటస్వరూపైకత్వా
నుభవాత్ భేదసిద్ధౌ తత్రాప్యనుగతబుద్ధ్యనురోధాత్ డిత్థశబ్ద
త్వాదికం జాతిః సా చ శబ్దార్థయోరభేదవాదిమతే డిత్థాద్యర్థే
పి వర్తతే- తద్భేదవాదిమతేఽపి పరమ్పరయాఽర్థేఽపి తస్యా
వృత్తిరవిరుద్ధా- యద్వా ప్రతిదినముపచయాపచయవత్త్వేన
డిత్థాదిశరీరస్య భేదఆవశ్యకస్తథాపి అనుగతబుద్ధ్యా డిత్థత్వా
దికం జాతిరేవేతి సర్వేషాం శబ్దానాం జాతిరేవ సంకేతవిషయ
ఇత్యేకే- అన్యేతు తద్వాన్ జాతివిశిష్టః పదార్థ ఏవ సర్వత్ర సం

కేతవిషయః ప్రథమమానయనాది వ్యవహార దర్శనేన తత్రైవ సంకేతగ్రహాదగ్రే తత్త్యాగే మానాభావాదిత్యాహుః- అపరేతు ఘటాదివ్యావృత్తి రూపాపోహ ఏవ ఘటాదిపదసంకేత విషయోఽపోహవ్యతిరిక్త జాతౌ మానాభావాదిత్యాహుః- ఏష్వపి పక్షేషు యుక్తాయుక్తవిచారణా గ్రన్థగౌరవభయాత్ప్రకృతవ్యఞ్జనానిరూపణానుపయోగాచ్చ నక్రియత ఇత్యవధేయమ్॥౧౩.

వాచకం నిరూప్య పరిశేషాదభిధావ్యతిరిక్తాం వ్యఞ్జనాం సిషాధయిషుస్తద్వ్యాపారభూతామభిధాం తావల్లక్షయతి॥

వ్యాపారశ్శక్యధీహేతుర్ముఖ్యశ్శబ్దగతోఽభిధా॥ ౧౪

శక్యస్య సాక్షాత్సంకేతవిషయస్య యా ధీస్తద్ధేతుర్ముఖ్యోయశ్శబ్దనిష్ఠో వ్యాపారస్సోఽభిధా. తత్ర శబ్దగతవ్యాపారత్వమాత్రం లక్షణాయామతివ్యాప్తమ్- అతశ్శక్యధీహేతురితి- నచైవమపి ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీత్యజహల్లక్షణాయాం ఛత్ర్యచ్ఛత్రి సాధారణైకసార్థగన్తృత్వేన శక్యానాం ఛత్రిణామపి ప్రతీతేస్తత్రాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్- శక్యతావచ్ఛేదకప్రకారేణ శక్యధీహేతుత్వస్య వివక్షితత్వాత్తావచ్చాభిధామూలవ్యఞ్జనాయామతివ్యాప్తమితి ముఖ్యపదమ్- ముఖ్యత్వం చ తదర్థప్రతీతౌ తద్గతవ్యాపారాన్తరానపేక్షత్వమ్ అభిధామూలవ్యఞ్జనాయాం వ్యఙ్గ్యార్థప్రతీతౌ వ్యఙ్గ్యవిషయశక్త్యపేక్షాస్త్యేవాన్యథా శక్త్యగ్రహేఽపి వ్యఞ్జనయా తత్ప్రతీత్యాపత్తేః- నచైవం లక్షణాయామపి తావ త్రైవాతివ్యాప్తినిరాసే శక్యధీహేతుపదవైయర్థ్యమితి వాచ్యమ్- స్వరూపవర్ణాదిగతవ్యఞ్జనాయామతివ్యాప్తినిరాసాయ తదవశ్యాభావాదిత్యాహుః. అన్యేతు శక్తిరేవాభిధా శక్తిశ్చ సంకేతయితురిచ్ఛా సంకేతయితా చ జాత్యాదివాచకపదేష్వీశ్వర ఏవ- డిత్థాదిపదేషు తత్తత్పిత్రాదిస్తదిచ్ఛాయాశ్చ స్వరూపస్వరూపసంబన్ధేన శబ్దనిష్ఠత్వమిష్యతే. తదర్థమతశ్శక్త్యతిరిక్తాయామభిధాయాం న కిఞ్చిత్ప్రమాణమిత్యాహుః॥

అథాభిధాం విభజతే॥

రూఢిర్యోగో యోగరూఢిరితి సా త్రివిధా మతా॥౧౫॥

స్పష్టమ్॥

రూఢ్యంశత్రయతి॥

రూఢిస్త్వఖణ్డశక్త్యైవ స్యాదర్థాభిధాయితా।

పీనావధూకుచావుచ్చైర్ముక్తాహారౌ చ రాజతః॥ ౭.

సముదాయశక్తిమాత్రేణైకార్థప్రతిపాదకతా రూఢిః- అవయవశక్త్యా ప్రతిపాదకే యోగేఽతివ్యాప్తివారణాయ సముదాయేతి- సముదాయావయవశక్తిభ్యామర్థప్రతిపాదికాయాం యోగరూఢావతివ్యాప్తినిరాసాయ మాత్రపదమ్-సముదాయశక్త్యా వ్యక్తివిశేషాదిప్రతిపాదకేఽవయవశక్త్యా చ తురఙ్గశ్రోత్రాదిప్రతిపాదకేఽశ్వకర్ణాదిశబ్దేఽవ్యాప్తివారణాయైకపదం తత్రావయవశక్త్యాఽర్థాన్తరప్రతిపాదనేఽపి సముదాయశక్తిమాత్రేణ వ్యక్తివిశేషాద్యేకార్థప్రతిపాదకత్వాన్నావ్యాప్తిః. ఏవం చ సముదాయశక్తిమాత్రేణార్థప్రతిపాదకత్వేఽవయవార్థాప్రతిభానాత్తత్ప్రతిభానేఽపి తస్య ప్రతిపాద్యబాధాద్వా భవతీతి ద్వివిధా రూఢిః - యథా పీనావధూకుచావితి పదాభ్యాం నావయవార్థప్రతిభానం ముక్తాహారపదముక్త ఆహారో యాభ్యామిత్యవయవార్థస్య ప్రతిభానేఽపి తస్య ముక్తామయహారమాలికాలక్షణే ప్రతిపాద్యే బాధ ఇత్యేషా రూఢిః - యథా వా - ప్రత్యర్థిక్షితిపాలమౌలికలితప్రత్యగ్రముక్తాతులాకోటిస్పర్శనమాతనోతి చరణామ్భోజం సదా తావకమ్। పీఠశ్రీరఘునాథనాయకవిభో విశ్వమ్భరాధీశతే దత్తైరూర్వ్యలఙ్కాప్రదానకలనాచిత్తేన కోవిస్మయమ్॥ అత్రాపి ముక్తాదిశబ్దైర్నావయవార్థప్రతిభానం తులాకోటిశబ్దేఽవయవార్థప్రతిభానేఽపి తస్య పాదాఙ్గదలక్షణే ప్రతిపాద్యే బాధ ఇత్యేషా రూఢిః - యద్యపి ప్రత్యర్థిక్షితిపాలానాం మౌలిభిశ్శిరోభిః ప్రతిమాసార్థైకలితో ఘటితః ప్రత్యగ్రముక్తామయో యస్తులాకోటిః పాదాఙ్గదమ్. తస్య స్పర్శనం కారణమేవ ప్రత్యర్థిక్షితిపాలకిరీటఖచితప్రత్యగ్రముక్తాత్మకతులితద్రవ్యకోటిప్రతిపాదనమిత్యభేదాధ్యవసాయాత్తేన తులాకోటిశబ్దస్యావయవార్థోఽపి వివక్షితః తథాపి తస్య పాదాఙ్గదగతత్వేన ప్రతిపాదనాత్తత్ర రూఢిరేవ॥ ౭.

యోగం లక్షయతి॥

యోగోఽవయవశక్త్యైవ స్యాదేకార్థాభిధాయితా।

రాగి కాన్తాపదాభాతి స్త్యశోకస్యాగ్రపత్రమ్॥౮.

రూఢాతివ్యాప్తివారణాయావయవేతి- యోగరూఢాతద్వారణాయ ఏవేతి- అవయవశక్తిమాత్రేణ కుసుమితాదివస్తుప్రతిపాదకస్య సముదాయశక్త్యా దివాకరప్రతిపాదకపుష్పవదాదిపదేఽతివ్యాప్తివారణాయైవ పదమ్- అవయవశక్తిమాత్రేణ ప్రతిపాదకత్వమపి సముదాయార్థప్రతిపాదనాత్ ప్రతిపాదనేఽపి తస్యావయవశక్తిప్రతిపాద్యార్థానన్వయాద్భవతీతి యోగో ద్వివిధః- యథా రాగిన్నితి కేవలం యోగః- అశోకపదం శోకరహితత్వమేవ కఙ్కేళివృక్షత్వమిత్యభిధాధ్యవసాయార్థం సముదాయార్థస్య వివక్షితత్వేఽపి శోకరహితత్వరూపావయవశక్తిప్రతిపాద్యార్థేనాన్వయ ఏవ- యథా వా- శాఖాభృతాం యత్ప్రథమావనేషు సమాశ్రితానామపి పుష్పవత్తామ్। ఛాయాతమిస్రప్రవకైరజస్రం పాదాభజన్తే పరిభూతిమేవ॥ అత్రాపి శాఖాభృతామితి కేవలం యోగః- పుష్పవత్పదం కుసుమవత్త్వమేవ దివాకరత్వమిత్యభిధాధ్యవసాయార్థం సముదాయార్థస్య వివక్షితత్వేఽపి కుసుమవత్త్వరూపావయవశక్తిప్రతిపాద్యార్థేఽనన్వయ ఏవ॥౮.

యోగరూఢం లక్షయతి॥

యోగరూఢస్తు శక్తిభ్యామేకార్థప్రతిపాదనమ్।

మృగాక్షీపద్మనాభస్య మన్దిరేవసతాన్మమ॥౯.

శక్తిభ్యామవయవశక్తిసముదాయశక్తిభ్యామ్- అత్ర శక్తిద్వయేన భిన్నాభిన్నార్థప్రతిపాదకేఽశ్వకర్ణాదిపదేఽతివ్యాప్తివారణాయ ఏకపదమ్- యథా మృగాక్షీపదం పద్మనాభపదం చ- ఇదముభయమవయవశక్త్యైవాన్వయవత్ప్రతీత్యనన్తరం లక్ష్మీసముదాయార్థప్రతిపాదనేఽపి భవతి- తథావయవార్థాన్తరస్య వివక్షితత్వేఽపి తస్య సముదాయార్థాన్వయోఽపి భవతి— తేజస్వినా ర్తిగసావనన్తమణిభిస్తైగర్భాంచ హేమాద్రిణా కీర్తిస్తే శశికోటిభిశ్చ

లనుస్తైనిత్యం తులారోహిణః స్మ। వీర్యోత్తసన వద్వయా ప్రతిఫల
ధారేయథా గోష్ఠ్యస్తదివ్యత్వం రఘునాథభూపభవతో హా
న్నాలులారోహణమ్॥ అత్రానన్యమణీగిరతత్వసమ్యస్యాకాశస్య
మణయ ఇవ మణయ ఇత్యవయవగతగౌణ్యానముదాయశక్త్యా
హావితాస్యైః ప్రతీయన్తే తాదిత్యన్యవహారో గుణయోరతాత్సీత్య
భేదాధ్యవసానాథమవయవార్థానాం గౌణ్యా విషయీకృతత్వేఽపి
స్య సముదాయార్థానన్వయశ్చ - యథా హేమాద్రిరిత్యో
మేరుమేరోరద్రిరితి అవయవశక్త్యా సముదాయశక్త్యా చ హేమ
ప్రతీతౌ హేమాద్రిరేవాద్రిసదృశం స్యామిత్యభేదాధ్యవసా
యార్థమవయవార్థానాం రసస్య విషయత్వేఽపి తస్య సముదా
యార్థేనాన్వయః। నను హేమాద్ర్యాదిపదానాం కేవలం
మేరుప్రముఖేషు రూఢిరేవాస్తీతి వాచ్యమ్- తస్యైవ యౌగికా
ర్థప్రతిభానస్యాపి సర్వసాక్షికత్వాత్ న చ తస్యావయవశక్తి
మాత్రేణ హేమాద్యర్థప్రతిపాదకత్వోపపత్తౌ సముదాయశ
క్తిర్నాస్త్యేవేతి వాచ్యమ్- మేరుస్సుమేరుర్హేమాద్రిరిత్యాద్యభిధా
నకోశపరమ్పరయా విశిష్య తత్ర సముదాయశక్తేరపి సిద్ధేః- అ
న్యథా రాజభిః క్రీడార్థం నిర్మితహేమమయాద్రావివ విశిష్యాను
శాసనానపేక్షణేన తద్వ్యవస్థ్యాపత్తేరిత్యాహుః - క్వచిద్యోగ
రూఢస్యాపి పదస్యావయవార్థానన్వయాత్ సముదాయార్థమా
త్రే విశ్రాన్తిః। యథా స్థలకమలే నీరజాదిపదమ్। క్వచిత్తు సము
దాయార్థానన్వయాదవయవార్థమాత్రే విశ్రాన్తిః। యథా నీల
నీరజమిత్యాదౌ। అత్రోభయత్రాపి లక్షణైవేతి న్యాయవిదః।
తథాహి। నీరజపదే హి నీరజనికర్తృత్వమవయవశక్త్యా సము
దాయశక్త్యా తు పద్మత్వం ప్రతీయతే తతశ్చ నీరజపదరూపై
కార్థపదోపాదానరూపవ్యుత్పత్తిరజ్జుప్రత్యాసత్త్యా స్థలకమలేస్థి
వరాన్వయాత్ ప్రాగేవ నీరజనికర్తృత్వసమానాధికరణత్వేన
ఉపస్థితస్య పద్మత్వస్య పద్మత్వసమానాధికరణత్వేనోపస్థితస్య
నీరజనికర్తృత్వస్య చ స్థలకమలేస్థివరాన్వయే నాకాఙ్క్షావాభిశి
ష్టస్యేతరాన్వయవిషయిణీ శాబ్దధీరితి తదన్వయార్థం స్వతన్త్ర్య
పద్మత్వనీరజనికర్తృత్వోపస్థితయే నీరజపదస్య లక్షణైవా

భ్యుపగన్తవ్యా న తు యౌగిక్యా గౌణ్యా వా న చ ప్రథమం యోగరూఢి ఖ్యం స్యాద్వ్యుత్పన్నయోరపి పశ్చాత్స్థలకమలేన్దీవరాన్వయార్థం విరుద్ధవృత్తిమాశ్రిత్యైవేతి తదితరవృత్త్యైవ స్వతన్త్రపద్మత్వ నీరజనికర్తృత్వోపస్థితే రాకాఙ్క్షాది సద్భావాన్న తదర్థమిహ లక్షణే త్యావశ్యం కేవలరూఢ్యైవ స్వతన్త్రపద్మత్వావచ్ఛిన్నోపస్థిత్యర్థం శబ్దస్య పునరనుసన్ధాన కల్పనా గౌరవాపత్తేః లక్షణాపేక్షేతు నాయం దోషో యోగరూఢ్యా నీరజనికర్తృత్వ సంవలిత పద్మత్వరూపవిశిష్టోపస్థితేర్విశేషణవిశేష్యాన్యతరలక్షణాద్వారత్వేన ద్వారేణేతి ద్వాభ్యాం పునరనపేక్షణాన్న శక్త్యోపస్థితిరక్షణాయాం లక్ష్యోపస్థితౌ చైవ శక్త్యోపస్థిత్యన్తరేపి ద్వారం యేన పునరనుసన్ధానం న కల్ప్యేతేత్యాహుః - అన్యే తు విశేష్యస్య స్వాతన్త్ర్యోపస్థిత్యర్థం లక్షణాయామపి విశేష్యస్య స్వాతన్త్ర్యోపస్థితయే న లక్షణా అత ఏవ నిత్యో ఘట ఇత్యత్ర నిత్యత్వస్య విశేషణాన్వయితయా విశేషణస్య స్వాతన్త్ర్యోపస్థిత్యర్థం లక్షణా న ఘట ఇత్యత్ర తు న లక్షణేతి నైయాయికైరేవ స్వీకృతం తతశ్చ నీలనీరజమిత్యత్ర లక్షణాయామపి స్థలకమలే నీరజమిత్యత్ర న లక్షణేత్యాహుః - అపరే తు యథా — రాజా హరతి లోకానాం హృదయం మృదుభిః కరైరిత్యాదౌ ప్రకరణాదినా ప్రకృతచన్ద్రాదావేవాభిధాయాం నియమితాయాం భూపాద్యర్థాన్తరవిషయా త్వభిధామూలకీ భవతి - తథా ప్రకరణాదినా స్థలకమలే వయావా శక్తిరిన్దీవరసముదాయశక్తేశ్చ తిరోధానాత్ ప్రథమమేవ పద్మత్వం నీరజనికర్తృత్వం చోపస్థితం భవతీతి న క్వాపి లక్షణేత్యాహుః ॥౯॥.

ఏవం త్రివిధామభిధాం నిరూప్య వ్యాపారప్రసంగాల్లక్షణాశ్రయత్వేన లక్షకం నిరూపయితుం వా లక్షణాం లక్షయతి ॥

తాత్పర్యవిషయీభూతార్థాన్వయానుపపత్తితః ।
శక్యాభిన్నార్థధీహేతుర్వ్యాపారో లక్షణోచ్యతే ॥ ౧౦ ॥

అభిధాయామతివ్యాప్తివారణాయ శక్యాభిన్నేతి వ్యఞ్జనాయామతివ్యాప్తివారణాయాన్వయానుపపత్తిత ఇతి - తత్ర తు న ము

ఖ్యార్థాన్వయానుపపత్తిః తావత్ప్రయుక్తా వృత్తిర్లాక్షణికీత్యుక్తే అవ్యాప్తిః తత్ర ముఖ్యార్థానాం ఛత్రిణామపి గమనాన్వయయోగ్యత్వేన తదనుపపత్త్యభావాత్ - అత ఉక్తం తాత్పర్యవిషయీభూతేతి - తత్ర హి ఛత్రిచ్ఛత్రిసముదాయకర్తృకమేవ గమనం తాత్పర్యవిషయీభూతం తేన చ ఛత్రిమాత్రస్యాన్వయాయోగ్యత్వేతి నావ్యాప్తిః తాత్పర్యానుపపత్తిమాత్రం చ వ్యక్షినా యాతుస్తితాత్పర్యనిర్వాహాయైవ సర్వత్ర వృత్తికల్పనాత్ అతస్తాత్పర్యవిషయార్థాన్వయానుపపత్తిపర్యన్తమనుక్తమ్ - న చ తాదృశశబ్దవ్యాపారశ్శక్తిభిన్నశ్శక్యసంబన్ధ ఏవ స చ లక్ష్యభూతతీరాదినిష్ఠ ఇతి కథమస్య శబ్దవ్యాపారతేతి వాచ్యమ్ - అస్యార్థనిష్ఠస్యాపి శబ్దే ఆరోపాత్ తదుక్తం కావ్యప్రకాశకారైః - లక్షణారోపితక్రియేతి ఇతి ప్రాఞ్చః - శక్యఘటితపరమ్పరాసంబన్ధేన సోఽపి శబ్దనిష్ఠ ఏవేతి నవ్యాః - తాత్పర్యవిషయార్థాన్వయానుపపత్త్యా శక్యసంబన్ధాదశక్యార్థస్య ప్రతీతిర్లక్షణేతి ప్రాఞ్చః - తదయుక్తమ్ - అర్థప్రతీత్యర్థం హి వృత్తికల్పనమ్ - న తు సైవ వృత్తిరితి యుక్తం కల్పయితుమితి ధ్యేయమ్॥౧౦.

ఏవం లక్షణాం లక్షయిత్వా తాం విభజతే॥

ద్వివిధా సా రూఢిపూర్వా ఫలపూర్వేతి భేదతః ౹

సా లక్షణా రూఢిలక్షణా ఫలలక్షణా చేతి సామాన్యతో ద్వివిధా ప్రయోగబాహుళ్యేన రూఢితుల్యతయా ప్రసిద్ధా రూఢిలక్షణా యథా కుశలోఽయం రథకర్మణి తక్షేతి కుశలశబ్దో హి కుశాఀల్లాత్యాదత్త ఇతి అవయవశక్త్యా కుశాదానకర్తరి వర్తతే - సముదాయశక్త్యా సమర్థ ఇతి నీరజపదవద్యోగరూఢః ఇయాంస్తు విశేషః నీరజపదస్య నీలనీరజమితి యోగార్థేఽపి ప్రయోగబాహుళ్యమస్తి కుశలశబ్దస్య తు మణ్డపశబ్దస్య మణ్డపానకర్తృత్వరూపయోగార్థ ఇవ కుశాదానకర్తృత్వరూపయోగార్థే న ప్రయోగబాహుళ్యమితి - తతశ్చ రథకర్మణి కుశాదానకర్తృత్వరూపయోగార్థానన్వయాత్ కుశలశబ్దస్య స్వార్థసామాన్యే వివేచకత్వరూపశక్యసంబన్ధసత్త్వేన తల్లక్షణయా వర్తతే - యథా నీలకమలే నీరజశబ్దోఽవయవార్థాసంభవాల్లక్షణయా సముదాయార్థ

పురస్కారేణ వర్తతే - స చ కుశలశబ్దశ్చ లాక్షణికత్వే శక్యసంబన్ధజ్ఞానాయ కుశాదానకర్తృత్వవిశిష్టసామర్థ్యరూపశక్యార్థో విప్రతీయత ఇతి వాచ్యమ్ - వ్యుత్పన్నస్యేష్టత్వాదవ్యుత్పన్నస్య నీరజాది పదసాధారణ్యాత్ ఇయం చ లక్షణా ప్రయోగబాహుల్యాత్ప్రరూఢివదతి ప్రసిద్ధేతి రూఢిలక్షణా - వివక్షితార్థాన్తరద్యోతనఫలా తు ఫలలక్షణా - యథా గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్ర గఙ్గాపదం ముఖ్యార్థస్య ప్రవాహస్య ఘోషాధారాయోగ్యత్వాత్ సామీప్యరూపశక్యసంబన్ధస్య చ సత్త్వాత్ తీరలక్షణయా వర్తతే స్వాశ్రయశబ్దప్రయోగే సత్యపార్థకానాం చ పదప్రయోగానౌచిత్యాత్ గఙ్గాగతపావనత్వాది ధర్మాణాం తీరనిష్ఠతయా ప్రతీతిః ప్రయోజనమితి ఫలలక్షణైషా॥

రూఢిలక్షణాం విభజతే॥

స్యాద్రూఢిలక్షణా ద్వేధా గౌణీశుద్ధేతి భేదతః॥౧౧.

స్ఫుటమ్॥

శక్యసాదృశ్యసంబన్ధరూపా గౌణీ తు సా మతా।
లావణ్యనిధిరస్త్యేవ ప్రవీణా యువవఞ్చనే॥౧౨.

శక్యసాదృశ్యరూపసంబన్ధాత్మికా సా రూఢా గౌణీ మతా - నను సాదృశ్యం న సంబన్ధః - విశిష్టధీనియామకస్యైవ సంబన్ధత్వాత్ నహి సంయోగే సతి దణ్డీ దేవదత్త ఇతివత్సమవాయే సతి రూపీ ఘట ఇతివద్వా సాదృశ్యే సతి సింహవాన్ దేవదత్త ఇతి విశిష్టధీరస్తి తస్మాత్ గౌణీ లక్షణాతో భిన్నైవ వాచ్యేతి చేన్న వ్యతిరేకలక్షణాస్థలే విశిష్టబుద్ధ్యనియామకస్యాపి విరోధస్య శక్యసంబన్ధత్వాభ్యుపగమేన సాదృశ్యస్యాపి శక్యసంబన్ధత్వావిరోధాదిత్యాహుః - యథా లావణ్యపదస్య లవణత్వవాచినో హృదయంగమత్వాదిసాదృశ్యాత్ సుషమావిశేషే వృత్తిర్యథా చ ప్రకృష్టవీణావత్త్వవిశిష్టసమర్థవాచకస్య ప్రవీణశబ్దస్య వివేచకత్వాదిసాదృశ్యేన సమర్థమాత్రే వృత్తిరితీహ రూఢా - గౌణీతి శుద్ధా సా శక్యసాదృశ్యభిన్నసమ్బన్ధరూపిణీ పుష్పన్ధనుర్జ్యా ద్విరేఫాః స్మరస్తదపి దిగ్ధియా సాదృశ్యభిన్నశక్యసమ్బన్ధరూపా రూఢా శుద్ధా యథా ద్విరేఫశబ్దస్య ద్వౌ రేఫౌ యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా భ్రమర

శబ్దశక్యస్యైవ ద్రవ్యస్యైకదేశే ప్రతిరూపేఽపి దృష్టాన్తసిద్ధా సాదృశ్యాన్న
శక్యమరశబ్దసమభిహిత శక్యసంబద్ధరూపత్వాత్ - న చ ద్వితీయ పదస్య
ప్రథమరశబ్దశక్తిమత్త్వేఽపి కథమేతచ్ఛక్యసంబన్ధత్వమితి వాచ్యమ్ - ద్వితీయ
శబ్దస్యాపి ప్రథమరశబ్దయోగరూఢత్వాద్ గీర్వాణత్వాత్ - అత ఏవావృత్త్యు
స్తరం నా శక్తి ప్రయుక్తోపస్థితివిషయత్వేన వాక్యార్థప
స్యాపి శక్యతోపపత్తేరిత్యాహుః - ఏవం త్వగాదిశబ్దానాం త్వ
గిన్ద్రియబోధకత్వమపి రూఢార్థరూపలక్షణయోరేవ ॥ ౧౨.

ఫలలక్షణాం విభజతే॥

జహతీ చాప్యజహతీ జహత్ పూర్వాఽజహత్యపి।
సారోపా సాధ్యవసతిరిత్యేవం పఞ్చధా మతా॥ ౧౩.

అన్యాపి లక్షణా జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్షణా సారోపలక్షణా సాధ్యవసానలక్షణా చేతి పఞ్చధా॥ ౧౩.

తత్ర జహల్లక్షణాం లక్షయతి॥

స్యాజ్జహల్లక్షణా యత్ర స్వార్థం త్యక్త్వాన్యవృ
త్తితా। సాక్షీ ముకున్దకేళీనాం యమునాయామ
యం వ్రజః॥ ౧౪.

యత్ర స్వార్థత్యాగేన పరార్థవృత్తితా తత్ర జహల్లక్షణా యథా యమునాయామిత్యత్ర వాచ్యస్య ప్రవాహస్య ఘోషాన్వయాయోగ్యత్వాత్ యమునాశబ్దస్య స్వార్థం పరిత్యజ్య స్వార్థసమ్బద్ధతీరే వర్తత ఇతి తత్ర జహల్లక్షణా ఇయమేవ వాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్య అన్వయయోగ్యమర్థం లక్షయతీతి లక్షణలక్షణేత్యుచ్యతే - పరస్యేతి రాదేర్ఘోషాద్యన్వయాధికరణతాసిద్ధ్యై తీరాద్యర్థాన్తరప్రతీతివ్యాపారత్వమాత్రేణ స్వార్థప్రతీతిజనకత్వం యత్ర తత్ర లక్షణలక్షణేత్యన్యే - నను స్వార్థత్యాగేన పరార్థవృత్తితా యత్ర తత్ర జహల్లక్షణేత్యయుక్తమ్ - తథాహి గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ గఙ్గాపదేన తీరస్య ప్రకారికా న తీరప్రతీతిః కిన్తు స్రోతస్త్వప్రకారికైవ అన్యథా తీరస్య ప్రవాహాభేదప్రతీతేః ప్రతిపిపాదయిషిత ప్రవాహగత పావనత్వాది ధర్మప్రతీతిస్తీరే న స్యాత్ అత ఏవ తటాదీనాం గఙ్గాదిశబ్దైః ప్రతిపాదనే తత్త్వప్రతిప

త్రాహి ప్రతిపిపాదయిషితప్రయోజన సంప్రత్యయ ఇతి కావ్య
ప్రకాశికాయామనుక్తమ్ తన్నానుపపన్నమిదమ్ నహి యేన
రూపేణానన్వయనిశ్చయస్తేనరూపేణ ఉపస్థితేరన్వయధీర్భవ
తి అయోగ్యత్వాత్ అతః కథం స్రోతస్త్వేనోపస్థితే ఘోషవా
సాన్వయః కించైవం స్వార్థాదన్యేనరూపేణ జ్ఞాతే భవతి. త
చ్ఛేత్యుభయయుక్తౌ విరోధశ్చ స్రోతస్త్వేనైవాత్ర ప్రతీతేః అపిచ ము
ఖం చన్ద్రోఽయమిత్యాదిసాధ్యవసానతో భేదో నస్యాదా
రోప్యభేద ప్రతీతేరుభయత్రావిశేషాదితిచేన్న నహి సమాన ప్ర
కారకజ్ఞానమాత్రం విరోధి కింతు సమాన విషయకత్వవిశేషిత
మన్యథా ఘటః క్వచిదస్తి క్వచిన్నాస్తీత్యపిధీర్నస్యాత్ నచా
త్ర సమానవిషయత్వమస్తి స్రోతస్త్వేన తీరస్యైవోపస్థితేః విషయ
భేదాత్ అతో నాయోగ్యతాజ్ఞానమ్ నచాసంసర్గగ్రహః స్రో
తస్త్వగ్రహ ఏవ తీరే కథమితి వాచ్యమ్ గవత్యత్వవత్త్వారోపల
క్షణాయామపి అసంసర్గగ్రహస్యభేద ధీప్రతిబన్ధకత్వాకల్ప
నాత్ - అతఏవేదం ముఖమిత్యాది సారోపలక్షణా ద్వావభే
దధీస్సర్వానుభవసిద్ధా అన్యథాలక్షణైవనస్యాత్ ప్రకారా
న్తరేణ ప్రతిపిపాదయిషితప్రయోజనాలాభాత్ సర్వతో బల
వతీహ్యన్యథానుపపత్తిరితి న్యాయాత్ నాపి స్వార్థాదన్యేనే
త్యుభయయుక్తౌ విరోధోపి తీరత్వేనైవ జ్ఞాతే శక్య సంబన్ధగ్ర
హానన్తరం స్రోతస్త్వేన భానాభ్యుపగమాత్ తీరత్వస్యనియ
తోపస్థితస్యాప్యభానే స్రోతస్త్వస్యచభానే లక్షణా స్వాభావ్య
హేతుబీజమ్ అన్యథా ప్రయోజనాలాభాత్ సాధ్యవసానాయా
భేదస్తత్రారోప విషయనిగరణాదేవ - నచాత్రాప్యారోపవిష
యతీరాది వాచకపదానుపాదానాత్తన్నిగరణమపితుల్యమి
తివాచ్యమ్ నహ్యారోప విషయవాచక పదానుపాదానమా
త్రం విషయనిగరణమ్ కింతు యత్ర విషయో ఆరోప విషయవా
చక పదోపాదానేఽప్యభేద ప్రతీత్యయస్తత్ర విషయో ఆరో
ప్యమాత్ర వాచక పదోపాదానే నిగరణమ్ తథాచ నాత్రవిష
యనిగరణమితి నహ్యాదర్శే వ్యాఖ్యానీయమ్ - ననుస్రోతస్త్వేన తీ
రస్యాపూర్వమననుభవాన్న గఙ్గాపదేన స్రోతస్త్వేన తీరోప

స్తీతి స్ఫురితభవతి చేన్న । ఏవేదం ముఖమిత్యత్ర ముఖవాక్యార్థస్యైవా
వాభేదానుభవ ఇతి న దోష ఇతి చేన్న — వశ్యనీలోత్పలద్వన్ద్వా
న్నిస్సరన్తి శరాశ్శితా ఇత్యాదిసాధ్యవసానాయాం నీలోత్పల
శరాదిపదైర్నేత్రకటాక్షాదీనాం ఇన్దీవరత్వ సాధకత్వాది ప్రతి
పాదకత్వేన స్ఫురణానుభవసిద్ధత్వేన లక్షణాస్వాభావ్యస్యైవ
తథావిధస్మృతావపి నియామకత్వేనావశ్యకల్ప్యత్వాత్ తదత్ర
శ్రోత్రస్యైవ నైవతీరాది ప్రతీతేః కథం స్యాద్యర్థత్వమ్ ఇతి చేత్ స
త్యం సాఙ్గరూపకేన స్వశక్యతావచ్ఛిన్నస్యోపస్థితత్వాదథవా
గఙ్గాదిపదార్థాన్తరత్వే నైవతీరస్మృతి ర్నైవం ప్రయోజనాలా
భాల్లక్షణైవ న స్యాదిత్యుక్తమితి వాచ్యం స్వాయత్తైవ తస్య న తేలక్షణా
స్వాభావ్యాత్తీరస్య శ్రోత్రస్యైవ సోపస్థితౌ స్తాదృశోపస్థిత్యర్థ
…స్యాది ప్రతీతిం తత్కల్ప్యతే తథా స్వాభిరపి లక్షణాస్వాభా
వ్యాదేవ గఙ్గాపదప్రతిపాద్యజ్ఞానాదేవ ప్రయోజన లాభ
ఇత్యాస్థీయతే విశేషాభావాదత ఏవ ఛత్త్రిణో గచ్ఛన్తీత్యత్ర
…త్వాద్ధారయ్యాం ఛత్త్రచ్ఛత్త్రి సముదాయస్య ఛత్త్రిప
ద ప్రాధాన్యేనైకసార్థగన్తృత్వేన ప్రతీతిరగ్నృ ఛత్త్రిత్వ
నేతి న్యాయవిదః॥ ఏవం చ సాధ్యవసానతో సాహ్యభేదః స్ఫుట ఏ
వాభేదావిషయత్వాదితి దిక్ - ఇయం చ జహల్లక్షణా, — ఏకకృ
తీకరుస్తేషు రూపం కక్ష్యాయాం చ ఇత్యేతాన్యస్య ప్రస్తుత
ప్రశంసాదేరలఙ్కారస్య బీజమ్ - ఏవం, — ఉపకృతం బహు
మి కిము చ్యతే సుజనతా ప్రథితా భవతా పరమిత్యాది విపరీతల
క్షణాపి జహత్వేవ - కస్యచిన్నివివేకస్తైన యసే హ విస్మోదక
మిత్యాదివ్యాజస్తుతేర్బీజమ్.

అథాజహల్లక్షణామాహ

స్వసిద్ధయే పరాక్షేపే త్వజహల్లక్షణోచ్యతే । శి
వ్యాయుధ్రైతః కున్తాః ప్రవిశన్తి ఛత్త్రిణోఽరణాత్ ॥

యత్ర స్వవాచ్యస్యార్థస్య సిద్ధ్యర్థం వాచ్యసమ్బద్ధార్థాక్షే
పేత తత్రాజహల్లక్షణా- యథా నుప్రవతః కున్తా ఇత్యత్ర కున్తపదం
స్వవాచ్యస్య కున్తస్యానుప్రవేశక్రియాన్వయార్థం కున్త వ
త్పురుషే లక్ష్యతే-అత్ర కున్తస్యాపి పురుషసాహిత్యేన క్రియా

స్వార్థాదజహల్లక్షణా అత్ర చ కున్తానాం ప్రవేశప్రతీతిః- తథాచ
కున్తాః ప్రవిశన్తీత్యుచ్యతే- యథా వా ఛత్రిణో యాన్తీత్యత్ర ఛత్ర్య
ఛత్రిసముదాయకర్తృకం గమనమేవ తాత్పర్యవిషయీభూ
తం- తత్ర ఛత్రిణాం చ్ఛత్రిస్వామాన్వయ ఇతి స్వవాచ్యచ్ఛత్ర్యన్వయ
సిద్ధ్యర్థం ఛత్రిపదం ఛత్ర్యఛత్రిసముదాయే వర్తతే- అత్రాపి
ఛత్రిణామఛత్రిసాహిత్యే నాన్వయాదజహల్లక్షణా ఛ
త్రిబాహుల్యప్రతీతిః ఫలమ్- ఇయమేవ స్వార్థముపాదాయాన్య
ల్లక్షయతీత్యుపాదానలక్షణేత్యుచ్యతే- అత్రాపి కున్తచ్ఛత్రా
భ్యాం కున్తత్వేన ఛత్రిత్వేన చ లక్ష్యప్రతీతిరిత్యభిమతమ్- కు
న్తా ఇత్యత్ర కున్తకున్తిమతామాకారేణ కున్తసంయోగిత్వేన తదుభ
యోరుపస్థితిః ఛత్రిణ ఇత్యత్రైకసార్థగమనకర్తృత్వేనోభయోరుపస్థితిరి
త్యపరం మతమిత్యన్యే- ఇయం చ — అయమైన్ద్రీముఖం ప
శ్య రక్తశ్చుమ్బతి చన్ద్రమా ఇత్యాది సమాసోక్తిబీజమ్- కేచిత్తు
గామానయేత్యాదౌ గవాదిపదం స్వవాచ్యయా జాత్యా లక్షయతి
చోదితాలమ్భనాద్యన్వయసిద్ధయే స్వవాచ్యజాతివిశిష్టాం వ్య
క్తిం లక్షయతి- నత్వభిధత్తే— విశేష్యం నాభిధా గచ్ఛేత్క్షీణశ
క్తిర్విశేషణ ఇతి న్యాయాత్- తతశ్చ స్వవాచ్యముపాదాయ వ్యక్తి
లక్షణా ఉపాదానలక్షణేత్యాహుః- తదయుక్తమ్- ఇయం హ
లక్షణా- అనాదిత్వేన ప్రయోజనాకల్పనాత్- నచ తత్ర రూ
ఢిలక్షణాస్త్వితి వాచ్యమ్- నహి రూఢిలక్షణాయాముపాదానా
ఖ్యో భేదోఽస్తి- కిం చ యత్ర నిర్వచనానుపపత్తిరేవ బాధస్త
త్ర రూఢిలక్షణా- కుశలాదిపదే తథాదర్శనాత్- నచ గోశబ్దస్య
వ్యక్త్యనిర్వచనానుపపత్తిరస్తి- గచ్ఛతీతి గౌరితి నిర్వచనస్య వ్య
క్తావపి తుల్యత్వాత్- కిం బహునా అనన్యలభ్య ఏవ శబ్దార్థః- వ్యక్తిస్త్వ
వినాభావాదనుమాతుం శక్యత ఇతి న తత్ర లక్షణా యుక్తా- నచ
వ్యక్తేరనుమేయత్వే శాబ్దబోధవిషయత్వం న స్యాదితి వాచ్యమ్-
అధ్యాహారస్థలవదదోషాత్- ననైవమపి వ్యక్తేర్గవత్ర
ప్రత్యయార్థాన్వయబోధకేన తత్ర ప్రత్యయార్థకర్మత్వాన్వ
యానుపపత్తిరత ఏవ గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యత్రాపి గఙ్గాపద
శక్యస్య ప్రవాహస్య సమ్బన్ధితీరోపస్థాపకత్వం బోధ్యతే త్రి

త్వయా భేదాభావాకారత్వాన్వయార్థమేవ తత్రాపి లక్షణా స్వీ
కారణీయేతి వాచ్యమ్. తత్ర తథాత్వేఽపి ప్రకృతే జాతేర్వ్యక్త్యన్వ
య్యేకతయా లాభాన్వయయోగ్యతాయా జ్ఞాతాయా ఏవ కర్మత్వా
న్వయసంభవేన వ్యక్తౌ లక్షణాయా అకల్ప్యత్వాత్. అత ఏవ
క్రియాకారకయోః తద్వినాభావాదన్యతరప్రతీతావన్యతరాను
మితిసంభవాత్ క్రియకామిత్యత్ర న కర్త్రా లక్ష్యతే. తథాహుర్వై
ద్వ్యత్ర యత్కించిత్కర్తృప్రవిశేత్యత్ర గృహం, పిణ్డీమిత్యత్ర భ
క్షయేతి క్రియా చ, న లక్ష్యతే. నన్వేవమపి పీనో దేవదత్తో ది
వా న భుఙ్క్తే ఇత్యత్ర భోజనాభావసహితం పీనత్వమనుపపద్య
మానం రాత్రిభోజనం లక్షయతు, రాత్రిభోజనస్య పీనత్వేన సా
మానాధికరణ్యరూపసంబద్ధసత్త్వాత్. రాత్రిభోజనమాత్రాదే
వోద్యమ్ [illegible] ఇతి పురుషవైశిష్ట్యప్రతీతిరూపఫలసత్త్వాచ్చ లక్ష
ణాసామగ్ర్యా అవికలత్వాదితి చేన్న. పీనో దేవదత్తో దివా న
భుఙ్క్తే ఇతి శ్రుతశబ్ద ఏవానుపపద్యమానో యోగ్యతాఘట
కతయా రాత్రౌ భుఙ్క్తే ఇత్యభిప్రాయకశబ్దం కల్పయతి. య
ద్వా దివాభోజనాభావే సతి ప్రతీతం పీనత్వమనుపపద్యమా
నం రాత్రిభోజనం కల్పయతీతి తత్రార్థాపత్త్యన్యథాసిద్ధత్వాన్న రాత్రి
భోజనం లక్ష్యమిత్యాహుః. ఇయం చాజహల్లక్షణా జహల్లక్ష
ణావద్ద్విధా. సాదృశ్యమూలకత్వాభావాత్. అస్యా అపి లక్ష్య
స్యావాచ్యస్య చ న భేదప్రతీతిః ప్రతిపాదయిష్యత్ప్రయోజ
నాలాభప్రసంగాదిత్యాహుః॥

అథ జహదజహల్లక్షణాం నిరూపయతి॥

స్వార్థైకదేశవృత్త్యా తు జహత్యజహతీ మతా। పు
ష్పితం వనమాలోక్య పథికాః పుష్పితా యయుః॥

యత్ర సముదాయవాచినః శబ్దస్య స్వార్థైకదేశవృత్తిః, తత్ర
జహదజహల్లక్షణా. పుష్పితం వనమిత్యత్ర వనపదస్య స్వార్థై
కదేశపరిత్యాగేన తదేకదేశవృత్తిః పుష్పితభూమ్యాపన్నప్రదో
వనస్థలమ్॥

సారోపా యథా॥

సారోపాఽన్యత్ర యత్రోక్తౌ విషయీ విషయస్తథా ॥

యత్ర విషయీ ఆరోప్యమాణశ్చన్ద్రాదిః, విషయః ఆరోపవిషయో ముఖాదిశ్చ ఉభౌ అనపహ్నుతభేదౌ సామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ్యేతే తత్ర సారోపా ॥

సారోపాం విభజతే ।

సారోపా ద్వివిధా సేయం గౌణీశుద్ధేతి భేదతః ॥

స్ఫుటమ్ ॥

సాదృశ్యాత్మకసంబన్ధరూపా గౌణీత్యుదీర్యతే ।
శుద్ధా తదన్యసంబన్ధరూపా సా తు నిగద్యతే ।
ముఖేన్దుర్నయనానన్దస్త్వాయుర్విజయతేతరామ్ ॥

సాదృశ్యాత్మకసంబన్ధరూపా సారోపా గౌణసారోపా. యథా ముఖేన్దురిత్యత్ర విషయివిషయవాచకయో రిన్దుముఖశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్ సారోపా. ఇన్దుశబ్దస్యాహ్లాదకత్వాది సాదృశ్యేన వృత్తేర్గౌణసారోపా. భేదః ఫలమ్. నయనానన్దకారణే ముఖేన్దౌ సాదృశ్యాన్వయేన హేతుహేతుమద్భావసంబన్ధేన నయనానన్దపదస్య వృత్తేశ్శుద్ధసారోపా. తాద్రూప్యప్రతీతిః ప్రయోజనం. నయనానన్ద ఇత్యత్ర తు సారోపా. ఏవం ముఖం చన్ద్ర ఇతి వాక్యేఽపి గౌణసారోపా. అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్తథా చాన్యవైలక్షణ్యేన కార్యకారిత్వం చ ఫలమ్. యద్యప్యత్ర గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాదావివ జహల్లక్షణైవేతి న తతో భేదేన కథనం యుక్తం. తథాపి విషయివిషయపదోపాదానకృతవైలక్షణ్యాత్తాద్రూప్యప్రతీతిరూపఫలభేదాచ్చ భేదేన కథనమ్. ముఖం చన్ద్ర ఇత్యత్ర చన్ద్రశబ్దో లక్షణయా చన్ద్రత్వసహచారిణం హ్లాదకత్వాది ధర్మం ప్రతిపాదయతి. తతశ్చ తన్నిమిత్తీకృత్య ముఖమభిధత్తే. న తు ముఖమపి లక్షయతీతి కేచిత్. తదయుక్తం వాచ్యవృత్తేరేవ ప్రతీతినియమత్వాచ్చన్ద్రత్వసహచారిధర్మస్య చ వాచ్యవృత్తిత్వాభావాత్ తన్నిమిత్తీకృత్య చన్ద్రశబ్దేన ముఖమభిధాతుమయుక్తం. చన్ద్రశబ్దస్య చ ముఖేఽపి శక్తికల్పనం చాయుక్తం. తస్మాచ్చన్ద్రత్వసహచారిగుణాభేదేన ముఖగతగుణా ఏవ శబ్దేన లక్ష్యన్తే. తైశ్చ గుణైర్ముఖయా

ష్యతే తేన తు ముఖమపి లక్ష్యత ఇత్యపరే ముఖస్య చన్ద్రపద
ప్రతిపాద్యత్వే శాబ్దసామానాధికరణ్యానుపపత్తేః దతశ్చన్ద్ర, శబ్ద
స్యార్థాభూతచన్ద్రముఖ్యార్థయోరనుభూతాని లక్షయిత్వా
తస్మాత్తేన ముఖమపి లక్షణయా ప్రతిపాదయతీత్యన్యే తదుక్తం
— అభిధేయావినాభూతప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే. లక్ష్యమాణగు
ణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టా తు గౌణతేతి- అత్రాభిధేయశబ్దో వృ
త్త్యన్తరం వినా శక్తిప్రయుక్తోపస్థితివిషయీపరః- తేనయౌ
యౌగికస్యైవ లక్షకత్వం నతత్రాతివ్యాప్తిః-అవినాభావశ్చ సంబన్ధ
మాత్రం-నతు నియతసంబన్ధః-తథా సతి మఞ్చాః క్రోశన్తీత్యత్ర
నలక్షణా స్యాత్- నచ క్రోశనకాలే మఞ్చపురుషయోరస్త్యవి
నాభావోఽస్తీతివాచ్యమ్- అవినాభావే నైవ తదనుమితిసంభ
వేన లక్షణావైయర్థ్యాత్ కించావినాభావస్యైవ లక్షణాబీ
జత్వే ఘటముచ్చారయేత్యత్ర ఘటపదస్య స్వపరత్వం లక్షణ
యేత్యవివాదం-తత్రశబ్దస్యార్థేన సమం దైశికస్య కాలికస్య
చాఽవినాభావస్యాసంభవాల్లక్షణా న స్యాత్-ప్రతీతిరితి ప్రా
చీనమతే- నవ్యమతే తు ప్రతీయతేఽనేనేతి ప్రతీతిపదం కర
ణవ్యుత్పన్నమితిధ్యేయమ్- లక్ష్యమాణగుణయోగాత్తు వృత్తి
గౌణతీష్యత్ర గౌణ్యపి లక్షణాభేద ఇతి తాత్పర్యమితిధ్యేయమ్-
అత్రచ శుద్ధసారోపాసాధ్యవస్యసంబన్ధస్యానేకవిధత్వా దశ
ధాభిద్యతే- తత్రనయనానన్దో ముఖేన్దురితి కార్యకారణభా
వేన శుద్ధసారోపోదాహృతా- తాదర్థ్యసంబన్ధేనయథా- ఇ
న్ద్రార్థా స్థూణా ఇన్ద్ర ఇతి- అత్ర తాద్రూప్యప్రతీతిస్త
థా చేష్టార్థదాయిత్వధీశ్చ ప్రయోజనమ్- స్వస్వామిభావసం
బన్ధేనయథా- రాజకీయపురుషే రాజాఽయం పురుష ఇతి-
అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిః- తథా చాలంఘనీయశాసనత్వధీ
శ్చ ఫలమ్- తత్కార్యకారిత్వసంబన్ధేనయథా- క్షత్త్రాయం బ్రా
హ్మణ ఇతి- అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిః- తథా చ సామర్థ్యాతిశ
యధీశ్చ ప్రయోజనమ్- అవయవావయవిసంబన్ధేనయథా
హస్తావయవేఽగ్రమాత్రేఽగ్రహస్త ఇతి అత్రాపి తాద్రూప్యప్ర
తీతిః- తథా చ కౌశలాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనమ్- అత్రచ స

ముఖాదయవాదిమోహాన్త శబ్దశక్త్యాస్యైకదేశస్య త్రితయా జహ
దజహల్లక్షణాత్వేఽపి ఫలభేదభేదాత్ప్రతీన కథనమితి ధ్యేయమ్-
అత్ర వ్యుత్పత్తివార్తికస్య- యథాహి- గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్య
త్ర గఙ్గాపదం స్వశక్య సంబన్ధినితీరే ప్రవర్తమానం తీరస్య
ప్రకారికామేవ ప్రతీతిం జనయతి- తథా ముఖేన్దురిత్యత్రాపి
ఇన్దుపదం ముఖేన్దూత్తయా గతం కాన్తిమత్త్వాదిసాధారణ
ధర్మం లక్షయిత్వా తస్యత్వేన ముఖే ప్రవర్తమానం ముఖస్య ప్ర
కారికామేవధియంజనయత్యాహుస్తు తథయాసాధారణ
కాన్తిమత్త్వప్రకారికాం వాన్యాద్యః- తథా సతి ముఖపదేన
పౌనరుక్త్యాపత్తేః- నాద్వితీయః- తథాహి- ముఖేన్దురిత్యనేన కా
న్తిమన్ముఖమితి ప్రతీతిస్స్యాత్- తథా చ కాన్తిమాన్ముఖ చన్ద్ర ఇ
తివత్స్యాత్- చన్ద్రపదస్య కాన్తిమత్పదేన పౌనరుక్త్యాత్-
న చ చన్ద్రసాదృశ్యమాత్రం లక్షయిత్వా తద్వతి ముఖే ప్రవ
ర్తతే తతశ్చ చన్ద్రసదృశం ముఖమితి ముఖేన్దుపదేన ప్ర
తీతిర్భవతి- చన్ద్రసదృశే ముఖచన్ద్ర ఇతిత్వ సప్రయోగ ఇతి
వాచ్యమ్- తథా సతి సాదృశ్యస్యాపి శబ్దోపాత్తతయోపమా
త్వాపత్త్యా తత్ర రూపక వ్యవహారవిరోధాత్- నహి సాదృశ్య
స్యవాచ్యత్వ ఏవోపమా- చన్ద్రసుహృన్ముఖమిత్యాదౌ సుహృ
దాదిపదేన తల్లక్షణాయా ముఖ్యమానప్రతిపత్తేః- అపిచ
పదామ్బుజమిత్యత్రోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయో
గ ఇత్యమ్బుజమివ పాద ఇతి పూర్వపదార్థప్రాధాన్యవద్వ్యా
ఘ్రాదిసమాసే నోపమాయా మయూరవ్యంసకాదిసమాసే
నోత్తర పదార్థప్రాధాన్యేన పాదఏవామ్బుజమితి రూపక
స్య చ, సంభవేన, సర్వత్రానవధారణే ప్రాప్తే —మఞ్జుశిఞ్జానమ
ఞ్జీరం పాతుగౌర్యాః పదామ్బుజమితి యత్ర పాదే సంభవన్నూ
పురాదికం నిబద్ధ్యతే తత్ర పూర్వపదార్థప్రాధాన్యేనో
పమా- యత్ర పునః, —ఉత్తరనితం విరిఞ్చ్యా... రితి పద్మసాధ్య
మ్ముత్తం సనాదికం నిబధ్యతే తత్రోత్తర పదార్థప్రాధాన్యేన
రూపకమ్, ఇత్యాలఙ్కారికవ్యవస్థా భవ్యతే- పాదామ్బుజమిత్యా
దిన సాదృశ్యస్య తస్య ప్రతీతావస్యోత్తం సనాన- గుణత్వా

ణాజే మోహితం నికరిబరిణ్యాప్త్వైర్వత్వ తా ఽప్యత్ర రవదార్థ ప్రా
ధాన్యాభ్యవస్థాపకాభావేన రూపకనిరాకరణాయ కాభాబాదే - కిం
చ, — విద్వన్మానస హంస ఇత్యాదౌ జయన్యవిరాంపతెఇత్యత్ర శ్లి
ష్టపరం పరిత రూపకే హంసపదస్య రాజని ప్రసిద్ధ సాదృశ్యా
భావాత్ లక్షణా న స్యాత్ - నచ విదుషాం మానసం హృదయ
మేవ మానసాఖ్యం సర ఇత్యభేదాధ్యవసాన లక్షణ్య మానసపా
త్యేరూప సాధారణ ధర్మ నిబన్ధనం సాదృశ్యం తత్రాస్తీతి
వాచ్యమ్ - తత్ర సాదృశ్యం లక్ష్యస్య శ్లేషస్య రూపకోత్థా
పితతయా లక్షణా దశాయాం తస్య బుద్ధిపథానారోహాత్ - నచ శ్లే
షస్యైవ ప్రాథమ్యం కిం న స్యాదితి వాచ్యమ్ రూపకం వినాఽప్యే
కధర్మద్వయ వివక్షాయా మిహ గమకాభావేన శ్లేషానిష్పత్తే
రభిధాయాః ప్రకరణ నియమితత్వేన రూపకాత్ ప్రాగప్రా
ప్తికస్య సరసో మానస పదేనానుపస్థితత్వం చావాచ్య - కిం
బహునా - ముఖం చన్ద్ర రాజహంస ఇత్యాదౌ సర్వత్ర లక్ష
ణైవ సాక్షీకరణ్యా ముఖాది గత చన్ద్రతా ప్రమాణ్యస్య సామా
నాధికరణ్య బలేనవా క్యార్థానిధనైవ ప్రతీత్యుపపత్త్యా లక్ష
ణాఫలస్యానన్యథాపి సిద్ధేర్లక్షణా నైయాయికా ఇత్యాహుః - తచ్చి
న్త్యం - చన్ద్రాదిపదం సాదృశ్య సామాన్యమేవ పురస్కృత్య
ముఖాదౌ ప్రవర్తతే - న చైవం సాదృశ్యస్యాపి ప్రతిపాద్యత్వే
ఉపమాస్యాదిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్ - ఉపమానవాచక పదాద
న్యేన పదేన సాదృశ్య ప్రతిపాదన ఏవోపమాంగీకారాత్ ఉ
క్తాతిప్రసఙ్గాభావాత్ లుప్తోపమాయామపి యథా దధిపశ్యత్యత్ర లు
ప్తాయా విభక్తేరేవ కమలాద్య ప్రత్యాయకతా తథా సమాస
శాస్త్రీయతేన లుప్తస్యాపి తేనైవ సాదృశ్య ప్రత్యాయకత్వమి
తి నోపమావాచక పద్మాది పదాత్సాదృశ్య ప్రతీతిః - న చ యత్
కించిద్వైషమ్యమాత్రేణాలంకారత్వ కల్పనం యుక్తమితి వాచ్యమ్.
ప్రకృతాప్రకృతయోరేవ ధర్మాణ్యవయోదీపకమ్ - ప్రకృత
యోరేవ వాఽప్రకృతయోః తుల్యయోగితేత్యన్యత్ కారణ భేదేఽపి కించిద్వై
షమ్యమాత్రేణాప్యలంకారాన్తరత్వాభ్యుపగమాత్ - చన్ద్ర ఇవ
ముఖం ముఖమివ చన్ద్ర ఇత్యత్ర సదృశాన్తరవ్యవచ్ఛేదరూ

ప ఫలభేదానురోధేన ఉపమాప్రతిపద్యయ సంసృష్టిరితికేనోపమేయోపమా పృథగ్గీక్రియతే. తథాత్రాపి ముఖప్రయోగలక్ష్యార్థే లాక్షణిక ప్రయోగకవై యత్వా పరిహారాయ సాదృశ్యలక్షణయా తాద్రూప్యప్రతిపత్తిరూప ఫలభేదస్యాసత్త్వాదపి నాలంకారాన్తరత్వ విరోధః. యదప్యుక్తమేతం సతి పదాబ్జమిత్యత్ర తత్ర సమానురోధేన రూపకవ్యవస్థాభజ్యేతేతి. తదపి న. తత్రాపి సాదృశ్య లక్షణయా ప్రతీతోత్తంసన రూపకార్యబలేన రూపకవ్యవస్థోపపత్తేః. యదప్యుక్తమ్ విద్వన్మానసహంసస్యేత్యత్ర ప్రసిద్ధసాదృశ్యాభావాత్ లక్షణయా సహృదయస్య ప్రథమం సాదృశ్య ప్రతీతిర్న స్యాదితి. తదపి న యుక్తమ్. న హి ప్రసిద్ధసాదృశ్య మత్ర లక్ష్యమిత్యుక్తం. కింతు సాదృశ్యమాత్రం. తతశ్చ తత్రాపి సామానాధికరణ్య బలాద్వస్తురాత్త్వ్య నిశ్చయే జాతే సహృదయస్య సాదృశ్యాపేక్షయైవ రాజనిహంసపదం ప్రయుక్తమితి నిశ్చినోతి ప్రథమం. పశ్చాత్ కింతత్సాదృశ్యమితి గవేషణాఞ్శ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయలభ్యమాన సవాపిత్వ నిబన్ధనం తత్సాదృశ్యమితి నిశ్చినోతీతి కిమనుపపన్నమ్. యదప్యుక్తం లక్షణాం వినైవ సామానాధికరణ్యబలేన తాద్రూప్యప్రతీతిసంభవాల్లక్షణా వైయర్థ్యమితి. తదపి న. చన్ద్రాదిసాదృశ్యే అజ్ఞాతే త్పూర్వే సతి తత్ప్రకారక ప్రతీత్యర్థం లక్షణావశ్యంభావాత్. వస్తుతస్తు ముఖం చన్ద్ర ఇత్యత్ర చన్ద్రతాద్రూప్యప్రతీతిర్ముఖ ఇతి సర్వానుభవసిద్ధమ్. తతశ్చ చన్ద్రపదస్య చన్ద్రతాద్రూప్య ఏవ లక్షణా. సాదృశ్యప్రతీతిః ఫలమ్. అత ఏవ రూపకాదిషూపమావ్యఙ్గ్యేతి సాంప్రదాయికాః. నిరతిశయ సౌన్దర్యవత్త్వం నావ్యఙ్గ్యం. నను చన్ద్రతాద్రూప్యస్య ముఖగతత్వాభావేన కథం తత్ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యం చన్ద్రపదస్య ముఖే ప్రవృత్తిరన్యధర్మస్యాన్యత్ర ప్రవృత్తినిమిత్తత్వాయోగాదితి వాచ్యమ్. సత్యం. లక్షణయా చన్ద్రపదేన చన్ద్రతాద్రూప్యే ప్రతిపాదితే శబ్దసామానాధికరణ్య బలాన్ముఖే చన్ద్రతాద్రూప్య ప్రతీత్యవిరోధాత్. న చైవం లక్షణాం వినైవ వాక్యార్థాపత్త్యా సమథి

త్వాహారా తాద్రూప్యప్రతీతిరస్త్యేవేతి వాచ్యమ్- తత్ప్రతీకారో ప్రతీతేరైకరూప్యవసిద్ధత్వేన లక్షణాంవినా తదనిర్వాహాత్- కించ నేత్రముత్పలమిత్యాదావివ శాబ్దసామానాధికరణ్యాభావే దస్యవా క్యార్థవిధయా సిద్ధావపి తాద్రూప్యస్య తథాత్వాయోగా త్తదేవ విషయివిషయపదసామానాధికరణ్యస్థలే సర్వత్రవివక్షి తమ్ అన్యథా పదద్వయవైయర్థ్యాత్ అభేదప్రతీతేరతిశ యోక్త్యైవ చన్ద్రాదివిషయిపదోపాదానాదేవ సిద్ధేర్విషయ వాచకముఖాదిపదానర్థక్యాత్ నచ నాష్టాచన్ద్రోపాదానమి త్యత్రవిషయవిషయివాచకపదద్వయోపాదానాభావేఽప్యవకార సాత్త్వాత్ పదాభ్యాం చన్ద్రాభేదప్రతీతిరస్తీతి వాచ్యమ్- తా దృశస్థలే తథాత్వేప్యుత్సర్గతః పదద్వయోపాదానే తాద్రూ ప్యప్రతీతిరితి వానుభవికత్వాదితి ధ్యేయమ్॥

అథసాధ్యవసానామాహ॥

నిగీర్య విషయం యత్ర విషయ్యేవ నిబధ్యతే।
తత్రసాధ్యవసానాస్యాద్గౌణీశుద్ధేతి సా ద్విధా।
సరోజకాన్తీ రమ్యా సైకతాకార భూధరైః।
తక్షేస్తతిమిరైస్స్పృష్టా వల్లీ కామిజనోత్సవః॥

యత్రారోపవిషయం ముఖాదికంనిగీర్యాత్మ పరిశేషీకృత్యస్థి తో విషయ్యారోప్యమాణశ్చన్ద్రాదిరేవనిబధ్యతే తత్రసాధ్యవ సానా-అధ్యవసానం ఏకాంశ ఉత్కటంజ్ఞానం-జ్ఞానస్యోత్క టత్వంచ తత్తత్కోటిసహచరితానేకధర్మవద్ధర్మివిషయక త్వాదికమ్.సాచసాధ్యవసానా సాదృశ్యతదన్యసంబన్ధమూలక యా గౌణీశుద్ధేతిద్వివిధా- యథా సరోజకాన్తీత్యత్ర గౌణీ- తత్రపదజన్యాదిప్రతీత్యర్థంసాదృశ్యం పురస్కృత్యవిషయి పదమాత్రోపాదానాదత్రచాభేదధీస్తథాచలావణ్యాతిశయ ధీశ్చఫలం-కామిజనోత్సవ ఇత్యత్ర సాదృశ్యాన్యకార్యకార ణభావసంబన్ధం పురస్కృత్య విషయిపదమాత్రోపాదానేన శుద్ధసాధ్యవసానా అత్రాప్యభేదధీస్తథాచావ్యభిచారిణ కార్య కారిత్వధీశ్చఫలం-క్వచిత్తాద్రూప్యధీరపిఫలమ్-అనాకాశే యం గళితమారిణశ్శీతకిరణ ఇత్యత్ర శీతకిరణ ఇతివిషయివాచక

పదమాత్రోపాదానేఽపి గమితవానితి ప్రసిద్ధచన్ద్రాదిస్వరూప ఏవ ప్రతీత్యా గాం ప్రాయాప్యమాత్రప్రతీతేరితి ధ్యేయమ్ ఇయంచా తిశయోక్తిర్భవ్య- యద్యప్యేషాపి జహల్లక్షణైవ తథాపి విషయవాచక పదమాత్రోపాదానకృతవైలక్షణ్యా దభేదప్రతీతిరూపఫలభేదాచ్చ పృథగుపాత్తా- ఇయం చాజహల్లక్షణాపి సంభవతి యథా చన్ద్రముఖ్యోదయవిషయే చన్ద్రౌ నశ్యతి ప్రయోగా- వ్యాప్తివారితకృతస్తు ముఖాగ్రే సాదృశ్యేన లక్షణాస్తి గౌణీ న చ తత్రైవ తత్పాదృశ్యమస్తి యేన ముఖ్యే గౌణీవృత్తిః స్యాత్- శుద్ధా స్వజహల్లక్షణా విశేషణవాచినో విశిష్టేఽపి సంభవతి విశిష్టవిశేషణయోర్భేదస్యైకదేశరూపసంబన్ధసత్త్వాత్తత్ర స్యాచ్చన్ద్రో విశేష్యస్య తాద్రూప్యభావాలక్షణ్యా యదా తదర్థద్వయప్రతీతిర్గఙ్గాయాం మత్స్యఘోషౌ ఇత్యత్రైవ వృత్తిద్వయవిరోధాన్న్యాదోషత్వాదతోఽవగాహ్యమజహల్లక్షణాత్వాహుః- తచ్చిన్త్యం- కున్తాః ప్రవిశన్తీత్యాదావపి కున్తాంశస్య శక్త్యైవోపస్థితిసంభవే తత్ర న లక్షణా కల్ప్యా- కింతు పురుషాంశ ఏవ తత్కల్పనాత్ తథా జహల్లక్షణావ్యవహారస్తు శక్తార్థస్యాన్వయప్రతీతిరూపస్య సత్త్వాన్నార్థాధఃకృత్యాగాదేవ- అతశ్చ చన్ద్రాదిత్యత్రాపి శక్యతాగేన సాదృశ్యసంబన్ధేన ముఖే లక్షణా కల్ప్యా నజహద్గుణసాధ్యవసానా వ్యఙ్గ్యకార్యేతి దిక్॥

ఇదమత్రావధాతవ్యమ్- లక్షణాస్థలే లక్షకపదేన లక్షకపదవాచ్యతావచ్ఛేదకప్రకారేణ ప్రతీతిరితి మతే కున్తాః ప్రవిశన్తీత్యజహల్లక్షణాయాం కున్తకున్తినోః కున్తత్వేనరూపేణ ప్రతీతిః గఙ్గాయాం ఘోష ఇత్యాది జహల్లక్షణాయాం తీరాదేర్గఙ్గాత్వాదినైవ ప్రతీతిః తథా ముఖం చన్ద్ర ఇన్దుస్తస్యా ఇత్యాదిసారోపాయాం చన్ద్రత్వాదినా ముఖాదిప్రతీతిః- తథా చన్ద్రః ఇన్ద్ర ఇత్యాది సాధ్యవసానాయామపి ముఖాదేశ్చన్ద్రత్వాదినైవ ప్రతీతిః- అజహల్లక్షణాజహల్లక్షణయోర్వాచ్యస్య కార్యాన్వయానన్వయాభ్యాం భేదః సారోపాయాం విషయవిషయవాచకపదద్వయోపాదానాద్భేదః- సాధ్యవసానాయాం విషయనిగరణాద్భేదః- విషయనిగరణం చ విషయివిషయవాచ

క పదద్వయోపాదానే యత్ర విషయస్య విషయిత్వేన ప్రతీతిః
తత్ర కేవలయాస్య విషయిణాత్మన్యారోపవిశేషీకరణమ్. ఇదంచ
విషయినిగరణం గఙ్గాయామిత్యత్ర నాస్త్యేవ. తత్ర గఙ్గాతీర
మితి విషయి విషయవాచక పదద్వయోపాదానే తీరస్య గఙ్గా
త్వేన ప్రతీత్యభావాత్. ముఖాన్తరేతు కున్తాః ప్రవిశన్తీత్యజహ
ల్లక్షణాయాం కున్తకున్తినోః కున్తసంయోగాశ్రయత్వేన సా
ధారణరూపేణ ప్రతీతిః గఙ్గాయామితి జహల్లక్షణాయాం తీర
స్య తీరత్వేనైవ ప్రతీతిః గౌణసారోపసాధ్యవసానయోశ్చ
న్ద్రాది సదృశత్వేన ముఖాదేః శుద్ధసారోపసాధ్యవసానయో
స్తాదర్థ్యాదినా ప్రతీతి రిత్యేకం మతమ్. సారోపాయాం చ
న్ద్రాది తాద్రూప్యేణ ముఖాదేః ప్రతీతిస్సాధ్యవసానాయాం చ
న్ద్రాద్యభేదేన ముఖాది ప్రతీతిరిత్యపరం మతమ్. భేదస్తు పూ
ర్వవదూహ్య ఇతి దిక్॥

ఉపసంహారః॥

ఏవం నిరూపితే రూఢలక్షణా ఫలలక్షణే.

స్ఫుటమ్॥

లక్షణాయా భేదంవక్తుమర్థాత్సిద్ధమర్థాంతరమాహ॥

తత్రాద్యా వ్యఙ్గ్యరహితా సవ్యఙ్గ్యా ఫలలక్షణా॥

ఆద్యా రూఢలక్షణా వ్యంగ్యరహితా ఫలలక్షణా తు ప్రయో
జనస్య వ్యఙ్గ్యైకగమ్యత్వనియమేన వ్యఙ్గ్యసహితైవ. తత
శ్చ రూఢలక్షణా ఫలలక్షణాఖ్యా ద్విధా లక్షణా న విధేయా. కా
యార్థం రూఢదోషాపత్తేరిత్యవసేయమ్॥

అర్థసిద్ధార్థకథనే ఫలమాహ॥

తచ్చ వ్యఙ్గ్యం క్వచిద్గూఢమగూఢం చ క్వచిద్భవేత్।
వికాసిహాసా నిర్యాన్తి చద్భుత్యేస్త్రీమిసెన్త్రియః॥

తథాచ ఫలలక్షణా సత్త్రవిధాఽపి గూఢవ్యఙ్గ్యాగూఢవ్యంగ్య
భేదేన ప్రత్యేకం ద్వివిధా సతీ చతుర్ధా భిద్యత ఇతి ధ్యే
యమ్. అత్ర గూఢత్వం సహృదయైకవేద్యత్వం. సకలహృదయ
వేద్యకేన ప్రతీయమానత్వం తథా సతి వక్ష్యమాణ స్ఫుటత్వ
లక్షణగుణీభూత వ్యంగ్యరూపవతియా లక్షణాయాం ప్రధానత్వ

నిత్యవ్యఙ్గ్యభేదాభావాపత్తేః అగూఢత్వంచ సహృదయాసహృదయో-
భయ వేద్యత్వం అగూఢ వ్యంగ్యం చ వక్ష్యమాణ గుణీభూత
వ్యంగ్యాన్తర్గత మేవేతి ధ్యేయమ్- తత్ర గూఢం వికాసిహాసా ఇ
త్యత్ర- వికాసః పుష్పధర్మస్స చాన్తర భాగద్యోతకత్వ సాదృ
శ్యేన స్మితే సమారోప్యతే సౌరభత్వాది వ్యఙ్గ్యం తచ్చ సహృద
యైకవేద్యమితి గూఢమ్- అగూఢం యథా చుమ్బత్యస్త్రీమితి-
చుమ్బన పదం మిథునయోః కపోలాది స్థలవక్త్రసంయోగ
వాచకమత్యన్త తిరస్కృత వాచ్యతయా సంబన్ధమాత్రం ల
క్షయత్ ప్రత్యూషస్య తాదాత్వికతాం వ్యంజయతి అత్ర వా
చ్యవ్యంగ్యం సహృదయా హృదయవేద్యమిత్యగూఢం- య
థావా- —ముఖం వికసితస్మితం వశితవక్రిమ ప్రేక్షితం సము
చ్ఛలిత విభ్రమా గిరిరపాస్త సంస్థా మతిః॥ ఉరో ముకులిత స్తనం
జఘనమాంసబన్ధోద్ధురం బతేన్దుముఖనా తరుణిమోద్గమో మో
దతే- అత్ర వికాసః పుష్పధర్మస్స చాన్తరభాగద్యోతకత్వేన సా
దృశ్యేన స్మితే సమారోప్యతే- సౌరభత్వాది వ్యఙ్గ్యమ్- వశితో
వశీకృతో వక్రిమా యేన ప్రేక్షణేన తద్వశితవక్రిమ- అత్ర వశిత
త్వం చేతనగతం తదచేతనే వక్రిమ్ణి అధీనత్వ సాదృశ్యేన సమా
రోప్యతే- నచ సార్వత్రికో లోచనస్య వక్రిమా కింత్వభిమతవి
షయ ఏవేత్యుచిత పురుషానురాగో వ్యఙ్గ్యః- సముచ్ఛలనమ్మూ
ర్తధర్మస్స చ విభ్రమేష్వతిశయితత్వ సాదృశ్యేన సమారోప్యతే
విభ్రమాణామయత్న సాధ్యత్వం వ్యఙ్గ్యమ్- సంస్థా యథావస్థి
తవిషయ ప్రకాశీకరణం- తదపాసనం చేతనధర్మః- సచోచి
తవిషయత్వసాదృశ్యేన మతౌ సమారోప్యతే- గురుజనాదిభయమి
వైభావ గోపనం వ్యఙ్గ్యమ్- ముకుళనమపి పుష్పధర్మః- సచోజ్జృ
మ్భణోన్ముఖత్వ సాదృశ్యేన స్తనయోరారోప్యతే పరిణమ్భణయో
గ్యత్వం వ్యఙ్గ్యము సంబన్ధేనోద్ధురత్వం దేహధర్మోనుతపదయ
హ్యస్య జఘనమాత్రస్య సచేమాం సకలత్వసాదృశ్యేన సమారో
ప్య ఉపభోగయోగ్యత్వం వ్యఙ్గ్యము సంబన్ధపదముద్ధతం ముగ్ధమితి
తత్రోపపాక సనమారోపణమితి కేచిదుద్గమోమూర్తధర్మః స
చోన్మూలత్వసాదృశ్యేన తరుణిమ్ని సమారోప్యతే విభక్తావయ

తత్ప్రయోజనం వ్యఙ్గ్యం- తేనచ సౌన్దర్యాతిశయః స్ఫుటత ఇతిచేత్సత్య ధర్తః- సచ తరుణీమాత్రమేవ సముల్లసితస్య పాదస్యైకస్య సమారోప్యతే తరుణీభిః పరాకాష్ఠావ్యఙ్గ్యం- తదేతత్సర్వం సహృదయైకవేద్యమితి గూఢం- అగూఢం యథా — స్త్రియః పరిచయాజ్జడా అపి భవన్త్యభిజ్ఞా విదగ్ధచరితానామ్। ఉపదిశతి కామినీనాం యౌవనమద ఏవ లలితాని- ఇయం చ నాయికాయాః కథం శిక్షాగ్రహణసామర్థ్యమితి రాజ్ఞా పృష్టస్య నాయికామధ్యాపయతో నాట్యాచార్యస్యోక్తిః- జడా అపి స్త్రియ ఉపదేశం వినాప్యత్ర చ యా దేవ విదగ్ధచేష్టితా నామభిజ్ఞా భవన్తి- అస్యైవం, స్త్రియో బాల విదగ్ధచరితాభిః చాతుకుశల ఇత్యాకాఙ్క్షాయాముక్తముపదిశతీతి- స్త్రియాం తు తారుణ్యాదగ్రే ఏవ విలాసానుపదిశతీత్యత్ర ఉపదేశో నామాజ్ఞాతజ్ఞాపనం ఆచార్యవ్యాపారః యథాచార్యశ్శబ్దవిశేషస్య సామాన్యవిశేషభావసంబన్ధేనాజ్ఞాతజ్ఞాపనమాత్రే వర్తతే అనాయాసేన నాయికాయాః శిక్షాగ్రహణం- తచ్చ వ్యఙ్గ్యమభిధేయవత్ స్ఫుటమిత్యగూఢమ్- ఇదం తరుణీ ... మేవ- గూఢవ్యఙ్గ్యస్య తూత్తమకావ్యమితి ధ్యేయమ్॥

పూర్వోక్తరీత్యా బహువిధామపి లక్షణాం వివక్షావిశేషేణ పునస్త్రేధా సంకలయతి॥

తదవ్యఙ్గ్యా లక్షణా గూఢా గూఢవ్యఙ్గ్యేతి సా త్రిధా।

యతో రూఢలక్షణాయాం నఫలం వ్యఙ్గ్యం ఫలలక్షణా చ గూఢవ్యఙ్గ్యా ఽగూఢవ్యఙ్గ్యా చేతి ద్వివిధా- తస్మాత్పూర్వోక్తా లక్షణా సర్వాప్యవ్యఙ్గ్యా గూఢవ్యఙ్గ్యా ఽగూఢవ్యఙ్గ్యా చేతి త్రిధా భవతి॥

ఏవం లక్షణాం నిరూప్య తద్ద్వారా లాక్షణికం లక్షయతి॥

తద్వాఁల్లాక్షణికశ్శబ్దో లక్షణాయాస్సమాశ్రయః॥

యద్యపి వాచకత్వదశాయామపి లక్షణాశ్రయత్వమస్తి తథాపి యదలక్షణయా ప్రతిపాదకం తదలాక్షణికం వివక్షితమితి ధ్యేయమ్॥

అథ వ్యఞ్జకం లక్షయితుం వ్యఞ్జనాం సంభావయతి॥

ఫలలాక్షణికస్యాస్యవ్యాపారోవ్యఞ్జనమిత్యర్థః ।

అన్యలాక్షణికస్యశబ్దస్యఫలెప్రతిపాద్యేయోవ్యాపారఃసవ్యఞ్జనేత్యుచ్యతే- ఇదంచ వ్యఞ్జనాయా నలక్షణాపరంపచనస్ ఫలప్రతీత్యనుకూలలాక్షణికశబ్దగతవ్యాపారత్వస్యాభిధా మూలవ్యఞ్జనాయామభావాత్ వ్యఞ్జనాయాం చావ్యాప్తేః- కింతువృత్తిద్వయవ్యతిరేకేణ వ్యఞ్జనైవ నాస్తీతి వదన్తం ప్రతిక్వచిద్వ్యఞ్జనాఙ్గీకారస్యావశ్యకత్వప్రదర్శన పరమ్- యదివ్యఞ్జనైవ నాఙ్గీక్రియతే తదాలాక్షణికస్థలే ఫలప్రతీతిర్నస్యాదితి- తత్ర వ్యఞ్జనా సమాశ్రయణీయేతి భావః॥

నన్వేవం యది లక్షణాస్థలె ఫలమావశ్యకం స్యాత్తదేవ వాస్తు ఫలం వశ్యం భావె-స్యనామ్నాదేవతత్ ప్రతీతిరస్తు కిం వ్యఞ్జనయేత్యత ఆహ॥

యస్య ప్రతీతిమాధాతుం లక్షణా సముపాస్యతే ।
ఫలే శబ్దైకగమ్యేఽత్ర వ్యఞ్జనాన్నాపరా క్రియా ॥

నహి గఙ్గాతీరె ఘోషః ఇతి వక్తుం ప్రతిపాద్యమానో నజానాతి- నచ తస్య గఙ్గాయాం తీరాధారకఘోషప్రతీతిరేవ నభవతి- యే నైవంస్యాయితేపిశబ్దప్రయోగేలాక్షణికమేవ ప్రయుఞ్జ్యాత్- తేన ప్రయోజన ప్రతిపిపాదయిషయైవలాక్షణికం ప్రయుఞ్జ్యాత్ ఇతి లక్షణాస్థలె ఫలమవశ్యమేష్టవ్యమ్- తత్ప్రతీతిశ్చశబ్దాదేవనానుమానాత్- వ్యాప్త్యాద్యప్రతి సంధానేఽపి జాయమానత్వాత్ శబ్దస్యచవ్యఞ్జనాం వినానాన్యోవ్యాపారస్సమస్తీతి వ్యఞ్జనావశ్యంకార్యా॥

నన్వేవమపి శబ్దాదభిధయా లక్షణయావా తత్ప్రతీతిరస్త్విత్యత ఆహ॥

నాభిధా సమయాభావాద్ధేత్వభావాన్న లక్షణా॥

పావనత్వాదౌ ప్రయోజనే హి గఙ్గాది శబ్దానాం స్వార్థాదాప్తాభిప్రాయవిషయత్వాభావేన సాఙ్కేతికతేతి తాదర్థ్యప్రతీత్యనుకూలవ్యాపారాత్మాభిధాతత్రన సంభవతి- నాపిలక్షణాముఖ్యార్థబాధాదిరూపలక్షణాహేత్వభావాత్॥

హేత్వభావమేవ విశదయతి॥

లక్ష్యం న ముఖ్యం నాప్యత్ర బాధో యోగః ఫలేన నో
నాపి ప్రయోజనం తత్ర న చ శబ్దః స్ఖలద్గతిః॥

లక్షణాయాం హి ముఖ్యార్థబాధో ముఖ్యేన లక్ష్యస్య సంబన్ధః ప్రయోజనం చ హేతుస్తథా చాత్ర లక్షణాయా లక్ష్యప్రతీత్యనన్తరం పునశ్చ లక్షణయా ఫలప్రతీతి రభిమతా కిం వా లక్ష్యఫలయోర్యుగపదేవ లక్షణయా ప్రతీతిః- నాద్యః- తథా సతి లక్ష్యతట ప్రతీత్యనన్తరం ఫలే ప్రవర్తమానా లక్షణా తటే బాధాదేవ ప్రవర్తేతేతి వాచ్యమ్- పూర్వప్రతీతేఽర్థే బాధకం వినా లక్షణాయా అప్రవృత్తేరన్యథా గఙ్గాశబ్దస్య స్రోతసి బాధాభావేపి తీరలక్షణాపత్తేః। న చ తీరే బాధాదేవ ఫలే లక్షణాస్త్వితి వాచ్యమ్- తథాపి ముఖ్యార్థబాధరూపహేత్వభావాన్న ఫలే లక్షణా యుక్తా- న చ ముఖ్యార్థోఽస్త్వితి వాచ్యమ్- తస్య లక్ష్యత్వే ముఖ్యత్వాభావాదిత్యాశయేనోక్తం లక్ష్యం న ముఖ్యమితి- నను ముఖ్యార్థబాధో న లక్షణాబీజమ్ కింతు జ్ఞాప్యబాధ ఏవేత్యత ఉక్తం నాప్యత్ర బాధ ఇతి- నను న బాధో లక్షణా బీజం కిన్తు తాత్పర్యానుపపత్తిరేవేత్యత ఉక్తం యోగః ఫలేన నేతి- పావనత్వాదయో హి స్రోతస్సంబన్ధిన ఏవ న తీరసంబన్ధిన ఇతి జ్ఞాప్యార్థసంబన్ధాభావాచ్చ న ఫలే లక్షణా- నను సాక్షాత్ సంబన్ధాభావేపి తీరేణ పావనత్వాదేస్స్వాశ్రితో రూపైకార్థసంబన్ధిత్వాత్మకః పరంపరా సంబన్ధోఽస్తీత్యత ఉక్తం నాపి ప్రయోజనం తత్రేతి- తత్ర ఫలే లక్ష్యే సతి ప్రయోజనాన్తరం వాచ్యమ్- న చ తదస్తి- కించ గఙ్గాశబ్దో లక్షణయా తటం ప్రతిపాద్య పునశ్చ లక్షణయా ఫలమపి ప్రతిపాదయితుం న సమర్థో యతశ్శబ్దో హి లోకే న స్ఖలద్గతిర్విరమ్యవ్యాపారవాన్ స్మృతః ఇత్యర్థః- యద్వా నను లక్షణాస్థలే ఫలప్రతీతి రేవ నాస్తి యేన తదర్థం వ్యఞ్జనా సమాశ్రయణీయా స్యాదిత్యత ఉక్తం న చ శబ్దః స్ఖలద్గతిరితి- అత్ర తత్రేతి పదం కాకాక్షిన్యాయేన సంబధ్యతే తథా చ తత్ర ఫలే శబ్దో లాక్షణికః స్ఖలద్గతిః ప్రతిహతబోధనశక్తిశ్చ న భవతి- తతో న ఫలం- ప్రతీత్యపలాపః కథం శక్య ఇతి భావః

నను యదుక్తం నాపి ప్రయోజనం తత్రేతి తదయుక్తం-
ప్రయోజనాన్తర కల్పన సంభవాదిత్యత ఆహ॥

ఫలాన్తరస్య తత్రాపి కల్ప్యత్వే త్వనవస్థితిః-

తత్రాపి ప్రయోజనస్య లక్ష్యత్వపక్షేఽపి యది ప్రయోజ
నాన్తరం కల్ప్యతే తర్హి కిం తత్ ఫలాన్తరం వ్యఞ్జనాగమ్యం ల
క్షణాగమ్యం వా- ఆద్యేఽస్మదిష్టసిద్ధిః- ద్వితీయే తస్యాపి ఫలస్య
లక్ష్యత్వే ఫలాన్తరం కల్ప్యమేవం తస్య తస్యాపీత్యనవస్థా.

వస్తుతస్తు హి లక్ష్యమనుగాలమేవ విశిష్టలక్షణయా
ప్రతీయత ఇతి ద్వితీయః పక్షః- న చ ప్రయోజన విశిష్టతయా త
టాది లక్షణాయామపి ప్రయోజనాన్తరేణ భావ్యమితి వాచ్యమ్-
గఙ్గాయాం తటే ఘోష ఇతి ముఖ్యాత్ ప్రయోగాత్ గఙ్గా
యాం ఘోష ఇతి లాక్షణిక ప్రయోగస్య పావనత్వాది విశిష్ట
తీర ప్రతీతిరేవ ఫలమితి న ఫలాన్తరకల్పనా దోష ఇతి విశిష్టలక్ష
ణైవాస్త్విత్యత ఆహ

ప్రయోజన విశిష్టస్య లక్షణా తు న యుజ్యతే।
జ్ఞానస్య విషయాదన్యద్వ్యతో వాచ్యం ప్రయోజనమ్॥

అయం ఘట ఇత్యాది ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య హి విషయభూతాత్
ఘటాదేరన్యదేవ జ్ఞాతాఖ్యం ఘటాదివిషయగతం ప్రాకట్యం
ఫలమితి భాట్టైరఙ్గీకృతమ్- నైయాయికైరపి హానోపాదానా
దిసంవిత్తిర్విషయాదన్యైవ ఫలమితి స్వీకృతమ్- తథా చ లాక్షణి
కశబ్దజన్యజ్ఞానస్యాపి స్వవిషయభిన్నమేవ ఫలం వాచ్యమ్- తచ్చ
ఫలవిశిష్టలక్షణాయాం న సంభవతి పావనత్వాదేరపి శబ్దజన్య
జ్ఞాన విషయతయా తద్భిన్నత్వాభావాదతో న ఫలవిశిష్టలక్ష
ణా యుక్తా- కిం చ గఙ్గాయాం ఘోషాద్యన్యథానుపపత్త్య
లాకల్ప్యమానా వ్యక్తిస్తదుపపాదకతీరాదిమాత్ర ఏవ కల్పయి
తుం యుక్తా న ఫలవిశిష్టే- న చ తాత్పర్యానుపపత్త్యా ఫల విశి
ష్టే లక్షణా కల్పనమితి వాచ్యమ్- తథా ఫల లక్షణయాఽత్ర గ
ఙ్గాపదేన శక్యప్రవాహసంబన్ధిపావనత్వాదేరేవ ప్రతీతిసమ్భ
వ్నాతు తీరగతస్య- స్రోతోగత పావనత్వాదేస్తీర గతత్వ ప్రతీతి
స్తత్ర ఫలమితి విశిష్టలక్షణయాఽపి కథం తత్సిద్ధిః- అతిరిక్త వ్య

ఙ్గావ్యాపారేతు ధర్మిగ్రాహకమానేన తత్పావనత్వాదిప్రతీతి
జనకత్వేనైవ సిద్ధిరితి న కిఞ్చిద్బాధకమితి ధ్యేయమ్.- యద్యపి
పావనత్వాదిప్రతీతిరేవ ఫలమస్య న పావనత్వాదయస్తథాపి ఫలీభూ
తప్రతీతి పరిచాయకతయా పావనత్వాదేరప్యుపచారాత్
ప్రయోజనవిశిష్టస్యైతత్ప్రయోజనతోక్తిః। వస్తుతస్తు పా
వనత్వాదివిశిష్టలక్షణాయాః పావనత్వాద్యధీశ్చ వ్యఞ్జనాయా
ఽతిరిక్తేతి తస్యాః ఫలత్వం యుక్తమితి ధ్యేయమ్.

ఉపసంహరతి॥

తస్మాల్లక్ష్యే ప్రతీతే తు పావనత్వాదిధర్మకః । అభిధా
లక్షణాభిన్నా వ్యఞ్జనైవాత్ర కారణమ్॥

తత్ర గఙ్గాశబ్దస్య లక్షణయా తీరప్రతిపాదనేన వ్యాపారవిర
మాత్ కథం వ్యఞ్జనయాపి పునః పావనత్వాదిప్రతీతిజనకతేతి
వాచ్యమ్. లక్ష్యవస్త్విత్యనన్తరం వ్యఞ్జనయా వాక్యైకవాక్యతా
వత్ ప్రయోజనమాదాయాన్వయబోధసంభవేన విరమాభా
వాత్ వ్యఞ్జనారూపాభిధయా పర్యవసానేనాకాఙ్క్షాశాన్తేరి
త్యాహుః.

అథాభిధామూలామపి వ్యఞ్జనాం సంభావయతి-

అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియన్త్రితే।
సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరఞ్జనమ్॥

అనేకార్థస్య హరిరామాదిశబ్దస్య సంయోగాద్యైస్తస్య
మాత్రైర్వాచకత్వేఽన్వయప్రయోగస్థాస్తైర్నియన్త్రితే ని
యమితే సత్యర్థాన్తరస్మృతిజననప్రతిబన్ధేనైకార్థస్మృతి
జనకత్వే కృతశక్తియావత్ అవాచ్యార్థాన్తరస్య హేతుర్వ్యా
పృతిర్వ్యాపారః స వ్యఞ్జనమిత్యభిధీయతే- అత్రాపి యది వ్యఞ్జ
నైవ నాఙ్గీక్రియతే తదానేకార్థశబ్దప్రయోగే శక్తేః ప్రకృ
తమాత్రనియమితత్వాదప్రకృతార్థస్మృతిరనుభవసిద్ధా న
స్యాత్ అతస్తదన్యథానుపపత్త్యా వ్యఞ్జనా సమాశ్రయణీయే
త్యర్థాన్తరప్రతీతిరుపదర్శితేతి ధ్యేయమ్॥

సంయోగాదీనాం నియన్తృత్వం హరిణోక్తముదాహరతి॥

సంయోగో విప్రయోగశ్చ సాహచర్యం విరోధితా।

అర్థః ప్రకరణం లిఙ్గం శబ్దస్యాన్యస్య సంనిధిః।
సామర్థ్యమౌచితీ దేశః కాలో వ్యక్తిః స్వరాదయః।
శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృతిహేతవః॥

శబ్దార్థస్య హరిరామాది నానార్థశబ్దార్థస్య సర్వస్యానవచ్ఛేదే సత్యవిశేషేణ స్మరణే ప్రసక్తే సతి సంయోగాదయో విశేషస్మృతావేకమాత్రస్మృతౌ హేతవ ఇతి యోజనా॥

అథ సంయోగం లక్షయతి॥

సంయోగస్తు స్వవాచ్యైక నిష్ఠార్థాన్తరసంగతిః।
వృక్షాయత్యధికాం శోభాం శఙ్ఖచక్రధరో హరిః॥

సంయోగో నామ స్వవాచ్యస్వార్థమవికార్థనిష్ఠార్థాన్తరసంబన్ధః తేన చ సంయోగేన క్వచిదభిధాని యమ్యతే యథా శఙ్ఖచక్రధరో హరిరిత్యత్ర శఙ్ఖచక్ర సంయోగేన హరిశబ్దస్య శక్రాది సాధారణస్య శ్రీపతావభిధానియమ్యతే.

విప్రయోగమాహ॥

విప్రయోగస్తు సంయోగాభావ ఏవ నిగద్యతే।
అశఙ్ఖచక్రస్స హరిరపినాకో భవో భవాన్॥

సంయోగాభావరూపేణ విప్రయోగేనాభిధానియమనం యథా అశఙ్ఖచక్ర ఇతి శఙ్ఖచక్రసంయోగాభావేన హరిశబ్దస్యేన్ద్రాదిసాధారణస్య నారాయణేఽభిధానియమ్యతే. ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వే నాన్యత్ర శఙ్ఖాదిప్రసక్తేరభావేన ప్రతిషేధాసంభవాత్. ఏవమపినాక ఇతి సంయోగాభావేన భవశబ్దస్య సంసార సాధారణస్య శఙ్కరేఽభిధానియమ్యతే విప్రయోగో వియోగ ఇత్యపరే॥

సాహచర్యమాహ॥

సాహచర్యం స్వవాచ్యైకవస్తునా సహచారితా।
వర్ధతాం గుజనమనో రాఘవస్నేహాలు రామలక్ష్మణౌ॥

స్వవాచ్యభూతేషు వస్తుష్వేకస్య వస్తునః పదార్థాన్తరేణ ప్రాయశస్సహచరితత్వం సాహచర్యం తేన రామలక్ష్మణావిత్యత్ర సౌమిత్రిసాహచర్యాత్ బలభద్రాదిసాధారణస్య రామశబ్దస్య దాశరథావభిధానియమ్యతే॥

విరోధితామాహ॥

సహానవస్థితిర్వధ్యఘాతకత్వం చ విరోధితా।
దివసం నిశాం చ సంయుధ్య రామార్జునౌ జైష్ఠద్విగ్ననమ్॥

విరోధితా నామ సహానవస్థితిర్వధ్యఘాతకభావశ్చ। తత్ర దివసం నిశామిత్యత్ర నిశాపదస్య హరిద్రాసాధారణస్య దినేన సహానవస్థానలక్షణవిరోధాద్రాత్రావభిధానియమస్తథా రామపదస్య భార్గవాదిసాధారణస్యార్జునేన సహ వధ్యఘాతకభావలక్షణవిరోధాద్దాశరథావభిధానియమస్తే। ప్రాఞ్చస్తు బభ్రూపభీమబకయో రామార్జునగతిస్తయోరితి విరోధిత్వసాధర్మ్యస్యోదాహరణం ప్రయుజ్జ్య రామార్జునగతిరిత్యత్ర రామార్జునపదగతయోర్వధ్యఘాతకభావవిరోధేన భార్గవకార్తవీర్యయోరభిధానియమస్తత ఇత్యాహుః। అత్ర వృత్తివార్త్తికకృతః భార్గవే రామపదస్యాభిధానియమే సతి తద్విరోధిప్రతిసంధానేనార్జునపదస్య కార్తవీర్యేఽభిధానియమస్తస్మింశ్చ సతి తద్విరోధప్రతిసంధానేన రామపదస్యేత్యన్యోన్యాశ్రయాపత్తేః తస్మాదన్యతరపదస్యావ్యవస్థితార్థత్వ ఏవ స్వతన్త్రతద్విరోధప్రతిసంధానాన్నానార్థపదస్యాభిధానియమనమితి ప్రాగుక్తమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహుః। అత్రాపి దార్ష్టాన్తికయోర్భీమసేనబకాసురయోర్విరోధాత్ దృష్టాన్తయో రామార్జునపదవాచ్యయోరపి విరోధం సాక్షాన్నిశ్చిత్య పశ్చాద్రామపదస్య భార్గవేఽర్జునపదస్య కార్తవీర్యే చాభిధానియమసంభవాన్నాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి సమ్యక్॥

అథార్థం లక్షయతి॥

అర్థః ప్రయోజనం స్థాణుం తం సంసారచ్ఛిదే నుమః।

అత్ర సంసారచ్ఛేదనరూపప్రయోజనేన స్థాణుశబ్దస్య స్థాణువృక్షసాధారణస్య శఙ్కరేఽభిధానియమస్తే। చతుర్థ్యా ప్రయోజననిర్దేశ ఏవార్థో న నియామకః। స్థాణుం భజ భవచ్ఛిదే ఇత్యత్ర చతుర్థీనిర్దేశే తత్ర కిం నియామకమితి వివేక ఇత్యాహుః॥

అథ ప్రకరణం లక్షయతి॥

విదుః ప్రకరణం వక్తృశ్రోతృబుద్ధిస్థితం హి యత్।
తేనాతిసకలం దేవః ప్రకోప్యోఽయం పతథోఽధునా॥

తేనాత్ర వక్తృశ్రోతృబుద్ధిస్థతాదృశప్రకరణేన దేవశబ్దస్య సంబోధ్యేఽభిధా నియమ్యతే॥

అథ లిఙ్గం నిరూపయతి॥

లిఙ్గం స్యాద్వాచ్యాన్తరతో వ్యావృత్తో ధర్మ ఇష్యతే।
జయత్యజగతీశేఽస్మిన్ కుపితో మకరధ్వజః॥

అత్ర సాగరరూపవాచ్యాన్తర వ్యావృత్తేన కోపరూపలిఙ్గేన మకరధ్వజశబ్దస్య మన్మథేఽభిధా నియమ్యత ఇత్యేకే. మకరధ్వజశబ్దస్య మన్మథే ప్రసిద్ధ్యైవ నియమనం నతు కోపరూపలిఙ్గేన అతఏవ మకరధ్వజశబ్దస్య సాగరపరతయా ప్రయోగే నిహతార్థత్వం వక్ష్యతి. తస్మాత్కుపితశబ్దేనయా యత్కుపితో ఽపి ప్రసక్తౌ మకరధ్వజరూపలిఙ్గేన కుపితశబ్దః కామదేవే నియమ్యతే. నచ కుపితశబ్దో నానార్థ ఇతి వాచ్యమ్. అనేకవ్యక్త్యుపస్థానసమర్థస్యైవా త్రానేకార్థత్వేనాభిమతత్వాత్ అతఏవ జాతౌ సకలం దేవ ఇత్యత్రానేకవ్యక్త్యుపస్థాపకతయైవానేకార్థత్వాద్దేవశబ్దస్యాభిషేకత్వాభిధాయా నియమనముక్తమితి మధుమతీకృతః. వస్తుతస్తు కుపితో భూభృదిత్యత్ర కోపలిఙ్గేన భూభృత్పదస్య పర్వతసాధారణస్య రాజ్ఞి అభిధా నియమ్యత ఇతి నవ్యాః. సంయోగోదాహరణే ద్రవ్యసంయోగాదిహ గుణాదిసంబన్ధాదిభేదః॥

అథ శబ్దాన్తరసంనిధిమాహ॥

సామానాధికరణ్యం యస్మిన్యతార్థపదేన తత్।
శబ్దాన్తరస్య సాన్నిధ్యం దేవోఽవ్యాత్త్రిపురాహితః॥

అత్ర నియతార్థక త్రిపురాహితపదసామానాధికరణ్యరూపేణ శబ్దాన్తరసంనిధానాద్దేవపదస్య విశిష్టాదిసాధారణస్య శఙ్కరేఽభిధా నియమ్యతే. అత్రత్య వృత్తివార్తికకృతః. సముభిహ్యాహృత శబ్దస్య నియతార్థస్యైకత్ర్యాతిహాసితలిఙ్గాదినైవ తన్నిష్ఠతాను నమన్యథా లిఙ్గాద్యుదాహరణేఽపి శబ్దాన్తరసంనిధేరేవ నియా

పురస్కారకైః అత్ర నియతార్థ శబ్దసామానాధికరణ్యం నశ
బ్దాన్తరస్య సన్నిధిః. కింతు నానార్థ పదవాచ్యైకార్థ సంబన్ధస్యార్థా
న్తర గృహీత సంబన్ధస్య తదన్యానార్థ శబ్ద సమభివ్యాహార ఏవ. తస్య
చ నిషధం పశ్య భూభృత మిత్యుదాహరణమ్. అత్ర చ జనపద
విశేష సాధారణస్య నిషధపదస్య పర్వతవాచి భూభృత్ పద
సంనిధినా పర్వత విశేషేఽభిధాని యమ్యతే భూభృత్పదస్య
చ సర్వసాధారణస్య పర్వత విశేష వాచి నిషధ పద సంనిధి
నా పర్వతేఽభిధానియమ్యతే. న చాన్యోన్యాశ్రయ ఇతి వా
చ్యమ్. పదాన్తరసమభివ్యాహృతశబ్దేన తదర్థ ప్రతిపాదనమభి
ధానియమనాయాపేక్ష్యతే. కింతు స్వాధీన గృహీత సంస
ర్గాఽర్థవ్యుత్పన్నాయశ్శబ్దస్య తత్సమభివ్యాహారమాత్రం త
థాచ యథా సంబన్ధిదర్శనాత్ సంబన్ధ్యన్తర స్మృతిస్థలే గృ
హీత సంబన్ధస్య వస్తునో దర్శనమాత్రం సంబన్ధ్యన్తర స్మర
ణాయాపేక్ష్యతే. న తు తద్దర్శనాన్తరం తత్పరిజ్ఞాన స్మరణమ
పీతి నాన్యోన్యాశ్రయః. తథేహాపి నిషధభూభృత్పదయోరభిధా
నియమనాయ గృహీతస్వార్థ సంసర్గక పదార్థవ్యుత్పన్న భూ
భృన్నిషధ పదసమభివ్యాహారమాత్రమపేక్ష్యత ఇతి తత్తదర్థ
ప్రతిపాదనస్యానపేక్షేః తత్రాన్యోన్యాశ్రయః. నన్వేవ
మపి శఙ్ఖచక్రధరో హరిరిత్యాదావపి శఙ్ఖచక్ర శబ్దాన్తర సన్ని
ధినైవాభిధానియమసంభవాత్ ఇతి వ్యర్థం పృథక్ సంయో
గాద్యుదాహరణమితి చేన్నైవమ్. తత్ర శఙ్ఖచక్రాది శబ్దానాం ని
యతార్థతయా శ్రవణమాత్రాదర్థ ప్రతిపాదకతయా తత్ప్రతి
పాదితార్థ సంయోగాదిభిరభిధానియమన సంభవాత్. న చ
శబ్దాన్తరసన్నిధిరపి తత్రాస్తీతి వాచ్యం. అస్తు తథాపి హరిశబ్దా
దభిధానియమన సమర్థే తదర్థ సంయోగాది రూపే సన్నిహిత
సంబన్ధే నాన్తరఙ్గే శఙ్ఖచక్రాదావుపస్థితే తస్యాపి వాచక
తయా వ్యవహిత సంబన్ధేన బహిరఙ్గభూత శబ్దాన్తర సన్నిధి
ర్నోదాహరణమర్హతీతి. తస్మాన్నిషధం పశ్య భూభృతమిత్యా
దావుభయోరపి నానార్థతయా నకస్యాప్యర్థస్య ప్రథ
మముపస్థితిరస్తీతీవ బహిరఙ్గస్యాపి తస్య నియామకత్వే నో

దాహరణమితి న కశ్చిత్ప్రకారః. ఏవం చ రామార్జునగతిస్తయో
రిత్యత్రాపి శబ్దాన్తర సంనిధిరేవ నియామకః. తథా వ్యాళో
దానేన రాజత ఇత్యత్రాపి శబ్దాన్తర సంనిధినైవ వ్యాళదాన
పదయోరహిఖణ్డన సాధారణయోర్దుష్ట గజమదజలయో రభి
ధానియమ్యత ఇత్యాహుః. తచ్చిన్త్యమ్. ఏవం సతి నిషధ పద
వాచ్యజనపద విశేష సంబన్ధిని రాజన్యపి భూభృచ్ఛబ్దస్యాగృ
హీతశబ్దవ్యుత్పత్తికత్వాత్ భూభృత్పదస్య నిషధపదేన జనప
దవిశేషస్మృతావపి నియామకతా తుల్యేతి న కుత్రాప్యభిధానియ
మనం స్యాత్. న చ సామానాధికరణ్యనిర్దేశానుపపత్తిజ్ఞానస
హాయేన శబ్దాన్తర సంనిధినాఽత్రాభిధాయా నియమనమితి
వాచ్యమ్. తత్రావశ్యకాదౌచిత్యాదేవాభిధానియమన సం
భవేన శబ్దాన్తరసంనిధివైయర్థ్యాపత్తేః. న చాత్రౌచిత్యావశ్యం
భావేఽపి వ్యాళదానేన రాజత ఇత్యత్ర వ్యాళపదవాచ్యార్థా
న్తర సంబన్ధస్యాపి వ్యాళపదస్యాగృహీత సంకేతత్వాభావే నౌ
చిత్యానపేక్షణాత్ శబ్దాన్తర సంనిధానైవాత్రార్థవిశేష స్మృతిరితి
వాచ్యమ్. తత్రాపి వ్యాళపదస్య స్వార్థప్రతిపాదనం వినాన
దానపదేఽభిధానియమన సంభవః. పదాన్తరాభిధానియమ
నస్య తదర్థ సంబన్ధ్యర్థప్రతిపాదకత్వజ్ఞానం వినాఽనుప
పత్తేః ఏవం దాన పదస్యాపీతరేతరాశ్రయః. న చ తదర్థ
సంబన్ధి గృహీతవ్యుత్పత్తికపదస్యైవ తదర్థస్మృతి హేతుత్వం
సంభవతీత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. తథాహి గఙ్గాయాం ఘోష
ఇతి లక్షణాస్థలేఽపి తీరరూపార్థ సంబన్ధిప్రవాహగృహీతశక్తిక
గఙ్గాపదాత్ పూర్వం తీరస్మృతిం వినైవ తీరస్మృత్యాపత్తేః.
తథా హస్తిపదాద్గజస్మృతిం వినైవ హస్తిపకస్మృత్యాపత్తేశ్చ.
న చైవం సంబన్ధిదర్శనాత్ సంబన్ధ్యన్తరస్మృతిస్థలేఽపి సంబ
న్ధిత్వజ్ఞానం సంబన్ధ్యన్తరస్మృతిసమయేఽవ్యపేక్ష్యం స్యాదితి
వాచ్యమ్. పరమ్పరాసంబన్ధిస్మృతౌ తదపేక్షాయామపి సా
క్షాత్సంబన్ధిస్మృతౌ తదనపేక్షేతి కార్యానురోధేన కల్పనాత్.
అత ఏవ పదేన శబ్దస్మృతౌ న శక్తిస్మృత్యపేక్షా. లక్ష్యస్మృతౌ
తు లక్ష్యస్య శక్యసంబన్ధజ్ఞానాపేక్షా దృశ్యతే. తస్మాదుభయ

నానార్థపదస్థలేష్వపి తాత్పర్యాదినైవాభిధానియమనమ్ దేవ
వ్యక్తిర్హి పురోహిత ఇత్యాదావేవ శబ్దాన్తరసంనిధినా తన్నియ
మనమ్. నచ పదాన్తరస్య సమభివ్యాహారత్వేన ప్రతిపాదితలిం
గేనైవ తన్నియమనమిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. తద్గతగుణక్రియ
యోరేవ లిఙ్గత్వేన వివక్షితత్వాత్. నచ తద్గతాసాధారణధ
ర్మమాత్రస్యైవ లిఙ్గత్వమపి వివక్ష్యతామితి వాచ్యమ్. స్వేతస్త
చ్ఛబ్దానాం ప్రాచాం నియోగపర్యనుయోగానర్హత్వాత్. అన్య
థా తదర్థజ్ఞానబుద్ధిమాత్రస్య లిఙ్గత్వవివక్షాయాం సంయోగసా
హచర్యాదీనామపి లిఙ్గాన్తర్భావాపత్త్యా సంయోగస్యాప్యుపరిహారిత్వా
దితి దిక్॥

అథ సామర్థ్యమాహ॥

సామర్థ్యం సాధ్యతా కార్యే మత్తోऽయం మధునా పికః॥
అత్ర కోకిలమదకారణత్వేన సామర్థ్యేన మకరన్దాదిసాధా
రణస్య మధుశబ్దస్య వసన్తైకదేశచైత్రమాసేऽభిధా నియమ్య
తే. నచాత్రార్థభేదః తత్ర ప్రయోజనేనాభిధానియమనాత్.
అత్రతు కార్త్స్న్యేన. కార్యం చానిష్టరూపమపి సంభవతీతి మ
హాన్ భేదః. యత్ర హేతుత్వమాత్రం తత్రార్థో యత్ర తచ్ఛా
బ్దం తత్ర సామర్థ్యమితి వా భేద ఇత్యాహుః॥

అథౌచితీమాహ॥

ఔచిత్యన్వయయోగ్యత్వం పాతు వో దయితాముఖమ్॥
అత్ర పాతిశబ్దస్య సుఖసమర్పణదుఃఖనిస్తారణతదుభయా
నుకూలవ్యాపారాదిసాధారణస్య దయితాముఖే స్వరూపే
ణ సుఖసమర్పణాద్యయోగాత్ తదనుకూలవ్యాపారత్వనిసా
ముఖ్యే సమభివ్యాహృతపదార్థాన్వయయోగ్యతారూపే
ణౌచిత్యేనాభిధా నియమ్యతే॥

అథ దేశమాహ॥

దేశః పురాదివ్యాప్తత్వమత్ర నగరే పరమేశ్వరః॥
అత్ర నగర ఇతి దేశేన పరమేశ్వరశబ్దస్య శివరాజాదిసాధారణ
స్య రాజన్యభిధా నియమ్యతే. యద్యప్యత్ర నగరభానరూప
లిఙ్గేన తన్నియమనం సంభవతి తథాపి తదస్ఫురణదశాయాం.

దేశస్యాపి నియామకతేతి ధ్యేయమ్. నగరస్య రాజనిష్ఠత్వా
భావేన తన్నిష్ఠద్రనఃసఙ్గస్థరూపేణ సంయోగేనన్నాత్ర నియ
మన శక్యేత్యాహుః॥

అథ కాలమాహ॥

కాలో నిశాఽస్తామస్యాం చిత్రభానుర్విరాజతే॥

అత్ర నిశారూపకాలేన రవ్యసాధారణస్య చిత్రభానుపదస్యాగ్నా
వభిధానియమ్యతే. ఆదిపదాద్దివసవసన్తాదిగ్రహః. తథా చ
దివసే చిత్రభానుర్విభాతీత్యత్ర రవౌ వసన్తే పున్నాగో భాతీత్య
త్ర వృక్షజసాధారణస్య పున్నాగపదస్య నమేరావభిధానియ
మనమిత్యాహుః॥

అథ వ్యక్తిమాహ।

పుంలిఙ్గాదిర్వ్యక్తిః స్యాన్మిత్రం మిత్రశ్చ రాజతః॥

అత్ర రవిసుహృత్సాధారణస్య మిత్రశబ్దస్య నపుంసకలిఙ్గేన
సుహృది పుంలిఙ్గేన రవౌ చాభిధానియమ్యతే॥

ఉదాత్తాదిస్వరశ్చ స్యాదిన్ద్రశత్రురతిశ్రుతౌ॥

ఉదాత్తానుదాత్తాదిస్వరశ్చ స్యాదిన్ద్రశత్రురర్థస్యేత్యా
ది శ్రుతావేవాభిధానియామకో న తు కావ్యే. తథా హి. శత్రుశ
బ్దే శ్నాతయతే రుపజనిస్తత ఇన్ద్రశత్రుపదే యద్యాద్యకారి కా
రస్య ఉదాత్తత్వం తదా బహువ్రీహిర్బహువ్రీహౌ చ ఇన్ద్ర
శ్శత్రుశ్శాతయితా యస్యేతీన్ద్రస్య శాతయితృత్వమ్. యది చాన్త
స్య శత్రుశబ్దవర్తిన ఉకారస్య ఉదాత్తత్వం తదా షష్ఠీత
త్పురుషః. తథా చేన్ద్రస్య శత్రుశ్శాతయితేతి వృత్రస్య శాతయి
తృత్వం లభ్యత ఇతీన్ద్రశత్రుపదస్య స్వరభేదనార్థద్వయే త్ర
సక్తే ఆద్యుదాత్తస్వరేణ ఇన్ద్రస్య శాతయితృత్వేఽభిధానియమ్య
తే. నను—సుభ్రు త్వం కుపితేత్యపాస్తమశనం త్యక్తా కథా యోషి
తాం దూరాదేవ వివర్జితాస్స్రగథయస్త్విగ్గన్ధమాపాదయః.
తామోఽపం రాగిణి ముఞ్చ మయ్యవనతే దృష్టే ప్రసీదాధునా స
త్యం త్వద్విరహాద్భవన్తి దయితే సర్వా మమాన్ధా దిశః ఇత్యత్రా
స్య దృష్టపదస్య ప్లుతస్వరేణ సప్తమ్యన్తత్వభ్రమభ్యుదా
సత్వారాయామత్యేతం ద్విశేషణత్వ వ్యావర్తనేన దయితా

యాంధ్యదృష్టిత్వారోపేణతత్ప్రతీతో ధనాస్త్రత్వసూచనద్వారా చక్షుస్సాపేక్షార్థవిశేషేఽభిధానీయమసంధ్యశక్యత ఇతి చేన్న తథాపి తత్రదృష్టిదృష్టశబ్దయోర్భిన్నత్వేనానేకార్థత్వాభావాత్ప్రతిపాదనస్యమస్థైకశబ్దత్వరూపనానార్థశబ్దత్వాభావేన ప్లుతస్వరస్య నాభిధానీయమకత్వమ్. కింతు ప్రకృత్యన్తరసూచకత్వమేవ. వస్తుతస్తు ఉదాత్తాదిస్వరాణాం యద్యపి కావ్యేషు నాభిధానీయమకత్వం తథాపి కాకుస్వరస్య కావ్యేష్వభిధానీయమకత్వమస్త్యేవ. తథాహి — తరుణతాతరుణీద్యుతినిర్మితద్రధిమతల్ కుచకుమ్భయుగం తథా। అనలసంగతితామవముపైతు నో కుసుమచాపకులాకులిలానజన్॥ మన్మథకుమ్భకారచాతుర్యజనితం యావనదినకరకిరణ సంపాదిత దార్ఢ్యందయయస్త్రీస్తనఘటద్వయం నలసంగత్యభావ ఏవ అనలస్యేవ సౌఖ్యసంగతిస్తయా తామముపైతు నో ఇత్యత్ర నఞో నిషేధసాధారణస్య కాక్వావిధావభిధానీయమ్యతే. నచ నఞో నిషేధార్థత్వమేవ నవిధ్యర్థత్వమపీతి కథం నఞో విధావభిధానీయమనమితి వాచ్యమ్. అవ్యయానామనేకార్థత్వేన నఞో విధ్యర్థత్వస్యావ్యవిరోధాదన్యథోక్తస్థలే విధిప్రతీతిరర్తుస్యాత్కాకోరపకత్వేనార్థవత్త్వాభావాత్ నచైవం కాకుం వినాపి నఞా విధిప్రతీతిః కదాచిద్భవేదితి వాచ్యమ్. కేషాంచిత్పదానాం ద్యోతకత్వాభావే అర్థవిశేషప్రత్యాయకత్వాభావస్య స్వభావసిద్ధత్వాదత ఏవ ధాతూనామనేకార్థత్వేపి తిష్ఠతిధాతోః ప్రోపసర్గాభావే గమనరూపార్థవిశేషప్రత్యాయకత్వాభావస్స్వత్వసిద్ధ ఇతి ధ్యేయమ్. వస్తుతస్తు బ్రాహ్మణా సంగచ్ఛేతి లౌకికవాక్యే ప్లుతస్వరేణమారస్థిబ్రాహ్మణోభిధానీయమ్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

స్వరాదయ ఇత్యత్ర ఆదిశబ్దేనాభినయాపదేశాదయో గృహ్యన్తే. తత్రాభినయో వివక్షితార్థస్వరూపప్రదర్శకో హస్తాదివ్యాపారః. యథా — ఏద్దహమేత్తత్థణియా ఏద్దహమేత్తేహిం అచ్ఛివత్తేహిం। ఏద్దహమేత్తావత్థా ఏద్దహమేత్తేహి దిఅఏహిం॥ (ఏతావన్మాత్రస్తనీ ఏతావన్మాత్రాభ్యామక్షిపత్త్రాభ్యామ్.

ఏతావన్మాత్రావస్థా ఏతావన్మాత్రౌస్తనౌ) ఇదంచ శైశవే ప్ర
ణయినం పరిత్యజ్య దేశాన్తరం గతస్య కాలాన్తరే ప్రత్యాగతవతః కా
మినో వచనమ్- అత్రాక్షిపద్మాభ్యాం కామరసనమాఖ్యామతి
ఖ్యేమ్- ఉపలక్షణతృతీయే యథా- అత్రస్థౌల్యవైశాల్యావస్థావి
శేషకాలప్రదర్శకహస్తవ్యాపారైరేతావన్మాత్రపదస్య స్థౌల్యా
దివిశేషేఽభిధా నియమ్యతే- ఉపదేశో నామ వివక్షితార్థస్య శ్రో
త్రగ్రాహకయా నిర్దేశః- యథా- —ఇతస్స దైత్యః ప్రాప్తశ్రీ
ర్నేత ఏవార్హతి క్షయం। విషవృక్షోపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తుమ
సాంప్రతమ్- ఇదం సురాభ్యర్థితతారకాసురనిగ్రహస్య చతు
ర్ముఖస్య వచనమ్- అత్ర ఇత ఇతి స్వాత్మనిర్దేశేన తస్య వక్తరి పరమే
ష్ఠిని అభిధా నియమ్యతే- ఇదమత్రావధాతవ్యం- యత్ర తు నా
నార్థశబ్దస్యానేకస్మిన్నర్థేఽభిధానియామకమవిశిష్టమ్-
తత్ర నాన్యతరస్మిన్నభిధా నియమ్యతే నియామకాభావాత్ య
థా- — సర్వదో మాధవః పాయాద్యోఽగఙ్గాం సమదీధరత్ ॥ ఇత్య
త్ర హరిహరయోర్ద్వయోరపి స్తుత్యతయా ప్రకరణమవిశిష్టమి
తి- యః అగం గోవర్ధనం కృష్ణావతారే గాం భూమిం చ వరా
హావతారే సమదీధరత్ సర్వదస్స మాధవశ్శ్రీపతిః పాయాది
త్యర్థే- యః గఙ్గాం జాహ్నవీం సమదీధరత్ స ఉమాధవః పార్వతీ
పతిః సర్వదా పాయాదిత్యర్థే చాభిధైవ వ్యాపారోఽతఏవ
తత్ర శ్లేషాలఙ్కార ఇత్యర్థముకావ్యత్వమాహుః- యత్ర తు సం
యోగాదిభిరర్థాన్తరవిషయాభిధా నియమనే వ్యనేకార్థశబ్దా
దర్థాన్తరప్రతీతిస్తత్ర నాభిధా తస్యా అన్యత్రనియమితత్వాత్,
నాపి లక్షణా ముఖ్యార్థబాధాద్యభావాత్-
అపితు వ్యఞ్జనైవ వ్యాపారః- న చాభిధాయా ఇవ వ్యఞ్జనాయా
అపి ప్రకరణాదినా నియమనేన తథాపి వతన్నిర్వాహ ఇతి వా
చ్యమ్- తస్యా ధర్మిగ్రాహకమానేన ప్రకరణాద్యనియమ్యత్వసి
ద్ధేః- అతఏవ కావ్యవ్యుత్పత్తిశిష్టస్య ప్రాకరణికాంశవర్ణనియన్త్రి
తాభిధావ్యాపారస్యాప్యసభ్యపదార్థాన్తరప్రత్యయహేతోః
పదస్య హేయత్వమ్- అన్యథా తత్రాభిధాయా ఇవ వ్యఞ్జనాయా
అపి ప్రకరణాదినా నియన్త్రితేన సభ్యాసభ్యార్థాన్తరప్రత్యయాను

ష్వాదౌ ఽయస్యావనం యోనిరుదారవాచామిత్యాదావశ్లీలే
వ్యఞ్జనాప్యస్యాత్ - తస్మాత్ — సంయోగాదిభిరభిధాశక్తౌ ని
యన్త్రితాయామితి। అథాన్యస్తు రాజకేషు నేవ్యఞ్జనమేవమన్త
త్రేతి- అత్రవృత్తివార్తికకృతః — అసావుదయమారూఢః కాన్తి
మాన్ రక్తమణ్డలః। రాజా హరతి లోకానాం హృదయం మృ
దుభిః కరైః॥ ఇత్యాదౌ ప్రాకరణికేఽర్థే ప్రకరణవదప్రాకరణి
కేఽపి రాజకరమణ్డలాదిశబ్దానాం పరస్పరాన్వయయోగ్యస్వ
రూపతద్బోధ్యధనశరాదివాచినాం సమభివ్యాహారరూపస
మభిధానియమన మస్తీత్యర్థద్వయస్యాపి ప్రాకరణికత్వ ఇవ
ప్రాకరణికాప్రాకరణికరూపత్వేఽప్యభయత్రాభిధైవ వ్యా
పారః- యథోక్తపదసమభివ్యాహారస్యాపి నానార్థపదవా
చ్యైకార్థసంబన్ధార్థాన్తరగృహీతసంకేతక నానార్థశబ్ద
సమభివ్యాహారరూపశబ్దాన్తరసంనిధిత్వేన ప్రకరణవదభిధా
నియామకత్వాత్ - ఋత్విన్ననియతార్థపదసంనిధిరేవశబ్దాన్తర
సంనిధిరిత్యుచ్యతే- తైరప్యుక్తస్థలేఽర్థాన్తరప్రతీతేరనుభ
వసిద్ధత్వే నార్థద్వయానుకూలానేకపదసంఘటనాత్మకం ని
యామకాన్తరమవశ్యమాస్థేయమ్-నచాప్రాకరణికేఽర్థాన్తర
రూపమేకమేవ నియామకం ప్రాకరణికేతు తచ్చప్రకరణం
చేతినియామకాధిక్యాత్తత్రైవాభిధాస్యాదితివాచ్యమ్- ప్రకర
ణాదీనాం ప్రత్యేకమభిధానియమనసమర్థతయా తేషుకస్యచి
దపి సమవధానేస్మృతిసామగ్రీ ప్రవృత్తేరితి కింతద్బాహుల్యేన-
యత్రాప్యేకమేవ పదం నానార్థమప్రాకరణికేఽపి తాత్ప
ర్యం,యథా— అన్ధకద్విరదధ్వంసీ దేయాత్వఃశ్రేయసన శ్రియ
మిత్యాదౌ తత్రాపిసమభివ్యాహృత ద్విరదపదప్రతీత గజవి
రోధార్థకమప్రాకరణికేసింహేపి ముఖ్యానన పదస్యాభిధానియా
మకమస్త్యేవ- యత్రతు —యస్యావనం యోనిరుదారవాచామి
త్యాదావశ్లీలే నైవతాదృశంనియామకంతత్రాపిబుభుత్సితార్థ
స్యాసక్త సమ్మాన సత్తముల్లఙ్ఘ్యానస్యాదుర్గన్ధాదౌ ప్రవృత్తివత్ప్ర
కరణాదియన్త్రితస్యాపి శబ్దస్యైతదుల్లఙ్ఘనేనవిషయస్యాభావా
దశ్లీలేఽపి ప్రవృత్తిరితి న శ్యాపకక్తిరిపరమే వృత్తిరజ్ఞేకాన్య

యదిచైవంవిధాని నియామకాని నాద్రియన్తే తదోభాభ్యాం తత్త
లేషు వ్యఞ్జనావ్యాపారో దుర్ఘటస్తథాహి- ప్రకరణాదిక ము
ల్లఙ్ఘ్య వ్యఞ్జనావ్యాపారేణాభ్యర్థాన్తరప్రత్యయేన పర్యవ్ర
వస్తుం శక్యతే- ప్రకరణాదీనామభిధానియామకకల్పనస్య వై
యర్థ్యాపత్తేః. తద్భినాదృష్టార్థం కిన్తుసైన్ధవ మానయేత్యా
దావేకార్థ. పరనానార్థస్థలేఽర్థ విశేషస్మృతి వ్యవస్థార్థం
తద్యది తత్రైవ వ్యఞ్జనావ్యాపారేణార్థాన్తరప్రత్యయస్యాత్తదా
కథమేషా వ్యవస్థా సిద్ధ్యేత్ నహ్యభిమతానభిమతక్షేత్రసాధార
ణస్య జలాశయస్యాభిమతక్షేత్ర గామినీమేకాం కుల్యాం వి
ధాయాభిమతక్షేత్రగామినః కుల్యాన్తరస్య కల్పనే జలస్యాభిమ
తక్షేత్రైకగామిత్వవ్యవస్థా కృతా భవతి- తథాచ యత్రైకయి
ముశ్చముద్రాయా ప్రాకరణికేఽర్థే తాత్పర్యం యత్ర
చాశ్లీలదోషస్తత్రవ్యఞ్జనావ్యాపారోఽస్త్యేవ నవత్వత్రతాదృ
శస్థలేచ ప్రకరణాదస్మాకం ప్తానామభిధానియామకత్వ స్వ
మ్పవాదవ్యర్థస్తత్ర వ్యక్తికల్పనాపరిశ్రమః- కించ మర్యార
శ్చాత్రైకవ్యక్తిమాదిమతేఽప్యభిధావ్యాపారః- తథాహి- యేతి
శక్తిరభిధా తదానీం ప్రాకరణికేఽపి సామర్థ్యాత్. యదిచ
కావ్యప్రకాశకోక్తరీత్యా శక్యార్థప్రతిపాదకత్వరూప
శబ్దనిష్ఠో వ్యాపారస్సోఽప్యస్త్యేవ నహితత్రాప్రాకరణికశక్య
ప్రతీత్యుపపత్తే శ్శబ్దాదన్యజ్జనకం నచశబ్దస్యైవతత్ప్రతిపాద
కత్వేన శక్తిగ్రహాపేక్షేతి వాచ్యమ్- తద్వ్యగ్రహీతశక్తికస్యాపి
తత్రవ్యఞ్జనయార్థాన్తరప్రతీత్యుపపత్తేః- ననుశక్త్యాపాతప్ర
తిపాదకత్వమభిధా సామాన్యవిశేషేణముఖ్యార్థశక్తిగ్రహాప
పేక్ష్య ముఖ్యార్థప్రతిపాదనవ్యవధానేన తత్సంబన్ధ్యర్థాన్త
రప్రతిపాదనరూపాయా లక్షణాయా అప్యభిధాత్వప్రసఙ్గా
త్ తథాచ ప్రాగేవానుమానేన ప్రకరణేన ప్రాకరణికార్థో
పస్థాపనం క్రియతే ఇతి తద్వ్యవధానేనార్థాన్తరప్రతిపాదనం
నాభిధేతిచేన్న- తద్విషయశక్తిగ్రహాపేక్ష్య తత్ప్రతిపాదనమ
భిధేతివిశేషణేనైవ సామఞ్జస్యేన తాత్పర్యవిశేషణస్య గురుత్వా
త్ తథావిశేషణే సర్వదో మాధవః పాయాత్ స యోగం గాముదీ

భరత్ ఇత్యత్ర శబ్దాన్తరపక్షే ఏకపదత్వేన గఙ్గామిత్యత్ర యుధి
త్యర్థప్రతీతిరైన్ద్రపక్షే త్వగస్త్యో వీథ్యాం సఙ్గాం భూమిమితి
పదభఙ్గశ్లేషేణ గోపదస్య భూమౌ యా ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాభావాచ్చ
విశేష్యవాచ్యార్థప్రతీతిరిత్యనుభవసిద్ధత్వేన తత్రాభిధావిరహేఽపి
తదభావాపత్తేః. కించ — కలాపభూషణం సేవే నీలకణ్ఠం గుహాశ్ర
యమిత్యాదౌ ప్రకృతాప్రకృతోభయపరే యత్ర ప్రకృతశఙ్క
రపక్షే చన్ద్రమస్య ప్రసిద్ధతరమప్రకృతబర్హిణపక్షే తు బర్హ
ప్రసిద్ధతరం కలాపపదం తత్ర ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాదప్రకృతార్థ
ప్రతీతేరేవ ప్రాథమికత్వాదప్రకృతేఽభిధా ప్రకృతే వ్యక్తిరితి
వైపరీత్యాపత్తిః. ప్రకరణముల్లఙ్ఘ్య ప్రసిద్ధపదార్థస్యైవ ప్రథ
మస్మృతేః. అతఏవ — ద్వయోరర్థయోః ప్రసిద్ధేఽర్థే ప్రయుక్తం నిహ
తార్థమిత్యుక్తలక్షణస్య నిహతార్థస్య కావ్యదోషత్వ ము
భ్యుపగమ్యతే ప్రసిద్ధితఏవాప్రకృతార్థప్రతీత్యా ప్రకృతార్థ
ప్రతీతివ్యవధానాత్. నచ నిహతార్థస్య దోషత్వాత్ తత్ప్ర
యోగోఽర్థద్వయవివక్షాస్థలేఽపి కావ్యేషు నసంభవతీతి
వాచ్యమ్-శ్లేషయమకాదిషు వృద్ధైరదోషత్వాభిధానాత్ — దే
వోద్ధకక్షయకరో బర్హిపత్రప్రియోఽవతాత్ అన్ధకాసుర
స్య క్షయం నాశం కరోతీత్యన్ధకక్షయకరః బర్హి శిఖిపత్రం
వాహనం యస్య స బర్హిపత్రో గుహః స ప్రియో యస్య స తథా
తాదృశో దేవశ్శఙ్కరోఽవతాత్ అన్ధకానాం క్షత్రియప్రభే
దానాం క్షయం గృహం కరోతీతి తథా బర్హిణః శిఖినః ప
త్రం పిఞ్ఛం ప్రియం యస్య స తథా తాదృశో దేవః కృష్ణః అవ
తాదిత్యత్ర శఙ్కరపక్షే నిహతార్థస్య బర్హిపత్రపదస్య కృ
ష్ణపక్షే నిహతార్థస్యాన్ధకక్షయపదస్య ప్రయోగదర్శనాచ్చ
తస్మాచ్ఛబ్దస్యార్థప్రతిపాదనోపయోగితత్ప్రత్యాసత్తిరూ
పధర్మభేదఏవ వృత్తిప్రయోజకో న తు శక్త్యాభావే ప్రతిపాద్య
గతసాక్షాత్త్వవ్యవహితత్వభేదశ్శక్తిశక్యసంబన్ధరూపప్రతిపా
ద్యప్రత్యాసత్తిభేదేనైవాభిధాలక్షణయోర్భేదదర్శనాత్తద్భే
దాభావేచ ప్రసిద్ధాప్రసిద్ధగోచరశబ్దశ్లేషస్థలే లక్షణాలక్షణా
స్థలే వ్యఙ్గ్యావ్యఙ్గ్యస్థలే చార్థద్వయప్రతీతేస్సామ్యాత్తద్వ్యవ

హితత్వభేదే సత్యప్యభిధాలక్షణావృత్త్యతిరిక్తవృత్త్యదర్శనా
చ్చైత్యశ్రీరాజకస్యావ్యవస్థాపకస్యచనానార్థత్వవిశేషణస్య
యోగాత్తద్విషయశక్తిగ్రాహకస్య తత్ప్రతిపాదకత్వమే
వాభిధేత్యప్రకృతార్థేఽభిధావ్యాపారో దుర్వారః తస్మాత్
ప్రకృతాప్రకృతోభయపరే ప్రకృతోభయపరఇవాభిధైవవృ
త్తిః తథాచస్థితేషుచ పదార్థేషు ఆకాఙ్క్షాదిసహకారివశాదు
భయవిధవాక్యార్థప్రత్యయఇత్యప్రస్తుతవిషయేన పదార్థ
ప్రతీతయే వ్యఞ్జనా నాపి వాక్యార్థప్రతీతయే వ్యఞ్జనోపగ
న్తవ్యా - యత్తుప్రాచామప్రస్తుతే శబ్దశక్తిమూలవ్యఞ్జనావృ
త్త్యభిధానం తదప్రస్తుతార్థప్రతీతిమూలకే యథోదయమా
రూఢః ఇత్యాదివిశేషణవిశిష్టః పృథ్వీపతిస్స్వలైర్గ్రామ్యార్థ
నైల్యేనకస్యహృదయంరఞ్జయతి ఏవంతథావిధశ్చన్ద్రోమాస్య
మస్తైఃకిరణైరిత్యాదిరూపేణ ప్రతీయమానే ఉపమాద్యర్థా
లఙ్కారే వ్యఞ్జనావశ్యంభావద్యోతకరణాభిప్రాయేణ నతు త
త్రాపి వస్తుతో వ్యఞ్జనాస్తీత్యభిప్రాయేణ—ఆచ్ఛాదితాయత
దిగమ్బరముచ్చకైర్గామాక్రమ్యచస్థితముదగ్రవిశాలశృఙ్గమ్। మూ
ర్ధ్నిస్ఖలత్తుహినదీధితికోటిమేనముద్వీక్ష్యకో భువివిస్మయతే
గిరీశమిత్యాదీనాం శబ్దశక్తిమూలోపమాలఙ్కారధ్వనేరు
దాహరణత్వేన తైరపిలిఖితత్వాత్ —ఉపోఢరాగేణవిలోలతా
రకం తథాగృహీతం శశినానిశాముఖమితి శ్లేషపాదితవిశేష
ణసాధారణ్యనిమిత్తక సమాసోక్త్యలఙ్కారోదాహరణే రాగా
దిశబ్దానామప్రస్తుతేఽప్యభిధావృత్తేరేవ శ్లేషవ్యవహారేణ
స్ఫుటీకరణాచ్చ- నచతత్ర స్వతోఽప్రస్తుతయోరపి కామి
నోఃప్రస్తుతే శశిన్యవచ్ఛేదకత్వేనాన్వయాత్ స్వతన్త్రతయోస్స
ర్వథైవప్రకరణసంభవ ఇతివాచ్యమ్- విశేషణసామ్యాదప్ర
స్తుతస్యగమ్యత్వే సమాసోక్తిరితిలక్షణానురోధేనాప్రస్తుత
ప్రతిపత్తేర్విశేషణసామ్యాధీనత్వేనాప్రస్తుతస్యప్రకరణ
సంబన్ధావగమాత్ ప్రాగేవ తద్విశేషణానామభిధయా వాచ్య
త్వాత్ ప్రస్తుతోపమానత్వాదినా యథాకథంచిత్ ప్రకృతప్ర
కరణసంబన్ధస్యాపి సంభవాచ్చ సర్వథాప్రస్తుతానాం సంబన్ధా

దప్రస్తుతస్య క్వాచిత్కవివక్షా గోచరత్వాభావాత్ - నన్వేవం
శబ్దశక్తిమూలాలఙ్కారధ్వనేరాచ్ఛాదితాయత ఉగమ్యకమిత్యు
దాహరణసత్త్వేపి తస్మాలోచస్తుతధ్వనిర్లుప్యేత నిరలఙ్కారే అప్ర
స్తుతార్థ ఏవ వస్తుధ్వాన ఉదాహరణీయత్వాత్ తత్రచ
త్వయాభిధాశ్లేకారాదితిచేన్న - యత్రాప్రస్తుతేఽర్థే అభి
ధయైవ ప్రతిపద్యమానే తస్మాలమనభిధేయం వస్తుప్రతీయ
తే తత్ర తదల్కారాదిరియథా — శనిరశనిశ్చ తముచ్చైర్నిహన్తి
కుప్యసి నరేన్ద్ర యస్మై త్వమ్ః అత్రహి అశనిశబ్దేనాప్రస్తుతాద్వ
జ్రాదన్యస్మిన్ సముభివ్యాహృతశనివిరుద్ధాశనిరూపే వస్త్వర్థేఽభిధ
యైవ ప్రతిపద్యమానే విరుద్ధావపి త్వదనువర్తనార్థమేకం కార్యం
కురుత ఇత్యుపశ్లోక్యస్య ప్రభావాతిశయః ప్రతీయతే ఇత్థమేవ
చ ప్రాచీనైరపి శబ్దశక్తిమూలో వస్తుధ్వనిరుదాహృతః-నన్వే
వం ప్రస్తుతార్థపర్యాలోచనలభ్యయోరేవ వస్త్వలఙ్కా
రయోర్వ్యక్త్యుపగమే తత్రార్థశక్తిమూలైవ వ్యక్తిస్స్యాదితి
పృథగర్థశక్తిమూలధ్వనేః శబ్దశక్తిమూలో ధ్వనిస్స్యాదితి
చేన్నైవం తథాత్వేఽపి ప్రస్తుతాప్రస్తుతోభయసాధారణశ
బ్దసాపేక్షతయా ప్రస్తుతమాత్రపరపర్యాయశబ్దాన్తరపరివృ
త్త్యసహిష్ణుత్వేన చ తతస్తస్య పృథక్త్వవ్యవస్థితేరేవ మన్యే
ఽప్యప్రస్తుతశక్త్యా వ్యక్త్యుపగమే సందిగ్ధతాః
ముద్రోపద్రవాణి తనీయా ఇత్యాహుః- అత్ర బ్రూమః- య
త్తూక్తం మహాభ్రదయమూర్ధాభ ఇత్యాదౌ ప్రాకరణికార్థ
ప్రకరణవత ప్రాకరణికార్థేఽపి నానార్థపదవాచ్యార్థ
సంబన్ధ్యర్థాన్తరగృహీతసంకేతక నానార్థశబ్దసమభి
వ్యాహారలక్షణశబ్దాన్తరసన్నిధిరభిధానియామకోఽస్తీత్యప్రా
కరణికార్థస్మృతిరవ్యభిచరితైవ స్యాదితి తదయుక్తం న్యాయ
తార్థపద సమభివ్యాహార ఏవ శబ్దాన్తరసన్నిధిర్నయుక్తో
రూప ఇత్యుక్తతయా శబ్దాన్తరసన్నిధేరేవ తత్రాభావాత్
అస్తుహా తాదృశనానార్థశబ్దసమభివ్యాహారలక్షణశబ్దా
న్తరసన్నిధిస్తథాప్యుక్తస్య శబ్దాన్తరసన్నిధేః ప్రాకరణికా

ర్థద్వయస్య సాధారణత్వేనా ప్రాకరణికార్థాభిధానియమ
నహేతుత్వా సంభవేనా సంజాత ప్రతిబంధేన ప్రకరణేన
ప్రకృతార్థ ఏవాభిధాయా నియమనాన్నాభిధయాఽర్థాం
తర స్మృతి సంభవోన చైవముక్తస్థలే ఖార్థాన్తర ప్రతీతిర
నుభవసిద్ధత్వేనార్థద్వయాను కూలానేక సంఘట నాత్మకస్య
శబ్దాన్తర సంనిధే రేవతత్ప్రయోజకత్వమాస్థేయ మిత్యుక్త
మితి వాచ్యమ్. సంత్యక్తస్య ద్విజ్ఞానా[illegible]కారితయైవ తత్ప్ర
యోజకత్వం యుక్తం నత్వభిధా సహకారితయా తస్యాః ప్ర
కృతార్థ ఏవ ప్రకరణేన కృష్టీకృతత్వం న స్వేవమపి అర్థకద్వి
రదర్థ్వంసీ దేయాత్స్ప్రహ్యానన్దక్రియ మిత్యాదౌ యత్రతద్విరతా
ముదప్రతీత గజవిరోధాది రూపము ప్రకృతార్థ వ్యభిధాని
యామకమస్తి తత్ర కాగతిరితిచే త్తత్రాపి ప్రకరణస్య నియామ
కాన్తరాపేక్షయా బలవత్త్వేన తద్విరోధ సత్యుక్తనియామ
కాన్తరస్యాప్యభిధా నియమనహేతుత్వా సంభవాత్. అత
ఏవ యమళాజానన వృషభధ్వజకరణే కృష్ణాజినావలోక నతా
త విస్మయాదిక్యత్ర ప్రసిద్ధిప్రాచుర్య సామాచర్యయోః సాధక
స్మృతి ప్రయోజకయోః సత్త్వేపి ప్రకరణాద్వ్యక్షు విశేష
స్మృతి రేవ జాయతే నచ ప్రకరణ విశేషస్య స్మృతి
నియామకత్వే వ్యంజనాయాం కా కథం పదార్థా
న్తరస్మృతి స్స్యాదితి వాచ్యమ్. ప్రకరణస్యాభిధానియ
యమనహేతుత్వేన ప్రకారాన్తరేణ తత్స్మృతౌ బాధకాభా
వాత్. నచ ప్రకరణస్యాభిధా నియామకత్వ కల్పనం నదృష్టా
ర్థాంతరితనానార్థకశబ్దస్థలే అర్థవిశేష స్మృతి వ్యవస్థార్థమ్.
తద్యదిత త్రాపి వ్యంజనయాఽర్థాన్తర స్మరణం తదా కృతంతస్య
నియామకత్వకల్పనయేతి వాచ్యమ్. ఏకార్థపరనానార్థ స్థలే
నైన్ధవ మానయేత్యాదావేవార్థాన్తర స్మృతిప్రతి బన్ధార్థత్వే
నతత్కల్పనస్యార్థవత్త్వాత్. తత్ర నానార్థస్థలత్వావచ్ఛేదేన
సామాన్యతోఽభిధాని యామకత్వేన క్లుప్తస్య ప్రకరణస్య
నైకార్థ పరనానార్థస్థలేఽప్యభిధా నియామకత్వే సిద్ధేఽను
భూయమానస్యార్థాన్తర ప్రత్యయస్య వ్యంజనామన్తరేణాని

శ్చాహ తత్తాత్పర్యకల్పనావశ్యంభావాత్ ఏతేన యదప్యుక్తం శ
బ్దాన్తరసాంనిధ్యాదేరపి విశేషస్మృతినియామకత్వాన్నజ్ఞా
తే సైన్ధవమానయేత్యేకార్థపరనానార్థస్థలే వ్యంజనయాఽపి
నార్థాన్తరప్రతీతిః అసాధువదయమారాధ ఇత్యనేకపరనా
నార్థస్థలేతు వ్యంజనయాఽర్థాన్తరప్రతీతిరితివ్యవస్థానస్యార్
అవిశేషాత్ తతశ్చ శబ్దాన్తరసాంనిధ్యాదేరభావాత్ ఏకార్థ
పరస్థలే నార్థాన్తరప్రతీతిః అనేకార్థపరస్థలేతు తత్సద్భా
వాదర్థాన్తరప్రతీతిరితి తేషాం వ్యంజనాసహకారిత్వం [illegible]తా
ఽప్యాస్థేయం తద్వరం తత్రాపి తేషామభిధానియామకత్వక
ల్పనమేవేతి తదపి పరాస్తమ్. ఏకార్థపర నానార్థస్థలే నా
నార్థస్థలత్వావచ్ఛేదేన ప్రకరణస్యాభిధానియామక
త్వేన క్లృప్తతయాఽనేకపరనానార్థస్థలేఽపి ప్ర
కరణేఽభిధానియమనావశ్యంభావాత్ శబ్దాన్తరసాంని
ధ్యాదేర్వ్యఞ్జనాసహకారిత్వకల్పనస్యాప్రామాణికత్వాత్. ఏ
వంచాశ్లీలస్థలేఽపి వ్యఞ్జనయైవాశ్లీలార్థప్రతీతిసంభవే ప్ర
కరణస్యాభిధానియామకత్వసంకోచకల్పనమయుక్తమ్.
యదప్యుక్తమ్- తద్విషయశక్తిగ్రహమపేక్ష్య తత్ప్రతిపా
దనమభి[illegible] సాచ ప్రకృతార్థప్రతిపాదనేఽప్యస్త్యేవేతి తదపి
న. తద్విషయశక్తిగ్రహస్య తత్ప్రతిపాదనే కింసాక్షాదపేక్షా
త్ర వివక్షితా కింవా పరంపరయా ఆహోస్విత్ సాక్షాత్పర
మ్పరాదానీస్యే నాపేక్షామాత్రం నాద్యః తద్విషయకశక్తిగ్ర
హస్యాప్రకృతార్థప్రతిపాదనే సాక్షాదపేక్షాఽభావాత్
నచాన్త్ర తద్విషయకశక్తేరనపేక్షాయామగృహీతశక్తికస్య
నార్థాన్తరప్రతీతిప్రసక్త్యభావేన ప్రకరణస్య తత్రనియామ
కత్వాప్రసక్త్యా వ్యఞ్జనాసమ్భవాత్ తస్మాత్తద్విషయకశక్తిగ్ర
హస్య ప్రకరణనియామకత్వప్రయోజకత్వేఽపి తత్ప్రతిపాద
నే సాక్షాదపేక్షా నాస్త్యేవ- నాపి ద్వితీయః- ఘటాదిపదస్య
ఘటాద్యర్థప్రతిపాదనే తద్విషయకశక్తిగ్రహస్య సాక్షాదపే
క్షితత్వేనాభిధానస్యైవ- నాపి తృతీయః- ఛత్రిణో గచ్ఛ
న్తీత్యత్ర లక్షణయా ఛత్ర్యచ్ఛత్రిప్రతిపాదనేఽప్యభిధాన

త్వాత్ - న చ తద్విషయశక్తిగ్రహమపేక్ష్య శక్యతావచ్ఛేదక ప్రకారేణ తత్ప్రతిపాదనమభిధా ప్రతియోగ్యుపస్థిత్యాత్ర చ ఉభయసాధారణైకసాధర్మ్యస్త్రీత్వేనైవ లక్షణయా ప్రతీతిర్న్యూనవృత్తిత్వేనైవేతి వాచ్యమ్ - తత్రాపి వృత్తిత్వేనైవ వృత్తిప్రతీతేః - యది చైకసాధర్మ్యస్త్రీత్వేనైవ తత్ప్రతీతిరిత్యుచ్యతే తథాప్యవచ్ఛేదకత్వ ప్రకారకత్వమావశ్యకం పదార్థఘటితత్వేన శక్యతావచ్ఛేదకప్రకారేణైవ విశేష్యాపేక్షయా సాక్షాత్త్వవిశేషణస్యైవ లఘుత్వాత్ యది వృత్తియోగవ్యుత్పత్త్యత్రాభిధయా వృత్తిప్రతీతిర్లక్షణయా త్వవృత్తిప్రతీతిరితి లాఘవాత్ సాన్నిధ్యాదేతిమతం తదానీమపి సైంధవమానయేత్యాదౌ సార్థకపదసాధారణఽలాఘవేన సార్థపదతావచ్ఛేదకేనైవ ప్రకరణాదేః ప్రకృతార్థఽభిధాయా నియమనప్రయోజకత్వకల్పనాదప్రకృతార్థవ్యంజనాయా ఏవావశ్యం వాచ్యత్వేన వ్యంజనాయాస్సార్థకమేవ తద్విషయశక్తిగ్రహం సాక్షాదపేక్ష్య తత్ప్రతిపాదనమభిధేత్యుక్తవాచ్యత్వాత్ తద్విషయశక్తిగ్రహస్య సాక్షాదపేక్షితత్వం చ తదర్థస్మృత్యనుకూలసిద్ధ్యర్థమనపేక్ష్యత్వేనతి తదర్థస్మృత్యర్థమపేక్ష్యత్వం తతశ్చ వృత్తిర్యోగవృత్తిత్వతో లక్షణయా వృత్త్యవృత్తిస్మృత్యనుకూల వృత్తిమాత్రస్మృతిసిద్ధ్యర్థమేవ తద్విషయక శక్తిగ్రహస్యాపేక్షితత్వాన్నాభిధా అనేకార్థశబ్దానార్థస్థలేఽప్యప్రకృతార్థ విషయకశక్తిగ్రహస్యాప్రకృతార్థస్మృతిపరిసంజనద్వారాప్రకృతార్థపరికరణేనాభిధానియమన ఏవోపయోగిత్వేన తదర్థస్మృతిహేతువ్యంజనాస్తేపానుకూలాభిధానియమన సిద్ధ్యర్థమేవాపేక్ష్యతయా న సాక్షాదపేక్ష్యత్వమితి న తత్రాప్యభిధాఽవకాశః ఏవంచ సాక్షాత్త్వవిశేషణేఽపి యోగక్షేమం సమదీధరదిత్యత్ర వైకుణ్ఠాషే అగజ్ఞోవర్ణసంగాం ఘామియతి పదభఙ్గక్లేశసగోపదవ్యతాయా ప్రసిద్ధిప్రయోజ్యతావేన విశిష్టనార్థప్రతీతావపి ప్రకృతార్థేన వ్యంజనాపత్తిః తత్రాపి తద్విషయకశక్తిగ్రహస్య తదర్థస్మృత్యర్థమేవాపేక్షితత్వాత్ వస్తుతస్తు ప్రకృతార్థ

ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యవిధురస్యైవ పదస్య ప్రయోగో నిహతార్థత్వదో
షావహస్స్యాత్ కావ్యేషు నయుక్త ఏవ శ్లేషయమకాదిషు నిహతార్థ
త్వస్య వృత్తైర్నిర్దోషత్వాభిధానాచ్చ ప్రకృతార్థప్రసిద్ధివిధుర
ప్రయోగ ఏవ అతఏవ ప్రకృతార్థే ప్రసిద్ధివిధుర ప్రయో
గయమకాదిష్వపి దుష్టత్వ వ్యవహారో లోకసిద్ధః యదప్యు
క్తం ప్రాచాం ప్రస్తుతే శబ్దశక్తి మూలవ్యంజనాఖ్య వ్యాపా
రాభావాత్ప్రస్తుతార్థప్రతీతిమూలకోపమాద్యలఙ్కారే వ్యంజ
నావ్యాపారావశ్యం భావపరం నత్వప్రస్తుతార్థేఽపి వ్యంజ
నాస్తిత్వపరమితి- తదపి నయుక్తమ్— భ్రమమరతిమలసహృ
దయతాం ప్రలయం మూర్ఛాం తమశ్శరీరసాదమ్। మరణంచ
జలదభుజగజం ప్రసహ్య కురుతే విషం వియోగినీనామిత్యత్ర
విషశబ్దశక్త్యా గరళం జలదస్య భుజగత్వరూపణరూపస్య వా
చ్యస్య సిద్ధికృదితి కావ్యప్రకాశికాయాం కణ్ఠత ఏవ గరళ
స్య విషశబ్దవ్యఙ్గ్యత్వాభిధానేన ప్రాచాం ప్రస్తుతార్థవ్యంజ
నాస్తిత్వాభిప్రాయనిరాసాసంభవాత్ సమాసోక్త్యాదిస్థలే శ్లే
షవ్యవహారోఽపి రాగాదిశబ్దానాం నానార్థత్వాభిప్రాయేణన
త్వప్రకృతే వ్యభిధానిత్వాభిప్రాయేణ- నచైవం— తనిరతని
శ్చ తము చైత్రస్యహాని మృప్యసినరన్ధ్రియస్మిత్యమిత్యత్ర తనిత
త్యైన ప్రస్తుతాద్వ్రాదన్యస్య సముద్రవ్యాప్య తనివిరుద్ధస్యా
ర్థస్య వ్యంజనయా ప్రతీతే శబ్దశక్తిమూల వస్తుధ్వనిరితి
వక్తుం శక్యతయా విరుద్ధావపి తనితద్విరుద్ధౌ ద్వావపి త్వదను
వర్తనార్థమేకం కార్యం కురుతఇత్యుపశ్లోకస్య ప్రథావా
తితయప్రతీతేరత్ర శబ్దశక్తిమూలవస్తుధ్వనిరితి ప్రాచాంతావ
ద్వర్ణనం భావనమయుక్తం స్యాదితి చేన్న- విరుద్ధావపి త్వదను
వర్తనార్థమేకం కార్యం కురుత ఇత్యస్యాపి వస్తునోఽర్థ
చరాత్యోదనాలత్యశ్వేఽపిచార్థశక్తిమూలధ్వనివిషయతా
కింతు ప్రకృతాప్రకృతయో రుభయ సాధారణశబ్దసామానతయా
శబ్దశక్తిమూలధ్వనివిషయత్వైవేత్యభిప్రాయేణ ప్రాచాంతథో
క్తిరితి సంక్షేపః- న్యాయమతానుసారిణస్తు శక్తిగ్రహజనిత

సంస్కారోద్బోధవశేన ప్రాకరణికార్థస్మృతేరపి ప్రథమమ
మనాయమానత్వేన ప్రకరణాదీనాం నాభిధానియామకత్వం
కింతు లిఙ్గవిధయా తేషాం తాత్పర్యగ్రాహకత్వమాత్రం తతశ్చ
ప్రాకరణికాద్యర్థానాం తాత్పర్యగ్రాహకప్రకరణాద్యభావే
న్యాయబోధావిషయత్వేఽపి స్మృతిరనివార్యేత్యాహుః॥

ఏవం వ్యంజనాయా అర్థీకార్యతాం ప్రసాధ్య తాం లక్షయతి॥

వాచ్యలక్ష్యవిభిన్నార్థధీకృద్వ్యాపృతిరఞ్జనమ్ ౫

ఇదం చ శబ్దార్థోభయనిష్ఠవ్యంజనాసాధారణం లక్షణమ్. తా
దృశీ శబ్దవ్యాపృతిశ్శబ్దవ్యంజనాయా అర్థాన్తరధీహేతురర్థ
వ్యాపృతిరర్థవ్యంజనాయాః అర్థస్య శబ్దవద్వాచ్యలక్ష్య ధీ
హేతుత్వాభావేనార్థాన్తరే వాచ్యలక్ష్యవిభిన్నత్వ విశేషణాభా
వేఽవ్యదోషాదితి ధ్యేయమ్.

ఏవమభిధాలక్షణా విలక్షణాం వ్యంజనాం నిరూప్య యల్ల
క్షణార్థమియం నిరూపితా తం వ్యంజకం శబ్దం లక్షయతి॥

వ్యంజనేనార్థధీహేతుశ్శబ్దో వ్యంజక ఇష్యతే।
సామోదసుమనోజాతజుష్టో జయతి మాధవః॥

అత్ర శబ్దపదం కాకాక్షిన్యాయేన లక్షణే లక్ష్యే చ సంబధ్యతే.
తేన లక్ష్యమాత్రాన్వయే వ్యంజకేఽర్థేఽతివ్యాప్తిః. లక్షణమా
త్రాన్వయే వ్యంజకమాత్రస్య లక్ష్యత్వాపత్త్యా వ్యంజకేఽర్థే
వ్యాప్తిరితి నిరస్తమ్. అత్ర వ్యంజనయార్థధీహేతుత్వం ఫలోప
ధానం వివక్షితమ్ అతో న వాచకేఽతివ్యాప్తిః. యథా — సా
మోదైరానన్దసహితైః సుమనోజాతైర్దేవసమూహైః జుష్ట
స్సేవ్యో మాధవో ముకున్దో జయతీత్యత్ర ససౌరభపుష్పకదమ్బ
భవ్యవసన్త ఇత్యర్థాన్తరాణాం వ్యంజనయా ప్రతీతిహేతవ
స్సామోదాదిశబ్దా వ్యంజకాః. యథా వా, — భద్రాత్మనో దు
రధిరోహతనోర్విశాలవంశోన్నతేః కృతశిలీముఖసంగ్రహస్య।
యస్యానుపప్లుతగతేః పరవారణస్య దానామ్బుసేకసుభగస్స
తతం కరోఽభూత్। అత్ర భద్రాత్మనశ్శోభనాకృతేః దురధిరో
హతనోర్దుర్ధర్షవపుషః విశాలవంశోన్నతేః బహుళసకలతాన
మహత్తాశాలినః కృతశిలీముఖసంగ్రహస్య సంగృహీతశరస్య

అమృతప్లవగతేః స్వసుహృత్తత్జ్ఞానస్య ఉపకారణస్య క్రమేణాద కస్యచిత్కస్యరాజ్ఞః కరోపాత్తస్వర్ణకుంభాదానామృత్సేకేన ప్రతిపాదనార్థం ముపాత్తజలసేచనేన సుభగోఽభూదిత్యభిధయా ప్రతిపాద్యమానే మద్రమ్యగజాతిద్వయోపాత్తాభ్యుత్థాపితప్రజాతిప్రకృతవాక్యే తత్ప్రసన్నతయా మరారోపితనూర్వీశాలవృష్టాన్తసముచ్చాయియస్య కృతప్రభుసంగ్రహస్య విష్వక్సామాగమనస్య యస్య పరభూతైశ్వర్యప్రవృత్తస్య గజస్య తుష్టాదర్షోన్మదజలసేక సుభగోఽభూదిత్యప్రకృతార్థశ్శబ్దశక్తిమూలవ్యంజనయా ఛత్రాదిపదైః ప్రతిపాద్యతే.

నన్వత్ర ప్రకృతార్థేషు శబ్దశక్తిమూలయా వ్యంజనయా ప్రతిపాదితేషు ప్రకృతార్థస్యాప్రకృతార్థేన ప్రతీయమానమౌపమ్యం కిం శబ్దశక్తిమూలధ్వనేరేవ విషయః కింవాఽర్థశక్తిమూలధ్వనేరిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ॥

అత్రార్థప్రత్యయద్వారేణోపమాదేస్తు యాపతిః।
తస్యాం చ శబ్దశక్త్యుత్థా వ్యంజనైవ కారణమ్॥

ఛత్రశబ్దశక్తిమూలవ్యంజనాస్థలే ప్రకృతార్థప్రతీతి ద్వారా ప్రకృతాప్రకృతయో రుపమాలఙ్కారస్య నిరతనిశ్చితత్వే తత్ప్రత్ర విరుద్ధావపి త్వదనువర్తనార్థమేకం కార్యం కురుతోఽహో తే ప్రభావాతిశయ ఇత్యేవంభూతస్య వస్తునశ్చయా ప్రతీతిస్తస్యామపి ప్రతీతౌ శబ్దశక్తిమూలా వ్యంజనైవ హేతుః- నను తత్రోపమాదేః ప్రస్తుతాప్రస్తుతార్థపర్యాలోచనాలభ్యత్వాదర్థశక్తిమూలధ్వనివిషయతైవ యుక్తేతి చేన్న- తథాత్వేఽపి ప్రకృతాప్రకృతోభయసాధారణశబ్దసాపేక్షతయా ప్రకృతమాత్రపరపర్యాయశబ్దానపేక్షత్వేన శబ్దశక్తిమూలధ్వనివిషయతాయా ఏవ తత్రౌచిత్యాదితి ధ్యేయమ్॥

నన్వేవముక్తరీత్యా ఉపమాదౌ వ్యజ్యమానే ప్రకృతాప్రకృతార్థయోః కిమజాగరూకత్వనాయమానత్వమేవ నేత్యాహ॥

యతోఽర్థధియముత్పాద్య శబ్దోఽర్థాన్తర
బుద్ధికృత్। తతోఽర్థో వ్యంజకశ్శబ్ద సహ
కారితయా మతః॥

అత్రయాతో ఽవధ్యత్రప్రవర్తితమహాభాష్యైకశబ్దబోధనమాత్రతత్ఫలం జనయతీత్యతో ఽవధ్యాపి శబ్దమహాకారితయా వ్యంజనావ్యాపారః నచైవమర్థస్యాపి వ్యంజకత్వే తత్రశబ్దశక్తిమూలత్వరూపనైక [illegible] కథముక్తమితివాచ్యమ్ శబ్దస్యైవ తత్రప్రాధాన్యాత్ ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశాభవన్తీతి న్యాయేన తథోక్తమిత్యేవ యమ్.

ఇతి [illegible] విశ్వామిత్రసాగ్నిచిత్స మహావ్రతయాజిసర్వతోముఖయాజిరత్నఖేటశ్రీనివాసదీక్షిత తనయస్య కామాక్షీగర్భసంభవస్య శ్రీమదర్ధనారీశ్వరదీక్షిత సుచరితానుజన్మనోలబ్ధవిద్యావైశద్యస్య శ్రీరాజచూడామణిదీక్షితస్య కృతిషు కావ్యదర్పణే ద్వితీయ ఉల్లాసః॥

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః।

కావ్యదర్పణః.

తృతీయ ఉల్లాసః.

—— శ్రీః ——

అథ శబ్దలక్షణానాం సఙ్గతిం దర్శయన్నుల్లాసప్రతిపాద్యమాహ–

వాచ్యలక్ష్యవ్యఙ్గ్యభేదా వాచ్యార్థా యే ప్రతిపాదితాః।
తేషామిహార్థవ్యఞ్జకత్వమధునా ప్రతిపాద్యతే ॥ ౧.

పూర్వస్మిన్నుల్లాసే వాచకలక్షకవ్యఞ్జకభేదేన త్రివిధానామపి శబ్దానాం ప్రాధాన్యేన వ్యఞ్జకత్వం ప్రతిపాదితం. ప్రసఙ్గాత్తేషాం వాచకాదిశబ్దానాం వాచ్యలక్ష్యవ్యఙ్గ్యభేదేన త్రివిధా అర్థా అపి నిరూపితాః. సంప్రత్యర్థవ్యఞ్జకత్వప్రతిపాదనాయ తృతీయోల్లాసారమ్భః. తేషామర్థానాం వ్యఞ్జకత్వం ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి పూర్వత్ర త్రివిధానామర్థానామపి వ్యఞ్జకత్వముక్తమ్ - [illegible] తథాపి విశేషాయా [illegible] ప్రతిపాద్యతే - యద్యప్యనయోః [illegible] విశేషప్రతిపాదనార్థమయం ప్రారమ్భ ఇతి ధ్యేయమ్. ౧... వస్త్వర్థానామపి వ్యఞ్జకత్వే ప్రాచామపి [illegible] తత్రోదాహృతమ్. తదేవ తథాఽర్థానాం వ్యఞ్జకత్వమాహ -

వక్తృబోద్ధవ్యకాకూనాం వాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః।
ప్రస్తావదేశకాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషామ్ । యో-
ఽర్థస్యాన్యార్థధీహేతుర్వ్యాపారో వ్యక్తిరేవ సా ॥ ౫.

అత్ర బోద్ధవ్యపదమన్యార్థాన్తరబోధయితవ్య [illegible] తాత్పర్యాతిరిక్తస్య కాకుధ్వనివికారః. తం న తు వాచ్యపరమితి వదన్త్యుక్తమ్. ప్రస్తావః ప్రకరణమ్ - అర్థస్య వాచ్యలక్ష్యవ్యఙ్గ్యభేదేన త్రివిధస్య - ప్రతిభా [illegible] వైశిష్ట్యే సతి నవ్యానాం సహృదయానాం [illegible] న్యార్థధీహేతుర్యో వ్యాపారః సైవ వ్యఞ్జనా. అత్ర వక్త్రాదివైశిష్ట్యస్య పృథక్ త్రివిధాః. తస్య త్రైవిధ్యేన త్రివిధానామర్థానాం ప్రత్యేకం [illegible] ప్రసక్త్యభావాత్. ఏవం చ యద్యప్యర్థానాం వ్యఞ్జకతా [illegible]

[illegible] తదా [illegible] న్యస్త [illegible] త్యార్థ-
[illegible] సర్వేషాం [illegible] నిత్య [illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] - [illegible] వైచిత్ర్య [illegible] ఇతి
[illegible] వృత్తి [illegible] సహకారి [illegible]
[illegible] ॥ ౨౫ ॥

అథ [illegible] వైచిత్ర్య [illegible] సహకారిణముదాహరతి-

అన్య [illegible] పథి [illegible] ।
ఇత్య [illegible] వైచిత్ర్య [illegible] ॥ ౩౫ ॥

[illegible] వైచిత్ర్య [illegible] యథా
[illegible] యథా — [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] వైచిత్ర్య [illegible] వ్యజ్యతే ॥ ౩౫ ॥

[illegible] వైచిత్ర్య [illegible] సహకారిణమాహ-

[illegible] ।
[illegible] వైచిత్ర్య [illegible] ॥ ౩౬ ॥

[illegible] - [illegible]
[illegible] వైచిత్ర్య [illegible] యథా — [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]

ఇతి [illegible] 'శ్రేయసః' [illegible]

[illegible]

మెవం నా[illegible] । ౩

[illegible] ॥ ౪.

[illegible]

[illegible]

స్వప్నే పినా [illegible] ప్రా [illegible] నాయ [illegible] ఉపనిషేద్.
ఇదం ప్రణయకోపేన [illegible] నాయికాం [illegible] నాయికాయా వచనమ్ [illegible] అద్య [illegible] అత్ర [illegible] యథా [illegible]

[illegible]

[illegible] వక్తృయోగ్యత్వే వాక్యవైశిష్ట్యే [illegible] విరహిణ్యాః సమభిలషితావధి [illegible] అనురాగాతిశయ [illegible] ఇతి [illegible] వ్యజ్యతే ౬.

అథ వాచ్యవైశిష్ట్యే వ్యంగ్యముదాహరతి –

[illegible]

[illegible] వాచ్యవైశిష్ట్యం [illegible] భోగ [illegible]

వ్యజ్యతే ॥ ౨

యథా వా — ఉద్దేశోऽయం సరసకదళీశ్రేణిశోభాతిశాయీ కుంజోత్కర్షాంకురితరమణీవిభ్రమో నర్మదాయాః । కించైతస్మిన్ సురతసుహృదో వాన్తి తే తన్వి వాతా యేషామగ్రే సరతి కలితాకాండకోపో మనోభూః ॥ ఇత్యుక్తి [illegible] ప్రత్యుక్తిః । నర్మదాయా అయముద్దేశః – ఉద్దిశ్యత ఇత్యుద్దేశః । తేన [illegible] వ్యజ్యతే । సరసకదళీశ్రేణిశోభాతిశాయీ [illegible] వ్యజ్యతే । కుంజోత్కర్షాంకురితరమణీవిభ్రమ [illegible] సంభోగ [illegible] వ్యజ్యతే । [illegible] సురతసుహృదః [illegible] తేన చిరకాలసంభోగసౌలభ్యం వ్యజ్యతే । [illegible] యేషామగ్రే [illegible] మనోభూః [illegible] వ్యజ్యతే । [illegible] ఇత్థం వాచ్యవైశిష్ట్యే [illegible] వ్యజ్యతే ౭.

అథాన్యసన్నిధివైశిష్ట్యే వ్యంగ్యముదాహరతి –

[illegible] ।

[illegible] ॥ ౪

[illegible] సమయ [illegible] — [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ఇయం [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible] — [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] .... [illegible]

[illegible] । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] ౧౦.

కాలవైశిష్ట్యమాహ.

[illegible]

[illegible] కాలవైశిష్ట్య [illegible] ॥౧౧.

అత్ర [illegible] కాలవైశిష్ట్య [illegible] ౧౧.

[illegible]

[illegible] ప్రస్తావశేష [illegible] దస్తౌ [illegible] । [illegible]
[illegible] ద్వారోపాన [illegible] [illegible]
[illegible] ఉయమువ [illegible] నమాసక్తం [illegible]
[illegible] । అనిం [illegible] ఋగరత [illegible] అథః [illegible]
[illegible] నివారణం ప్రసరణం [illegible]
ద్వార [illegible] నిర్మాత [illegible] రహితే సతి సంసిహ
త ఇతి [illegible] పాంశల [illegible] నిసార్య [illegible]
[illegible] కృతస్తు అనుమానుకూల్యం గాఢ నిపీడనం కరి
[illegible] వ్యజ్యతే - [illegible]
[illegible] ప్రవేశస్య [illegible] వ్యజ్యతే - [illegible]
[illegible] పురస్ [illegible]
[illegible] మితి [illegible] - అత్ర [illegible]
[illegible] లేలోచన అధః
[illegible] అత్ర [illegible]
[illegible] శేషయా [illegible] దత్తాస్త [illegible]
[illegible] నాగన్తవ్యం [illegible]
[illegible] స్థితా [illegible] మేనాగన్తవ్య
మితి వ్యజ్యతే - [illegible] ఫూత్కారం [illegible] ప్రసరణం
[illegible] అత్ర [illegible] గన్తవ్య మితి
వ్యజ్యతే - [illegible] నాగత [illegible]
[illegible] దదామీతి వ్యజ్యతే - [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ప్రహారణం [illegible]
మితి చేత్ - [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] మితి వాక్యమ్ - [illegible]
[illegible]
[illegible] ప్రాక్ [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ౧౩ ॥

అ[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] .... [illegible]

[illegible] ।

[illegible] ॥ ౧౪.

[illegible]

[illegible] ।

[illegible] ॥ ౧౫.

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ౧౬.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

కావ్యదర్పణః.

చతుర్థ ఉల్లాసః.

యద్యపి నిరుక్తగుణాలఙ్కారశబ్దార్థయోగేన కావ్యమిత్యుక్తలక్షణే కావ్యవిశేష్యభాగే తయోః శబ్దార్థయోర్ద్వయోః సమ్భవే త్రివిధకావ్యజ్ఞానార్థం గుణాలఙ్కారయోర్దోషస్య చ ప్రాగేవాభిధానావశ్యకత్వేన తత్ప్రాగేవాభిధాయ దోషాణాం చ నిరూపణముచితం తథాపి తత్ప్రధానవ్యతిరేకనిష్ఠతయా ధర్మిణి కావ్యే సాకల్యేన నిరూపితే ఏవ ధర్మస్వరూపజ్ఞానసౌకర్యాత్ తద్ధర్మనిరూపణస్య ప్రతియోగినో దోషస్య ధర్మితయా గుణాలఙ్కారాణాం నిరూపణీయత్వాత్ ప్రథమం కావ్యభేదనిరూపణమేవోచితమ్. తత్రాపి ప్రాధాన్యాదుత్తమకావ్యస్య తత్త్వ ప్రథమం నిరూపణావసరే . . . తన్మధ్యే నిరూపణాధీననిరూపణత్వేన ప్రథమం తస్య స్వరూపం నిరూపణీయమిత్యభిప్రేత్య ప్రథమం ధ్వనికావ్యం విభజతే.

ధ్వనిర్హి లక్షణామూలోఽభిధామూలో విభేదతః । సా
మాన్యతో ద్విధా ప్రోక్తో ధ్వనస్య ధ్వనిదర్శిభిః ॥
తత్రాద్యో లక్షణామూలో వాచ్యం యత్రావివక్షితమ్ ।
వివక్షితం చాన్యపరమభిధామూలకధ్వనౌ ॥ ౧.

ధ్వనికావ్యం లక్షణామూలమభిధామూలం చేతి సామాన్యతో ద్వివిధమ్. తత్ర లక్షణామూలధ్వనౌ వాచ్యమవివక్షితం భవతి తం చావివక్షితవాచ్యమిత్యాచక్షతే. అభిధామూలధ్వనౌ వాచ్యం వివక్షితమపి వ్యఙ్గ్యనిష్ఠం భవతీతి తం చ వివక్షితాన్యపరవాచ్యమిత్యాహుః. యద్యప్యభిధామూలధ్వనావపి ప్రథమముద్దిష్టత్వాదాచార్యైరనుసృతత్వాచ్చ లక్షణామూలం ప్రథమం నిరూపయితుం తద్భేదానాహ

తత్ర శబ్దమాత్రత్వం లక్షణామూలధ్వనిం లక్షయతి—

తత్రాద్యో లక్షణామూలో మాధవ్యాఖ్యాతి ద్వావిధః ॥ ౨౪ ॥

లక్షణామూలత్వేన గూఢం యద్వ్యఙ్గ్యం తత్ప్రధానం యత్ర కావ్యే స లక్షణామూలో ధ్వనిః— అత్రాభిధామూలత్వే వ్యఙ్గ్యప్రతీతౌ సాధారణ లక్షణామూలత్వేతి— అత్ర గూఢత్వం వ్యఙ్గ్యస్య మిత్యుక్తం తదపి గూఢార్థపరామర్శస్య గూఢవ్యఙ్గ్యప్రాధాన్యస్య కావ్యత్వాదితి ధ్వనిరితి ప్రవృత్తిః ॥ ౨౪ ॥

అథ తద్భేదానాహ—

అర్థాన్తరసఙ్క్రమితవాచ్యోఽత్యన్తతిరస్కృతః ।
ద్వివిధో లక్షణామూలస్స్యామాన్యైస్సముదీరితః ॥ ౩౪ ॥

లక్షణామూలో ధ్వనిః అర్థాన్తరసఙ్క్రమితవాచ్యోఽత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యశ్చేతి ద్వివిధ ఇత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥

వాచ్యస్యార్థాన్తరత్వేన పరిణామో యదా భవేత్ ।
అర్థాన్తరసఙ్క్రమితవాచ్యమాహుస్తదా ధ్వనిమ్ ।
శృణు మే వచనం వత్స కురు భక్తిమధోక్షజే ॥ ౩౫ ॥

యదా వాచ్యోఽర్థోఽనుపయుజ్యమానోఽర్థాన్తరత్వేన పరిణమతి తదార్థాన్తరసఙ్క్రమితవాచ్యో ధ్వనిః— యథా శృణు మే వచనమిత్యత్ర తథాఽనుక్త్వాపి అధోక్షజే భక్తిం కుర్వితి కథనసమ్భవే శృణ్విత్యనుపయుక్తమాకాఙ్క్షావిరహాదతో యా శ్రవణవిషయాకాఙ్క్షావిరహాదనుపపద్యమానం సదుపదేశశ్రోతృత్వరూపలక్షణం లక్షయతి తథా శృణ్విత్యనేన వచనస్యానుక్తసిద్ధత్వాద్వచనమిత్యపి వ్యర్థం సద్వచనవిశేషాత్మకోపదేశరూపతయా పరిణమతి తదుపదేశం శ్రద్ధాపూర్వకం శృణ్విత్యర్థతే తేన ముద్వచనమవశ్యముపాదేయమిత్యర్థః— యథా వా—త్వాం సత్యం వచ్మి విదుషాం సమవాయోఽత్ర తిష్ఠతి । ఆత్మీయాం మతిమాస్థాయ స్థితిమత్ర విధేహి తత్ ॥ అత్ర త్వామిత్యస్య ప్రత్యక్షత్వేనైవ సిద్ధత్వాదుపాదానం వ్యర్థం సదాత్మీయాం మతిమాస్థాయేత్యత్ర తావత్ప్రాధాన్యమితి ప్రతిపాద్య సమ్భావితానాం తదాత్మనాం విదుషాం తత్త్వమసి

పి తథైవ భంగవాక్యతామాత్యనుపయుక్తం తదనవిశేషోత్ప
న్నో పదార్థాంతరోపదేశరూపతయా పరిణమతి - తథా త్వామిత్యస్యాపి అర్థా
న్తర సిద్ధిత్వాన్మిత్యభ్యనుజ్ఞారూపతయా బాధ్యమానం తస్యాదిత్యంపాద
భావత్వం లక్షయతి - తథా పామిత్యపి వచ్మీత్యనేనైవ సిద్ధత్వా
దనుపయుజ్యమానం తస్యాల్పకార్యస్యానిరూపకత్వం లక్ష
యతి - తథా త్రియామితి గురూపదేశం వినా ఉత్పత్తిగమనస్య
పృథగుపస్యాపకుత్సితపరీనరతాం లక్ష్యతే - మతిమితి నాట్యశాస్త్ర
పరిశీలన శాలిమతిర్లక్ష్యతే భవతశ్చ త్వామస్మి వచ్మీత్యేతదల్పకా
ర్యస్యానిరూపకత్వం స్వతస్సాధారణామతి త్వాయుపతి
కామీతి పరిణమతి - తేన మద్వచనమవశ్యమనుష్ఠేయమితి వ్య
జ్యతే - అత్రియాం మతిమిత్యేతచ్చాతి గమనస్య పృథగుపస్య
కుత్సితపరీనరం నాట్యశాస్త్రపరిశీలనశాలినీం మతిమితి పరిణ
మతి - తేన తాదృశమత్యా భాగ్యేనైవ విద్వజ్జనానురంజనం భ
వేన్నాన్యథేతి వ్యజ్యతే - అత్ర ప్రాధాన్యాదేకస్యైవ ప్రాధానయో
గ్యత్వాన్న తాత్పర్యభావే సా దానపదమత్రాత్యన్తతిరస్కృతవా
చ్యధ్వనిత్వప్రాప్తిం లక్షయతి - తేన చ పాత్రస్యాత్యాగాయా గా
త్సర్వథా సాధనతయైవ స్థాతవ్యమితి వ్యజ్యత ఇత్యాహుః -
ఇదం చాయుక్తత్వాత్ - న చ త్రిభాగచ్ఛన్నీత్యత్ర న
తిరాముత్కృష్టమిదముజహాత్యర్థతయా వ్యజ్యత ఇతి వాచ్యమ్ -
వాచ్యస్యార్థాన్తరత్వేన పరిణామే నామ వాచ్యతావచ్ఛేదకా
వచ్ఛేదేన పరిణామేన పదజన్యోపస్థితివిషయత్వం తదవచ్ఛేది
కాపచ్ఛిన్నోచ్ఛిన్న సాధారణైకనార్థగన్తృత్వాద్వైవోపస్థి
తిరత్రేతి ధ్యేయమ్ - ఇదముద్ధృత్య చ వాక్యస్యార్థాన్తరసం(క్ర)
మితత్వోదాహరణమపదస్యత్థాత్వే ఉగ్రోదాహారిష్యతే -
ఏవముత్తరత్రాపి ధ్యేయమ్. ౫.

అథాత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యం లక్షయతి.

వాచ్యార్థస్య ... అత్యన్తతిరస్కృ
తమప్రియత్వద్యోతకా ... ఉచ్చైర్లక్షితం
.. మతమ్॥ ౬.

యత్ర వాచ్యార్థస్యార్థాన్తరపరిణతార్థస్య ...

త్వం తత్రాత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యోనామ ధ్వనిః - యథా
త్రియామౌర్వర్యావర్ధ్యతే ఇత్యేకదేశివాయాశక్యస్యాప్యయోగాద్వి
వరీతలక్షణయా తదభావః ప్రతిపాద్యతే - తథా శ్రుణ్యమాన
నాపి తద్విరోధిలక్ష్యతే - తేనచైవం కావ్యకారిణ్యపిత్వయి సు
యాసాన్త్వమేవోచ్యతే తదితః పరంనా నైవం కార్యమస్మా
యమితివ్యజ్యతే - యథావా — ఉపకృతం బహుయత్ర కిము
చ్యతే సుజనతా ప్రథితా భవతా పరమ్। విదధదీదృశమేవ స
దా సఖే సుఖితమాస్స్వ తతశ్శరదాంశతమ్ ॥ ఇదముక్తవ్యాపా
కారిణం ప్రతి కస్యచిద్ధీరో దాత్తస్య వచనమ్ - బహూపకృ
తముపకారః కృతో యతోఽపకారాన్ బహు వక్ష్యామీతి విస్త
రసంరమ్భేణ యత్తేఽతిఫణితిః - కిముచ్యత ఇతి వక్తుర్నిరోధా
త్తతయా త్మపాలస్యారితోషకాత్రస్య వచనస్య నిషేధః -
భవతా సుజనతా పరం సౌజన్యమేవ ప్రథితా ప్రథూకృతా -
హే సఖే తత ఈదృశ ముక్తకారమేవ సదా విదధత్సన్ సంవత్స
రాణాంశతం సుఖితం యథా భవతి తథాఽఽస్స్వేత్యత్ర విరో
ధిలక్షణయోపకారాణామపకారత్వస్య సౌజన్యస్య దౌర్జన్యస్యాభి
నానావిధానం సఖ్యస్య శత్రుత్వం సౌఖ్యస్య దుఃఖితా సంవత్సరశ
తావస్థానస్య తద్ద్వైపరీత్యంచ లక్ష్యతే - తేనచైవ మపకారి
ణ్యపి మయా సాన్త్వమేవోచ్యత ఇతి స్వస్య మహాశయత్వా
వ మపకారః కృతేఽపి మయా సోఢమతోఽపకర్తుస్తవ సమ
వివేకచ్యుత్యాదిలా వ్యజ్యతే - అత్రవిరోధిన్యుపకార కా
ధాస్మ్యత్యర్థాగస్త్రా ఽపి నేతి జహల్లక్షణా - యద్యపి హరో
క్తిసాధ్యవసానమూలత్వ కాదవిక్షితవాచ్యోఽస్మిన్ పద
న్తి - తథాపి తేషామస్యార్థాన్తరసంక్రమితాత్యన్త తిరస్కృత
వాచ్యయోరివ యథాయథమన్తర్భావసంభవాన్న పృథగు
క్తావిత్యేయమ్. ౬.... ... ౯. ఏవం లక్షణామూలధ్వని ము
క్త్వాభిధామూలధ్వనిం నిరూపయతి-

యత్తు వాచ్యవిశిష్టయాం బోధవఙ్క్ష్ట్యక్రమా నరో।
సద్భిరభిధామూలో ధ్వనివిధా ప్రకీర్త్యతే। అసం
లక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యసంలక్ష్యక్రమాత్మనా ॥ ౬౫॥

యత్ర హి వాచ్యస్య వివక్షితత్వం తత్ర గూఢవ్యఙ్గ్యప్రాధాన్యం తత్రాభిధామూలో ధ్వనిః అత్ర వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గగుణీభూతవ్యఙ్గ్యేఽతివ్యాప్తివారణాయ వ్యఙ్గ్యప్రాధాన్యేతి. అగూఢరూపగుణీభూతవ్యఙ్గ్యే తద్వారణాయ గూఢేతి. లక్షణామూలధ్వనౌ తద్వారణాయ చ వాచ్యవివక్షాయామిత్యుక్తమ్. నన్వత్ర వాచ్యస్య వివక్షితత్వం న వక్తుమిష్టత్వం అవివక్షితవాచ్యేఽపి గతత్వాత్తత్రాపి పదాద్వాచ్యం వాచ్యాల్లక్ష్యముత్తిష్ఠత ఇతి వాచ్యేఽపి తత్త్వానత్వాత్ నాపి స్వరూపే విశ్రాన్తి తాత్పర్యకత్వం వ్యఙ్గ్యప్రధానత్వే తదసంభవాదితి చేన్న. ఆకాఙ్క్షాయోగ్యతాసత్త్వమేవ వాచ్యస్య వివక్షితత్వం తచ్చాస్మిన్ వస్త్రీత్యాదావనుపమేయగాద్వాచ్యస్య నాకాఙ్క్షా ఉపకృతం బహ్వత్యేత్ర యోగ్యతేతి భవతి వాచ్యవివక్షాయామిత్యనేన లక్షణామూలధ్వనివ్యావృత్తిరితి ధ్యేయమ్. అయం చాభిధామూలో ధ్వనిరసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యలక్ష్యవ్యఙ్గ్యక్రమభేదేన ద్వివిధః. లక్ష్యవ్యఙ్గ్యక్రమ ఏవ సంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్య ఇత్యుచ్యతే. తత్ర రసస్య ప్రాధాన్యేనాభివ్యక్తం ప్రక్రమమసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యస్య నిదర్శనమితి కేచిత్. అన్యే తు సూచీకటాహన్యాయాదస్య ప్రాఙ్నిదర్శనే నచైకస్యైవ శృఙ్గారస్యానేకభేదా ఇతి వక్ష్యమాణత్వేన తదభివ్యఞ్జకానామసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యానామప్యనేకవిధత్వమవశిష్టమితి వాచ్యమ్. తథాహ్యసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యత్వేన రూపైక్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. న చైవమప్యసంలక్ష్యక్రమస్య లక్ష్యక్రమాభావరూపతయా తన్నిరూపణాధీననిరూపణత్వేన ప్రాఙ్నిదర్శనే న యుక్తమితి వాచ్యమ్. అలక్ష్యక్రమత్వం హి న లక్ష్యక్రమాభావః కింతు నీలపీతయోరివ తయోః పరస్పరవిరహవ్యాప్యత్వమేవ నతు ప్రతియోగ్యనుయోగిభావ ఇత్యాహుః. నను ప్రథమం శబ్దస్య శక్తిగ్రహస్తదనంతరో విభావాది ప్రతీతిరితి క్రమస్య లక్ష్యత్వాదలక్ష్యక్రమత్వమనుపపన్నమితి చేత్. సత్యమ్. తథాపి విభావాది ప్రతీతేరసాభివ్యక్తేశ్చ క్రమో న లక్ష్యత ఇత్యలక్ష్యక్రమత్వమ్. న చాత్ర [illegible] విభావాదయ ఏవ ప్రతీయమానాస్సన్తః [illegible]

పోఽభివ్యఙ్గ్యత ఇతి వాచ్యమ్ - తత్తద్విభావాదిప్రతీతిం వినా తస్యా
భివ్యక్తేరశక్యత్వేనావశ్యమపేక్షణీయత్వాత్ - తథా హి - తథా
విధం స్వస్వరూపస్యైకం ధనుస్తత్రాకర్ణయన్ వలితైః కుర్వన్ స్మార్త్య
తామేవ తామివ । అహో తాదృశం మహన్తం ఘనస్తనభావ్య
నం కిమపి కిమపి భావయన్నాస్త్యనయా నతిష్ఠతి ॥ అత్ర రా
ఘనస్తనీతాదృశఉద్దీపనవిభావా రోమాఞ్చాదయోఽనుభావయ
నవలితైః కల్యాణిరుద్ధాశ్చ భావనగతిశ్చ స్మ్యాదయోఽనుభావా రో
మాఞ్చాభివ్యక్త్యా పూర్వాఙ్గత్వాదయోఽన్యభిచారిణస్తు ఏతాశ్చ నా
నుభూయన్తే కింతు విప్రలమ్భశృఙ్గారరసోఽభివ్యజ్యత
ఏవేతి నయ్యాదయాదయ ఏవ ప్రమాణమ్ - నచ తథాపి వి
భావాదిప్రతీతేరసాభివ్యక్తేశ్చ యౌగపద్యాత్క్రమో నవ్యక్త
త ఇత్యనిద్యత నక్రమత్వేవ వక్తుముచితం నత్వలక్ష్యక్రమవ్య
ఙ్గ్య ఇతి క్రమస్యైవాభావాదితి వాచ్యమ్ - నిర్ణీతరసాభివ్య
క్తౌ సర్వదా తదభివ్యక్తిప్రసఙ్గః శబ్దశ్రవణమాత్రస్య హేతు
త్వేఽపి శబ్దశ్రవణానన్తరం సర్వత్ర తదభివ్యక్త్యాపత్తిః - వి
భావాదివ్యఞ్జకశబ్దస్య హేతుత్వే చ విభావాదీనామేవలాఘవా
త్తత్ర హేతుత్వమిత్యస్తి క్రమః నతు శ్రుత్యుత్పన్నతమాయాః ప్రతి
పత్తిప్రతీతేస్త్రిప్రవృత్తితయా శతపత్రపత్రశతభేదనక్ర
మవన్నలక్ష్యతే శ్రవణమానుమితిక్రమవచ్చ ననం లక్ష్యత ఇత్య
సంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్య ఇత్యేవ వక్తుముచితమితి భావః . ౭౫.
తత్ర ప్రథమోద్దిష్టమసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యం లక్షయతి -

రసభావతదాభాసభావశాన్త్యాదిరక్రమః । భి
భాసైస్యన స్వరత్వేఽలక్ష్యవ్యఙ్గ్యక్రమస్తు వా । ౭౬ .

తదాశ్చర్యాదయః భావోదయాది విషయాః తత్ర స్త్ర
ణాద యోఽవ్యభిచారిణశ్చ తదాభాసో రసాభాసో భా
వాసశ్చ భావానాం నిత్యాదీనాం శాన్తిః ఉదయః సంధి
శ్చ భావోదయః భావసంధిః భావశబలతా యథాయోధా
త్యేవ వ్యఙ్గ్యత్వే తదానీమప్యలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యత్వాత్ - అత్ర
తాభాసానాస్వాద్యత్వమితి వక్తుం శక్యత్వేఽపి భావశాన్త్యాదయ
ఇతి మధ్యే భావశబ్దనిర్దేశో రసానాస్వాద్యప్రతిపాదనాయ ।

భావో హి రత్యాదిస్యహిన కాన్త్యుదయాసంభవః తస్యనిత్యత్వేన త
స్యానుభావత్వాత్ - నాపిచ ధ్వనిబలాత్ సంభవతి - స్థాయిభా
వస్యరసావస్థంపన్నస్య రసత్వాభావేనాభివ్యక్తిః తస్మాదల
ఙ్కారసత్వాదర్శనస్య సాదనకిరీటవేద్యాన్తరత్వాద్గుణత్వాపాతః-
కిఞ్చిత్తు భావశబ్దస్య ముఖ్య గ్రహణం వ్యభిచారిణామేవ సామేవా
త్ప్రభావశబ్దప్రతిపాద్యత్వమితి దోష ఇత్యమిత్యాహుః ౮ ౪

ననురసాదీనాం వ్యఙ్గ్యత్వే రసవత్ప్రేయఊర్జస్వి సమాహి
తాదయోఽలఙ్కారా ఏవ కేచ గుణీభూత వ్యఙ్గ్యప్రస్తావ ఏవ
వక్తుముచితా న తు ధ్వనిప్రస్తావ ఇత్యత ఆహ -

భిన్నారసాద్యలఙ్కారాదలఙ్కార్యతయా స్థితాః । ౯.

ఇమే హి ప్రాధాన్యేనాభివ్యజ్యమానా రసాదయః - తథా చ రసా
దీనాం యత్ర ప్రాధాన్యం తత్ర రసవదాదయోఽలఙ్కారా
స్తైశ్చ గుణీభూతవ్యఙ్గ్యప్రస్తావ ఏవ వక్ష్యన్తే - యత్ర తు తేషాం
ప్రాధాన్యం తత్రాలఙ్కార్యా ఏవ తే ఇతి ఇహ తదభిధానం యు
క్తమ్ - రసభావాదిధ్వనీనాముదాహరణం తు రసనిరూపణప్ర
స్తావే స్ఫుటతరం లక్ష్యత ఇతి నేహ ప్రపఞ్చితమితి ధ్యేయమ్ -
యదా రసాదయో వ్యజ్యన్తే తదానీమసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్య
ఇత్యుక్తమ్ - తత్ర ప్రసఙ్గాద్రసాది స్వరూపం లిలక్షయిషు
రాదౌ రసస్వరూపమాహ -

కారణాన్యథ కార్యాణి సహకారీణి యాని చ । ర
త్యాదేః స్థాయినో లోకే తాని చేన్నాట్యకావ్య
యోః । విభావా అనుభావాస్తత్కథ్యన్తే వ్యభిచారి
ణః । వ్యక్తః స తైర్విభావాద్యైః స్థాయీభావో రస
స్మృతః ॥ ౧౧.

లోకే హి యౌవనోద్భిన్నచిత్తవృత్తేర్యువతేస్సుదృశశ్చ మిథో
దర్శనేన శ్రవణేన వా ప్రీతిరుత్పద్యతే తేన తస్యాః తదీయలావణ్యా
లఙ్కారాదిభిస్తన్తుస్తైరుద్యానమన్దపవనచన్ద్రికాదిభిరుద్దీపితా
సా ప్రీతిరుత్కర్షముపగతా భ్రూవిక్షేపకటాక్షాదిభిః ప్రకాశ్య
మానా కాచిత్ ప్రీతిం రతిమాచక్షతే - తత్ర చ మిథస్సఙ్గమ్యా

యంశ్లాఘమానయోరాయూనోస్సౌభాగ్యస్థానికయాశ్చ గృహవాట
యాః కాఁదుర్భవన్తి తదస్సుదప్రీత్యాదిస్తాదినిశ్చ తదుక్తయోర్య
క్షకాశ్చైచ్ఛా జాయన్తే తదనన్తరం స్వయం దూతీప్రేషణేన
సద్గమనాత్ పాత్రీతిరుత్తరోత్తరముజ్జ్వలతే చిన్తాదయశ్చ
నరపగచ్ఛన్తిభిస్థితిః. ఏవంరసాన్తరేష్వప్యూహ్యమ్. తథాచ
లోకే కావ్యనాట్యవ్యతిరిక్తా నాయికానాయక వ్యవహారస్థలే
స్థాయిభావానాం రత్యాదీనాం యాని కారణాని నాయికానాయ
కరూపాణి తదీయలావణ్యాలఙ్కారణోద్యాన చన్ద్ర సమీరణా
దీని చ యాని రత్యాదేశ్చ కార్యాణి కటాక్ష భుజా
క్షేప స్తమ్భ ప్రళయ రోమాఞ్చాదీని యాని రత్యాదేస్సహ
కారీణి పరిపోషహేతుభూతాని నిర్వేదచిన్తాదీని తాని యాని కా
రణాదీని నాట్యేఽభినయప్రధానేన వ్యాపారేణ సోష్ఠానా
రయోగ్యకావ్యే గుణాలఙ్కారాది విశిష్టైశ్శబ్దైస్సన్దర్భం
కోష్వదయది స్వ్యక్తదా కారణాని విభావా ఇతి కథ్యన్తే విశే
ణ రత్యాదయోఽభిభావ్యన్త ఇతి వ్యుత్పత్తేః. యాని తు కా
ర్యాణి తాన్యనుభావా ఇత్యుచ్యన్తే. రత్యాదికం చానుభావయ
న్త్యనుభావయన్తీతి వ్యుత్పత్తేః. యాని తు సహకారికారణాని
తాని వ్యభిచారిణ ఇతి కథ్యన్తే. వివిధమాభిముఖ్యేన చరన్తీతి వ్యు
త్పత్తేః. ఏతైరుక్తరూపైర్విభావాద్యైర్వ్యక్తో విశేషేణోక్తః పా
నకరసన్యాయేన మిశ్రణేనైవాస్వాదనీయతాం ప్రాప్తః స్థా
యీ చిన్తాదివదనపాయిత్వాత్స్థాయీ భావో రత్యాదీ రస
ఇతి రసతత్త్వవిద్భిస్స్మృతః. ఉక్తం హి భరతేన — విభావాను
భావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరితి. అత్ర చ సూత్రే
సంయోగపదం నిష్పత్తిపదం చాన్యథాన్యథా తత్తద్వ్యాఖ్యా
తారో వ్యాచక్షతే. తత్ర భట్టలోల్లటప్రభృతయః. ద్వివిధో
విభావ ఆలమ్బనవిభావ ఉద్దీపనవిభావశ్చేతి. తత్ర యానాలమ్బ్య
విషయాశ్రయత్వేన రత్యాదయో జాయన్తే తే నాయికానాయకాద
య ఆలమ్బనవిభావాః. తదీయలావణ్యాదయశ్చన్ద్రసమీరణా
దయశ్చ జాతం రత్యాదికముద్దీపయన్త్యభిలాషాద్యాకారేణ
పరిణమయన్తీతి వ్యుత్పత్తే రుద్దీపనవిభావాః. కార్యముఖా

ర్యం రత్యాదికో భావో జాయతే - యద్యప్యుద్దీపనానాంచన్ద్ర
త్యాదిజనకత్వం తథాపి తేషు కారణపదం నామజనకత్వాత్తేషా
మపి కారణత్వమితి ధ్యేయమ్ - అనుభావాః కటాక్షభుజాక్షేపా
దయః స్తమ్భస్వేదరోమాఞ్చస్వరభేదవేపథువైవర్ణ్యాశ్రుప్ర
లయాదయశ్చ తైరనుభావైః కార్యరూపైరపి తైర్వ్యక్తోఽపి ర
త్యాదిభావః ప్రతీతియోగ్యతాం నీయతే - వ్యభిచారిభిస్తు
మాననిర్వేదాదిత్రయస్త్రింశద్భావైరుపచీయతే - ఏవంచ
స్థాయివిభావయోః కార్యకారణభావః స్థాయ్యనుభావయోర్జ్ఞా
ప్యజ్ఞాపకభావః స్థాయివ్యభిచారిణోః పోష్యపోషకభావః స
మ్బన్ధస్సంయోగశబ్దార్థః - ఉత్పత్తిర్జ్ఞప్తిః పుష్టిశ్చ నిష్పత్తిశ
బ్దార్థః - తతశ్చ విభావైర్జనితోఽనుభావైః ప్రతీతో వ్యభిచా
రిభిః పుష్టో రత్యాదిభావో ముఖ్యో రసస్స చ వస్తుతః సీతాది
గోచరో రామాదావేవ వర్తతే - స ఏవ రసః కావ్యేషు విభావా
దిప్రతిపాదకైః పదైః అభిధాఖ్యయా ముఖ్యయైవ వృత్త్యా సా
మాన్యధర్మైః ప్రతీయమానో రస ఇత్యుచ్యతే - యథా చ రసప్ర
తీతిః కావ్యేష్వభిధయైవ తథా పఞ్చమోల్లాసే భట్టలోల్లటమ
తోపన్యాసప్రస్తావే వక్ష్యతే - నాట్యే తు రామాదావనుకార్య
ఏవ స్థితో రత్యాదికో భావో రామాద్యనుకర్తరి నటే రామతా
మాత్రాధ్యారోపాత్ తత్రాసన్నపి సామాజికైః ప్రతీయమానో రస
ఇత్యుచ్యతే - తథా చ విభావాదిసంయోగాద్రసో రామాదావనుకార్య
ఏవాధునాతు న తు తత్రాపి రసోఽవతిష్ఠతే కింతు నటే కేవలం సామా
జికై రారోప్యత ఇత్యాహుః.　కేచిత్తు కావ్యస్తు భవతు కా
వ్యేఽభిధయైవ రసప్రతీతిః నాట్యే తు కించిద్భేదస
హిష్ణోరభేదస్యైవ తాద్రూప్యస్యైవ భేదావగాహిన్యా ఆహార్యారో
ప్యప్రతీతే రసప్రతీతిర్విరోధితయా తత్ప్రతీత్యసమ్భవాత్కథమ
పి సామాజికానామ్ కించ సంయోగనిష్పత్తిపదద్వయార్థత్రయస్య
తతః కల్పనం చాయుక్తమ్ తస్మాదేవం వ్యాఖ్యేయమ్ లోకే హి చ
తుర్విధా ప్రతీతిః సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతిభేదా
త్ - తత్ర రామ ఏవాయమయం రామ ఏవేతి రామత్వప్రయోగస్సమ్యక్ప్రత్యేకాయాః
ప్రతీతిః యోఽయం చాయమేవ రామ ఇత్యవ్యయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాః

ఏతావతా నశ్వేతశ్వేతా యోగత్వశశ్వేది కాంచేచ్చరరా
మోఽయమితి రామత్వేనావగాహినీ ప్రతీతిర్నా స్వరూపానుమిత్య
ప్రతీత ఇహాయం రామోఽయమితి బాధకప్రత్యయాభావాత్ రామోఽయమి
తి ధర్మి ప్రతీతిః - అయం రామో నవేతి ధీస్తు సంశయః రామసదృ
శోఽయమితి ప్రతీతిస్సాదృశ్యధీః - ఏతాభ్యశ్చతసృభ్యః
ప్రతీతిభ్యో విలక్షణా రామోఽయమిత్యాకారికా సావధారణరూపా
ప్రతీతిరనుకర్తరి నటే జాయతే - యథా చిత్రతురగే తురగ ఏవా
యమిత్యాది ప్రతీతిర్విలక్షణా తురగోఽయమితి ప్రతీతిస్తద్వత్ -
న చ ప్రతీతేస్సమ్యక్త్వం మిథ్యాత్వం చేతి ద్వైవిధ్యమేవ తత్క
థం చతుర్థ్యా విలక్షణా ప్రతీతిరుచ్యతే - కథం చ నటే రామత్వ
ప్రతీతిర్మిథ్యా ప్రతీతిర్విలక్షణా చేతి వాచ్యమ్ - సత్యమ్ - తత్త
త్త్వావచ్ఛేదకం యత్ర తత్ర తత్త్వమితి సమ్యక్త్వం బాధకసత్త్వే మిథ్యా
త్వమనుభవసిద్ధం మిథ్యారూపానటవిషయక ప్రతీతేర్వ్యక్తత్వేచా
దివిషయత్వాభావాత్ బాధకసత్త్వాభావాచ్చ తదుభయ
వైలక్షణ్యమవిరుద్ధమ్ - న చ రామత్వావగాహి ప్రతీతేరథ
ప్రతీత్యనఙ్గత్వేన తద్వైలక్షణ్యావశ్యంభావేఽపి సావధారణ
ప్రతీతివైలక్షణ్యకథన మసఙ్గతమితి వాచ్యమ్ - అతిరిక్తాఙ్గ
త్వవత్త్వదర్శనేన తాదృశప్రతీతావపి చిత్రితవస్త్వన్తరత
త్ప్రతీత్యనఙ్గతయా తద్వైలక్షణ్యస్యాపి తత్ప్రతీత్యనుకూల
ప్రతీతావావశ్యకత్వాత్ - ఏవం చ తాదృశప్రతీత్యా నటే
విషయీకృతేషు తేనైవ నటేన యదా కారణకార్యసహకా
రిణోఽభినయేన కృత్రిమాస్తే తదా కారణాదయో విభావాను
భావవ్యభిచారివ్యపదేశ్యా భవన్తి - నను కథం నటేన విభావ
ప్రకాశనం కథం వా తేన తత్కార్యస్వేదాదిప్రకటనం తస్మిం
స్తత్కారణవిభావాద్యభావాదితి చేన్న - నేయం మమాక్షేభ్యమ
ధారణచ్యుతా సుకుమారకర్పూరకేళీకాదృశాః - మనోరథ
శ్రీరసనశరీరిణీ హీరిత్యాకృతిర్యౌవనసంచరంగతా॥ అత్ర నే
యమితి యత్ప్రయుక్తా స్వానుభవాదిభావాని మయానుభూతానీతి
స్మృత్యాయ్యతే - మమాక్షేభ్యమిత్యనేన దర్శనమాత్రేణ
చిత్తాపహారం కాన్తాధరానుభవరతిరయ విత్యాదిజనక

త్వం సుకుమారానుభావ ద్యోతకత్వం తస్యైవ తేనకరుణ
వ్యంజకత్వం: ప్రథమలక్ష్యశిష్టేతరయోః ప్రతీయమా
నే - తాదృశ కరుణారసస్య గాఢతా స్ఫుటతా శేష సా
ధారణ్యాలోచనా నష్టకష్టతరతమత్వం ప్రతీయతేఽనుసా
రిమనోరథా స్ఫుటస్ఫుటాలిష్టపదాభిధేయా ఇత్యాద్యవిశేషః స్త్రై
షు ఉత్కంఠితేభిః అత్యయ్యసంపత్ - అత్ర మనోరథానాం
మనోరథైకధర్మత్వేఽపి మనసి చరిత్రాణాం తద్విషయక మ
నోరథైర్నశయనస్వర్గాదావ్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థకమ్ - అ
నేకనిరన్తరమనోరథ విషయతా ప్రతీయతే - ప్రియస్య
శీఘ్రసైన ప్రియాణాం ప్రత్యాసత్తికరత్వం వ్యజ్యత ఇతి ధ్యే
యమ్ - ఏతాదృశానాం సంభోగశృంగారవిషయాణాం ము
గ్ధనవీనవిషయాణాం తేషాం వాక్యానాం సంధానబలాత్ప్రతా
దైవ దర్శనప్రియయోపలాలితప్రియయాభియుక్తస్య। అ
విరళవిలోలజలదః కాలస్స సముపాగతప్రాయః॥ అత్ర చ కుల
దీర్ఘలోచనయా తయా కథం త్ర దైవాద్దూరస్థస్య స్వాద్వియుక్త
స్య నిబిడపవనబలాహకోఽయం చ అస్య సముపాగత ఇతి
తకారాభ్యాం విరహిజలదకాలసమాగమప్రియయా రాగ
ప్రత్యుద్భూత శోకనిర్భరః ప్రతీయతే - ఏతాదృశానాం
విప్రలంభశృంగారవిషయాణాం ముద్దీపనవిభావవిషయాణాం
తేషాం వాక్యానాం సంధానా న్మేఘగర్జనమయూరధ్వనిశ్రుతి
కేతకాదిగుణనిరూపణేన ద్విభావానాం తాదృశ్యగుణని
రూపణస్యాపి తథావ్యంజకత్వేఽపి తాదృశానాం రోమాంచా
దీనాం చ న కేవల ప్రకాశన మనుభవన్నమ్ ఏవం చ వాక్యసం
ధానా ద్విభావస్య ప్రత్యక్షాదిరోమాంచాదీనాం రోమాంచాదివి
ప్రత్యవ్యభిచారిణాం చోత్కర్షతా తత్ప్రియపక్షం సాక్షాదతస్సా
వద్యోతకస్యాభివ్యక్తస్య ప్రతీతేన వాక్యప్రతిప్రత్యయతాం నస
మర్థయా తేన ప్రవృత్తిరేవానుమానాదితైర్వ్యంజ్యత్వాత్ప్రత్యయత్వే
నతాత్పర్యానురోధాద్ అనుమీయతే - నచ ఘటాదీనామివ నవీన
ప్రతీయమానత్వం తత్ర్యాదివ్యజ్యమానత్వాదితి వాచ్యమ్ - కథం స్వరూ
పసన్తానైస్తథాయిన ప్రమాణపదార్థం మంచిత తెలుగు న్యాయః

త్వేన స్వంత గ్రీవయా చ విశేషదర్శనదశాయామపి సంది
గ్ధమ్ - నచైతాదృశ్యారోపేణ ప్రియసఖ్యానుశ్లిష్టత్వాత్ - నచై
వం స్థాయినోఽనుమేయత్వే ప్రత్యక్షాదివచ్చమత్కార కారితా
నస్యాదితి వాచ్యమ్ - చమత్కారకారిత్వం తదభావో వా, సా
నుమేయత్వనిబన్ధనం కింతు వస్తుస్వభావాయత్తమ్ - అతఏ
వానుమీయమానాపి కామినీహృదయాహ్లాదాయ భవతి -
తత్స్వానుమీయమానస్యాపి రత్యాదేరానన్దజనకప్రకర్షకా
ష్ఠాగతం చమత్కారకారిత్వమవిరుద్ధమ్ - అనుమానంతు
రామోఽయం సీతాలక్ష్మణ ప్రీతిప్రకర్షవిశేషాశ్రయస్తత్తదనుభా
వాదిమత్త్వాద్వ్యతిరేకే కాముకమివ - యథాతు స్వకాన్తావిష
యకప్రీతిప్రకర్షాశ్రయ ఇతి సాధ్యం తథాహమివేత్యన్వయీతి
ద్రష్టవ్యమ్ - అయమత్ర నిష్కర్షః - చతుర్విధప్రతీతివిలక్షణ
యా రామోఽయమితి ప్రతీత్యా విషయీక్రియమాణేన నటేన
కావ్యానుసంధానాత్ శిక్షాబలాచ్చాభినీతైర్విభావాదిభి స్త
స్మిన్నవిద్యమానోఽపి రత్యాదిరనుమీయమానః స్వాభావికై
శ్చర్వ్యమాణో రస ఇతి - చిత్రసూత్రగతం సంయోగపదం వ్యా
ప్తిరూపసంబన్ధపరం నిష్పత్తిపదం చానుమితిరూపసామాజి
కచర్వణపరమిత్యాహుః. భట్టనాయకాస్తు తటస్థీభూతన
టగతత్వేన రత్యాద్యనుమితౌ చమత్కారో న స్యాత్ యదిచ
వస్తుసౌన్దర్యబలాద్యథా తథాప్యుపస్థితౌ చమత్కారస్తథా
శృఙ్గారాది పదాదపి తదుపస్థితౌ చమత్కారస్స్యాత్ కించ
తస్య పూర్వమనుపస్థితేర్వ్యతిరేకవ్యాప్తిగ్రహస్యాప్యసం
భవాన్నానుమితిసంభవః - నచ రామోఽయం సీతాలక్ష్మణత
త్ప్రీతిమాన్ తద్విషయకవిభావాదిమత్త్వాదితి తత్ప్రీతిమత్త్వ
మేవ సాధ్యం తటస్థోఽప్యుపస్థితే వేతి న వ్యాప్తిగ్రహానుపపత్తిరితి
చిహ్నకల్పితకథానాయకాపగమేన విభావాదిరత్యాద్యభావయభిష
యత్వేనానుమితేరసంభవాదనన్యపర్యవసానమితి వాచ్యమ్ - ఏ
వమపి రసాస్వాదనస్య ధారావాహిన రూపత్వాభావాత్ సిద్ధ
సాధనేన పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదనానుమిత్యనన్తరానుమేయా
తత్త్వం కాలాన్తరానుమిత్యా పునః పక్షతాసంభ

వస్తుతి వాక్యమ్ - తస్యస్య విగళితవేద్యాన్తరతయా తదాస్వాదమధ్యతపేనుదయాన్ - న చ తథాపి న చేతాదృశ రత్యాదేరనుమిత్యనన్తరం సామాజికాత్మని రస ఉత్పద్యత ఇతి వాచ్యమ్ - సామాజికే తజ్జనకవిభావాది సామగ్ర్యభావాత్ అతఏవ సామాజికాత్మని రసోఽభివ్యజ్యత ఇత్యప్యపాస్తమ్ - తత్ర తదభివ్యఞ్జకవిభావాదిసామగ్ర్యభావాత్ - కిన్తు విభావానుభావాదీనాం రామాద్యపేక్షయా పూర్వమసాధారణానాం సహృదయేషు యత్సాధారణీకరణం తద్వశాదభిధాలక్షణాభ్యాం భిన్నః కావ్యనాట్యయోర్భావకత్వాఖ్యో వ్యాపారోఽవశ్యమఙ్గీకర్తవ్యః ఇతరథా రామాద్యసాధారణానాం విభావాదీనాం సాధారణ్యేన ప్రతీతిర్న స్యాత్ తేన చ వ్యాపారేణ సాధారణీక్రియమాణః స్థాయీ రత్యాదికో రజస్తమోఽనభిభూతసత్త్వోద్రేకోత్కర్షాత్ప్రకాశమానోఽయం నన్దస్వాత్మికయా స్వసంవిదో యా విగళితవేద్యాన్తరతాతత్తుల్యేన భోగాఖ్యేన వ్యాపారేణ భుజ్యమానో రస ఇత్యుచ్యతే। తదయం నిష్కర్షః। కావ్యనాట్యే చాభిధాలక్షణాద్వ్యతిభిన్నేన భావకత్వాఖ్యవ్యాపారేణ సాధారణీకృతో భోగాఖ్యేన వ్యాపారాన్తరేణ సహృదయైర్భుజ్యమానో రత్యాదిః స్థాయీ రస ఇతి - తతశ్చ సూత్రే సంయోగపదం సాధారణీకరణపరం నిష్పత్తిపదం భోగపరమిత్యాహుః. శ్రీమదభినవగుప్తాచార్యపాదాస్తు వక్ష్యమాణరీత్యా విభావాదిసాధారణీకరణభోగయోరుపపత్తావతిరిక్తవ్యాపారద్వయకల్పనమయుక్తమ్ - కిఞ్చాస్మిన్ పక్షే రసో విభావాదిభిర్జన్యతే జ్ఞాప్యతే అభివ్యజ్యతే వా - నాద్యో దూష్యత్వాత్ - నాన్త్యః అభివ్యక్తేస్త్వయైవ దూషితత్వాత్ - తస్మాదేవం వ్యాఖ్యేయమ్ - సర్వేషాం హి ప్రాణినాం పైతృకాణాం వా నిత్యసుఖాత్మకా రత్యాదికస్థాయివాసనారూపేణాత్మని తిష్ఠతి - తతశ్చ కావ్యం నాట్యం వా ప్రత్యభిరిత్థం స్థలే నాయికానాయకాదిభిః తదాకారశైత్యచేష్టాదిభిః కార్యైశ్చ తదనుమితైశ్చ సాత్త్వికాదిభిర్వ్యభిచారిభిశ్చ స్థాయిభూతరత్యాద్యనుమానే పునః పునశ్శీలనేన ప్రజ్ఞాతిశయవత్త్వాద్వృత్తీనాం సామాజికానాం

కావ్యేషు సంఘటితైర్నాట్యేష్వభినీతైర్వా కారణైర్వాసనా త్మనాస్థితస్య రత్యాదేస్స్థాయినో విభావన మఙ్కురకరణం క్రియతే తాదృశైః కార్యైరనుభావన మనుభవవిషయయోగ్యతా క్రియతే- సహకారిభిర్వ్యభిచారిణం విశేషేణాభిముఖ్యేన చరణం జ్ఞానం సుప్రకటత్వం క్రియతే - అత ఏవ కావ్యే నాట్యే చ కారణాదయో విభావాదిశబ్దైర్వ్యపదిశ్యన్తే - తే చ విభావాదయః కావ్యేషు నాట్యేషు చ సాధారణ్యేనైవ ప్రతీయన్తే న తు మమైవైతే శత్రోరేవైతే తటస్థస్యైవైతే ఇతి సమ్బన్ధవిశేష స్వీకారేణ - నాపి న మమైవైతే న శత్రోరేవైతే న తటస్థస్యైవైతే ఇతి సమ్బన్ధవిశేషపరిహారేణాపి ప్రతీయన్తే - తథాహి — శుష్యద్వృదమవాప్య కేళిశయనాదుత్థాయ దూరస్థయా కాన్తేన స్ఫురితాధరేణ నద్ధృతం భ్రూభఙ్గయా యాచితే । అచ్యాపద్య స్వితపూర్ణగణ్డఫలకం చేలాఞ్చలే నాననం ముగ్ధా స్మేరిత కున్తలస్త్రు నతయా తన్వ్యా విధూతం శిరః ॥ ఇత్యాదికావ్యేషు శయ ఏతే నాయికాదయ ఆలమ్బనవిభావాశ్చ శుష్యద్వృదాదయ ఉద్దీపనవిభావాశ్చాధరస్ఫురణాదయోనుభావాశ్చ తదభివ్యఞ్జితౌత్సుక్యాదయో వ్యభిచారిణశ్చ నహి శత్రుమమైవైత ఇత్యాసమ్బన్ధ విశేషపరిహారం నియమం వా పురస్కృత్య ప్రతీయన్తే కింతు సాధారణ్యేనైవ తతశ్చ కావ్యే శబ్దైర్నాట్యేభినయైశ్చ విభావాదీనాం సాధారణ్యేన ఉపస్థితౌ తద్బలాత్తదాకారేణ సామాజికానామపి మితిపరిమితప్రమాతృతా విగలితి వేద్యాన్తర సమ్పర్కశూన్య సాధారణరూపః ప్రమాతృభావశ్చోన్మిషతి - తథోన్మిషిత ప్రమాతృభావైశ్చ సామాజికైః స్వస్వాత్మని సూక్ష్మరూపేణావస్థితో జ్ఞానవదస్వరూపో రత్యాది స్థాయీ విభావాదిప్రతీతిసంవలనైన సమావిర్భూత సాధారణ్యేన గోచరీక్రియతే - న చాన్యస్యాన్యభావాది సాధారణ్యాత్ కథమన్యస్య స్థాయిన స్సాధారణ్యమితి వాచ్యమ్ - వ్యఞ్జకసాధారణ్యాద్వ్యఙ్గ్యసాధారణ్యస్య సముచితత్వాత్ - న చ సాధారణ్యేన తత్ప్రతీతావాస్వాద్యమితి వాచ్యమ్ - సహృదయహృదయసంవాదస్యైవ సా.

కత్వాన్న - నచ జ్ఞానాభిన్నస్య స్థాయినః కథం జ్ఞానగోచర
తా విషయ విషయిభావస్య భేదగర్భత్వాదితి వాచ్యమ్ - జ్ఞా
నాభిన్నస్యాప్యాత్మన ఇవ స్థాయినోఽపి ప్రకాశమానత్వాది
రోధేన విషయత్వోపచారాత్ - నచైతావతా స్థాయిని నిత్యా
నమితి వాచ్యమ్ - చర్వణైవమానస్ - నచైవమభివ్యక్తస్థాయి
పర్వవాచర్వ్యతేతి వాచ్యమ్ - విభావాదిజ్ఞానసంవలనాదశాయా
మేవ తస్యాభివ్యక్త్యభ్యుపగమేన తజ్జ్ఞానవిరహదశాయాం
తస్య తిరోధానాభ్యుపగమాత్ - నచైవం విభావాదీనాం తదభి
వ్యక్తిహేతుత్వే స్థాయినస్తే పృథగనుభూయేరన్ తతశ్చ రస
స్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యత్వవిరోధః భావసంవలిత తయైవ
స్థాయ్యనుభవప్రకారేణ చ విభావాదీనాం వ్యఞ్జకత్వానుపప
త్తిరితి వాచ్యమ్ - యద్యపి విభావాదయః ప్రథమం శబ్దేనాభిధ
యేనవా ప్రత్యేకం జ్ఞాయన్తే తత్పశ్చాత్ యథా పానకరసే శ
ర్కరామాధుర్యం తిన్త్రిణీఫలరసామ్లతా కర్పూరాదిగతశైత్య
తీక్ష్ణం చానపహ్నుతమిథశ్చమత్కారాతిశయమనుభూయన్తే
తథా తే విభావాదయః స్థాయినా సంవలితా అనపహ్నుతమిథ
శ్చమత్కార మనుభూయన్త ఇతి అస్తి క్రమస్తథాపి యథా
స్తనితశ్రవణవ్యాప్తి స్మరణపరామర్శ ఘనానుమితీనాం క్రమ
సత్త్వేఽపి శీఘ్రోత్పన్నమతీనాం ఝటిత్యనుమిత్యుదయాత్ క్రమో
నలక్ష్యతే తథాత్రాపి విభావాదిప్రతీతీనాం విభావాదిసంవలిత
స్థాయ్యనుభవస్య చ ఝాటిత్యాత్ క్రమో న లక్ష్యత ఇత్యసం
లక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యత్వం రసస్యావిరుద్ధమ్ ఏవం పానకరసన్యాయేన వి
భావాదిసంవలితతయా చర్వ్యమాణస్థాయీ నటరామాదిప్ర
తీతిదార్ఢ్యాత్ పురత ఇవ పరిస్ఫురన్ యథా యథా చర్వణాధా
రావాహికతయా ప్రకృష్యతే తథా తథా హృదయం ప్రవిశన్ని
వ సర్వాఙ్గమభివ్యాప్యాలిఙ్గన్నివ స్వవ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తరం తి
రోదధదఖణ్డాద్వయ బ్రహ్మానన్దమనుభావయన్నలౌకికచ
మత్కారాతిశయకారీ శృఙ్గారాదికో రస ఇత్యుచ్యతే - నచై
వం శోకాదిరూపస్థాయినాం నిత్యదుఃఖాత్మకత్వమభ్యుప
గన్తవ్యం స్యాదితి వాచ్యమ్ - తదాభిజనిష్టదుఃఖసైవ స్థాయి

త్వాదతిరేక తత్ర ప్రవృత్తిస్తత్రాపి విభావాద్యుక్తిరాహ్లాదక
సుఖాభివ్యక్తేరనుభవసిద్ధత్వాచ్చ - నచైవమేకఏవరసస్స్యాత్సు
ఖాత్మకత్వస్థాయినఏకత్వాదితి వాచ్యమ్ - విభావాదిభేదేన త
దభ్యవస్థితేః - నచైవం కరుణాదావపి ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితి
వాచ్యమ్ - లోకేహి స్వరూపతో యస్మాద్యదుత్పత్తిస్తస్మాదేవ
జ్ఞాయమానాత్తదుత్పత్తిర్యస్మాత్స్వభావాద్యదిత్యవిరోధః తదయం
నిష్కర్షః - శోకాదేరపి నిత్యసుఖాత్మకస్యాత్మరూపేణస్థి
తస్యాయం శబ్దేనాభినయేనవా విభావాదిషు ప్రత్యేకం ప్రతీయ
మానేష్వపి ప్రాదుర్భవన్త్యాం వాప్యశ్రద్ధాదినా సాధారణీకృతై
వ ప్రతీతేస్తైర్విభావాదిభిరభివ్యక్తతయా స్వయమపిసాధార
ణతయైవ ప్రాకట్యసన్నాయేనవిభావాదిసంవలితతయాచర్వ్య
మాణత్వమత్రైకఘనస్యాపకారాదిభిరసఇతి - నను విభా
వాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయినోరసస్యతత్కార్యత్వమేవ
యుక్తమితి చేన్న - తథాసతి విభావాదినాశేఽపి తస్యసద్భావ
ప్రసంగాత్ - నచాన్యద్విత్వాదివన్నిమిత్తనాశనాశ్యతేతివా
చ్యమ్ - తత్రాపి సంఖ్యాయా నిత్యతయా ఉపేక్షాబుద్ధేర్వ్యఞ్జ
కత్వమాత్రేత్యభ్యుపగమాన్నిత్యసుఖాతిరిక్తస్యరసస్యానఙ్గీ
కారేణ తస్యకార్యత్వాయోగాచ్చ - నచతర్హి జ్ఞాప్యోఽస్త్వి
తివాచ్యమ్ - స్వాత్మరూపేణస్థితస్య స్థాయినోరసాత్మకతయా
భివ్యక్తౌ విభావాదయ ఉపయోగేన పూర్వం సిద్ధస్యతస్యవహ్న్యాదివ
దభావేన జ్ఞాప్యత్వానుపపత్తేః - నచైవం సిద్ధస్యైవఘటాదేర్దీ
పాదివ్యఙ్గ్యతేతి ప్రాగసిద్ధస్యతస్య కథం విభావాదివ్యఙ్గ్యతేతి
వాచ్యమ్ - విభావాదిసంవలితతయా చర్వ్యైవతస్యవ్యక్తిం
ర్యలౌకికస్యైవ వ్యఙ్గ్యత్వస్యాభావేనాచర్వణీయతయా
తస్యస్ఫురణమపహ్నవత్వాత్ - నచ కారకజ్ఞాపకత్వాభా
వస్యవిషయం వ్యఙ్గ్యత్వం నక్వాపి దృష్టచరమితి వాచ్యమ్ - అవశ్య
మ్భావిత్వేఽపి తదస్వరూపస్య కార్యత్వజ్ఞాప్యత్వానుపపత్తే
రప్రతీతేశ్చ పర్యాయస్య సిద్ధతయా పురవస్థానత్వేఽపి తస్య
తథావిధవ్యఙ్గ్యత్వస్య కల్పనాత్ స్యాదోషాత్ - ప్రత్యక్షానన్ద

తత్కాలనశ్యత్వ లౌకికత్వసిద్ధ్యాపత్త్యాపత్తేః । నచ తర్హి తస్య
కార్యత్వవ్యవహారానుపపత్తిరితి వాచ్యమ్ - చర్వణాయా ఉపాధితయా
తస్యాపి వ్యక్తినిష్ఠత్వాత్ కార్యత్వవ్యవహారోపపత్తేః - ఇ
యంచ రసప్రతీతిః ప్రత్యక్షాదిప్రమితేర్విలక్షణైవ తస్యాఘ
టపటాది బాహ్యపదార్థవిషయతయా లౌకికత్వాదస్యాశ్చా
త్ర నిత్యసుఖప్రకాశరూపత్వాత్ భావాద్యుపరంజితతయా
త్వాత్తద్భిన్నతయా జగదధ్యక్షయన్నిర్యోగినస్త్రిజ్ఞానాదపీయం
విలక్షణా తాదృశయోగిజ్ఞానస్య తాటస్థ్యేనైవ జగదవభాస
కత్వాదస్యాశ్చ స్థాయ్యభిన్నతయైవ విభావాదివిషయత్వాద
పరపరిమితాద్విశిష్టయాత్మమాత్రపర్యవసిత యోగిజ్ఞానాద
పి విలక్షణేయం తాదృశయోగిజ్ఞానస్య వేద్యసంస్పర్శరహి
తత్వాదస్యాశ్చ విభావాదిపరామర్శప్రధానత్వాదతో లోక
విలక్షణేయం రసప్రతీతిః ఏవం చైతాదృశాలౌకికప్రతీతేః ప్రకా
శరూపత్వేన రసస్యజ్ఞాప్యత్వవ్యవహారోఽప్యుపచారిక ఏవ -
స్ఫురత్సుఖస్య తత్తజ్జ్ఞానస్య సత్త్వరూపత్వాదితివాచ్యమ్ - కింతజ్జ్ఞా
పకం - నిర్వికల్పకం సవికల్పకంవా - నాద్యః రసప్రతీతేర్విభా
వాదిసంవలనావగాహితయా నిర్వికల్పకత్వానుపపత్తేః - నా
న్త్యః సవికల్పకవిషయత్వే రసస్య సవికల్పకాన్తరవిషయ ఘ
టాదివదప్రత్యక్షైక సారతా లోకోత్తరానన్దరూపతా స్వసం
వేదనమాత్రసిద్ధతా చ నస్యాత్ - నచైవమితరనిషేధస్యేతరవి
ధానాన్తరీయకతయా రసప్రతీతేర్నిర్వికల్పకభిన్నతయా సవి
కల్పకత్వస్య, సవికల్పకభిన్నతయా నిర్వికల్పకత్వస్య చావశ్య
మాపాతకత్వం విరుద్ధయోరపి ధర్మయోరితివాచ్యమ్ - ఉభయాత్మకస్య
మపి పూర్వవల్లోకోత్తరతామేవ తస్యాభివ్యనక్తి నవిరోధమా
వహతస్స్వప్రకాశాత్మస్వరూపసంవిదస్త్రితయాత్మకస్యాపి స
త్వాద్భవత్యేవ అపి సాధయోరాత్మకత్వమిత్యవశ్యమ్ - తదేవ
మాత్రాగతేతం సంయోగపదం సంకలనపరమ్ - నిష్పత్తి పదం చా
భివ్యక్తిపరమ్ - యద్యపి కావ్యనాట్యేఽపి విభావాద్యనుస
న్ధానదశా కావ్యాదీనాం సుఖవిశేషజనకత్వం సువిచార
ణీయం తత్తు తదితి - తథాపి పరమార్థతో వస్తు తస్య

స్యాత్మకత్వమనన్యథాసిద్ధమ్ । తతశ్చైతదతిరిక్తాన్యస్య సం
బన్ధినాం గౌరవాదిభావాది సంవలితతయా అభివ్యక్త
మాత్మస్వరూపం సుఖమేవ రసేషూక్తమిత్యాహుః ।
నను మాలత్యాదిభావాదీనాం మిలితానాం వివక్షితే రసో
క్తః । ప్రత్యేకమేవ తేషాం రసాభివ్యక్తిహేతుత్వాత్ । అతో
విభావైర్వా వ్యభిచారిభిర్వా శృఙ్గారాదిరసనిష్పత్తిరిత్యేవ
వక్తవ్యమితి చేన్న । తేషామేకైకస్యానేకరససాధారణతయా
నైకాన్తికత్వేన మిలితానామేవ రసాభివ్యఞ్జకత్వాత్ । తథా
హి । వ్యాఘ్రాదయో హి భయానకస్యేవ వీరాద్భుతరౌద్రాణా
మపి విభావాః కశ్చిత్ కిల వ్యాఘ్రం సన్నిపతన్తం ప్రసభమాలోక్య నాశ
నాయ ద్రవతి కశ్చిత్తేన యోద్ధుముత్సహతే అన్యః కుతూహ
లేన విస్మయతే ఇతరః క్రుధ్యతీతి విభావానామనైకాన్త్యమ్ ।
తథా అశ్రుపాతాదయః శృఙ్గారస్యేవ కరుణభయానక
యోరప్యనుభావాః తథా హి । యథా ప్రియవిరహమనుభవన్నాయ
కోఽశ్రూణి ముఞ్చతి । తథా పరః పరదుఃఖేన శోచన్నశ్రూణి ముఞ్చతి । భ
యానకస్య వ్యాఘ్రాదర్శనాద్భీతోఽశ్రూణి ముఞ్చతీత్యనుభావానామనై
కాన్త్యమ్ । తథా చిన్తాదయః శృఙ్గారస్యేవ వీరకరుణభయా
నకానామ్ । తథా హి । యథా విప్రలమ్భే చిన్తా తథోత్సాహే
శోకేన భయేనాపీతి వ్యభిచారిణామనైకాన్త్యమ్ । తతశ్చ వి
భావాదీనాం ప్రత్యేకమనేకరససాధారణ్యాన్నైకైకమాత్ర
దర్శనాదపి రసస్యాభివ్యక్తిరితి మిలితానాం నిర్దిష్టానాం సుమిలితానా
మపి యత్ర సాధారణ్యం యథా నాయికాయాః శృఙ్గారరసోత్పత్తిహేతో
ర్యౌవనవ్యామిశ్రాః కుసుమపతనస్య చ కాన్తాత్వేన చ పరిత్యక్తా
యుక్తయోః ప్రతివిషయతయా వ్యాకులతయా రసవిభావత్వే మరణా
వస్థాయాం తయానుభావత్వం వినా ... భయవ్యభిచారిత్వం చ
తత్ర కిం విభావమితి చేదుచ్యతే । తత్ర కేషాంచిత్ సాధారణ్యే
ఽప్యసాధారణమన్యం వ్యభిచారిణమనుభావం చాశ్రిత్య రస
స్యాభివ్యక్తిరిత్యాహుః । నను విభావాదీనాం ప్రత్యేకమపి ర
సాభివ్యఞ్జకత్వం దృశ్యతే । తథా హి — వియదలిమలినామ్బుగర్భ
మేఘం మధుకరకోకిలకూజితైర్దిశాం శ్రీః । ధరణిరభినవాఙ్కురా

రాజన్యస్థిరా హింతి పరవయితి చకితేవ యుద్ధ॥ ఇయం
ధారాసూధమావతియా ప్రసాదకాలానభిజ్ఞాం రామకీయుద్ధాం
చితి ప్రసాదం నైతు రామాయాస్వభావ్యశక్తిః - యుద్ధ అవధ
రానభిజ్ఞ చకితా రాజకవ ప్రసాదావసరః - మతిః. నభో
ముపర్యుపరి జంగధర మేఘదన్తురితం మేఘస్య విశేషణద్వ
యమాద్దీపకతాధిక్యం ద్యోత్యతే - గర్భాధ్రమరాణాం హా
లానాంచ మాలితైర్వనానాం శ్రోత్రగానిలయా వ్యుత్పత్తే - వర్ష
స్త్విహ వసానాన్యపికోకిలరూపం కలనమ్రకమేవేతి న కాలవిరో
ధ ఇతి ధ్యేయమ్ - భూమిరవ్యభిచారిణ్యా ప్రత్యాజపాషాణ దా
రుణవతీ - తత్రశ్చ వియతి దివ్యచక్షుషీ అపి నిభాతుం న శ
క్యేతే - దూరేతరాం ప్రణధారణకేళీ వ్యజ్యతే - యదిత
థా నాగస్తు నామ మానోన్నకంపేయం న ద్రష్టుమర్హత్యపి హా
తిమస్యాపి తదపి నాస్తి - యతో౽ యం ప్రణతిపరత ఇతి - అత్ర
తల్ దయిత ఇత్యాలమ్బనవిభావో విజయిత్యాది సూద్దీపన వి
భావశ్చ విబద్ధో౽ నన్యమభావ వ్యభిచారిణా పృష్ఠలా చాత్ర
హాభివ్యక్తిః అతో౽త్ర విభావమాత్రస్య రసాభివ్యఞ్జకతా ద్యో
త్యతే - తథా — పరిమృదితమృణాలీమ్లానమఙ్గం ప్రవృత్తిః క
థమపి పరివారప్రార్థనాభిః క్రియాసు । కలయతి చ హిమాంశో
ర్నిష్కలఙ్కస్య లక్ష్మీమభినవకరిదన్తచ్ఛేదకాన్తః కపోలః॥
పరీక్షమిదరతసన్తాపవశేన నతో౽ ప్యుదితవిసవర్ణ ర్లానమ్ - అ
నేనవై వర్ణ్యరూపో౽ నుభావో వ్యజ్యతే - అతః రాజ్యచిత శ్రీ
యాస్యపి పరిహారప్రార్థనాభిరేవ ప్రవృత్తిర్న తు స్వత ఇతి
ప్రవృత్త్యభావేన ప్రస్థరూపః ప్రకర్షరూపో వా౽ నుభావో
ద్యోత్యతే - వ్యభిచారిణాయాస్తు రత్వేనాప్రత్యక్షత్వాత్ - శ్రీ
యా మాన్యస్య చ ప్రత్యక్షయా వ్యభిచారిత్వస్యాప్యనుభవే
నానుభావానన్తరత్వం వేత్త్యాహుః - అద్యాప్యగ్రే దనిర్దన త్ర
తవళో౽ గ్ర్యో నిమ్నే ... ... నిర్వర్ణ ... ... నై
వర్ణ్యరూపం విరుద్ధమ్ ఏవమత్రానుభావమాత్రం నిబద్ధం ... రసాభివ్య
క్తిరపీత్యా - తథా — దూరాదుత్సుకమాగతే వివలితం సంభాష
ణే స్ఫారితం సంశ్లిష్యత్యరుణం గృహీతవసనే ... ... కిఞ్చిద్భ్రూ

రమ్ । మాదిన్యాశ్వరణానతివ్యతికర బాష్పవృష్టిపూర్ణత్వం
నాట్యపూర్ణాతయహాప్రివత్వచతురం బాతాగపిప్రెపాయపి-
మారిపిరొమ్యపృష్టౌ పత్యుత్పుకం ధైయద్యస్యోత్పుక్యం చేతనత
శ్చత్రాపి తదభివ్యఞ్జకవ్యాపారవర్జితమితి యావత్, - అ
త్రోత్సుక్యం స్ఫుటమ్ । అగతేవివలితమితి లజ్జా-సంభాషిణిస్ఫారిత
ముత్ఫుల్లమితి హర్షః ఆక్లిష్యతీత్యరుణమితి కోపః- భ్రూసంకోచ
నసానాయాః బాష్పపూర్ణతయా ప్రసాదత ఇతి వ్యభిచారి
ణామేవాత్ర నిబద్ధనమ్ । యద్యపి ప్రసాదోఽపి వ్యభిచారిణ ఏ
వ గణితస్తథాపి తేన స్వహేతుభూతాఽతిరుపలక్ష్యతే శాస్త్ర
ర్థానుసన్ధానేనాపి నిర్ధారణా హి మతిరతః ప్రసాదాస్త్యా
మాన ఇతి మతనశాస్త్రానుసన్ధానేన ప్రియముఖ్యరణానతో యతశ్చి
తః ప్రసాద ఏవోచిత ఇత్యర్థనిర్ధారణావశ్యంభావాన్మతిర్వ్యక్తేతి
ఏవంచాత్ర వ్యభిచారిణామేవ వ్యఞ్జకత్వం దృశ్యతే । తతః క
థంమిలితానామేవ వ్యఞ్జకతేతి సూత్రే చోక్తం సఙ్గచ్ఛత ఇ
తి చేత్ సత్యం తథాప్యేతేషాం విభావాదీనాం రసాన్తరసాధా
రణ్యాభావే నాసాధారణత్వాత్ స్వానుకూలేతరద్వయాక్షేపే
ణైవ రసవ్యఞ్జకతా నతు ప్రత్యేకం రసప్రతీతేర్విభావాది త్రిత
యసంవలితస్థాయివిషయత్వస్వాభావ్యాత్ - నన్వేవం కార్యో
న్నేయధర్మాణాం యథా కార్యమున్నయనాదినప్రతీత్యను
రోధేనానుపాత్తా అపి విభావాదయోఽనుమిత్యాక్షేపేణ వోపస్థి
తా రసరత్యాదివిషయా ఇత్యుక్త్యా స్వోక్తేస్తత్ర కష్టకల్పన
యాపత్తిరిత్యగ్రే వక్ష్యమాణో దోషః ప్రసజ్యేతేతి చేన్న-
యత్రోత్కానుభావవిభావయోరుపాత్తయోరపి ప్రణిధానగమ్య
త్వం తత్ర ప్రతీతివిలమ్బేన దోషస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ - అత్ర
తానుమితేరాక్షేపస్య వా సంభ్రమసామగ్రీత్వేన ప్రతీత్యవిల
మ్బదత్వాభావాత్ - అన్యేతు విభావాదీనామసాధారణ్యే ప్రత్యేక
స్యైవ వ్యఞ్జకత్వసంభావనాదితరాక్షేపకల్పనానయుక్తా - వ్యఞ్జ
కానామనేకేషాం వ్యఞ్జ్యైకదా నాపాదకత్వే నాదోషత్వాత్ - అ
త ఏవ మాధ్యన్దినీకదీపప్రకాశాది వ్యఞ్జకభేదేఽపి నశ్యదవ
స్థత్ప్రదీపాభివ్యక్తిషు తుల్యాకారణీభావ్యమితి తన్య తథా

ష్యవసై జాత్యకస్పనం న దోషావహమిత్యాహుః - రసస్యాస్య
లక్షణస్తు రసత్వమేవ - నవరసత్రిరూపాధావిరక్షణరకక తా
వచ్ఛేదకత్వేన తస్వర్షైః - తస్య చాథకాభాభా జ్యాతిరథ్యా ఉ
పాధిర్వత్యాహుః .
అథాత్రాష్ట వరతయా రసం విభజతే -

శృఙ్గారహాస్యకరుణా రౌద్రవీరభయానకాః । బీ
భత్సాద్భుతసంజ్ఞౌ చేత్యష్టౌ నాట్యరసాః స్మృతాః ॥ ౧౧.

అత్రాష్టౌ రసా ఇతి నాట్యే యన్నాట్యగతానాం గత్యా వేద్యత్వ
మరాపి రసోఽస్తీతి ద్యోతయితుమ్ - తథా చ నాట్యేఽభినయేన
చమత్కారకారిణోఽష్టావేవ రసాః శ్రావ్యేన యశ్చమత్కారం
చమత్కారిత్వం శాన్తస్యాప్యేకస్యోపనిబద్ధస్య భవతి ఇతి తాత్ప
ర్యమ్ - శాన్తోఽస్తి నాట్యేఽపీత్యన్యే.
తత్ర శృఙ్గారం లక్షయతి --

స్థాయీ రతిర్యత్ర భవేత్స శృఙ్గారరసః స్మృతః ॥ ౧౨

రతిర్నామ యయాన్యో రసోఽన్యస్య విషయా ప్రీతిః ఏకైవ నిత్య
స్సుఖవిశేషస్సర్వేషు రసేషు స్థాయితయా తిష్ఠతి ద్విధా వా
విభిరఙ్కురాదివదశానీయమానం నిత్యం సుఖమేవ రతిహాసాది
సంజ్ఞాం లభతే - తత్ర విభావాది సంవలితతయా చర్వ్యమాణ
స్తు తదేవ శృఙ్గారహాస్యాదిరససంజ్ఞాం లభత ఇతి ధ్యేయమ్.
తమేవ శృఙ్గారం విభజతే -

సమ్భోగవిప్రలమ్భాత్మా శృఙ్గారో ద్వివిధో భవేత్ ॥ ౧౩.

తత్ర సమ్భోగం విభజతే -

సమ్భోగోఽత్రాలోకనాదిభేదాద్యద్యప్యనేకధా ।
తథాపి కామినీ కాన్తారబ్ధభేదాద్ద్విధా మతః ।
యథా యథా కరోత్యేష కటాక్షవిక్షేపాన్ ప్రియః ।
తథా తథా వహత్యేష సాన్ద్రహర్షప్రకర్షకమ్ ॥ ౧౪.

తత్ర సమ్భోగో యద్యపి నాయికానాయకయోః పరస్పరా
లోకనసమ్భాషణాలిఙ్గనచుమ్బనాదిభేదాదనేకవిధస్సమ్భ
వతి - తథాపి తదవాన్తరభేదానామనన్తత్వాత్సఙ్గ్రహీతుమ
శక్యత్వాత్ ప్రధానస్య తో నాయికారబ్ధో నాయకారబ్ధశ్చేతి ద్వి

బన్ధః తత్ర యథా నాయకస్యోద్ధారః నాయికాలమ్బనస్య భావత్వేన ధా
నాయకాలమ్బనస్య సమ్భోగోద్దీపనవ్యః తత్ర నాయికాలమ్బనా
యక ఆలమ్బన విభావః కటాక్షాదిరనుభావః తదనుమిత
హర్షౌత్సుక్యాదిర్వ్యభిచారీ నాయకాలమ్బనేషు నాయికాలమ్బ
న విభావః రోమాఞ్చాదిరనుభావః తదనుమిత హర్షౌత్సుక్యం వ్యభి
చారీతి ద్రష్టవ్యమ్ యథా వా — శూన్యం వాసగృహం విలో
క్య శయనాదుత్థాయ కించిచ్ఛనైర్నిద్రావ్యాజముపాగతస్య సు
చిరం నిర్వర్ణ్య పత్యుర్ముఖమ్ । విస్రబ్ధం పరిచుమ్బ్య జాతపుల
కామాలోక్య గణ్డస్థలీం లజ్జానమ్రముఖీ ప్రియేణ హసతా బా
లా చిరం చుమ్బితా ॥ అత్ర వాసగృహం శూన్యం విలోక్య శయ
నాచ్ఛనైః కించిదుత్థాయ ప్రియస్య సురాగకోధనాయకపట
నిద్రాముపాగతస్య పత్యుర్ముఖం సుచిరం నిరీక్ష్య విస్రబ్ధం
పరిచుమ్బ్య జాతపులకాం పత్యుర్గణ్డస్థలీమాలోక్య నమ్రము
ఖీ బాలా హసతా ప్రియేణ చిరం చుమ్బితేతి వాచ్యార్థః కస్యా
శ్చిద్భార్యాసు శాసనమాత్రే విదాం గోచరః శూన్యవాసగృహ
విలోకనముత్థానస్య ఉత్థానం ముఖనిర్వర్ణనస్య తచ్చ పరిచు
మ్బనస్య తచ్చ పులకోద్గమస్య తదవలోకనఞ్చ లజ్జాయాః సా
చ ముఖావనతేః సా చ ప్రియచుమ్బనస్య కారణభావమాలమ్బ్య
తే ఇత్యర్థా వై చిత్ర్యేకత్వం త్వాలంకారికాణాం గోచరః ధ్వ
న్యధ్వని వాస్తు సమ్భోగశృఙ్గారశ్చర్వణైకఘనమాత్రస్తు
తథాహి శూన్యమితి విజనతయా చుమ్బనయోగ్యతా వాసగృ
హమితి స్త్రీకృత్సనాది సామగ్రీ సమగ్రతయోద్దీపకతా విలోక్యే
తి విలోకనస్య పునః పునఃస్యలక్షణా విశేషణేన చ దూరాద్యాశ
ఙ్కా కించిదుత్థాయేతి పూర్వకాయమాత్రేణ శయ్యాపరిత్యా
గః తేన చ నాయకోరుసన్ధానిరోధకాణ్డతా శనైరితి మిథస్య
స్థానితోరుసన్ధేః పత్యురుత్థానభీరుతా ఉపాగతస్యేతి
వ్యాజనిద్రాసూత్రం తాదృశస్య హాస్త్రసయుఞ్చ వ్యాజనిద్రేతి
క్రమ సమతిమిత తయా చుమ్బితు ముపక్రాన్తమితి తదా
ఆసుగాఙ్గారికరాయస్య చిరమితి సుచిర నిర్వర్ణనాదుపేక్షితం
చాన్వీక్ష్య యా గానాత్సన్యా తూష్ణీమయత్రస్య కాన్తా

పాత్రాలోకన నైపుణ్యం తత్తత్త్వంతి పాణ్డిత్యమాత్రం తదుపా
త్యముక్తాలోకిత్వం విగ్రహమాత్రం ప్యాత్య కాంతాయాః ప
రాకాష్ఠా పంచమిప్యతి చుమ్బనస్య కరితస్యాద్యప్యస్య ప
ప్రతిర్లజ్జానుభావాంతమితి పులకావామపాదావిత్యాః అత
త్యతి ఉపదవలోకనమాత్రేణైవ యయా మధ్యేన నమ్రముఖీభవ
నమిత ముఖీత్యయమర్థః తేన లజ్జాతిశయాదస్యా ముఖా
వమనేఽపి నహ్యాత్మన్యెవం లజ్జయైవ స్వయం నతముఖ్యర్థః
తమ్యతీతి పాత్రిత్వేదిశస్య ప్రియోక్తి ప్రతివిధా కాత్రనాకిం
తస్యార్థక పైత్రమ విషయత్వం హానతేతి తదనురాగ పేటక్షా
న తస్య హానేఽతి కయా బాలేతి చుమ్బన పౌర్వాపర్యాం
చిరమితి యావత్తాసమయేన లజ్జానుబన్ధాయా సమ్భోగ శ్రీ
ప్రావాప్తే కారః తాన్తత్వాలం చుమ్బితేతివ్యజ్యతే. అత్రవిత్రి
బ్ధపరి చుమ్బనాన్తం శృఙ్గారస్య నాయికారబ్ధత్వం ప్రియోగ
హానతేత్యాదౌ నాయకారబ్ధత్వంచ. తేన సమ్భోగశృఙ్గార
ద్వయమపీహాభివ్యజ్యతే. అత్ర నాయక విషయకరతేర్నాయ
కఏవాలమ్బన విభావః. శూన్యవాసగృహాదికముద్దీపన విభావః.
కించిమద్ధ్యానాదిక మనుభావః. తదనుమితా ఔత్సుక్యాదయో వ్య
భిచారిణః. నాయికా విషయకరతేర్నాయికైవాలమ్బనవిభా
వః హాసోఽనుభావః తదనుమితహర్షాదయో వ్యభిచారిణ ఇతి
ధ్యేయమ్. అత్ర సమ్భోగస్య ద్వయారబ్ధత్వేఽపి ప్రాధాన్యే
న నాయికారబ్ధత్వాన్నాయికారబ్ధస్యైవేదముదాహరణమి
త్యలమ్. ఉన్నతే నాయకారబ్ధో యథా—త్వం ముగ్ధాక్షి వినైవ
కఞ్చులికయా ధత్సే మనోహారిణీం లక్ష్మీమిత్యభిధాయిని ప్రియ
తమే తద్వీటికా సంస్పృశి. శయ్యోపాన్తనివిష్ట సస్మితసఖీ నే
త్రోత్సవానన్దితో నిర్యాతశ్శనకైరలీకవచనోపన్యాసమా
లీజనః. హే ముగ్ధాక్షి త్వం కఞ్చులికయా వినైవ నను మ
నోహారి. మనోహారిణీం లక్ష్మీం ధత్స ఇతి అభిధాయిని ప్రియత
మే వీటికాం నీవీబన్ధనగ్రన్థిం సంస్పృశతి సతి చిరం పాలిర్వా
రనశయ్యోపాన్తే నివిష్టా సస్మితా చ యా సఖీ నాయికా తస్యా
నేత్రోత్సవేన నేత్రోల్లాసేనానన్దిత ఆలీజనోఽలీకవచనా

తస్యాఙ్గత్వమ్—తతశ్చ స్థాయిత్వేన స్వకాలకస్య తత్ర టీకా-తత్ర మాంసాలకయిత్యాదయ ఆధ్యాం స్వైరమాస్యతామ్ ఇత్యాదిక మిత్యాద్యభూతో వచనో వాస్యతో యత్ర క్రియాయాం సా యథా భవతి తథా కస్యచిత్ కోఽయమిత్యర్థబోధస్య తత్ర వహత్యార్ నిర్యాత ఇత్యత్రాయిత్వా విషయే రతిర్యా కాలశ్చ నం తద్విషయా స్పర్శనాదిక మనోభావః అభిధాయ న పంచమ్యాం తి అభిధాన సంస్పర్శ నయోః కాలస్య ప్రతీత ప్రదనుమిత కాలాత్మకస్య లక్షణమాత్రత్వం వ్యభిచారిత్వ మ్యాభినాపద్యతే ....విప్రలమ్భం లక్షయతి-

అభిలాష విరహేర్ష్యా ప్రవాసశాపహేతుకః ।
ముక్తాస్తా విప్రలమ్భః పఞ్చధా పరికీర్తితః ॥౧౭౩.

తత్రాభిలాషహేతుకం లక్షయతి-

ప్రాక్సంగతయోర్యూనో రనురాగేఽపి సాక్షాత్
అయోగః పారతన్త్ర్యాద్దైవాద్వా విప్రలమ్భోఽభిలా
షః। భూయోఽపి సంగమాయ ప్రియం మన్మథ పర
ప్రథమ్॥౧౭౪.

పూర్వసఙ్గతి విషయయోర్నాయకయో రనురాగే సమగ్రే ఽపి పారతన్త్ర్యాద్దైవాద్వాఽపి హేతోః సఙ్గమోఽభిలాషహేతుకో విప్రలమ్భః- అయం చ పూర్వవద్ద్వివిధా - నాయికాకర్తృకో నాయకకర్తృకశ్చేతి- తత్రాద్యస్యోదాహరణమ్ పితృర్వా హరణాత్ ద్వితీయాయథా—పిత్రోర్వాత్రిః ప్రియయస్య సదా తదయాదురాధరాగోదయా స్తాప స్తాముగ్ధదృశో నిసర్గమధురా శ్చేష్టా భవేయుర్మయి। యాస్వన్తఃకరణస్య బాహ్యకరణవ్యాపారరోధక్షణా దాశంసాపరికల్పితాస్వపి భవత్యానన్ద సాన్ద్రో లయః ॥ అభిలాషహేతుకో విప్రలమ్భ స్తత్రస్థేతి మనస్సఙ్కల్ప్యాదావస్థాభవన్తీత్యుచ్యతే- తత్ర సఙ్కల్ప్యదశా యా సఙ్కల్పమాధవస్యోద్యానం సా- ముగ్ధదృశోఽనతి ప్రీతయాభవనతయా ముగ్ధావిలాసచేష్టా నభిజ్ఞాతృప్తసాక్షాత్ కారేణాన్నిసర్గమధురాస్వభావ సున్దరాస్తాస్తాశ్చేష్టాః

చరాశ్చేష్టా విలాసా విశేషా మయి ప్రేమార్ద్రా అనుకూల్యతా
లినః కిమ్భవేయుః - ప్రేముడ దర్శనాదావ్యాశ్రిత జాడ్య పర్యా
తాప్రీతిః - తదుక్తమ్ — సన్దర్శనాదిజనితా ప్రీతిః ప్రేమానిగద్య
త ఇతి - తథా ప్రణయస్స్యాత్తస్య కిమ్భవేయుః ప్రణయస్య
ప్రకృష్టం ప్రేమైవ - తదాహ — ప్రేమనీతం ప్రకర్షం చేత్తదా
ప్రణయ ఉచ్యత ఇతి - తథా పతిదయా దృఢాధరాగో వయా
స్యాత్కిమ్భవేయుః - ప్రణయ ఏవనితాన్యరుజ్జనక్షమో రాగ ఇత్యు
చ్యతే - తదుక్తమ్ — రాగోఽభిధీయతే గాఢః ప్రణయో రజ్జనక్ష
మ ఇతి - యాను చేష్టా ప్రాప్యకాసాపరి కల్పితాస్స్యాద్యనోరథ
మాత్రవిషయాస్స్యాపి మనసో బాహ్యేన్ద్రియ ప్రవృత్తి విరోధి
లయో నిరాలమ్బతాక్షణా ధ్రువతి - నన్వియ మవస్థా మా
ర్గాభిసారణీత్యుక్తమానస్థసాన్ద్రి ఇతి - అయమభిలాష వి
ప్రలమ్భ శృఙ్గారః -

చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సఙ్గ స్సఙ్కల్పోఽథ ప్రజాగరః।
అరతిస్సంజ్వరః కార్శ్యం లజ్జాత్యాగోఽథ విభ్రమః॥
దశావస్థా భవన్త్యేతా విప్రలమ్భేఽభిలాషజే॥ ౧౯.

తత్ర చక్షుః ప్రీతిం లక్షయతి -

చక్షుః ప్రీతిస్తు కథితా తదేకాలోకనోరతిః। తస్య
స్సన్నిమేషం కాన్తమాసీద్విత్రాప్య తే వసా॥ ౨౦.

యథా వా — చిత్రే భవన్తం లిఖితం విధాయ నిధ్యాయ నిధ్యా
నితమ్బవత్యాః - పాత్రాద్యగాకార ఇదాని మేషతావేఽపిమా
న ప్రతిమాఽమమానాత్॥ ఇయం చక్షుః ప్రీతిః శ్రవణప్రీతేరప్యు
పలక్షణం। యథా — సఖీజనానాం సరసోక్తి సమ్భవన్మత్త
రాయాహరిణేక్షణాయాః। త్వద్వర్ణనా కర్ణన సౌమనస్య మత
ఙ్గతాయాం శ్రవణః ప్రియాణామ్॥

మనస్సఙ్గస్తు మనసస్తదేకాయత్తతా సదా। సఖం
సేక మతిజ్ఞాత్వా తాం ప్రతిప్రేషితం మనః। తత్తు
తత్రైవ రమతే హాతాః పాణినీనావయమ్॥ ౨౧.

యథా వా — చిరాయ చిన్తాపథిమాతిథానుభావ్య మేత్యవ
తస్మిన్ మనో విభోః। అస్తావ రావేషు గారభ్యుయ విలా

కార్య గర్భం శ్రీ మేఘదూతాదిః ....అథ సఙ్కల్పః-

సఙ్కల్పంసఙ్గతాంచిన్తాం సఙ్కల్పం సంప్రచక్షతే ।
దుర్లభావల్లభాప్తానంరోగోఽపి మమ మోచ్యతాం ।
వేతేఽపదూతిపనివృత్తా నజా [illegible] భవితవ్యతా ॥ ౨౩.

యథావా — చిన్తావ్యాపదూతికద్రాయిణ చేతో [illegible] గయోగం
అథంలభేయ - అథః కవిఃత్యాహిత బుద్ధిరద్యా కథిర [illegible] వృద
నకతేసా ....అథ ప్రజాగరః-

ప్రజాగరస్తు చిన్తాభిర్నిద్రాచ్ఛేదః పరిపార్శ్వ [illegible] ।
న పంకజాకూపస్య నిశీలో ప్రలత్రియమ్ । అపని
వ దివామ్బోజ [illegible] తద్ధికం గత్ ॥ ౨౪.

యథావా — గస్తున్య [illegible] నెవిన్నుమవ్యయాయా వృకల్పత
నకవం [illegible] - కృతస్వకిం కల్పనయేతిమ [illegible]
వాపోన్నతి కదా ఉఽపి చైనాన్ .... అథారతిః-

అరతిస్తు శరీరస్య వ్యాప్తిర్వస్తుషు । దస్త్రం
కలయతే తస్మిన్ వప్రావాకి వపాఽకమ్ ॥ ౨౫.

యథావా — నిజాలయత్వ [illegible] నాధం శమీచరం [illegible]
తాదరీపా. సమీరణాత్ప్రస్యతి జీవితేశసమీపతో నాన్యపదా
కదాచిత్ ....అథసంజ్వరః-

సంజ్వరస్తు సన్తాప భరన్యరశరోగ్నవః । తాప
స్త్రప్యాయడిరః స్పన్దనాదపికీతలః ॥ ౨౬.

కస్తాగ్రినానలేన చరకర్ప్రతోఽపిచ స్తైర్యవల స్పన్దన వర్జి
తస్తః - తదన్య సహ్యాద్భుత తత్వ జేన కప్తాయ స్తోరీతిఘుకరోతి.
అథ కార్శ్యమ్.

కార్శ్యస్తు ప్రవసన్తాప విహితా తనూ తాపసూః । ఉ
ద్విగ్నాం కక్షిణం తద్వత సుతైజ్ఞ దమదయా ॥ ౨౭.

యథావా — అత్రైవ్యాతారుణ్యబలేన కార్శ్యయూడా సుభ
రాగః కిలమద్యదేశమ్ - అనావ్యసమ్ప్రియలను చక్రా కమ
[illegible] వారిమణి చాన్దదేశః ....అథలజ్జాత్యాగః-

లజ్జాత్యాగస్తు కన్దర్పసన్తాపేన త్రపాహతిః । స్వ
[illegible] కస్వాస్తు [illegible] యా [illegible] తారముత్తరమ్ ।

క్రందనం ప్రేరణోద్యోగస్తతి వ్యవృత్తి సాహసిక॥ ౨౯॥
యథా వా — ధిక్ త్వం నిర్దయ రసనిష్ఠ సక్తే సా స్నేహవతీ సఖీ
తః పురాయా । నైవ త్వం యది గాయతి సా ప్రతస్తు యస్యేద
నివర్తయ యత్నవంశకేతౌ ॥

ఉన్మాదస్తు యథాజ్ఞానం తత్త్వమయ ... సాహసః ॥

యథా వా — హరిన్నమేతి త్వభిలాషం సఖిరిధుర్విధాతీ ...
త్య బన్ధాం వర్ధానురాగస్ఫురతీతి ధ్యానం ...
... యతే నిజంసా.

మృతిస్తు మరణోద్యోగః వక్ష్యన్తి స్తుం ... ॥ ౩౦ ॥
సాక్షాన్మరణస్యాశోభనత్వాత్ ... మృతిః । ప్రత్యుజ్జీవ
న సంభావనాయాం మరణముష్ణికదిస్నిబధ్నన్తి । తదుక్తం —
అన్యత్రైవ మరణం వ్యర్థ్య జీవనైకాంతరే స్నేహ గణనా ...
యమృతో న సమాగమ ... యథా వా — దత్తే వత్స ...
కురుతరణతో ... కిల బాల చూతే మాక్షిగాత్రం ...
... కర్ణస్య వారయోః । దావా ప్రేమ్ణా సర సమ ...
... వ్యస్తానాం త్రియతి బహుశో మృత్యవే చన్ద్రపా
దా ॥ ఏతా దశావస్థాః. ... విప్రలమ్భే ...
... ముదాహార్యమ్.

అథ విరహం లక్షయతి —

యూనోః కుతోఽపి విశ్లేషో యః ... విరహా
మతః । నాస్తి ... యం యన్నామ్నా ...
సంగమః ॥ ౩౧ ॥

తయోర్యం పరస్పరానురాగేణ సంయుక్తయోః ... ప్రవాస
... కాదిభిర్హేతుభిః ... విశ్లేషో విరహః । యథా వా —
అన్యత్ర ప్రజతీతి ... కథా వా ... దృశ్య ...
... ఇత్య
... వివర
... ॥ అన్యత్ర ...
... తిహా ...

హావిశ్లిష్టత ఇత్యపి న శక్యం యతస్తా గాఢమాలింగనేచ్ఛా లీలాద్య
కస్యమప్యదపి నాస్తి. ఇయమేవ సుప్తాదౌ మత్యానిచ్ఛా
యగ్నిద్రాం వ్యగ్రహావస్థాయాం గుణమపి మాం విరహాయతీతి.
తథాపి నాగతః తస్మాద్ద్వయోరి వాయమపరాధ ఇత్యనల్పవికల్ప
నానిరన్తరత్వాదయా గృహాన్తరేవ ప్రవృత్తి విలుప్తనాలీక
యాబాలానిశనిగ్రాంనాపోహ్యతీత్యతి — చిరయత్యధికం కాన్తే
విరహాత్కణ్ఠితా మతేత్యుక్త లక్షణ విరహోత్కణ్ఠితా వి
ప్రయోగత్వాదివిప్రలమ్భస్య విరహహేతుకత్వం జ్ఞేయమ్.
అత్ర నాయికాగతేరతేర్నాయకఆలమ్బనం ప్రవర్తనాదిరనుభావ
స్మృత్యాదిర్వ్యభిచారీత్యేయమ్. అత్ర కేచిదత్ర విప్రలమ్భాదిః
స్మృత్యాదిర్వ్యభిచారీత్యేయమ్ నచ కరుణోనర్భదాక్త సక్త
కరుణోపి విరహవిషయత్వమితి. నచ కరుణో నర్భద్రక సక్త
శోకస్థాయికత్వాదితి వాచ్యమ్. మతుః పునర్జీవనేనత్వాత్స్య
తస్యాపి రతేరనపాయాత్ తథ్యక్త్యతికస్య కృతోస్య రస్యైవ
త్వాదతథాభూతస్థలే త్విజప్రలాపాదౌ కరుణరసస్య సాం
భావ్ కాదమ్బరీ ప్రలాపాదిస్తు తస్యాః పూర్వమనంయోగాత
త్రిలాష జవిప్రలమ్భవానర్భవతీత్యాహుః.

ఈర్ష్యాహేతుమాహ.

ఈర్ష్యాహేతుర్విప్రలమ్భోవిశ్లేషస్యాగవిస్త్రియో। ధవాన్య
కాంతన్విత్రియానాను పాపితాస్మికకాద్య యత్॥ ౩౭.
ప్రియో గోత్రస్ఖలనాన్యసంభోగాదినా కృతాపరాధేనతియో
విశ్లేష స్యఈర్ష్యాహేతుకో విప్రలమ్భః. యథాధవాన్యహా
మితియంగోత్రస్ఖలనాత్కృతాపరాధంశతంగ్రతి నాయికో
క్తిః. యథావా — సావత్యః ప్రథమాపరాధసమయే సఖ్యో
పదేశంవినా నోజానాతిసవిభ్రమాఙ్గవలనాంవక్రోక్తి సంసూ
చనాం। స్వచ్ఛైరచ్ఛకపోలమూలగళితైః పర్యస్తనేత్రోత్పల
బాలాకేవలమేవరోదితిలులల్లోలాలకైరశ్రుభిః॥ నథాన్యక్ర
శ్ఛమపదేశంవినా సవిభ్రమం సవ్యాజమఙ్గానాం వలనం వరా
ప్యభీకరణంవక్రోక్తీనాంప్రోల్లుణ్ఠోక్తీనాం సూచనం చనజానా
తి. కిన్తుస్వచ్ఛైరత్యన్తంలుప్య రహితైః తేనమానాత్ప్రియా

ధనవై ముఖ్యం వ్యజ్యతే. అత్ర హి మాంసలత్వేన క్షణిక్రోలన్య వాపి స్త్రీ వర్ణ్య నామమితి వ్యజ్యతే కపోలమూలం త్వాకా ప్ర న్తె: శకలాగకిత్తె: ఇత్యనేన ప్రలమ్బకృతతా హానవాతయా ధూమిమత్వాకయోర్యయో మెవ లక్ష్యతె. అన్యథా హాప్వా కపోలమూలగతానాం సంభవాత్ అత ఏవ లతల్లోలా లైరతుప్తి: పర్యస్తైః పరితో వ్యాప్తె విరుద్ధ శకు హాప్తిస్తూతె) శేతానాం త్విశా నన్యస్యా కాలామాసూపాయా వక్షస్థా తేన లం రోదితి. అత్ర నాయికా ప్రలమ్బన్య నాయకాలమ్బనమ్ అశ్రుపాతాదయో ఉనుభావాః మానో వ్యభిచారీతిధ్వనమ్. అత్రయద్యపి — ప్రియాభావస్థాపి తోమానః కార్యోస్యాస్సంశ్లే విప్రియమిత్యుత్తస్యామాపి స్యానాయికా కర్తృత్వే తథాపి — తత్ర ప్రణయమానస్య తత్త్వాపోషాతయోర్తస్సయోరిత్యుక్త్వాత్ప్రా [illegible]యా స్యాత్ కకత్త్రీకేతా ఉపమానస్యేద్వత్యయథా —

అస్మిన్నేవ లతాగృహే త్వమభవస్తన్మార్గదత్తేక్షణా సా హంసైః కృతకౌతుకా చిరమభూద్గోదావరీసైకతే। ఆయాన్త్యా పరిదుర్మనాయితమివ త్వాం వీక్ష్య బద్ధస్తయా కాతర్యాదరవిన్దకుట్మలనిభో ముగ్ధః ప్రణామాఞ్జలిః॥ ఇదం హి సన్దేహేలతాగృహా చిరాదాగతాం ప్రియాం ప్రతి బద్ధాదినా ఉత్కణ్ఠమానాయాస్సీం నాయికాం ప్రతి కృత ప్రణయకోపం నాయకం ప్రతి మానవచనమ్. అత్ర నాయకకృతో మాన ఏవ. ఏవముభయకృతో మానో యథా — [illegible] మిత నజకతీతి స్తోతు కామస్యేవతుష్యః। సుతనురథ తకోఽపం సోపి చాస్థానమానాదతి నమజనియో సోత్తర యాప్యాయాగః.

అథ ప్రవాసహేతుకం లక్షయతి.

ప్రవాసజో విప్రలమ్భః ప్రియయో దేశాన్తరోద్భవః।
యథేతి దయితే మోక్తో మమాప్యేకత్వ నాట్యదన్।

---

* త్వమభవస్తన్మార్గదత్తేక్షణ ఇతి పాఠః. ఉత్తరరామచరితే శ్రీరామం ప్రతి సీతా సఖ్యా వాసన్త్యా జనస్థానే తయోః పూర్వవృత్తమనుస్మారయన్త్యా ఉక్తిరియం [illegible] సాపత్న్యశఙ్కాసంపాదితమ్.

జిహ్మా నిరుం జీవనాశంకరమూలం కిమూర్త్రిరక్ష్య ॥౩౩౪
ప్రియే దేశాన్తరోన్ముఖే౽పి ప్రవాసనిషేధనపరిలక్ష్యః - కిమురతదే
శాన్తరస్థిత ఇతి కైముత్యద్యోతనాయాతో౽న్యమిత్యుక్తఛ -
యథా హా— ప్రస్థానం వలయైః కృతం ప్రియసఖైరసైః రజ
స్రంగతం ధృత్యానక్షణమాసితం వ్యవసితం చిత్తేన గన్తుం పు
రః - యాతుం నిశ్చితచేతసి ప్రియతమే సర్వే సమం ప్రస్థితం గ
న్తవ్యే సతి జీవితప్రియసుహృత్సార్థః కిముత్సృజ్యతే - వాయ
కే ప్రియాణాం న్యూనసంగతత్వేన సంబాధకార్యాది కాయాః
శరీరస్య చేత్ జీవితం పరిత్యాగంకర్తిరియక్ - హేతి ఏతత్పరి
యతమేన తు ప్రియతమాశ్రిత్య గన్తుం నిశ్చితచేతసి చేతస్యేవ నిశ్చ
యం కృతవతి న పునర్గమం ప్రతి యామీత్యుక్తవతి వలయైః ప్ర
స్థానం కృతం నతు క్రియతే - తేన శరీరసాదో౽వ్యజ్యత్వ ప్రియస
ఖైః సర్వైరపి ఇత్యేవ జీవితం జహాతి తథా తస్య జీవితే నిర్గచ్ఛతి
నియమేన సహానిర్గమనాదస్రా తామస్రూణాం జీవితం ప్రతి ప్రియ
సఖత్వం తతశ్చాస్యాపి గచ్ఛతి ధైర్యేణాయమేవ నిర్గమ్యతే తేష్వ
న్యేషు గతేష్వపి త్వం న గచ్ఛసీతి కిం విలజ్జతా మితివ్యజ్యతే -
గతం న తు గమ్యతే - తేనపి యతమవ్య గమన నిశ్చయక్షణ ఏవ
యథాక్షణాన్తరే లేశో౽పి న నిర్గచ్ఛతి తథానిశ్చితమనసైర్యం
గమనమితి వ్యజ్యతే - తథాచ బాష్పైర్నియసాపి - తథాధృ
త్యాక్షణమపి న స్థితమిత్యన్తః కరణధర్మాణాం చిత్తేన ప్రియ
తమస్య పురోగన్తుముద్యోగః కృత ఇత్యన్తః కరణస్యాపి సాదో
వ్యజ్యతే - ఏవం సర్వైర్వలయైరధిపనుం యుగపత్ప్రస్థితం
తద్వలయాదయః ప్రియసుహృత్సార్థః సేనా మేఘః శరీరసహా
వాసాత్ ప్రియసుహృత్త్వం కిముత్సృజ్యతే తావివాహాయ వి
నా కిలయాగమనే కో హేతుః అగమనశ్చా నాస్త్యేవేత్యాహ గన్త
వ్యే సతీతి - ధిక్ త్వాం నిర్లజ్జం యః ప్రియతమే గన్తుముద్యతే
గచ్ఛసీతి భావః - అత్ర తర్వాణహేతుకో విప్రలమ్భః -
అథకాపహేతుకం లక్షయతి -
మన్యాదికో విలో౽ప్లష విప్రలమ్భస్సుకోపజః
మాత్రిం దృష్ట్వారసాన్యావమతిస్మృత్యాసహిస్వధః ॥౩౩౫॥

మునిభిరస్యాభ్యుదితో వశో ఽసంభవేగస్య బహుభూయిత్వం
ప్స్యః-యథా తాన్త్రోః-యథా వా— శ్యామలిక్యస్త్రవణయకుశ
తాం తాతురాజ్ఞి శ్యామాయాః మాత్స్వ వైభరణపతితం యావ
వ్యాపికస్తుమ్ అస్త్రిప్త్రానస్తహాలుపలలితైస్సృష్టిరాలిక్యతైః
హ్రీకన్యాస్యికస్య పినసహతైనస్థిమంనాక్షితాన్తః-త్రైలిక్యలా
యాంత్వం ప్రణయకుపితా మాలిఖ్య ధాతుమాత్మానంత్యవధ్యర
వతంలిఖితుం యావదిచ్ఛామి తావదస్మాహులపిత్రద్ధర కృత్రిమం
దృష్టిరాలుప్యతే: స్నిగ్ధాలేఖ్యపి మాత్రకస్యస్యపి కారణం:
తకారీక్యతాస్తోవస్సధోత్రైవంతా అవయోస్సజ్ఞమం నసహా
తఇక్యత్రిగావేవాప్రజ్ఞ్యపిలమహామా వవర్గభోగ్యణ భర్తురిత్య
చక్రముక్యన గావహితః తాం యద్యవ్య యం ప్రవాసస్సైక
ఛేదస్సప్నలి తథాపి కిష్యేద్భర మావలమ్యః స్పృథగుక్తిరస్య
తా విశ్లిష్టత్వేన నమ్యాః ఖిన్నానామైకాస్యతే:- పాణ్డోర్యా
దృష్టముగో విప్రయుక్తస్య ప్రవాసా సదేవాగా ఇత్యాహుః
అథవాస్యం లతాయలం

పాన్థస్త్రియాథ వేద్యస్యవహాస్యరస ఇష్యతే। వికటాస్థిమ వ్యాపారాలా వస్త్రం చక్రాజ్ఞదంభఘనీభవ
తోహాంవరోగౌర్యా ఇతిశస్సృష్టితోఽభవత్ ॥ ౩౬ ॥

యథా వా.— అకుఞ్చ్య పాణిమశుచిం మమమూర్ధ్ని వేశ్యామ
న్త్రాస్సపాం ప్రతిపదం పృషతైః పవిత్రే- తారస్వనం ప్ర
హితథూత్కృతముద్ధాత్ప్రహారణమహాహాతో మమిలిరోదితిమ్మత
ర్తా- విష్ణుశర్మా ఖధానః కస్యాత్ కోత్రియో యావాహతో మ
మతిరోదితి- కుతః అశుచిం పాణిమాకుఞ్చ్య అనుష్ఠితాస్య
చతుష్టయా ఘటితాస్యస్థం కృత్యా వేశ్యా ప్రతిపదం పూర
తైర్మన్త్రపూతానామమ్భసాం శీకరైః పవిత్రైర్మమ శిరసితార
స్వనముచ్చైస్స్వనం యథా భవతి తథా ప్రహితథూత్కృతం కుఞ్చితే
నాథనోష్ఠ సుహువుటేనాసభ్యశబ్దానామరోపి యథా భవతిత
థా ప్రహరణాత్ పశ్చాద్పతి ప్రభాగం కృతవతీతి యా
వత్ ఇత్యస్మత్ప్రభృతి కర్తా అలక్షణ రోదనాదిక మద్రిఘ్న

అవలోకనానాం రోమాంచాదిరనుభావో లజ్జాదిర్వ్యభిచారీ హా
స్యాద్ బద్ధైరేతైః సంవలితతయా హాసః స్థాయీ సహృదయై
రాస్వాద్యమానో హాస్యరస ఇత్యుచ్యతే। పూర్వోదాహరణే
హాస్యసంగామిన్య అత్ర స్వగతత్వాద్ గామిన్యాః పరస్థత్వాద్భేదః।
అథ కరుణం లక్షయతి—

శోకస్థాయీ భవేద్యస్య తమాహుః కరుణం రసమ్।
ప్రియప్రియాణాం చ దశా విక్రియా స్తంభనాదయః।
నవ చ దశ సహ్యా చై భవ్యమితి మోహమయాయసా॥ ౩౭౫॥

అత్ర ప్రియమరణం విభావః ప్రలాపో ఽనుభావః దైన్యాది
వాదాదయో వ్యభిచారిణః శోకః స్థాయీ। ఏభిః కావ్యోపబద్ధై
రభినీతైర్వా సంవలితతయా సహృదయైః కరుణరసశ్చర్వ్యతే॥
యథా వా—హా మాతస్త్వరితాసి కుత్ర కిమిదం హా దేవతాః క్వాశి
షో ధిక్ ప్రాణాన్ పతితో ఽశనిర్హుతవహస్తే ఽఙ్గేషు దగ్ధే దృశౌ।
ఇత్థం ఘర్ఘరమధ్యరుద్ధకరుణాః పౌరాఙ్గనానాం గిరశ్చిత్రస్థాన
పి రోదయన్తి శతధా కుర్వన్తి భిత్తీరపి॥ వృద్ధమాతాం మాత
రం ప్రత్యనుశోచన్త్యః పౌరాఙ్గనాః ప్రత్యనుశోచతః తస్యేదము
క్తిరియమ్—హా మాతః కుత్ర గతాసి—హా దేవతాః కిమిదం కృ
తమ్। ప్రాణాన్ నామాశిషః క్వ గతాః। ప్రాణాన్ ధిక్—యే మాత
రి గతే ఽపి తిష్ఠన్తి అశనిపాతః పతితః దుఃఖమేతాశనివ
దాదుస్సహనీయతే। హా మాతర్యత్ర స్త్రీజ్యేషు హుతవహః ప్రజ్వలతి
దృశౌ చ తే దగ్ధే ఇత్థం ఘర్ఘరం యథా భవతి తథా। అత ఏవార్ధ
ఏవ రుద్ధాః అత ఏవ కరుణాః గిరో ఽవ్యక్తాః పౌరస్త్రీణాం ప్రలాపాః
చిత్రగతానపి జనాన్ రోదయన్తి చిత్రభిత్తీరపి శతధా కుర్వ
న్తీత్యత్ర స్వమాతా ఆలమ్బనవిభావః హుతవహప్రజ్వ
లనాదికముద్దీపనం ప్రలాపాదికమనుభావః తద్వ్యఞ్జితా దైన్య
చిన్తాదయో వ్యభిచారిణః—శోకః స్థాయీ। ఏభిః కావ్యోపబద్ధైరభి
నీతైర్వా సంవలితతయా సహృదయైః కరుణరసశ్చర్వ్యతే।
అథ రౌద్రం లక్షయతి—

క్రోధస్థాయీ భవేద్యస్య స రౌద్రో రసశబ్దితః॥

ధృతారోషం కరో రాష్ట్రే ధన్వినో నాస్త్రాణి ॥ ౩౯.
పితాఽద్య ద్రోణాదిభిః ప్రహరణైర్యుధ్యమానః పితా ॥

అత్ర పరశురామగతః క్రోధః స్థాయీ - క్షత్రియా ఆలమ్బనవిభావాః - పిత్రపమాననముద్దీపనమ్ - పరుషభాషణాదిరనుభావః - తదనుమితా ఔగ్ర్యామర్షాదయో వ్యభిచారిణః - యథా వా — కృతమనుమతం దృష్టం వా యైరిదం గురుపాతకం మనుజపశుభిర్నిర్మర్యాదైర్భవద్భిరుదాయుధైః। నరకరిపుణా సార్ధం తేషాం సభీమకిరీటినా మయమహమసృఙ్మేదోమాంసైః కరోమి దిశాం బలిమ్॥ ఇదం హి ద్రోణవధక్రుద్ధస్యాశ్వత్థామ్నో వచనమ్ - ఇదం ద్రోణవధరూపం గురుపాతకం యైర్మనుజపశుభిః క్షత్రియైః ధృష్టద్యుమ్నాదిభిః కృతం యుధిష్ఠిరవివేకేన కేవలం ఆచార్యం హన్యమానం దృష్టవద్భిర్నిర్మర్యాదైః ధర్మసేతుభిః నరకరిపుప్రభృతిభిరనుమతం వా - రైరుదాయుధైః క్షత్రియైర్దృష్టం వా - సవ్యసాచిప్రభృతిభిర్ధృష్టద్యుమ్నవారణే సామర్థ్యం సత్యపి ఉపేక్షితం దృష్టమితి నాస్మాకమపరాధ ఇత్యుక్తముదాయుధైరితి - తేన తన్నివారణసామర్థ్యే సత్యుపేక్షితమితి యుజ్యతే - తేషాం భీమార్జునసహితానాం నరకరిపుణా సమం భవతామసృఙ్మేదోమాంసైర్దిశాం బలిం కరోమీత్యత్ర ధృష్టద్యుమ్నాదయ ఆలమ్బనవిభావాః గురువధాదయ ఉద్దీపనవిభావాః సాటోపాలాపా అనుభావాః - ఉగ్రతాదయో వ్యభిచారిణః క్రోధః స్థాయీత్యేతద్వ్యయమ్ - వీరరసం లక్షయతి -

స్థాయ్యుత్సాహో వేద్యశ్చ వీరరసః ఇష్యతే ।
చాపమానయసామి తేషాం శరాం త్యాగిభిర్ధనుః ।
పాకరం శోషయిష్యామి త్యాగంయా స్తుష్టవత్సు
ధూః ॥ ౪౦౫.

అత్ర సౌగతాలమ్బనవిభావాః సమ్బన్ధ్యాలాపాదిరనుభావాః తదనుమితగర్వాదయో వ్యభిచారిణః - ఉత్సాహః స్థాయీ - యథా వా — క్షుద్రాః సన్త్రాసమేతే విజహిత హరయో భిన్నశక్రేభకుమ్భా యుష్మద్గాత్రేషు లజ్జాం దధతి పరమమీ సాయ

వాక్యమితరత్ । స్వామిత్రి [illegible] హిరణ్మయం న
స్వర్ణం మేరువాదః కించిత్ [illegible] రామ
మన్వేష స్వామి ॥ [illegible]
[illegible] ఏనం సంత్రాసం [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] సామిత్రిస్సుమిత్రా
[illegible] బాల [illegible]
[illegible] రామాదః [illegible]
[illegible] సనుతహీ
[illegible] రాఘవం [illegible]
[illegible]
[illegible] రామ [illegible] విరాధో [illegible]
[illegible] పథా [illegible] రామా [illegible] తదను
[illegible] వ్యభిచారిణః [illegible]
[illegible]
[illegible] ద్వితీయో యథా — [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ ఇదం హి [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] యథా — [illegible]
[illegible]
[illegible] సామిత్రే [illegible]
[illegible]
[illegible] .... [illegible]

[illegible]
[illegible] గిరికర్ణ రా[illegible] । [illegible]
[illegible] ॥ ౧౨ ॥

[illegible] గిరికర్ణ [illegible]

వః తదస్య మితరత్ర శోభిత్వాద్వ్యభిచారిత్వ మస్థాయీ భావః. యథా
వా — గిర్వాణభర్తృశరాసనం మహాతనుః పరిత్యక్తస్తదా పిబత్యే
ష్టిః పుష్పబాణబాణ వ్యక్తనశత్రుయోః ద్యుతిః సా ఉత్కర్ష
యోః । దర్పదర్శ్యాణి త్రిణి వాణివిద్యాం ముఖాణా భేదః కర్ణ
త్సాహ స్యోదగ్రత్వాదార్ద్రాయాం బలహానిరపి ప్రోక్తమిత్యాల్పం
చిత్రయోః ॥ అనుభావవాచ్యాదాకచ్చతి స్వస్థ నిత్తి గీర్వా
ణశ్రేణాకళత్రశాణ్ణావలజీవితం ప్రదాయాం యత్తాతు తథాను
ప్యదద్ధ్వ స్థిత తకః పశ్వాద్భయో పరిస్ఫురితే వీరా తే పశ్వా
ద్యోగం సర్వమాధికృత్య ఉత్సాహమాదిష్టమంకర్ష అ
ధరదర్పతైః శ్రీమదశేషమితాన్ము భూర్భ్యాది స్తూయాదప్రాళ్హికర్ణ
రతిరయం బ్రూయాత్ కుద ధీరవునిరముత్త్రయ సత స్వధరం ప్రయా
తి భూయా తవ్యం ప్రయాతికర్తి నిష్ఠన అలజ్జన పథానః
తదస్య తనయా ద్రష్టనం ఉత్సాహమాయ ప్రవేశ్రయం ఏస్త్రమ
ధ్యాదయా ఉపభావా తదనుమితి శార్దూలప్రతాపాదయో వ్య
భిచారిణః. ఏతత్స్వయం భవత్స్థాయినః పర్యాప్తత్వాయా న
వీరసః. యద్యప్యత్ర వీరస్య వ్యభిచారిణ స్తన్నిశ్చితమా చా
దానమయుక్తం. తథాప్యనుభావస్య ఉత్సాహయ ప్రవేశా
త్ క్లమపాదారణ్యదప్రత్యాసన్నస్య ప్రోక్తహా నాస్ప్రోక్తా
సలక్ష్మహాః. ... ... అథ బీభత్సం లక్షయతి-

స్థాయీ జుగుప్సా యత్ర స్యాత్ స బీభత్సరసో మతః
అస్త్రపాత్రకపాలాది భూషణా నుకృతా । చ
శోభ్యమేతదక్షత్రస్తదా తిష్ఠతి యా మతా ॥ ౨౩౫

అత్రోత్కటా అలబ్ధనభావః తదీయాస్త్రపాత్ర కపాల భూ
షణాదిర్ద్రష్టవ్యవిభావః. తదీక్షణ జనిత చక్రీమాణా ట్పంఠం
సహానాద్యదయా అనుభావాః తదనుమితా కృత్యాదయో వ్య
భిచారిణః. ఏభిః పరిపుష్టా జుగుప్సాస్థాయీ బీభత్సరసః.
యథా వా — ఉత్కృత్యోత్కృత్య కృత్తిం ప్రథమమథ పృథూ
త్సేధభూయాంసి మాంసా న్యంసస్ఫిక్పృష్ఠపిండ్యాద్యవయవ సుల
భాన్యుగ్రపూతీని జగ్ధ్వా. ఆర్తః పర్యస్తనేత్రః ప్రకటిత

[illegible]

[illegible] ....అద్భుతం లక్ష్యం.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ౨౫

[illegible]

[illegible]

మనస్యాగతాగో బత్కోశ్చర్యమేవాన్త్యః శృఙ్గారాదిగా భక్తి అవస్థితిరర్థిన్యై కానసమధురపూర్వా అన్యస్థైర్యం తమ్ అస్య ప్రతాపః ప్రభుత్వమేవాభ్యాస్యాకృతిరవయోగ్యం స్థానవిశేషః కాపి వాక్ప్రతా తత్ర సనాతన్య స్వాదస్యైవ పితాద్య శృఙ్గారః సృష్టిర్మానస ఏవ లోకస్థితిః క్రమ ఏవ ఇత్యత్ర సుఖమలబ్ధ్వా న లభ్యాః తదీయమహత్త్వాదయ ఉద్దీపనవిభావాః తదవలోకనజాః తా రామస్య నేత్రవికాసాదయోఽనుభావాః తదనుమితహర్షాదయో వ్యభిచారిణః ఏభిః పుష్టో యస్య స్థాయినః పరిపోషాదప్యుత్కర్షో భవతి .... ఏషాం స్థాయినామాం లక్షణముచ్యత ఇతి ప్రతిజానీతే —

రతిర్హాసశ్చ శోకశ్చ క్రోధోత్సాహౌ భయం తథా।
జుగుప్సా విస్మయశ్చేతి స్థాయినాం లక్ష్యతే క్రమః ॥ ౧౬౮ ॥

తత్ర సామాన్యలక్షణమాహ —

చిరం చిత్తేఽవతిష్ఠన్తే సమ్బధ్యన్తేఽనుబన్ధిభిః।
రసత్వం యే ప్రపద్యన్తే ప్రసిద్ధాః స్థాయినోఽత్ర తే॥ ౧౬౯ ॥

రత్యాదయస్తే చిరం మానసాత్మనావతిష్ఠన్తే అనుబన్ధిభిర్విభావాదిభిస్సమ్బధ్యన్తే తతః ప్రసిద్ధాస్సన్తో రసత్వం ప్రతిపద్యన్తే తే స్థాయిన ఇత్యుచ్యన్తే . ... లక్షణాన్తరమాహ —

విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతే న యః। ఆత్మ-
భావం నయత్యన్యాన్ స స్థాయీ లవణాకరః ॥ ౧౭౦ ॥

విరుద్ధైః స్వాపేక్షయా విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వ్యభిచారిభిర్యో న విచ్ఛిద్యతే అతఏవ మాలతీపరిణయార్థం మహామాంసవిక్రయప్రసక్తేన శ్మశానవాటంగతస్య మాధవస్య ప్రతికపాలకుణ్డలాదర్శనేన జుగుప్సాయాం సముద్భూతాయామపి రతిర్విచ్ఛిద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ అన్యాన్ వ్యభిచారాదీన్ ఆత్మభావమాత్మనా సహ స్వాదవిషయతాం నయతి స స్థాయీ కథ్యతే. ఏతేషాం సాధారణ్యమాహ —

భావాన్తరోపకార్యత్వాత్ప్రాధాన్యేన తే మతాః॥ ౧౭౧ ॥

తే స్థాయిభావాన్తరైరనుభావైర్వ్యభిచారిభిశ్చ కార్య-

తదుక్తం - ప్రాగ్భావ్యం శయనే - తదుక్తమ్ - స్థాయినో భావా మధురా-
భావా మధురతారాయ సర్వదా । పర్యన్తే నాత్ర భావా భా
వాశ్చ వ్యభిచారిణ ఇతి॥ ... విశేషః స్థాయినో రత్యాదీనాం మానా-
మనోఽనుకూలేష్వర్థేషు సుఖసంవేదనం రతిః । ఇ
ష్టార్థస్యత్వసంప్రాప్తౌ ... ప్రాణిగద్యతే॥ ౪౯½
ఇష్టార్థవిషయక సుఖాకారకో మనసి యో వృత్తివిశేషో రతిః
సైవ రతిరిష్టార్థ సాన్నిధ్యసంప్రాప్త్యా ప్రీతిరిత్యుచ్యతే.
హాసం లక్షయతి-

హాసో వికృతవేషాదిదర్శనాద్ధాస ఈరితః॥ ౫౦

వికృతవేషభాషాదిదర్శనశ్రవణాదినా యశ్చిత్తస్య వృత్తివిశేష
స్స హాసః. ... ...శోకం లక్షయతి-

శోకశ్చిత్తస్య వైధుర్యమిష్టవిరహాదిభిః॥ ౫౦½

ఇష్టవిరహాదనిష్టప్రాప్త్యా పరదుఃఖదర్శనాదినా యచ్చిత్త
స్య వైధుర్యం దూయమానతా స శోకః. ... క్రోధం లక్షయతి-

ప్రతికూలేషు చిత్తస్య వైరస్యం క్రోధ ఉచ్యతే॥ ౫౧.

ప్రతికూలవిషయకచిత్తవైరస్యం క్రోధః.
ఉత్సాహం లక్షయతి-

చిత్తస్య స్థిరతా సర్వకార్యేషూత్సాహ ఉచ్యతే॥ ౫౧½

మహత్యపి సంకటే ప్రాప్తేఽపి యచ్చిత్తస్య ప్రారబ్ధకార్య నిర్వాహ
కాస్థైర్యం స ఉత్సాహః ... ... భయం లక్షయతి-

భయం చిత్తస్య వైక్లబ్యం వ్యాఘ్రాదిజనితం విదుః॥ ౫౨

వ్యాఘ్రాదిహింస్రదర్శనాదిభయహేతూపనిపాతే తత్ప్రతీకా
రాజ్ఞానేనైతికర్తవ్యతానభిజ్ఞతా భయమ్.
జుగుప్సాం లక్షయతి-

జుగుప్సా విషయత్యాగో జ్ఞానం దోషసందర్శనాదిభిః॥ ౫౨½

అర్థానాం దోషదర్శనాదవాయాసస్త్యాగో ధీః సా జుగుప్సా.
విస్మయం లక్షయతి-

అపూర్వదర్శనాచ్చిత్తవిస్తారో విస్మయో మతః॥ ౫౩.

అపూర్వవస్తుదర్శనాద్యశ్చిత్తస్య విస్తారస్స విస్మయః.

[illegible]లంకారః

అను[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] — [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible] ... ... [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

యథా వా — [illegible]

[illegible]

[illegible] ... ... [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

యథా వా — [illegible]

[illegible]

[illegible] ... ... [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

యథా వా — [illegible]

[illegible]

ఉనస్పృహత్వాదిహావ్యభూయాః. ... ... అథ వైవర్ణ్యమ్:

త్రైవర్ణ్యం రాగరోషాదిదర్శనితాజ్జ్వరవర్ణతా।
అపి ప్రియజ్యోత్స్యాయామిదర్శకాద్విపాణ్డురా॥ ౫౯౪.

యథావా — అసావపూర్వప్రస్మరధాతువాదీ నవాన్యనవ్యరపానువేధాత్ - సువర్ణమస్య స్ఫుర్దృశ శరీరం దుర్గ్గమాహోఽనిరమాతనోతి. ... ... అథ నేపథ్యః-

రాగభీత్యాదిజాతం వేపథుగాత్రకమ్పనమ్।
కదళీదళవత్తత్ర పాదయోరపి దృశ్యతే॥ ౬౦౪.

యథావా* — మద్యేవభోమస్త నపీరమసాశ్యానసే సుధాదధిభామహాసే। భువంనిత స్ఫుర పురాగ్రాయ నాత్రోంథాశ్రియ్యాదీయ తెఉష్ఫః. ... ... తతో వైస్వర్యమ్-

భవేద్గద్గదభాషిత్వం వైస్వర్యం ప్రమదాదిజమ్।
బాష్పపరుద్ధకణ్ఠాస్వాంశతం సూనకృక్షిత్వన॥ ౬౧౪.

యథావా — కిమకృతకిఞ్చిదకీరవాణీ ఖలావినీనాజనిషిస్వరం। ఇఖంతుచిరం యదునాథయత్రే సూక్తిన్యథా సాశ్రుగద్గదాఽపి॥ ... ... అథవ్యభిచారిణో నిర్దిశతి-

నిర్వేదగ్లానిశఙ్కాఖ్యాస్తథాసూయామదశ్రమాః।
ఆలస్యం చైవ దైన్యం చ చిన్తా మోహో ధృతిః స్మృతిః॥
వ్రీడా చపలతా హర్ష ఆవేగో జడతా తథా। గర్వో
విషాద ఔత్సుక్యం నిద్రాపస్మార ఏవ చ। సుప్తం విబోధోఽమర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా। మతిర్వ్యాధిస్త్రథోన్మాదస్తథా మరణమేవ చ। త్రాసశ్చైవ వితర్కశ్చ విజ్ఞేయా వ్యభిచారిణః। త్రయస్త్రింశదమీ భావాస్సమాఖ్యాతాస్తు నామతః॥ ౬౫౪. ... ...

విశేషం సామాన్యలక్షణమాహ-

విశేషాదాభిముఖ్యేన చరణా వ్యభిచారిణః। స్థాయిన్యున్మగ్ననిర్మగ్నాః కల్లోలా ఇవ వారిధౌ॥

భావాది హేతుం ప్రాప్తాః వదన్తి వ్యభిచారిణః॥ ౬౬౪.

(కశ్చి)న్నిర్వేదం లక్షయతి -

---

* అత్ర గ్రన్థః పతితః

ఇష్టాప్త్యాకతత్క్షణో ధాదర్శ్యాద్యోనవ్యలత్వధీః ।
కాలక్షేపాసహిష్ణుత్వమౌత్సుక్యం కథ్యతే బుధైః ॥ ౬౮.

యథా వా — కృతలమ్బ్యావతే కిసలైరలము తృఃరాజసరింక్రోధవాస్త్రరణ । హితాయ నేయం హి మమాలుకేత నేయం నిరుద్ధైః కిరోపచారాః ॥ ... ... అథ గ్లానిః —

బలస్యాపచయో గ్లానిరాధివ్యాధ్యాదికారణమ్ । ధ
రాధరాదపి గురుం వేత్తి స్వాఙ్గమనేకశః ॥ ౬౯.

యథా వా — అపాస్య భావాదిహ హన్త హారాద్దూనా సాధువాదృ శ్యతకాలేన్దుయాజా । మహీభృతం త్వాం హృదయే విభర్తి మనో భవాజ్ఞాం మహిమానసే ॥ ... ... అథ శఙ్కా —

అనిష్టాప్త్యాగమోత్ప్రేక్షా శఙ్కా స్వజ్యాదిసంభవా ।
ఘ్రాణస్య కమ్పవైవర్ణ్యం పార్శ్వాలోకనసంభ్రమా ।
స్వరాఙ్గభఙ్గౌ స్తమ్భశ్చ కారణాదిపరిశోషకాః ॥ ౭౦.

యథా వా — జానాతి యాజ్ఞసేనికా పరస్పరతామ్రతిమ త్వద్భయాః । అజానతీనా సజాన్నిదీప్తిం కరోతి ముగ్ధాము నసారమజ్ఞే ॥ ... ... అథాసూయా —

పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయా పరికీర్తితా । వి
త్యపిథూనిస్వతామస్యాం బాలానీదరుచ్ఛదా ॥ ౭౧.

యథా వా — మహీయతే మాధవసజ్జతేయం క్లిశత్యుషి తావరాజ్ఞే । ఆలోకయేత్యాసు దీర్ఘయష్టిమాలోకతే మాధవ కుచప్రతిభాః ॥ మాధవం ప్రతి రుక్మిణీమాత్యవచనమిదమ్ । అ త్రిశ్లేష మహీపత్న్యాల్ప్యమాధవసజ్జతింవదన్తీ మాతి ప్రతి రుక్మి ణ్యా అసూయానర్తిభూరిత్యేనేః వ్యజ్యతే ... అథ మదః —

సంమోహానన్దసంభేదో మదిరాదికృతో మదః । వ
దత్యసఙ్గతాఙ్గం సాక్షి మహా[illegible]త్తైకపత్నా ॥ ౭౨.

అథ శ్రమః —

శ్రమః ఖేదోఽధ్వరత్యాదిజాతః స్వేదాదికారణమ్ ।
మహాస్తదాగతిర్గ్లాన్యాభిద్యతే సా గతాగతైః ॥ ౭౩.

మహశ్రమో యథా వా — హావవ్యక్తాస్త్రేహరిణం జాసా పూర్వ(?)

స్ఫురద్ధృతిర్ముకుళాలిర్ వ్యతిక్రమే॥ ..౭ ... అథ విరోధా

భాసః స్పందోధనం స్థితా ప్రసారణాదిసమ్యక్తమ్।

తమాలోకాయితత్త్వస్య మురలిరంజనయద్వయమ్॥౮౦

యథా — అహో వసంతాయకలిలేన మదేనహాసా కరినస్త్వ

వహాతిగాల్గ శ్వేతస్త్రం స్థాపయితుం స్మరవాస్యనావి

కం తత్త్వ తాపమాస్తే॥ ... ... అథ విషమాలం

కారః ... పరాకేస్త్వ విషమతాచ్యతే। పారంస్వ

తమ్యక్త్వ విరయా వర్ణయత్యేష్యనాప్రియమ్॥౮౧

యథా — ద్వాదస్త్వ వతమగ్రాఠరతత్స్వర్తక్షి కదాచన్మయే

లావంగ కతేన। స్తనం వర్ణాకర్ణ గాపరేసమతత్త్వ వైత

త్యపతక్ష్మక్షన్॥ ... ..౨ ... ... అథ సమాలంకారః

మసఃకరానాదౌ మావహిపాత్యదిష్టా వాహ్యాదిసంథవః॥ద్వ

స్తు ప్రియమున్మథస్స్త్ర ప్వ్యవహారాత్సలతో సమాస్॥ ౮౨

వృథ పెగు

ఇష్టావిష్టా గమార్థాన అనేకస్య త్రిప్రియః। సత

మృషాపరం సమ్యక్స్వస్వ సౌమానసీఃతమ్॥ ౮౩

హావభావే గో యథా — ఉద్యానయముధాసోం విధురత్వతిర

తక్ష్ణం స్వయుద్రిశ్యాతభిన్నస్త్ర। సాకిందిదుశ్వల విలోచనాప్త

ర్ప్రిహా తద్వితయాంధరహోష్ఠమా చెం॥ ఇవప్యష్టం మోదరుక్తి జీమా

తివనః అత్రిత్వతీయ దమథవాదాధ్యం కైమణమార్గ

వేగాభివ్యక్తిః ... ... అథ జాద్యమ్

జాద్యపత్రాభావస్త్యాదిష్టా సమ్మాదితః।

ప్రియమనమాగతే విప్రసకిం భృగ్యా యథేసాఠ॥ ౮౪

అతిప్రియ మనమాగమే నాద్రిగవత్త్వవణాసాన్ద్రాద్యం వ్యజ్యతే.

యథా — సంచారే కేశపణ సామసిద్ధం కహ్వానవాం

వశవాతిశయ్యమ్। తే మోహిమోపయుక్తయంతి భేరివర్త్త స్వయంమో

పతిమహిత్రితి.... ... ... అథ గర్వః

అహో స్వప్నమార్గజ్ఞార్థ చూర్ణోస్వ గర్వో బలాదజః। ము

ద్యామువయాతింతాధూర్తరూపేణతిబయాంప్రియా॥ ౮౫

అత్ర పత్యుర్విద్యాపూర్వకమః తో, త్వాకాంకుతిశ్రే గర్వోఽస్య వ్యజ్యతే.

యథా వా — తరస్తేఽద్య సువిమతల్లికా త్యాగ పాత్రనృపా రాగశైలీకు । అన్యావనీనాయకనవ్యకావ్యధన్యాధమవేత్య ధిమన్యతే నా.

విషాదశ్చేతసో భఙ్గ ఉపాయాపాయనష్టైః ।
గతశ్చైనైవమే చేతో మదనోమానస ముఖ్యతి ॥
దూతిమపి న పశ్యామి కిమస్తి శరణాన్తరమ్ ॥౮౬॥

అత్రోపాయాభావేన మనసో భఙ్గకథనా ద్విషాదో వ్యజ్యతే.
యథా వా — శ్యామో మమ చేతస్స్వగుణానసఙ్గ గుణధ్వనిర్వాక్య ధిరీశరోతి । తస్మాన్మమ దియ్యదపాతకీమే బాష్ప విరోధి జితాశా ॥ ... ... అథౌత్సుక్యమ్ —

కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమభిలాషాదిహేతుకః । స చ
తరం పరిహారస్వేదదైన్యశ్వాసాదికృన్మతః ॥౮౭॥

అత్రేష్టార్థోఽపి ప్రహారవదాచరతీత్యనేన కాలాక్షమత్వప్రతిపాదనాదౌత్సుక్యం వ్యజ్యతే. యథా వా — దూతీమనో వేగవతీ త్వరాహా దూరతరాం ద్వారవతీం పురీం చ । తేనాపి హాస్యాశ్రితా యతే మే కథం మికిం చాతి కరోతి బన్ధాన్ ॥ ... అథ నిద్రా —

బాహ్యేన్ద్రియాణాం వైకల్యం నిద్రా శ్రమక్లమాదిభిః । స్వ
ప్నదృష్టప్రియం బాహూ ప్రహారయతి సా యథా ॥౮౮॥

అత్ర స్వప్నదర్శనేన బాహ్యేన్ద్రియవ్యాపారోపరమప్రతీతేర్నిద్రా వ్యజ్యతే. ... ... అథాపస్మారః —

అపస్మారోఽభిఘాతాద్యైరాకులీభావ ఇష్యతే । స్వప్నే ప్ర
యాన్తం కాన్తం తు తాన్వా యాహితాకులాభవత్ ॥౮౯॥

అత్ర భృశమాకులీభావేనాపస్మారో వ్యజ్యతే. విదారితవస్త్రా
యథా వా — నిమీలయ త్వక్షీణి నిశామ్య నైవ విమేష మే సాధనమే
లయే చ్ఛేత్ । ధనుర్ధరం తీక్ష్ణ పునస్స్వయం స్త్రం ధావత్యవిశ్రా
న్తమితస్తతశ్చ ॥ ... ... అథ సుప్తమ్ —

సుప్తం తు సుఖకాలేఖాద్యైరన్తరిన్ద్రియమీలనమ్ । ౧

తరవిద్రావితనిర్భర్త్సనాస్యదాక్షేపసుఖాదయః॥ ౨౦౯

అత్ర నిర్భర్త్సనమిత్యంతరణ్యస్మ్యకరమాణ్రతే సముత్థం వ్యజ్యతే-

యథా వా — కదాచన రాక్షసవధోద్యమాద్ ధామసుఖావాధ

స్వచేతాః । భుజాస్త్రరేతస్య సుఖాంశయానారుజాంబనే స్ఫు

వామతిహాతేసా॥ ... ... అథ విబోధః-

విబోధశ్చేతనావాప్తిర్నిద్రాకృతిపరిక్షయాత్ । విరా

దుత్సృష్టనాంబుయ్యాపాదస్వాస్థ్యపతిషుచాల్॥ ౨౧౦

అత్రోన్నిద్రత్వేన బోధో వ్యజ్యతే ... ... అథ క్రోధః-

క్రోధః కృతాపరాధేషు స్థిరోఽపమర్షస్య సంభవః । యా

హాయాహావిస్ఫాయిత్రికదగ్ధయానికంపా వ్యాఘా॥ ౨౧౧

అత్రాన్యనేతృస్యపి ప్రియేణ పాదపతనేన క్రోధస్యస్థైర్యా

దమర్షో వ్యజ్యతే - విబోధక్రోధా యథా వా — రాధానచా

పాంరతవక్షఃప్రాతే పతిస్థలే కిం పతితో సీయదాం । యావద్వ

ధ్వస్యగినాశయాహి యాహితు కర్తిమిపతిమమర్ష॥

అత్ర పాదప్రియేణ క్రోధస్తూర్యపాతేన విబోధశ్చ వ్యజ్యతే-

అథావహిత్థా-

అవహిత్థాకారగుప్తిర్జిహ్మలజ్జాదిసంభవా । నిహ్ను

తిసత్వరాగస్త్యవిక్షాసంకల్పాగత్నసమా॥ ౨౧౩

అత్ర సురతక్రీడా జనితస్యాసస్య విష్వరాగత్యాగనిహ్నవేనావ

హిత్థా వ్యజ్యతే - యథా వా — తమాలదుగ్రోపరుణం సమీ

క్ష్య తస్మిన్ ఖగవధ్వానయాతదైవ । స్వివాన్నఖిలాక్షీ నవితుః కచేన

ఖిన్నాహవాస్మీతి సలజ్జమాహ ॥ ... ... అథోగ్రతా-

అపకారిషు పారుష్యముగ్రతా తర్జనాదికృత్ । జతోఽపి

మన్దకస్దగస్వజ్జితాస్తిహ్యవిప్రియః॥ ౨౧౪

అత్రాపకారిణి స్వరేపారుష్యకగ్రతావ్యజ్యతే- అథమతిః-

విమృశ్య యుక్తిభిః స్వస్య దగస్వార్థారణం మతిః । ఛా

త్రాపగ్నిర్ద్రిష్టే నేస్తుకృతో దహతియామసా॥ ౨౧౫

అత్రనవ్యదాపాకత్వయాక్యా తత్ప్రసౌశ్రీరత్వస్వనిశ్చయాత్ తే

[illegible] వ్యజ్యతే. యథా — [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ... ... అథ వ్యాధిః.

అథ వ్యాధిః.

వ్యాధిర్జ్వరాదిర్వాతాద్యైః [illegible] ।
[illegible] ॥ ౧౬౪

అత్ర [illegible] వ్యజ్యతే. యథా — [illegible]
[illegible]

అథోన్మాదః.

[illegible] ।
[illegible] ॥ ౧౬౫

అత్ర [illegible] ఉన్మాదో వ్యజ్యతే.
యథా — [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । అత్రాపి [illegible] ఉన్మాదో వ్యజ్యతే.

అథ మరణమ్.

మరణం [illegible] ।
[illegible] ॥ ౧౬౬

అత్ర [illegible] మరణం వ్యజ్యతే. యథా — [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ... ... అథ త్రాసః.

[illegible] ।
[illegible] ॥ ౧౬౭

అత్ర [illegible]

---

* [illegible]

స్యద్యోతే॥ అతశ్చార్థాలఙ్కారస్యాలఙ్కారత్వం ప్రత్యేకం [illegible]
రూపకాదిరూపాలఙ్కారాణాం వ్యఙ్గ్యత్వం. యథా — అనన్యసాధారణ
రమణీయతాయుక్తా ... కృతిభిరప్యనభిజ్ఞా ... ధ్వనిరితి
ఉపమానాదియోగ్యానాం ... యథా ... అథ
౧ విశేషః.

సన్దేహసఙ్కరో నాస్త్యత్ర ... సఙ్కరః ...
యత్ర ... ॥ ౧౦౮ ॥

అత్ర ... యథా — ...
... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]
... [illegible]

విశేష ... ॥

... ॥ ౧౧౧ ॥

... [illegible]

తత్సేవితాదిత్యర్థః తస్యాశ్చ సాధ్యత్వనయోయోగ్యతయా వాచ్యత
సత్త్వముపేతసాధ్యవిరుద్ధమిత్యర్థః । ఇచ్ఛాదిసిద్ధరాగద్వేష వా
సనానాముయం సదర్పణీయః స్థితముస్యరసనే తిహాద్యర్థః । స
హి వీరరాగాదిభిన్న్యభావ్యాదీనామస్య దర్పణీయతయా త
స్త్వం నస్యాత్ । న చైవముపిథత తేన తస్యాపి భావాద్యను సదా
కాత్సూత్రం రసత్వమితి వాచ్యమ్ । తస్య స్థాయిభావాద్యపేక్షితి పాదనం
పరమ పురుషార్థతయా లోకతయా త్రితి తాత్రిస్థ
త్వాత్ తత్త్వం తత్ర రసత్వైస్త్వయముక్తేస్త్రితిము । తథా
హి దాక్షిణ్యశాస్త్రైర్యాస సత్పురుషసేవాదయో విభావాః । ఉద
నియమాదయో ఽనుభావాః । ధృతి ధృతిస్మృతి విగర్వాదయో వ్య
భిచారిణస్తాద్యతుః । యథా — ఆదశావావహో సేనా బలవ
తి హావాముహ్యాదవాత్ గోవాలాస్ప్త నాకుసుము తయసే వాద్య
మదిపా । త్ర్యణేవాస్త్రైదివాము మసముద్భోగయాం మదివపాః
శ్యదిత్యున్వ్యారబ్ధిస్తవతిః దేవిపాలకేతః॥ అత్ర భుజఙ్గహార
సముద్రశ్శయాపరికరాని స్వప్రహతా । పుష్పాస్త్రరణతిబా
తలయోస్సముద్రప్తిరయా భోగపాటకరణనిస్వప్రహతాం పిత్పు
సుహ్యద్భిస్సముద్భప్తిగయా పుత్రైషణా రాహిత్యం చతైర్వ
ణాత్రయరాహిత్యం చవ్యజ్యతే తేన చ శాన్తరసాభివ్యక్తిస్సహ్య
దయహృదయసాక్షిణీ సమేధతే ఇతి ధ్యేయమ్ ।

రసభావతదాభాసాదీనాం వ్యక్త్రావసరే తత్ర భావవృత్తి
ఇత్యుక్తమ్ తత్ర సోఽసరూపితః ఇదానీం ప్రాప్తావసరతయా
భావం నిరూపయతి ।

రతిర్దేవాదివిషయా వ్యఞ్జితా తథా ఉచ్యతే । వ్య
మామూర్ఖ్యవవాహోజ్ఞపాటలాచేతతాత్ ॥ ౧౦౨౪

అతిశబ్దేన మునిపుత్రగురుసృపమిత్రాదయో గృహ్యన్తే । నన్వ
వం హార్దత్వాః పరమేశ్వరవిషయిణీ రతిరపి దేవవిషయత్వా
ద్భావస్స్యాదితిచేన్న । అత్ర రతిశబ్దేన మన్మథసద్రీశనీయస్త్రీ
తి విశేషస్యైవ వివక్షితత్వాత్ । తత్ర హార్దత్వాః పరమేశ్వర
విషయారతిరభివ్యక్తా మన్మథోద్దీపకతయా శృఙ్గారరసపవే

త్యాహుః ॥ యథా వా— కణ్ఠకోణనివిష్టమీశ తే కాలకూటమపి
మే మహామృతమ్। అప్యుపాత్తమమృతం భవద్వపుర్భేదవృత్తి
యది మే న రోచతే ॥ కాలకూటమపి కణ్ఠకోణనివిష్టతయా భవ
ద్వపుర్ఘటితత్వవృత్తిః మే మహామృతం పరమప్రియాస్పదం— దుః
ఖాన్యపి సుఖాయన్తే విషమప్యమృతాయతే। మోక్షాయతే చ
సంసారో యత్ర మార్గస్స శాఙ్కరః। ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః। అ
మృతం పునరుపాత్తమప్యనాయాసలబ్ధమపి భవద్వపుషస్స
కాశాద్భేదేన వర్తేత యది తదా తన్మే రోచత ఇతి భక్తస్య కస్య
చిదుక్తిః ॥ అత్ర దేవతావిషయా రతిర్వ్యజ్యమానా భావ ఇత్యుచ్య
తే। మునివిషయా యథా— హరత్యఘం సంప్రతి హేతురేష్య
తశ్శుభస్య పూర్వాచరితైః కృతం శుభైః। శరీరభాజాం భవదీయ
దర్శనం వ్యనక్తి కాలత్రితయేఽపి యోగ్యతామ్ ॥ సంప్రతీదానీ
మఘం పాపం హరతి। న హి భూతేనాభిహతా వ్యతీతా రాత్ర్యద్య
తివర్తమాన ఇతి రీత్యా వర్తమానస్య పాపస్య నిగ్రహేణ తదనన్తరం
భూతాపేక్షయా భావిని ప్రత్యవికయా దాహావిష్కృతా భవిష్యతి
శుభస్య హేతుః నైర్మల్య పద్ధత్యనుకూలతా త్రైవర్గ్య భక్తిమిత్యాహ
పూర్వమాచరితైః శుభైః కృతం సంపాదితం భవదీయ దర్శ
నం శరీరిణాం కాలత్రితయేఽపి యోగ్యతాం యోగోఽభీష్టార్థసం
పత్తిర్ధ్యానసఙ్గతిర్యుక్తిర్వేత్యుక్తత్రయ ఉభయస్మార్థసంపత్తి
హేతుతాం వ్యనక్తి ఇతి నారదం ప్రతి శ్రీకృష్ణవాక్యే కృష్ణస్య నా
రదవిషయా రతిర్వ్యజ్యతే। పుత్రవిషయా యథా— ఏష్యోఽహి
వత్స రఘునన్దన రామచన్ద్రమన్మ్యాభిమహాధనాని చిరంచ పరి
ష్వజామి। ఆరోప్య వాఽహ్యదిదినాని నమద్వహామి వత్సేఽభిరా
చరణపుష్కరకవ్యయంతే। యద్యపి మంగమహావీరచరితేరా
మభద్రం ప్రతి జనకస్యోక్తిః— తథాపి జామాతురపి పుత్రప్రా
యత్వాదత్ర పుత్రవిషయా రతిర్వ్యజ్యతే। నాయకత్వప్రోక్తవిష
యా యథా— అలక్ష్యదన్తముకులాననిమిత్తహాసైరవ్యక్తవర్ణ
రమణీయవచఃప్రవృత్తీన్। అఙ్కాశ్రయప్రణయినస్తన
యాన్ వహన్తో ధన్యాస్తదఙ్గరజసా మలినీ భవన్తి ॥ గురువి

[illegible]

నో ఉపివిరహితస్యాస్యశల్యస్యోపశాంతయే॥ ౧౦౪

దవావివిఘయరతివద్వ్యభిచారిణా ఉపిధావాపివ వే
ద్యాః - ఉత్తరార్ధముదాహరణమ్ - రతిర్నాలాఘుమత్వరూప
మాత్సర్యం వ్యజ్యతే - యథా ... నుమపరాజ్ఞఃకపి
యత్తమాస్వప్నే దృష్ట్వా దృష్టా తయా మామాసంస్పృశ్య తాని
నైరుపతిగన్తుం ప్రవృత్తా తతః । సాయాపత్పరిరథ్యాటు
కశతైరాత్యనయామిపిప్రియాం భ్రాంతస్తావదహం శతేన విధినా
నిద్రారిణీకృతః॥ ఇదం విరహాతురస్య వయస్యం ప్రతి వ
చనమ్ - అత్ర జాన ఇతి వాక్యస్యాన్యా... యమిత్యాక - వ
త్స్యమానదాక్షిణ్యకరూపాంతమనవద్యత్వే - హప్రా
తస్య తే ... యతమా ... పరాజ్ఞః ... దృ
ష్ట్వా తతో మయి స్పృష్టు... సతి ... మామాస్పృ
శ్య ... సతి గన్తుం ప్రవృత్తా చ దృష్టా - తథాగత్వా ... పి
యాం పరిరథ్యాచాటుకశతైర్యావన్నానయామి తావదే
వాహం శతేన విధినా నిద్రారిణీకృత ఇతి అత్ర ... నిద్రావిహా
తకం విధిం ప్రత్యసూయావ్యజ్యతే - ... త్యామాలిఖ్య ప్రణ
యకుపితాం ధాతురాగ్నిలాయా మాత్మానం తెచరణపతితం
మావదిచ్ఛామికర్తుమ్। అస్మిన్ తావన్మహురుపచితే ... గాలి
చ్యుతెమ ... సహసాతె సఙ్గమం నాకృతాన్తః॥
ఇత్యత్ర విప్రలమ్భశృఙ్గారే వ్యజ్యత ఇత్యుక్తమ్ - ఇహాప్యసూ
యాఖ్యవ్యభిచారిభావాభివ్యక్తిరిత్యుచ్యతే - తః పునరనయోర్వి
శేష ఇతి చేన్నత్యమ్ - రసధ్వనస్యాసూయాఖ్యభావధ్వనోర్వ్యతిరేకవ్య
క్తకానుప్రేతలక్షణసంకరస్వీకారేణోభయసాధుజ్ఞ ...
త్ - ... తుల్యత్వేసూదాహరణస్యయోగస్యాశోకవని ...
త్వాదిత్యాక - ... విప్రలమ్భశృఙ్గారస్య ... ప్రవృత్తాస్తత్తత
స్య ప్రవర్తన బాధితత్వాద్వ్యభిచారిభావస్యైవేహ ప్రాధాన్య
మిత్యన్యే ... ... అథరసాభాసానాహ

రసాభాసస్తు రత్యాదేరనౌచిత్యప్రవర్తనే। స్వాత్మా

దద్ధ్యాత్కేచేతో వృత్త్యన్యస్య శతిం గతిః ॥ ౧౦౭౫ ॥
యత్ర రత్యాదేరనౌచిత్యేన ప్రవృత్తిస్తత్ర రసాభాసః । యథా
స్వస్త్రీత్వరత్యా నవరత్నాయాం రతేః ప్రవృత్తేరనౌచిత్యప్రవృ
త్తత్వాత్ రసాభాసః । యత్ర చిరన్తనానురాగప్రవృత్తిరసా
యత్రేత్యన్యతరానురాగ ఏవ తత్ర సరసః । కింతు రసవదాభాస
మానత్వాత్ రసాభాస ఏవేతి ధ్యేయమ్ । యథా వా — వర్షాస్వథ
యన స్య నైషధముఖస్తూష్ణీం బహిః స్థితా యతామ్ స్వల్పం దల్ప
మృతా స్వ తెజడమతె నైషధభావజీవః । తేషాం సంహార వార
మస్తు తిక థాలా సైరలం తుమ్బరో సీతాయల్లకభల్లవిద్ధ హృద
యస్స్వప్నే నల శ్వేతశ్వరః ॥ అయల్లకో విరహస్వ ఏవ భల్లస్తే
నవిద్ధహృదయః । అత్ర సీతాయా మనౌచిత్యేన తావన్యస్య రతేః
ప్రవృత్తత్వాభాసః । ఏవ మేకస్యా యుగపదనేకేషు రతిప్ర
వృత్తి రప్యాభాస ఏవ । యథా — స్తుమః కం వామాక్షిక్షణమపి
వినా యం న రమసే విలేభే యః ప్రాణాన్ రణగుఖమఖే యం
మృగయసే । సులగ్నే కో జాతః శ్వశుముఖి యమాలింగసి బలాత్
తపః శ్రీః కస్యైషా మదననగరి ధ్యాయసి తు యమ్ ॥ హే వామాక్షి
కం స్తుమః మా రమసే నవినా క్షణమపి నరమసే । కో వా రణముఖయజ్ఞే
ప్రాణాన్ విలేభే వియుక్తవాన్ । కో వా రణాభిముఖమరణ
నిత పుణ్యవిభవేన జాత ఇతి యావత్ । యం త్వం మృగయసే
కో వా సులగ్నే జాతో యం త్వమేవ బలాదాలింగసి కస్యైషా
తపః శ్రీః యం తు ధ్యాయసీత్యేకస్యా అనేకవిషయక రాగప్రవృత్తి
రసాభాసః । నచ వేశ్యాయా అనేకవిషయక రాగే ఽపి నానౌచి
త్యమితి నాత్ర రసాభాసతేతి వాచ్యమ్ । తస్యా అపి యుగపదనే
కానురాగస్యానౌచిత్యాత్ । ఉత్తమపాత్ర ఇతి దుష్ట్యల వేషాత్మక
ఇతి శృంగారలక్షణే శుద్ధవేశ్యావిషయత్వే శృంగారస్యానురాగ
యుక్త్వాచ్చ । నచ స్తుతి విషయత్వాదినా నాయికావ్యాపారతా నే
కవిధ నాయకః కుతో న స్యాదితి వాచ్యమ్ । ధ్యాయసీతి యమి
త్యత్ర ముఖ్యత్వోపపాదనాద్వ్యక్తత్వాదతీవలాభాధిక్యమురస్వాత్స్య
వస్త్ర త్వాత్ । మదననగరీతి సంబోధనే నానేకోపభోగ్యత్వ

ప్రతీతేశ్చేత్యాహుః - యద్యపి కావ్యశ్రవణనాట్యదర్శనా
భ్యాం విభావాదీనాం సాధారణ్యేన గ్రహణేనైవ సామాజికానాం
తథాప్యస్థాయ్యభివ్యక్తిరిత్యేతత్ కాలే రసస్య స్వతో వాభావస్య ప్ర
తిసాధారణ్యప్రతీతిప్రయోజక కావ్యశ్రవణనాదివిషయేతరా
నౌచిత్యప్రతిసంధానాత్తద్వ్యక్త్యేకసేవ్యాకారసత్వవ్యవహారశ్చ
తథ్యేయమ్. తేనస్తుతిత్యాగాదయస్సాధారణా ఇవ పశ్యతే. తదయు
క్తమ్. తద్వ్యపి విభావాదిసంభవాత్. నచ విభావాదిష్వనన్తా
నాయికేత్యన్యాయ్యాశ్రయత్వం భవితుం నార్హతీతి వాచ్యమ్. వి
భావాదిసద్భావేపిరసప్రయోజకస్య విభావాదిజ్ఞానస్యాభావాచ్చ
— యదాహ రసః ఉత్కర్షేణ గన్ధగజాయగన్ధాపవలంకేతను: అ
థోత్తరయుక్తేన విపినదాయాగ్నిసంభావయామాస రథాఙ్గనా
మా. అత్రిగజేనాలబ్ధ్వనవిభావేనజనితావసంతాదిరుద్దీపనవి
భావైరుద్దీపితానురక్తగన్ధాపజలదానాద్యనుభావప్రకాశితా
నువ్రాదిభిర్వ్యభిచారిభిరుపచితానురాగోరతిశ్చ్యుత్కారరసతాం
ప్రతిపద్యతే. ఏవంరథాఙ్గరతిరపి. అతఏవ కావ్యప్రకా
శకాయాం. గ్రీవాభఙ్గాభిరామం ముహురనుపతతి స్యన్దనే
బద్ధదృష్టిరిత్యస్మిన్నభయానకరసస్తిర్యగ్విషయత్వేనాపా
తక్షిత్యాహుః. ... ... అథభావాభాసంలక్షయతి.

భావాభాసస్తుభావానాముసౌచిత్యప్రవర్తనే। యథా
రుక్మిణ్యంసాబాలా ప్రాయాయామంనిరాకరోత్॥ ౧౦౫॥

అత్రానురక్తాయా మాతృత్వప్రతితే ర్భావాభాసతా - యథా
భావా — తాం తాసు భావకరముఖీతరలాయతాక్షీ పాస్మేరయా
వనతరత్నకలభ్రూమాన్యాత్ । తర్కంకరోమివిదధేకథమత్ర
త్రిం తక్షిన్వక్షృతివ్యతికరకఖవాత్స్యాయః అత్రైకతవఏవశా
క్యదత్తాలోక్య కాలాన్తరతాంన్మరతః తస్యోదుక్తిరియమ్. అ
త్రయావత్వంసంభావ్యతత్ప్రేమౌచిత్యాత్తుష్యత్తైరనౌచిత్యమిత్యే
కే. ప్రియకృత్యక్షాయత్వేనప్రతిపనుచిన్తయతీత్యనౌచిత్యాద్వి
త్రాయా భావాభావతేత్యపరే. సేత్యేనేనచానురక్తాప్రవచనం
హితేత్యనౌచిత్యం విజ్ఞాయాఙ్గత్యేత్యే. అత్రయద్యపి రసాభా

సతామప్యపి - తథాపి వ్యభిచార్యాద్యగంధేలనదశాయాం ప్రా
ధాన్యశేతిధ్యేయమ్ - ఏవంరసాన్తరాణాం భావాన్తరాణాం
చాభాసా ఉదాహార్యాః. తత్ర విరసాభాసో యథా —
గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః। ఉ
త్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యం భవతి శాసనమ్॥ ఇత్యా
దినా లక్ష్మణాఖ్యానస్య దశరథ ప్రవృత్తేరనౌచిత్య ప్రవృ
త్తిః. భావాన్తరస్య యథా — కింత్వాదుస్సహతైజసాః పి
తా మే మిథిలాధిపః। రామ జామాతరం ప్రాప్య స్త్రియం పు
రుషవిగ్రహాత్॥ అత్ర సీతాయా రామభర్తృకానాశాద్రుష్యరూ
పోగ్రతాప్రవృత్తేరనౌచిత్యమిత్యాద్యూహ్యమ్. ... ...అథ
భావశాన్తిమాహ.

భావశాన్తిస్త్వభివ్యక్తిః ప్రశమే వ్యభిచారిణః।
న తేషు తత్ర సాధ్యత్వం గంభీరపాత్యజత్॥౧౦౬.

యత్ర నిర్వేదాదీనాం వ్యభిచారిణాం ప్రశమో వ్యజ్యతే తత్ర
భావశాన్తిః- ఉత్తరార్థే అయమర్థః రూపభావప్రశమాభివ్యక్తేరపి భా
వశాన్తిః- యథా వా — తస్యాస్సాన్ద్రవిలేపనస్తనయుగప్రశ్లేష
ముద్రాంకితం కింవక్షశ్చరణానతివ్యతికరవ్యాజేన గోపాయ్య
తే - ఇత్యుక్తే క్వతదిత్యుదీర్యసహసా తత్ప్రమార్ష్టుంమ
యా సాశ్లిష్టా రభసేన తత్సుఖవశాత్తన్వ్యాచతద్విస్మృతమ్॥మా
నః కథమపనీత ఇతి స్పృష్టసన్దేహయస్యం ప్రతినాయకోక్తిర
యమ్ - తస్యాస్సాన్ద్రవిలేపనయోస్తనయో రా
శ్లేషణాత్స్తనయుగముద్రాంకితం ముద్రాంకితత్వసిద్ధయే
సాన్ద్రవిలేపనేతి విశేషణముక్తమ్- వక్షః పాదానతన వ్య
త్యతేన కింగోపాయ్యత ఇతి మానివాక్యశ్రవణే తస్మృత్వా ఛ్ఛానం క్వే
త్యుదీర్య సహసాని గూఢానోపాయాన్తరాభావేన పాహస్యం
కేవలమవలమ్బ్య తన్ముద్రాచ్ఛాదనం ప్రమార్ష్టుం రభసేన
తం ధావిష్యతీతి ధీత్యారభ్యతిరా సాహసానీ సమాలిఙ్గితా తత్సు
ఖవశాదాలిఙ్గనజన్యసుఖపారవశ్యాత్తన్వ్యాచేతస్తద్ధా ర్ష్య
తేన కృతం గోపనముపవిస్మృతమిత్యనయా ప్రియతమాకోపశాన్తిర్వర్ణి

వ్యం ఇత్యాదావశాన్తిః- యద్యప్యత్ర శ్రీకృష్ణవిషయా రతిర్విమోహే
దయస్య శాన్త్యాభావోదయస్యాపీవ ముఖ్యోదాహరణమ్ - లీలావిలా
సోదయస్య భావశాన్త్యుత్పత్తయా ప్రాధాన్యాభావాచ్ఛాబల
స్త్రీహితాదాహృతా. ... ... భావోదయమాహ-

భావోదయస్స్యాదుత్పత్తిర్వ్యఙ్గ్యాయాం వ్యభిచారిణామ్।
కిమిదం కుచయోరాలీత్యుక్తాఘ్రాణఘనవన్నతా॥ ౧౦౩౪

యత్ర వ్యభిచారిభావానాముత్పత్తిర్వ్యజ్యతే తత్ర భావోదయః-
యథోత్తరార్ధే కుచయోర్నఖాఙ్కం సముపలోక్య సఖ్యా కుచ
యోః కిమితి సపరిహాసముక్తాయా ముగ్ధాయా లజ్జాఖ్యభావో
దయస్యాభివ్యక్తేర్భావోదయః - యథా వా — ఏకస్మిన్ శయనే
విపక్షరమణీనామగ్రహే ముగ్ధయా సద్యఃకోపపరాఙ్ముఖగ్ల
పితయా చాటూని కుర్వన్నపి। ఆవేగాదవధీరితః ప్రియతమస్తూ
ష్ణీం స్థితస్తత్క్షణం మాభూత్సుప్త ఇవేత్యమన్దవలితగ్రీవం పునర్వీ
క్షితః॥ ఏకస్మిన్ శయన ఇత్యనేన సపత్నీనామగ్రహణస్యాత్య
న్తాసహిష్ణుత్వం వ్యజ్యతే- చాటుకరణసమయేఽవధీరిత్య స్వయం
ప్రసన్నతయా ముగ్ధయేత్యుక్తం- కోపేన పరాఙ్ముఖగ్లా
పితయా మానవశేన మ్లానతయా ఆవేగాత్స్వాసూత్క్రాన్త్యా
తేనైవాయం కోపశ్శమయితవ్య ఇతి తత్క్షణం తూష్ణీం స్థితః-
సామవాదౌ పరిక్షీణే సత్యుపేక్షావధీరణమితి న్యాయాదితి భా
వః- సుప్తో న స్వపితి కిన్తు మదాశయపరిజ్ఞానాయ సు
ప్త ఇవ చ మాభూదితి వీక్షితః పునశ్చ తద్వైపరీత్యం కిఞ్చిచ్చలితగ్రీ
వం వీక్షితః తథాపి నాయకేన తదాశయబోధనార్థం తదజ్ఞా
త్వేనస్థితే పునరమన్దవలితగ్రీవం వీక్షిత ఇతి ద్యోత్యతే అత్రౌ
త్కాలౌత్సుక్యలక్షణస్యౌత్సుక్యస్యోదయో వ్యజ్యత ఇతి భా
వోదయః- యద్యప్యత్ర కోపస్య శాన్త్యాభావశాన్తిరపి- తథా
పి భావోదయస్య ప్రాధాన్యేన చమత్కారిత్వాదిదముదాహృతమ్-

భావసన్ధిస్తు భావానాం తుల్యానాం వ్యక్తతా ద్వయోః।
శ్రీతారకపోలముకురే వక్త్రం పశ్యత్కలఙ్కం ముఖమ్। తతః
కలకలం కృత్వా జటాం బధ్నాతి శఙ్కరః॥౧౦౯-

ర్యత్ర తుల్యబలతయా పరస్పరానుపమర్దకానాం ద్వయోర్వా
భావయోర్వా విరుద్ధరసవ్యభిచారిభావయోః సన్నిధిస్తత్ర
భావసంధిః - యథా సీతాకరస్పర్శేత్యత్ర ఉత్కంపకమితి పులక
రూపానుభావేన శృంగారరసవ్యభిచారిణో హర్షస్య స్తా
బ్ధన రూపానుభావేన వీరరసవ్యభిచారిణ ఆవేగ హర్షాదే
శ్చ వ్యఞ్జనాద్భావసంధిః- అత్రోచ్యతే ఉత్కంపకమిత్యనేనైవ రసద్వ
యవ్యభిచారిణో హర్షమోహాదేర్వ్యఞ్జనా సంభవాద్భావ
ద్వయస్యైకవ్యంజకానుప్రవేశేన భావసఙ్కరాఖ్యోఽనయో
ఽపి అలంకారస్సంభవతీతి ధ్యేయమ్ యథా వా - ఉత్సిక్తస్య త
పః పరాక్రమనిధేరభ్యాగమాదేకతః సత్సఙ్గప్రియతా చ వీరరభ
సోత్సాహశ్చ మాం కరోతిః · వైదేహీ పరిరంభ ఏష చ ముహుశ్చైత
న్యమామీలయన్నానన్దీ హరిచన్దనేన్దుశిశిరస్నిగ్ధో రుణద్ధ్య
న్యతః॥ భార్గవాగమనం శ్రుత్వా ఉక్తిః శ్రీరామభ
ద్రస్య వచనమిదమ్- ఉత్సిక్తస్య దృప్తస్య తపసాం పరాక్రమా
ణాం చ నిధేః భార్గవస్యేతి శేషః ఏకతో బహిర్వీరాణాం యోగ్యం
రభస ఆవేగస్తత్సోత్సాహ ఉన్మథనమున్మాథః ప్రియతేతియావత్
తపోనిధిత్వాత్ సత్సఙ్గప్రియతా కరోతి ఉత్సిక్తత్వేనతిపరా
క్రమనిధిత్వాద్వీరరభసోన్మాథశ్చ భవతః కరోతీతి విభాగః-
ఆనన్దీ ఆనన్దహేతురన్యతోఽన్యత్ర పురే అత్ర సత్సఙ్గప్రియ
తేత్యనేన మునివిషయకభావవ్యభిచారిణో హర్షస్య వీరరభ
సేత్యనేన వీరరసవ్యభిచారిణ ఆవేగస్య వైదేహీత్యాదినా శృ
ఙ్గారరసవ్యభిచారిణో హర్షస్య చ వ్యఞ్జనాద్భావసంధిః.

పూర్వపూర్వోపమర్దేన తేషాం శబలతా మతా । ఫలం
కిం బన్ధసంశ్లేషాత్కార్యం కిం వదజ్ఞః । కామినీః
కిం వదన్త్యం మే ద్రష్టవ్యా దౌశ్చరితకమ్ ॥ ౧౧౦౫

యత్ర భావానాం పూర్వపూర్వోపమర్దకతయా వ్యక్తిస్తత్ర
భావశబలతా - యథా ఫలం కిమిత్యాది - యుద్ధార్థం భీష్మా
దిషు బన్ధుషు సముపస్థితేషు అర్జునవాక్యమిదమ్— అత్ర యు
యుత్సాహశ్చ బన్ధుభిర్యాన భుజ్యతే - కిన్న యాదవరాజేన్ద్ర

౦తేశకర్తృయాత్రియేతి న్యాయేన బన్ధాంశ్చం హృత్స్యాత్రియాం
మితం ఫలమిత్రి మిత్రయపాదేన నిష్ఫలత్వాధీయూపా సర్వదోషవ్య
జ్యతే- యిబన్ధస్నే పాదమపేక్షాత్రియేతత వాబనః కిం కార్యం
తదేతఇమిత్రిజనాపవాద రూపానిష్టశ్రవణేన ద్వితీయపా
దేనశఙ్కా వ్యజ్యతే - లోకాపవాదేన మమకిం హీయతే తథా
నబన్ధనంస్థోభః కార్య ఇతి నిర్ధారణ ప్రతీతేస్తృతీయ పాద
నమతిర్వ్యజ్యతే- బన్ధమదయాశ్చ కాలేద్యావ త్సురయో దశా
౦వథం విముక్తవేశీ ద్రాపదీకథం ద్రష్టవ్యేతి తురీయపాదేనచి
న్తావ్యజ్యతే- తత్సాప్రశఙ్కాదీనాం నిర్వేదశఙ్కామతి చిన్తానాం
పూర్వపూర్వోపమర్దేన వ్యక్తైర్భావశబలతా - యథావా
— క్వాకార్యం శశలక్ష్మణః క్వ చ కులం భూయో౽పి దృశ్యేత సా
దోషాణాం ప్రశమాయ నః శ్రుతమహో కోపే౽పి కాన్తం
ముఖమ్. కిం వక్ష్యన్త్యపకల్మషాః కృతధియః స్వప్నే౽పి సాదు
ర్లభా చేతః స్వాస్థ్యముపైహి కః ఖలు యువా ధన్యో౽ధరం
పాస్యతి - ఇదం శకున్తలా దర్శనానన్తరం తస్య దుష్యన్తస్య
వాక్యమ్ - అత్ర మునికన్యాభిలాష రూపమిదమకార్యం క్వ ని
రపవాదం చన్ద్రస్య కులం క్వేతి యుక్త్యా యుక్తవిచారణాత్మ
కో వితర్కః సాభూయో౽పి దృశ్యేతేతి ఔత్సుక్యం దోషా
ణాం ప్రశమాయ పరిహారాయ నో౽స్మాకం శ్రుతం శాస్త్రమితి వాఙ్
మతో దోషవశాత్ప్రవదభిలాషేన యుక్త ఇతి యుక్త్యార్థావని
ర్ధారణాన్మతిః - కోపే౽పి తస్యా ముఖం కాన్తమిత్యను భా
వాథస్మరణాత్స్మృతిః - కృతధియః స్థిరబుద్ధయో౽విపాప
కల్మషాస్సపురుషాః కిం వక్ష్యన్తీతి సజ్జననిన్దారూపానిష్టాగ
మోత్ప్రేక్షణేన శఙ్కా - సా స్వప్నే౽పి దుర్లభేతి. కృపణతా
రూపం దైన్యమ్ చేతః స్వాస్థ్యం ధైర్యముపైహీతి ధృతిః -
ధన్యః కో యువాధరం పాస్యతీతి చిన్తా ప్రతీయతే - తత్ర చ
పూర్వపూర్వోపమర్దేన వితర్కౌత్సుక్యమతి స్మరణశఙ్కాదైన్య
ధృతి చిన్తానాం వ్యక్తైర్భావశబలతా - ననుభావస్యోదయవ
ద్భావస్థితస్య మధ్యస్థితేరపి కిమితి నోక్తా స్యాదాశఙ్క్యాహ ఇతి చే

స్తు. భావస్థితి ర్వ్యక్తవ్యక్తా కావ్యేతి కార్. భావస్వరూప
నిరూపణేనైవ తన్నిరూపితా. జానే కోపపరాఙ్ముఖీత్యాదిక
ముదాహరణేనైవ సా వ్యక్తా ప్రాక్ప్రతిపాదితేతి న పృథగుదాహృతేతి ధ్యే
యమ్. ... ... నమూర్తో ఽహారణోదాహరణసహ్యాతిసంభావా
త్పృథఙ్నోదాహృతం భావోదాహరణేనైవైతదూహ్యమ్.

ముఖ్యే రసేఽపి తేఽఙ్గిత్వం ప్రాప్నువన్తి కదాచన। యథా
తు రాజానుగతా భృత్యాః పరిణయోత్సుకాః॥౧౧౪

తే భావశాన్త్యాదయో రసే ముఖ్యేఽపి అఙ్గిత్వం ప్రాధాన్యం ప్రా
ప్నువన్తి. కదాచన కాదాచిత్కమితి ... ఏతేన తు సర్వదా. న
చాత్ర ముఖ్యత్వమపి ... రసోఽపి భావశాన్త్యాదయోఽఙ్గ
త్వేన ఇతి. యస్మాదేకతరప్రాధాన్యమన్యతరగుణీభావవ్యాప్తమి
తి వాచ్యమ్. యథా రాజానుగతో వివాహప్రవృత్తో భృత్యో రా
జవిముఖ్యోఽపి తదాదిత్వాత్ప్రాధాన్యముపలభ్యతే తద్వదవిరోధా
త్. తతశ్చ విభావాదిసంవలనాత్ పూర్వం భావశాన్త్యాదీనాం
ప్రాధాన్యం తత్సంవలనే తు రసస్యైవేతి తాత్పర్యమిత్యనవద్యమ్.

ఏవమసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యం నిరూప్య క్రమప్రాప్తం సంల
క్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యనిరూపణం శిష్యావధానార్థం ప్రతిజానీతే.

అసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యస్య ప్రపఞ్చమితీరితః। నిరూ
ప్యతేఽథ సంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యః ప్రపఞ్చతః॥౧౧౫

తమేవ లక్షయతి.

ఉక్తో యత్ర స్యాత్సంలక్ష్యక్రమోఽనురణనోపమః॥ ౧౧౬

ఘణ్టాపాదనానన్తరం ప్రతీయమానస్వనవృత్తిభావీ యస్స్వనస్తద్వను
రణనం తదుపమస్త్వస్ఫుటో వాచ్యార్థాత్ప్రతీత్యవ్యవహితప్ర
తీతివిషయో వ్యఙ్గ్యక ఇతి యావత్. తాదృశస్సంలక్ష్యక్రమవ్య
ఙ్గ్య ఇతి బుద్ధి రుక్త్వాఽత్రానురణనోపమ ఇత్యనయోః పర్యాయ
త్వాదః. తత్ర శబ్దప్రత్యాసం భావాద్భినా వాచ్యార్థప్రతీతి ర్విచ్ఛే
దాదత్రైవ సదభావాదసంలక్ష్యక్రమస్యాపి నానురణనోపమ
త్వం. తత్ర విభావాదిసంవలితతయైవ ప్రతీయమానత్వేనక్ర
మస్యాలక్ష్యతయాఽనురణనాభావాదిత్యాహుః॥

తద్భేదానభిధత్తే.

శబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థస్త్రిధాऽయం కథితో ధ్వనిః ॥ ౧౧౩
శక్తిస్స్యాదర్థం తత్ప్రతిపాద్యం సంబధ్యతే - తదన్వయం చ లక్ష్యే త్రయమవ్యఙ్గ్యధ్వని శ్శబ్దశక్త్యుద్భవోऽర్థశక్త్యుద్భవ ఉభయశక్త్యుద్భవశ్చేతి త్రివిధః - ... ... తత్రాద్యం లక్షయతి.

పర్యాయాసహిష్ణుత్వే శబ్దశక్త్యుద్భవో ధ్వనిః ॥ ౧౧౪
యత్ర పర్యాయపదాన్తరప్రయోగాసహిష్ణుతా తత్ర శబ్దశక్త్యుద్భవః.... ... ...శబ్దశక్త్యుద్భవం విభజతే.

అలఙ్కృతేర్వస్తునో వా ప్రాధాన్యాచ్ఛబ్దశక్తితః ।
యత్ర వ్యక్తిర్భవేత్సోऽయం శబ్దశక్త్యుద్భవో ద్విధా ॥ ౧౧౫
అలఙ్కారస్య వస్తునో వా శబ్దశక్త్యా ప్రాధాన్యేన వ్యఙ్గ్యత్వే శబ్దశక్త్యుద్భవో ద్విధా - ... ... తత్ర శబ్దశక్త్యాऽలఙ్కారస్య వ్యఙ్గ్యతాముదాహరతి.

ప్రతాపవాన్ సోऽభిజనస్సదయశ్చ వృషః । ఇత్యత్ర
శబ్దశక్త్యుత్థసాదృశ్యవ్యక్త్యాऽలఙ్కృతిధ్వనిః ॥ ౧౧౬
అత్ర ప్రతాపవాన్ సోమ ఇవ అభిజనోదయమభివృద్ధిం భజన్ భాతీత్యుపమయా ప్రాకరణికోऽర్థః ప్రకాశ్యతే వ్యఞ్జనయా తు ప్రతాపవానాతపవానిన స్సూర్యోదయాచలం భజన్ భాతీత్యప్రాకరణికస్సూర్యవిషయోऽర్థః ప్రతీయతే - తదనన్తరం చ యథా సూర్యోదయాద్రిం భజన్నాతపవాన్ భాతి తథాऽయముదయాభివృద్ధిం భజన్ ప్రతాపవాన్ భాతీత్యుపమాలఙ్కారో వ్యఙ్గ్యతే - అత ఏవ ప్రతాపాదిశబ్దానాం పర్యాయాన్తరాసహిష్ణుత్వాన్నాయం శబ్దశక్త్యుద్భవో ధ్వనిః - న చ వక్తవ్యం యత్ర శ్లేషమాత్రే పర్యవసానమస్త్వితి - వాచ్యార్థస్య ప్రాధాన్యేన వాలంకారధ్వనిరితి వాచ్యమ్ - తథా సతి కవేరసంబద్ధాభిధాయితా స్యాత్ - కథం సమస్తోऽనుపదోదయాభివృద్ధిం ప్రాప్తస్య ప్రాతిపత్తిస్త్వితి స్వప్రాణభావకత్వేనాద్రిం ప్రాప్య భాతీతి యోజయతి తస్మాదసంబద్ధాభిధాయిత్వనిరాసాయ శబ్దశక్త్యుద్భవోऽర్థాలఙ్కారస్సిద్ధ ఇతి ప్రాప్తే కథం భావాత్ - న చాశ్లేషమాత్రం తుల్యం ముఖ్యార్థానానుగుణత్వాభావాత్

దానిశ్లిష్టమాలంకారకత్వేన సాధారణధర్మే ఉపమానాదాసక్షిప్త్యత్వాత్
ఉపమారాన్యాన్యసాధ్యసాధారణత్వాత్। ఇతి వాచ్యమ్। అన్యత్రాపి
ప్రతి ఉద్భటస్యోక్త్యా ప్రయుక్తయా అప్యుపమానేనముక్తా కాన్త్యాదిః
యస్యాస్వత్వభ్యర్థిత్వాత్ కారణత్వస్యాపూర్వాః। ప్రాచాంమతే
విధాయా। వ్యక్తకరణస్యాయత్తేన ఉక్తే శ్లిష్టమాలంకారకత్వ
సంభవాచ్చేతి - యథావా — ఉల్లాస్య కాలకరవాల మహా
మ్బువాహం దేవేన యేన జరఠోర్జితగర్జితేన। నిర్వాపితస్స
కల ఏవ రణే రిపూణాం ధారాజలైస్త్రిజగతి జ్వలితః ప్రతాపః॥
అత్రగర్జితస్ఫురత్త్వేతి యేన దేవేన రాజ్ఞా కాలకాయమహా
మ్బుకరవాలః ఖడ్గస్స ఏవ మహానమ్బువాహో మేఘస్సమితి
ఉల్లాస్య ప్రత్యధారాః ప్రదర్శ్య తమల్లాస్య ప్రకటయిత్వా ధారాజలై
ధారాప్రభృతిగతైర్జలైరిపూణాం జ్వలితః ప్రతాపోని
ర్వాపితః ప్రశమిత ఇతి ప్రకరణే కర్ణాభిధయా ప్రకాశ్యతే వ్య
ఙ్జనయా తు శ్రీవణకరుష వికటస్తనితేనయేన పర్జన్యదేవే
న కాలకరవాలమహామ్బు రథచబాలః ప్రవృద్ధ్యన్ముఖో యో
మహానమ్బువాహస్తమల్లాస్య ధారాయా సైజలైరిపూణాం
దావానలానాం పర్జన్యసాధ్యత్వేన తేషాం తదిత్యుక్తం ప్రతా
పత్వం తాపత్వమిత ఇత్యప్రకరణిక పర్జన్యవిషయోఽర్థః
ప్రతీయతే తదనన్తరం చ యథా పర్జన్యేన మేఘముఖ్యాత్త
దావానలాదితాపః పరిహ్రియతే ఏవం రాజ్ఞా ఖడ్గముఖ్యాత్త
త్ప్రప్రతాపః పరిహ్రియత ఇత్యుపమాలంకారో వ్యజ్యతే-
అత్రకరవాలాదిశబ్దైః కాన్త్యాదిషు ద్వాదశార్థ్యాలంకారలక్షా
తధ్వనిః - యథావా — లిఙ్గమచిరప్రతాపో విధురవికాశ్యద్వ
యోమధురలీలః। మతిమానతత్త్వవృత్తిః ప్రతిపదపక్షాగ్రణీ ర్వి
కాశవాన్॥ లిఙ్గస్యాముష్యత్వేన మచిరస్ఫూర్త్యా త్వప్రత్యక్ష్య
ప్రతాపోయస్య స్తుతా విధురాణాం శత్రూణాం వికాసమ్బు
మంకరోతీతి సతథా- మధురా మనోహారిణీ లీలాయస్యసత
థా- మతిమానమోఽస్యబుద్ధిమత్సు సమున్నతో స్సత్త్వైస్సార్థాంశ
వృత్తిర్వర్తనంయస్యసతథా - ప్రతిపదం ప్రతిపద పక్షస్య

బలస్యాగ్రతిమ్నరోక్తేతి ప్రాకరతి కాష్ఠఽథయా ప్రత్యయతూ
నా ఉదహృత ఉవలక్ష్య తిగ్మరుచిశృఙ్గారానుకృతా వఆరతతూ
న్యూవిధుశ్చన్ద్రోవ్యనిశాశ్చ దరజనితరోమధుర్వ్యనంతో వ్యతి
లోమతిమానవ్యతత్త్వ వృత్తిరవరమాథః పావృత్తిమాగా వ్రి
తిపర్ వృత్తమాతిథిరత్య పవ్యాగ్రతిః ఋతుస్యాదిర్నతవతిత వి
రోధాభాసో వ్యజ్యతే - నచాత్ర విరోధాభాసో వాచ్యఏవాస్త్వి
తివాచ్యమ్ - ఏకపద్యోపాత్తిత్వానవకాశాయాం ప్రాకరణికార్థ
ఏవాభిధాయాం నియన్త్రితాయాం వ్యఞ్జనయైవ తత్ప్రతీతేర్వక్త
వ్యత్వాత్ - నచాత్ర ప్రాకృతాదిత్యాదౌ వృత్తితిః వృత్తితాయ
యా గాథావా ద్విరోధప్రతీతిస్పష్టేవ నేతివాచ్యమ్ - తథాహి
తదనుకూల నానార్థశబ్దరచనా వృత్తియాసా నుఉవత్తాన్నిగ్మరు
చిరత్యాదయమవృత్తాను ఇతి తిగ్మరుచ్యాదిని యాపనేవ తద్వృత
వృత్తిత్వాతిశయి తవృత్తాపశాలిత్వాద్వ్యభిచారత్వేన ఫలత్వాకల్ప
నాదితిధ్యేయమ్ - అత్రాపి వాక్యేనాలఙ్కారధ్వనిః - యథా
వా — అమితస్సమితః ప్రాప్తైరుత్కర్షైర్హర్షద ప్రభో । అహి
తస్సహితస్సాధుయశోభిరసతామసి ॥ అమితో నల్పః సమితస్సం
గ్రామాజ్జయేన ప్రాప్తైరుత్కర్షైః ప్రీతిప్రద అసతాంఖలానామ
హితో నమకూలస్సాధుయశోభిస్సహితో ఽసీత్యర్థః ప్రతీయ
మానేనామితరహితోఽపి మితసహితో హితరహితోఽపి
హిత ఇత్యుక్త ఇతి విరోధాభాసో వ్యజ్యతే - అత్రాపి విరో
ధప్రతిపాదకానామపి శబ్దానామభావాత్తస్య వ్యఙ్గ్యత్వమత్రి
నవదీభఙ్గ ఇతి పూర్వోక్తవామాదేవ ఇతిధ్యేయం యథా
వా — నిరుపాదానసంభారమభిత్తావేవతన్వతే । జగచ్చిత్రం
నమస్తస్మై కలాశ్లాఘ్యాయ శూలినే ॥ అనుపాదానసంహారంస్య
వ్యతిరిక్తస్య సర్వస్యాస్య జగత్త్వేనాకారికారణనిరపేక్షమేవ
యద్వ్యక్త్యభిధాయాపేక్షణమస్తి తస్యాః కేవలమవచ్ఛేదకత్వమత్రే
నాదస్యుక్తం- చిత్రంవివిధంజగదభివ్యక్తాన్యవ్యతిరిక్తాధిష్ఠానా
స్తరాభావాదితిభావః - కలా సర్వవిషయకజ్ఞానశక్తిశ్చన్ద్రకలా

ము తత్ర రాకేన్దుయా కాల స్యాత్యతిరేకాలఙ్కారో వ్యఙ్యతే. అత్రచిత్రలాదిశబ్దానాం శ్లిష్టత్వేన పర్యాయాసహత్వాత్ శబ్దశక్తిమూలత్వమితిధ్యేయమ్. ననూపమాదీనాంవ్యఙ్గ్యత్వే ప్రాధాన్యతత్వంభావాదలఙ్కార్యత్వే నకథమలఙ్కారతా ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయో ర్విరోధాదితిచేత్ సత్యమలఙ్కారా ఏవోపమాదయః పరంతు పూర్వప్రత్యభిజ్ఞాబలాదలఙ్కారత్వవ్యపదేశోయథాకశ్చిద్బ్రాహ్మణః శ్రమణో బౌద్ధసన్న్యాసీ జాతః తస్మిన్ పూర్వప్రత్యభిజ్ఞయా బ్రాహ్మణ ఇతివ్యపదేశస్తద్వదితిధ్యేయమ్. అథశబ్దశక్త్యా వస్తుధ్వని ముదాహరతి.

అవనీపవనీచరత్వద్వ్యాప్తాంనవిశగస్థితిః । ఇత్యత్ర
శబ్దశక్త్యుత్థో వాచ్యే వస్తుధ్వనిర్భవేత్ ॥ ౧౧౨

అత్ర భూమిరత్నానిచ త్వద్వ్యాప్తాం నా సం న ది శ తి త్యభిధయా ప్రతీతాపవనీచవనీ చేత్యనేన విరుద్ధయోరపి త్వదనుపస్థానాత్ మేక కార్యకారిత్వం దృశ్యత ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే. నచాత్రవిరోధాలఙ్కారధ్వనిరేవ కుతో నేతివాచ్యమ్. అవనీత్వపనీత్వయో స్సామానాధికరణ్యాభావాద్విరోధస్యతస్మిన్ నత్వేనానృవాత్. యథావా — * పంథఅ ణఏత్థసత్థర మత్థిఅకామత్థరత్థలే గామే । ఉణ్ణఅపఓహరంపేక్ఖిఊణజఇవససితావసను కాన్త సాత్రిసంస్తరోస్తి మనాక్ప్రస్తరస్థలె గ్రామె. ఉన్నతపయోధర ప్రేక్ష్య యదివససి * తదావస ఇయం తత్ర రాత్రౌనిశాగ్రిత్థం శయనీయాభానం యువానంప్రతిస్వైరిణ్యాః కస్యాశ్చిదుక్తిః. ప్రస్తరస్థలె పాషాణమయ ప్రదేశేఽస్మిన్ గ్రామె మనాక్ తావదపి సంస్తరశ్శయనీయంనాస్తి పాషాణమయ సుఖేనశయితుంశక్యత్వాన్నశయనీయాపేక్షేతిభావః. ఉన్నతంపయోధరంస్తనం దృష్ట్వా యదివాసేచ్ఛా తదావసే

---

* పహిఅ ఆణ ఏత్థసాథు - అత్రప్రతిణిన ఇస్థానిపాసో బోధ్యః - సంస్కృతచ్ఛాయా బిన్దుమార్గః సత్థరం.

* కాఇత్యస్య కావదితికర్తవ్యాయామ్ తదితిచ్ఛాయా - చిన్త్యా.

త్యన్యస్మిన్నర్థే అభిధయా ప్రతీయమానే వ్యఞ్జనేనానార్థకశబ్దప్రహే-
ఽన్యస్మిన్ గ్రామే సంభోగయోగ్యః కదాచిదపి న లభ్యతే మదీ-
యమున్నతం కుచద్వన్ద్వం దృష్ట్వా యది సంభోగేచ్ఛా తదాస్స్వేతి వ-
స్తు ప్రతిపాద్యతే - అత్ర పయోధరమితి పదద్వయార్థశ్లేషమహి-
మ్నాఽన్యస్యాభావాద్వాక్యశబ్దశక్తిమూలతా - యద్వా పయో-
ధరశబ్దస్యైకపద్యేపి తత్పదగతశ్లేషమహిమ్నా సహకృతేన ప్రత్య-
తద్వాక్యేనైవ వాస్యార్థస్య లాభాచ్చ వాక్యశబ్దశక్తిమూలతా - య-
థా వా — శనిరశనిశ్చ తముచ్చైర్నిహన్తి కుప్యసి నరేన్ద్ర యస్మై
త్వమ్। యత్ర ప్రసీదసి పునస్స భాత్యుదారోఽనుదారశ్చ॥
హే నరేన్ద్ర యస్మై త్వం కుప్యసి తం శనిశ్శనైశ్చరోఽశనిశ్చ
జ్రం చ నిహన్తి - తత్స్వరూపం విషయస్య గ్రహపీడా శనిపా-
తాదిర్దైవికీ ప్రవృత్తిర్భవతీతి యావత్ . యస్మిన్ పునః ప్రసీ-
దసి స భాత్యుదారః ఔదార్యవాన్ అనుదారోఽనుకూలకళత్రశ్చ భ-
వతీత్యభిధయా ప్రతీయమానే శనిరశనిశ్చ త్వత్సేన విరుద్ధావపి
త్వదనువర్తనార్థమేకం కార్యం కురుత ఇతి వస్తు వ్యజ్య-
తే - ద్వితీయార్ధం తు సోదాహరణం తత్ర చశబ్దస్యావ్యయ-
త్వే విరోధస్య వాచ్యత్వాత్ - సముచ్చయార్థత్వేఽపి విరో-
ధాలఙ్కారస్యైవ వ్యఙ్గ్యత్వేన వస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వాయో-
గాదితి ధ్యేయమ్. ... ... (అ)థార్థశక్తిమూలం విభజతే-

అర్థశక్త్యుద్భవోఽన్యో యోఽలక్ష్యవ్యఙ్గ్యక్రమస్త్వసౌ।
అర్థస్య హి స్వతస్సిద్ధ్యా కవిప్రౌఢోక్తికల్పనాత్। వక్తుః
కవినిబద్ధస్య ప్రౌఢోక్త్యాకల్పనాత్తథా। త్రైవిధ్యాత్త్రి-
విధస్తత్ర ప్రత్యేకం త్రివిధస్య చ। వస్త్వలఙ్కారభేదే-
న వ్యఙ్గ్యద్వైవిధ్యతః పునః। షడ్విధో ద్వివిధో భూయ
భవేద్ద్వాదశభేదవాన్॥ ౧౦.

అథార్థశక్త్యుద్భవస్సంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యోఽర్థస్య స్వత ఏవ బహిః
ప్రసిద్ధత్వేన బహిరసత్త్వేఽపి కవిప్రతిభామాత్రకల్పితత్వేన
కవికల్పితవక్తృప్రౌఢోక్తికల్పితత్వేన త్రైవిధ్యాత్ ప్రత్యేకం

త్రివిధః త్రిప్రకారస్యార్థ - త్రిప్రకారస్యాప్యర్థస్య ప్ర
త్యేకం వస్త్వలఙ్కారాత్మకతయా ద్వైవిధ్యేన షడ్విధః - ఏ
వం వ్యఞ్జకీభూతానామర్థానాం షడ్విధానామపి వస్త్వలఙ్కా
రాత్మకవ్యఙ్గ్యద్వైవిధ్యాద్ద్వాదశవిధత్వమ్. ... ... తత్ర
వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి-

అవిదూరే వినాయాతిమిత్యాది విశత్యసౌ। ఇత్యాదౌ
వస్తునా వస్తుధ్వనిర్వ్యక్త్యేఽర్థశక్తిజః ॥ ౧౨౧.

ఇయం సమీపే సరయూయాస్తిమస్యామవేత్య కారేణ దూరంగ
మమాకాం సఖీం ప్రతి సఖ్యాః కస్యాశ్చిదుక్తిః - అత్రాస్యాపి
యమునాస్త్యతి తదుపపతిర్దృశ్యతామితి వస్తు ప్రకృత వాక్యా
ర్థేన వస్తునా వ్యజ్యత ఇతివాక్యే వస్తునా వస్తుధ్వనిః. య
థా వా — అలసశిరమణీధుత్తాణముగ్గిమాపుత్తధణ సమిద్ధిమఓ।
ఇఅ భణిఏ ణఅ అంగీ పవ్ఫుల్లవిలోఅణా జాఆ॥ అలసశిరోమణిర్ధూ
ర్తానామగ్రిమః పుత్రి ధనసమృద్ధిమయః। ఇతి భణితేననతాఙ్గీ ప్ర
ఫుల్లవిలోచనా జాతా॥ అత్రాలసత్వేన గ్రామాన్తరాగమనం
ధూర్తాగ్రిమత్వేన బహుప్రియత్వం రతికలాసు వైదగ్ధ్యంచ ధ
నసమృద్ధిమయత్వేన బహుప్రదానయోగ్యత్వం వ్యజ్యతే - త
దుపకర్త్య యత్ప్రఫుల్లవిలోచనత్వం తేన వస్తునా మయ్యేతా
దృశః కాముకోఽస్త్వితి వేశ్యాపుత్ర్యా హార్దాఖ్యం వస్తువ్యజ్య
తే. ... ... వస్తునాఽలఙ్కారధ్వనిముదాహరతి-

అపురశ్చరణాయాసం రామమన్త్రః ఫలత్యసౌ। ఇత్యా
దావర్థశక్త్యాస్యాద్వస్తునాఽలఙ్కృతిధ్వనిః ॥ ౧౨౨.

అత్ర ప్రకృతవాక్యార్థే వస్తునా రామమన్త్రస్య మన్త్రాన్తరే
భ్యో వ్యతిరేకాలఙ్కారో వ్యజ్యతే - యథా వా — ధన్యాసి యా
కథయసి ప్రియసఙ్గమేఽపి విస్రబ్ధచాటుకశతాని రతాన్తరేషు।
నీవీం ప్రతి ప్రణిహితే తు కరే ప్రియేణ సఖ్యః శపామి యది కించి
దపి స్మరామి॥ ఇయం రాత్రిప్రియసఙ్గమవృత్తాన్తం క
థయన్తీం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిదుక్తిః - అత్ర యాఽత్వం ప్రియ
స్య ప్రేమాస్పదత్వనవోఢత్వమాత్రస్య సఙ్గమే ధైర్యాపిరతా

స్త్ర రమ్యతరితప్రభవేషు విస్ఫూర్జానిర్ఘాటుకేశతాః కథయన్తి-హా త్వంధనాన్యసి- అహంతు ప్రియసావీర్యం పరితో రవాప్యాహంతేత న్త్రిణ ఏవా కిం లిధఙితిన్నరామి హేతుర్యోయది స్మతామితథా త వామిత్రివాజ్యర్థన తస్యా నాస్త్యమధన్యరనహారవత్యా భా వాత్ అహంతు ధన్యరనహారవత్యానితి సఖ్యుపేక్షయా వ్యతి రేకాలఙ్కారో వ్యజ్యతే- యద్యప్యుపమానోపమేయతయా ప్రసిద్ధయో రవాన్యతరత్రివ్యతిరేకప్రతీతౌ వ్యతిరేకాలఙ్కార స్త్ర భావే సభినాయికాయోరుపమానోపమేయ భావాభావే భావాదిత్యతాహ్యత్రమితి. ... ...అలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిముదా హరతి-

ఘనస్తేవ ప్రనిర్ఘోషం త్వన్నార్వీ టఙ్కృతిం ద్విషః । ఇత్య-
లఙ్కారతో వస్తుధ్వనిర్వాక్యేఽర్థశక్తితః ॥ ౧౨౩.

అత్ర భ్రాన్తిమదలఙ్కారేణ ప్రకృతవాక్యప్రతిపాద్యేన త్వ న్నార్యః శ్రీవ కాదవ ద్విపక్షప్రత్యార్థనస్తీతి వస్తు వ్యజ్యతే- యథా ఛాయా—దర్పాన్ధగన్ధగజకుమ్భకవాటకూట సంక్రాన్తినిఘ్న ఘనశోణితశోణశోచిః। వీరైర్వ్యలోకియుధి కోపకషాయకా న్తిః కాళికటాక్ష ఇవ యస్య కరే కృపాణః ॥ దర్పాన్ధానాం మ త్తేభానాం కుమ్భ ఏవ కవాటాన్యరరాణి తేషాం కూటేషు స మీపేషు యా సంక్రాన్తిస్తత్ప్రవేశ స్తత్రనిమ్నత్వేన ఆ ధిక్యేన ఘనైః శోణితై రరుణారుధిరస్య సత్వేన తథా తాదృ శావస్థాయాం కోపారుణకాన్తి కాళీకటాక్షప్రతిమః కృపాణో యస్య కరే వీరైర్వ్యలోకి యోధాననాయాం కాళీకటాక్ష ఇవేత్యుపమయా సకలరిపుక్షయకారీ భవిష్యతీతి వస్తు వ్యజ్యతే- కాళీకటాక్ష ఇవ వ్యలోకి వ్యతిరిక్తయోధానాయాం కాళీకటాక్షత్వేన సంభావనాదుత్ప్రేక్షయోక్తం వస్తువ్యజ్య తే. ... ... అలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిముదాహరతి-

ముఖ్యప్రతీతిభావాన్నికైతైర్నర్వ్యాజైః స్పృహావైరిణః । ఇత్య-
లఙ్కారతో వాక్యే విశ్లిష్టేఽలఙ్కృతిధ్వనిః ॥ ౧౨౪.

అత్ర సహోక్త్యలఙ్కారేణ యస్మిన్ క్షణే త్వద్బాణా మ్యా

ర్వ్యం ముఖ్యార్థత్వైవద్వ్యేషాపి ప్రాక్ ముఖ్యార్థేతి కార్యకార
ణయోః పౌర్వాపర్యరూపాతిశయోక్తిర్వ్యజ్యతే- యథా వా — గాఢ
కాన్తదశనక్షతవ్యథా సంకటాదరివధూజనస్య యః। ఓష్ఠ
విద్రుమదళాన్యమోచయన్నిర్దశన్యుధి రుషా నిజాధరమ్॥ అత్ర
స్వాధరనిర్దంశనరూపకారణస్య దయితదన్తక్షతవ్యథామో
చనరూపకార్యస్య చ భిన్నదేశత్వకథనాద్విరోధమూలాసఙ్గ
తిః - క్షతవ్యథాజనకాదధరనిర్దంశనాత్తదభావరూపకార్య
జననిబన్ధనా ద్విరోధమూల స్తద్విజాతీయకార్యసముత్పాదస్య
తజ్జనకత్వలక్షణవిరోధిలక్షణైరోధాతాఖ్యాయధరనిర్దంశనస
మకాలమేవ శత్రవో వ్యాపాదితా ఇతి కార్యకారణయో
స్తుల్యకాలతాప్రతీతేరతిశయోక్తిః మమతాద్యవ్యస్యస్యక్ష
తిర్నివర్తతామితి రాజ్ఞో బుద్ధిరుత్ప్రేక్షితేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యజ్య
తే- యద్యప్యత్రోపమేయస్యోపమానతయా సంభావనరూ
పముత్ప్రేక్షాలక్షణం న సంఘటతే తథాపి — అన్యథైవస్థితా వృ
త్తిశ్చేతనస్యేతరస్య వా- అన్యథోత్ప్రేక్ష్యతే యత్ర సా ముత్ప్రే
క్షాం విదుర్బుధాః ఇతి ఉత్ప్రేక్షాలక్షణరూపాదుత్ప్రేక్షాత్వ మవి
రుద్ధమితి ధ్యేయమ్ - ఏషు చతుర్షూదాహరణేషు స్వతస్సం
భవినో ఽర్థా వ్యఞ్జకాః. ... ... ఽధకవికల్పితేష్వ
నేషు వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి-

వైరిస్త్రైణస్మితజ్యోత్స్నాం సంధునీతే భవన్మహః। ఇత్యా

దౌ కల్పితార్థేన వాక్యే వస్తుధ్వనిర్మతః॥ ౧౨౫.

అత్ర కవికల్పితేన ప్రతాపకర్తృక రిపుస్త్రీస్మిత నిర్ధూననరూ
పవస్తునా భవతా రిపవో వ్యాపాదితా ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే-
యథా వా — కైలాసస్య ప్రథమశిఖరే వేణుసంమూర్ఛనాభిః
శ్రుత్వా కీర్తిం విబుధరమణీగీయమానాం త్వదీయామ్। స్రస్తా
పాఙ్గాః సరసబిసినీకాణ్డసంజాతశఙ్కా దిఙ్మాతఙ్గాః శ్రవణ
పులినే హస్తమావర్తయన్తి॥ ప్రథమశిఖర ఇతి దిఙ్మాతఙ్గానాం
సదిష్టతాసూచనార్థమ్ వేణుశబ్దేన తేషాం నాదో లక్ష్యతే- సం
మూర్ఛనా సంశ్లేషస్థానతుల్యవేణునాదసంభేదోపలక్షితతయా

గచ్ఛవద్యామితి యోజ్యమ్ - యద్వా వేణుషు సమ్మూర్ఛనాభిః వ్యాప్తాభిరళికులకలితాం వేణుప్రతిధ్వనితామితి యోజ్యమ్ - కీర్తిం శ్రుత్వా ప్రస్తాపాఙ్గాః పతితకటాక్షైః శ్రవణపులిన ఇతి పదమత్రాపి కాకాక్షిన్యాయేన సంబధ్యతే - అత ఏవ కీర్తే బిసకాణ్డశఙ్కావన్తో దిగ్గజాః శ్రవణపులినే శ్రవణస్య పులినత్వనిరూపణం శఙ్కితబిసకాణ్డసంబన్ధయోగ్యతాభిప్రాయమ్ హస్తరూపవర్తయన్తీతి జాతిస్వాభావ్యాత్ బిసగ్రధ్నతా తేషామావిష్కృతా - అత్ర కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రసిద్ధేన ధవళతమకీర్తిసందర్శనజనితహస్తావర్జనరూపేణ వస్తునా యేషాం విజయాదిగుణప్రశంసారూపా కీర్తిరిత్యర్థావగమో నాస్తి తేషాం లోకద్వయేప్యేవంబుద్ధిజననేన చమత్కారకారిణీ కీర్తిరితి వస్తు వ్యజ్యతే - యద్యప్యత్ర బిసినీకాణ్డసంజాతశఙ్కా ఇతి భ్రాన్తిమాన్ సందేహో వాలంకారో వ్యఞ్జకస్సంభవతి తథాపి తదంశవ్యతిరేకేణాపి వాచ్యార్థస్య ప్రకృతవ్యఙ్గ్యోపస్కారకత్వమస్త్యేవేతి వస్తునా వస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమవిరుద్ధమ్...... అథ వస్తునాలఙ్కారధ్వనిముదాహరతి-

జయశ్రీస్త్వాం భజత్యాజౌ సేనాధూళ్యన్ధకారితే। అల
ఙ్కారధ్వనిర్వ్యక్తః కల్పితేనాత్ర వస్తునా॥౧౭౬.

అత్ర కవికల్పితేన జయశ్రీభజనరూపార్థేన జయశ్రియో ఽభిసారికోపమా వ్యజ్యతే - యథా వా — కేసేసు బలామోడిఅ తేణ అ సమరమ్మి జఅసిరీ గహిఆ। జహ కందరాహి విహురా తస్స దఢం కంఠఅమ్మి సంఠవిఆ॥ కేశేషు బలాత్కృత్య తేన రణే జయశ్రీర్గృహీతా - యథా కన్దరాభిర్విధురాస్తస్య దృఢం కణ్ఠే సంస్థాపితాః - సమరే జయశ్రీస్తేన రాజ్ఞా కేశేషు బలాత్కృత్య తథా గృహీతా - శత్రుకేశగ్రహణమేవ జయశ్రీకేశగ్రహణత్వేనాధ్యవసీయతే- యథా తస్య రాజ్ఞో విధురాః శత్రవః కన్దరాభిర్గుహాభిః కణ్ఠే దృఢ సంస్థాపితా స్వసంస్థాపితప్రాణా జాతాః శత్రవః కన్దరాస్వప్యధిగమ్య కణ్ఠే సంస్థాపితప్రాణా జాతా ఇతి యోజ్యమ్ - అత్ర సిద్ధేన జయశ్రియః కన్దరా

కాంచ నాయికావ్యక్తం భ్రమతి యతే. తతశ్చ జయశ్రీరూప నాయికాకరగ్రహణరాజ్యకృతమవేక్ష్య తేనోద్దిష్టమదనా ఇవ తన్ద్రరాజ్యశ్రియో గాఢాలిఙ్గనం కుర్వన్తీత్యుత్ప్రేక్షా కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధేన జయశ్రీకరగ్రహణాదిరూపవస్తునా వ్యజ్యతే. తత్రైకస్మిన్ సఙ్గ్రామే తస్య విజయదర్శనాదన్యతరయోః పలాయ్యగుణామతిష్ఠన్తీతి కావ్యలిఙ్గం చ వ్యజ్యతే. గుణాన్తరాణామవస్థానం చ తతో తస్యైకతో విజయదర్శనం హేతురితి కావ్యలిఙ్గతా. తథా తద్రాజ్ఞస్త్రయాణామేవ పలాయ్యనగుణాను తిష్ఠన్తి కింతు తతః పరిభవం సంభావ్య కన్దరాదిషు సంస్థితా ఇత్యపహ్నుతిశ్చ వ్యజ్యతే. ... ... అథాలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి.

సఖ్యస్సృజతి పుష్పేషోః ప్రీత్యై బాణాన్వహన్ మధుః।
ఇత్యలఙ్కారతో వాక్యే ధ్వనిః కల్పితవస్తునః ॥ ౧౨౭.

అత్ర కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధమదనప్రీతిరూపఫలవిషయోత్ప్రేక్షయా జగదఖిలం మదనో జేష్యతీతి కల్పితస్య వస్తునో ధ్వనిః. యథా వా — గాఢాలిఙ్గణరహసుజ్జుఅమ్మి దఇఅమ్మి లహుఅమోసరఇ। మాణంసిణి ఇమాణో పీళణభీఓవ్వ హిఅ ఆదో॥ గాఢాలిఙ్గనరభసోద్యతే దయితే లఘుసమపసరతి మనస్విన్యా మానః పీడనభీత ఇవ హృదయాత్. అత్ర కాన్తపరిరమ్భణాస్వాదే హృదయస్థితస్య తస్య పీడనశఙ్కయేవ మనస్విని హృదయాన్మానోపఘటితనిశ్శేషమపసరతీతి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధమానగతభీత్యుత్ప్రేక్షయా నాయికాయాః సత్వాలిఙ్గనస్య స్పర్శసుఖం భోగానుకూల్యాదిరూపం వస్తు వ్యజ్యతే. ... ... అథాలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిముదాహరతి.

మానస్త్ర్యాశిలగఙ్గాం త్వత్కీర్త్యా ధవళితం జగత్। ఇత్య-
లఙ్కారతో వాక్యే విజ్ఞేయోఽలఙ్కృతిధ్వనిః॥ ౧౨౮.

అత్ర కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధకీర్తిగతగఙ్గాహాసోత్ప్రేక్షయా గఙ్గావధ్యమాకీర్త్యా జగన్మాత్రధవళత్వరూపో వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే. యథా వా — ఆదేశం ... [illegible]

సా। దరసిఞ్జితభువనమణ్డలశుణ్డాంవిభజఅఇసా వాణీ॥ యథా-స్థవి,
రమివ హాసాస్త్రకఫవదనాన్ప్రయహాభాద్ధపనివేశా। దర్పయతి భు
వనమణ్డలమన్యదివ జయతి సా వాణీ॥ అత్ర స్థవిరం బ్రహ్మాణం
హసన్తీతి కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధవాణీగతహాసోత్ప్రేక్షయా బ్ర
హ్మోపేక్షయా వాణ్యా అపజగ్రాసనస్థత్వరూపో నవనవరచ
నాప్రకారకారణశబ్దార్థాభ్యన్తరప్రవృత్తిత్వరూపో వ్యతి
రేకో వ్యజ్యతే- యద్యప్యత్ర ఉత్ప్రేక్షాం వినాపి వ్యతిరేకస్ఫూ
ర్తిస్సంభవతి- తథాప్యుత్ప్రేక్షయా అపి తద్వ్యఞ్జకతా నవిహ
న్యత ఇతి ధ్యేయమ్- ఏషూదాహరణేషు కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధా ఏ
వార్థా వ్యఞ్జకాః. ... ...॰ అథ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢో
క్తిసిద్ధానామర్థానాం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి.

ప్రియాతిమానసతోऽధశ్యోత్ప్రేక్షితపరితాపిరో। ఇతి

వక్తృవచస్సిద్ధవస్తునా వస్తునో ధ్వనిః॥ ౧౭౯.

అత్ర కవినిబద్ధస్సఖీరూప వక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేనాతిమానః ప్రియతమ
యా సోఢురితి వస్తునాత్యన్తమేవ దుర్ధరితశ్చ దపం న శక్తిశ్చ
త్వాభిరతో భవిష్యతీతి వస్తు వ్యజ్యతే- యథా వా — జేళం కా
గిరిమేహలాసు చలిఅ సంభోగ ఖిణ్ణో రఈ ఫారుప్ఫుల్లఫణావ
లీకబళణా పత్తా దరిద్దత్తణం। ఎణ్హిం తే మళఆణిళా విరహిణీ
ణీసాససంపక్కిణో జాఆ ఝత్తి సిసుత్తణేవి బహులా తారుణ్ణపు
ణ్ణావిఅ॥ యేలజ్జాగిరిమేఖలాసు చలితాస్సంభోగఖిన్నోరగీస్ఫా
రోత్ఫుల్లఫణావలీకబళనాత్ప్రాప్తా దరిద్రత్వమ్- ఇదానీం తే మ
లయానిలా విరహిణీనిశ్వాససంపర్కిణో జాతా ఝటితి శిశుత్వే
పి బహులాస్తారుణ్యపూర్ణా ఇవ- ఇదం సట్టకే విచక్షణా వాక్యమ్-
యేలజ్ ఇత్యాగిరిర్లజ్ ఇత్యాధారభూతశైలస్య త్రికూటస్య నితమ్బ
దుత్పన్నాః సురతశ్రాన్త భుజఙ్గీ పృథులవికస్వర స్ఫటావలీపా
నేనాల్పీభూతాస్తే మలయానిలా విరహిణీనిశ్వాససంపర్కే
ణ శైశవేఽపి సంపూర్ణయౌవనా ఇవ బహులా జాతా ఇత్యత్ర
కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేన బహులా జాతా ఇత్యనేన వస్తు
నాపూర్వమిత్యస్య బాహుల్యసంపాదకత్వరూపతపవిరహిణీనిశ్వా

శ్వకారిణ ఏతే ఇదానీం బహుశాన్యస్మా ద్విరహిణీనాం కింకిం నకరిష్యన్తీతి వస్తు వ్యజ్యతే - నచ తాపనత్వర్తుధ్యాన్మా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షాలఙ్కారవ్యఞ్జకత్వాత్ప్రకృతవ్యఙ్గ్యప్రతీతావనుపయోగాత్ నిర్వాహకసంపర్కస్య హేతుత్వప్రతిపాదక విభక్తిం వినైవ బాహుల్యహేతుత్వప్రతీతేః కావ్యలిఙ్గమిహ వ్యక్తమితి తదవవ్యఞ్జకమిత్యపి నయుక్తం. తదప్రతీతావపి వ్యఙ్గ్యప్రతీతేరనలఙ్కార ఇత్యాహుః. ... ... అథ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధవస్తునా అలఙ్కారధ్వనిముదాహరతి.

మీలితేన్మరతాపేన రతశ్వాన్యదృగమ్బుజే। ఇతి వక్తృ
వచస్సిద్ధవస్తునాలంకృతిధ్వనిః॥ ౧౩౦.

కవికల్పిత దూతీరూపవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధేన దృగమ్బుజమీలనరూపవస్తునా స్మరతాపస్య సూర్యతాపాద్వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే. యథా వా — సహి విరహ ఉణమాణస్స ముద్ధధీరత్తణేణ ఓఅకమం. పిఅదంసణవిహలంఖలఖణమ్మి సహసత్తి తేణ ఓసరిఅం॥ సఖి విరచయ్య మానస్య మమ ధైర్యేణావకాశం ప్రియదర్శనవిశృఙ్ఖలక్షణే సహసేతి తేనాపసృతమ్ - హే సఖి మానస్యావకాశం కథం బద్ధ్వా ధైర్యేణ విరచయ్య స్థితా యా ఇతి శేషః। మమప్రియదర్శనోత్సవ విఘటనే తేన మానేన సహసేతి అనుభూతప్రకారేణాపసృతం గతమిత్యర్థః సఖీం ప్రతినాయికా వా క్యే కవినిబద్ధవక్తృకల్పితేన మానపలాయిత రూపవస్తునా ప్రియానునయరూపకారణం వినాపి మానపలాయనరూపకార్యోత్పత్తిప్రతీతేర్విభావనాలంకారో వ్యజ్యతే. తథాపి ప్రియదర్శన సౌభాగ్యబలజ్ఞానం ధైర్యేణాపి సోఢుం న శక్యత ఇత్యుత్ప్రేక్షాపి వ్యజ్యతే॥ ......అథ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధాలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి.

నాహం దూతీ త్వం చాస్య వివశత్వస్య కారణః।
ఇతి వక్తృవచస్సిద్ధాలంకృత్యా వస్తునో ధ్వనిః॥ ౧౩౧.

అత్ర కవినిబద్ధదూతీరూపవక్తృవచస్సిద్ధేన నాహం దూతీత్యాక్షేపాలఙ్కారేణ హేత్వాన్తరస్యాభిన్నం తేన చ త్వం గచ్ఛ వివశ

వృస్సాలియం సావశేషః ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే॥ యథా — ఓల్లో-
ల్లకరఅరఅణక్ఖఏహిం తుహ లోఅణేసు మహ దిణ్ణం - రత్తంసు-
అం పసాఓ కోవేణ పుణో ఇమే ణ అక్కమిఆ॥ ఆర్ద్రార్ద్ర-
కరజరదనక్షతేన తవ లోచనయోర్మమ దత్తః రక్తాంశుక-
ప్రసాదః కోపేన పునరిమే నాక్రాన్తే। తవ నఖక్షతాని
యాన్యార్ద్రార్ద్రాణ్యభినవాని నఖదన్తక్షతాని తైర్మమ లో-
చనయోరక్తాంశుకః ప్రియాపరక్తపటస్త్వయా యః ప్రసా-
దో దత్తస్తత్పరిధానవశాదేవానయోరారుణ్యం న పునః కోపత
ఇతి నాయికాయా ఉత్తరేణ కిమితి కోపేనారుణలోచనేవ
కాసీతి నాయకప్రశ్నస్యోన్నయనాదత్తోత్తరాలఙ్కారస్తే-
నాలఙ్కారేణ కోపేన నాక్రాన్తే ఇత్యపహ్నుతిసహితేన కవినిబద్ధవ-
క్తృవచస్సిద్ధేన న కేవలం త్వం కార్యమాచరితవానపి చాకార్యా-
దినఖక్షతాని చ న గోపయసీతి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ......అథ కవి-
నిబద్ధవక్తృవచస్సిద్ధాలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిముదాహరతి.

ప్రియాతకదలీవాస్తేతమాలవీక్ష్యసాహారే। ఇతివ-
క్తృవచస్సిద్ధాలఙ్కృత్యాలఙ్కృతిధ్వనిః॥ ౧౩౨.

అత్ర కవినిబద్ధమాలీరూపవక్తృవచస్సిద్ధేన ప్రియాతకదలీవేత్యు-
పమానేన తస్యాః కర్పూరరూపత్వాత్ కథమప్రతీతిజనవద్వ్యా-
ప్తాతమాలే భవత్ప్రియస్సఙ్గాయత ఇతి భ్రాన్తిమదలఙ్కారో వ్యజ్యతే
యథా వా — మహిళా సహస్సభరిఏ తుహ హిఅఏ సుహఅ
సా అమాఅన్తీ-దిఅహం అణణ్ణకమ్మా అంగం తణుఅంపి తణుఏఇ॥
మహిళాసహస్రభరితే తవ హృదయే సుభగ సా అమాన్తీ-దినమ-
నన్యకర్మా అఙ్గం తన్వపి తనయతి॥ మహిళాసహస్రభరిత-
త్వాత్తవ హృదయస్య తత్రావకాశం సానలభతే- తతస్త్వత్కృ-
తమవ్యాజ్య మనన్యవ్యాపారా స్వశరీరమక్ష్మిన్నపి దినప్రతి తనూకరో-
తీత్యర్థః మహిళాసహస్రభరితత్వస్యావకాశాభావేత్వస్య చ
తనుతనూకరణే పఞ్చమ్యన్తాది పదం వినాపి హేతుత్వ ప్రతీ-
తేః కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారస్తేన కవినిబద్ధమాలీరూపవక్తృవచ-
స్సిద్ధేన శరీరతనూకరణరూపే కారణేపూర్ణాతావ్యవకాశలాభ

రూపత్వాదార్యాకారాద్యస్తుశక్తిర్వ్యజ్యతే॥ ఏవమర్థశక్త్యుద్భవ
వ్యఙ్గ్యస్యాయం ద్వాదశభేదా ఉదాహృతాః॥ అ..... అథశ
బ్దార్థోభయశక్తిమూలం నిరూపయతి.

భవేదేకవిధస్త్వత్ర శబ్దార్థోభయశక్తిజః। మనో-
హారిద్విజరాజోయం భాతి సర్వజ్ఞశేఖరః॥ ౧౩౩.

శబ్దార్థోభయమూలస్తు సముద్భూయమానస్త్రిదోషభిదా మూలత్వ
విపరీతభేద ఉక్తస్య పునరేకవిధ ఏవ - యథా సర్వజ్ఞస్యేశ్వర
స్య శేఖరీభూతో మనోహారీ ద్విజరాజశ్చన్ద్రో భాతీత్యభిధయా
ప్రతిపాద్యమానే సర్వవిదగ్రణీ రాజ్ఞి ప్రబ్రాహ్మణోత్తమో భాతీతి స
ర్వజ్ఞాదిపదైర్వ్యఞ్జనయా ప్రతీయతే. వాక్యేన బ్రాహ్మణో
త్తమోపమ్యం చన్ద్రేణ వ్యజ్యతే తత్ర ద్విజరాజసర్వజ్ఞపదయోః
పర్యాయాసహత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం మనోహారిశేఖర
పదయోః పర్యాయసహత్వాదర్థశక్తిమూలత్వం చేత్యుభ
యశక్తిమూలతా॥ యథా వా— అతన్ద్రచన్ద్రాభరణా సముద్దీ
పితమన్మథా- తారకాతరలా శ్యామా సానన్దం న కరోతి కిమ్॥ తన్ద్రా
జాడ్యం తదభావేనౌజ్వల్యం లక్ష్యతే- ఉజ్జ్వలచన్ద్రభూషణా స
ముద్దీపితమదనా రాత్రిరుద్దీపనవిభావత్వాన్మన్మథోద్దీ
పకత్వం తారకాభిర్నక్షత్రైస్తరలా శ్యామా రాత్రిరానన్దం
న కరోతి కిమిత్యభిధయా ప్రతిపాద్యతే- వ్యఞ్జనయా తు ఉజ్జ్వ
లచన్ద్రాఖ్యశిరోభూషణభూషితా ఆలమ్బనవిభావతయా స
ముద్దీపితమన్మథా తారకయా కనీనికయా తరలా శ్యామా యౌవన
మధ్యస్థా సానన్దం న కరోతి కిమితి చన్ద్రాదిపదైః శిరోభూషణ
విశేషాదయః ప్రతిపాద్యన్తే- వాక్యేన కామిన్యౌపమ్యం రాత్రేః
ప్రతిపాద్యతే- అత్ర చన్ద్రాదిపదానాం శ్లిష్టతయా శబ్దశక్తి
మూలతా సముద్దీపితాదిపదానాం పర్యాయసహిష్ణుత్వాద
ర్థశక్తిమూలతా చేత్యుభయశక్తిమూలత్వమ్— యద్యపి ఉభ
యశక్తిమూలేఽపి వ్యఙ్గ్యానాం వస్త్వలఙ్కారాదిభేదేన వ్యఞ్జకా
నామర్థానాం స్వతస్సిద్ధత్వాదిభేదేన బహవో భేదాస్సమ్భవన్తి
తథాపి శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వోపాధినైకీకృత్యైకవిధ

ఇత్యుక్తమిత్యాహుః ॥ ...... నిగమయతి.

అష్టాదశవిధే భేదాశ్చ ధ్వనేరేతే సముదాహృతాః ॥ ౧౩౩ ॥

లక్షణామూలోఽస్య వివక్షితవాచ్యోఽర్థాన్తర సఙ్క్రమితవాచ్యోఽత్యన్త తిరస్కృతవాచ్యభేదేన ద్వివిధోఽభిధామూలేతువివక్షితాన్యపరవాచ్యే రసాదివ్యఞ్జకోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్య ఏకవిధ ఏవ సంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యస్తు శబ్దశక్తిమూలోవస్తుధ్వనిరలఙ్కారధ్వనిశ్చేతి ద్విధాఽర్థశక్తిమూలస్త్వర్థస్య స్వతస్సిద్ధత్వేన కవిప్రౌఢోక్తికల్పితత్వేన కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తికల్పితత్వేన త్రైవిధ్యాత్ త్రివిధానాం చార్థానాం వస్త్వలంకారభేదేన ద్వైవిధ్యాత్ పునష్షడ్విధ ఏవం వ్యఞ్జకీభూతానాం షడ్విధానామప్యర్థానాం వస్త్వలంకారాత్మక వ్యఙ్గ్యద్వైవిధ్యాద్ ద్వాదశ విధత్వమిత్యర్థశక్తిమూలో ద్వాదశ విధ ఉభయశక్తిమూలస్త్వేకవిధ ఇత్యష్టాదశ ధ్వనిప్రభేదా ఏవముక్తరీత్యోదాహృతాః ... ... నన్వసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యస్య రసాదివ్యఙ్గ్యభేదాత్ బహవో భేదాస్సంభవేయురితి కథమష్టాదశేత్యుక్తమిత్యత ఆహ-

వ్యఙ్గ్యానాం హి రసాదీనాం యద్యప్యానన్త్యమిష్యతే ।
తథాప్యలక్ష్యక్రమతో పాధ్యైక్యాదేకతోదితా ॥ ౧౩౪ ॥

రసో హి శృఙ్గారాదిభేదేన నవవిధః తత్రాపి సంభోగవిప్రలమ్భభేదేన శృఙ్గారద్వైవిధ్యమ్. తత్ర సమ్భోగస్యైవ పరస్పరదర్శనాలిఙ్గనచుమ్బన కుసుమాపచయజలకేళి సూర్యాస్తమయచన్ద్రోదయ ఋతువర్ణనాదయో బహవో భేదాః- విప్రలమ్భస్య పఞ్చవిధ ఉక్తః- తత్రాప్యభిలాషాదయోభేదా ఉక్తాః- తయోరపి విభావానుభావవ్యభిచారిభేదాః - తత్రాపి నాయకయోరుత్తమమధ్యమాధమ ప్రభేదాః- తత్రాపి దేశకాలావస్థాభేదా ఇత్యేకస్యైవ రసస్యానన్త్యం. కా గణనాఽన్యేషామపి సంకలన ఇతి యద్యపి వ్యఙ్గ్యభేదాదనేకభేదాస్సంభవన్తి తథాపి తేషాం పరిగణయితుమశక్యత్వాదసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యత్వేనాధికైకీకృత్య ఏకవిధో రసాదిధ్వనిరిత్యగణ్యత .... అత

ఉభయశక్తిసముత్థో వాక్య ఏవ భవతి. పదశక్తిద్వయాయస్యాపి తులాధృతపదవస్థానాసంభవాదన్యవస్తుదశాపి భేదా వాక్య ఇవ పదేఽపి సంభవతీత్యాహ.

వాక్య ఏవ భవే దేష శబ్దార్థోభయశక్తిజః। భేదాస్స్యు
స్తదశాన్యే వాక్యవత్తు పదేఽపి చ॥ ౧౩౫౪.

యద్యపి ఉభయశక్తిమూలః కాలిదాసాదిప్రబన్ధేష్వపి సంభవతీతి వాక్య ఏవేత్యయుక్తమ్. తథా వ్యతిశయితత్వాభావేన ధ్వనిత్వాభావాదిత్యాశయః. నచ కథమేకదేశభూతపద విషయో ధ్వనిర్మహావాక్యవిషయో గీస్యాదితి వాచ్యమ్. కర్ణాద్యేకావయవస్థితతాటఙ్కాదినాకేన కామినీ భూషితత్వవత్ పదద్యోతేన వ్యఙ్గ్యేనాపి వాక్యస్య చారుత్వోపపత్తేః.... అత్ర ప్రథమలక్ష మూలధ్వనావుదే అర్థాన్తరసంక్రమితవాచ్యముదాహరతి.

యస్మిన్ జీవతి జీవన్తి బహవస్స తు జీవతి। అర్థాన్త
రసంక్రమితవాచ్యే పదగత్యతామ్॥ ౧౩౬౪.

అత్ర జీవతీతి పదం ద్వితీయం స్వోదరపూరణైకపరజీవనవైలక్షణ్యే సంక్రమితవాచ్యమ్. ధన్యత్వప్రతీతిశ్చ ఫలమ్. యథా వా — యస్యమిత్రాణి మిత్రాణి శత్రవశ్శత్రవస్తథా। అనుకమ్ప్యోనుకమ్ప్యశ్చ స జాతస్స చ జీవతి॥ అత్ర రూపభేదం వినా నాయికతత్వయోగాత్ ద్వితీయ మిత్రాదిపదాన్యర్థాన్తరసంక్రమితానీతి ద్వితీయమిత్రపదం విశ్రబ్ధత్వసఙ్క్రమితవాచ్యం. ద్వితీయశత్రుపదఞ్చ సర్వథానాశ్యత్వాపహగం. ద్వితీయానుకమ్ప్యపదం సర్వథా నిరవలమ్బత్వపరం. సహృదయత్వానిరన్యత్వసమ్పత్తిమత్త్వప్రతీతయశ్చ యథాక్రమం ప్రయోజనాని మిత్రాదిశబ్దాః ప్రత్యేకముదాహరణమ్. ప్రతిస్వం వాక్యపరిసమాప్తేః తో న పదప్రకాశ్యోదాహరణత్వవిరోధో వాక్యత్రయేపి రాజ్ఞో మహాపురుషత్వం వ్యఙ్గ్యం చతుర్థపాదవాక్యస్య యేన తద్వ్యవైలక్షణ్యే ధనత్వాత్ వ్యఙ్గ్యత్వాభావః... అథాత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యం పదగతముదాహరతి.

ధవలిమ్నా లిలివ్యాప్తా యశాంసి తవ దిక్తటాః । నైతా-
విషు పదేవాచ్యం స్యాదత్యన్తతిరస్కృతస్తు ... ౩౬౫.

అత్ర విలిప్తే పదస్య మూర్ధన్యప్రయోజకత్వేన ధవలిమసాధనక-
ర్తృత్వసంభవాత్ విలిప్తేతి పదమత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యం
సత్ సంబన్ధమాత్రం లక్షయతి. యశసామిత్యయోర్నైలక్షణ్యే-
న వ్యాపనం ప్రయోజనమ్ । యథా వా — ఖలవవహారా దీసన్తి
దారుణా జఇవి తహవి ధీరాణం హిఅఅవఅస్సబహుమఆ ణ హు వ-
వసాఆ విముజ్ఝన్తి ॥ ఖలవ్యవహారా దృశ్యన్తే దారుణా యద్యపి త-
థాపి ధీరాణాం హృదయవయస్యబహుమతా న ఖలు వ్యవసా-
యా విముహ్యన్తి - ధీరేషు కస్మింశ్చిత్కార్యే ప్రవర్తమానేషు
తత్ప్రవృత్తిదూషణపరాః ఖలవ్యవహారా యద్యపి భవన్తి -
తథాపి హృదయమేవ వయస్యస్సుహృత్తేన బహుమతాస్సమ్య-
గాలోచ్య నిర్ధారితాస్తేషాం ప్రవృత్తయో న ముహ్యన్తి న ము-
ధ్యే ప్రతిహతా భవన్తీత్యర్థః. చేతనధర్మస్య మోహస్య వ్యవసా-
యేష్వసంభవాదత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యతయా విముహ్యన్తీతి
పదం ప్రతిహతిం లక్షయతి - సర్వథా వ్యవసితకార్యనిర్వాహణం
వ్యఙ్గ్యమ్...... ఏవం లక్షణామూలా పదప్రకాశ్యత్వే ఉదా-
హృత్యాభిధామూలేష్వసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యం పదగతముదా-
హరతి.

సన్నిధత్తే యదా చిత్తే తద్వ్యక్తిం తరుణీమనః । ఏవం
లక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యధ్వనిరత్రపదే భవేత్ ॥ ౧౩౮౫.

అత్ర తదితి సర్వనామపదేనానుభవైకగోచరా విశేషాః ప్రకా-
శ్యన్తే - తేన చ లోకోత్తరరమ్యతాకారితా వ్యజ్యతే. యథా
చ విప్రలమ్భః ప్రాధాన్యేన తత్పదేన వ్యజ్యతే. యథా వా — లా-
వణ్యం తదసౌ కాన్తిస్తద్రూపం స వచఃక్రమః । తదానుభాస్ప-
దమభూదధునా తు జ్వరో మహాన్ ॥ తదాత్వే ప్రసిద్ధానుభావా-
తిరూపాదధునా తద్విరహే జ్వరస్యాధ్యవసానలక్షణయా సంతా-
పహేతురిత్యర్థః తదాదిసర్వనామపదైః పూర్వోక్తరీత్యా ప్రా-
ధాన్యేన విప్రలమ్భో వ్యజ్యతే. యదిహ సర్వనామపదానాంబు

ధ్వననాచకత్వైవేతి న వ్యఞ్జకత్వమితి చేత్తం తదానర్థముదాహ్రియ
తే — ముగ్ధే ముగ్ధతయైవ నేతుమఖిలః కాలః కిమారభ్యతే మానం
ధత్స్వ ధృతిం బధాన ఋజుతాం దూరీకురు ప్రేయసి। సఖ్యైవం ప్ర
తిబోధితా ప్రతివచస్తామాహ భీతాననా నీచైః శంస హృది స్థితో హి
ననుమే ప్రాణేశ్వరః శ్రోష్యతి॥ హే ముగ్ధే స్వహితసాధనజ్ఞా
నశూన్యే ముగ్ధతయైవ స్వేష్టసాధనజ్ఞానశూన్యతయైవ సర్వమా
యుర్నేతుం కిముద్యుక్తాసి- ఇదం న యుక్తం - మానం ధత్స్వ క
ఠినమానధారణమిత్యాకాఙ్క్షాయామాహ- ప్రేయసి ప్రియే ఋ
జుతామార్జవం దూరీకురు - ప్రేయసీవరం ప్రేమాస్పదే కథమ
నార్జవం కర్తుం శక్యమిత్యత ఉక్తం ధృతిం బధానేతి - ఏవం స
ఖ్యోపదిష్టా భీతాననా భీత్యభివ్యఞ్జకహస్తాపిధానాది చేష్టాశ్రి
యాననా నిత్యం హృదయస్థం సహితః ప్రియశ్శ్రోష్యతి తన్నీ
చైర్మన్దం శంసేతి సఖీం ప్రత్యవదదిత్యర్థః భీతాననేత్యనేన నీచై
శ్శంసనస్య యుక్తతా వ్యజ్యతే - న చ యుక్తతాయా వస్తురూ
పత్వాత్తద్వ్యఞ్జనేఽపి రసాభివ్యఞ్జకత్వాభావేనానంలక్ష్యక్ర
మవ్యఙ్గ్యోదాహరణత్వమయుక్తమితి వాచ్యమ్ - తదానీమన్య
హేతుకభయస్యాభావాద్విప్రలమ్భశృఙ్గారస్య ప్రేయసిరా
గాతిశయస్య చానురణనన్యాయేన వ్యజ్యమానత్వాన్న దోష
ఇతి ధ్యేయమ్ — ఏవంవాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ।
లీలాకమలపత్రాణి గణయామాస పార్వతీ॥ అత్రాధోముఖీ
త్వపదేన లజ్జాఖ్యభావో వ్యజ్యతే - ఏవమన్యేషాం భావాదీనాం ర
సాభాసాదీనాం చ పదవ్యఙ్గ్యత్వముదాహార్యమ్ - రసాభాసా
దయో హి వాక్యప్రకాశ్యా అపి రసాపేక్షయా నికృష్టచమత్కా
రా ఇతి పదప్రకాశ్యాదీనాం తు తేషాం నికృష్టతమచమత్కా
రిత్వేనేతి పృథఙ్నోదాహరణమాదృతమస్మాభిరితి ధ్యేయమ్.
అథ సంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యభేదమశబ్దశక్త్యుపదే అలంకారధ్వ
న్యుదాహరతి-

చిత్రే స్ఫురతు తద్రూపం సాకారైత్యద్విపద్వపుః ఇత్యా
ద్రౌ శబ్దశక్త్యుత్థస్యాల్పే దలఙ్కృతిధ్వనిః॥౧౩-౪॥

అత్ర భీషణపదేన వ్యఞ్జనయా సింహత్రిత్వపాదనద్వారా భగవ
తస్తదావమ్యం వ్యజ్యతే - యథా వా — రుధిరవిసరప్రసాధిత
కరాలకరవాలరుచిరభుజపరిఘః । ఝటితిభ్రుకుటివిటఙ్కితల
లాటపట్టో విభాతినృపభీమః ॥ హేన్ప రక్త పరిసరాలఙ్కృతభీ
షణఖడ్గమనోజ్ఞ బాహుపరిఘౌతవన్నదోర్భ్యశ్రీష్టేవ సఞ్జా
తవిటఙ్కఫాలఫలకో భవానితి శేషః - భీమో భయఙ్కరో విభా
తీత్యత్ర భీమపదేన నృపస్య భీమసేనావమ్యం వ్యజ్యతే - విశే
షణం విశేష్యేణ బహులమితి విశేషణస్యాపి పశ్చాన్నిర్దేశో నా
నుపపన్న ఇతి నృపభీమ ఇత్యేకమేవ పదం తథా చ భవానితి నా
ధ్యాహర్తవ్యమ్ - ఏకపద్యేఽనర్గాపకం తథాసత్యలంకారైర్నై
వాలంకారధ్వనిత్వప్రసక్త్యా శబ్దశక్త్యాఽలఙ్కారధ్వనిత్వ పి
రోధాత్ - నాప్యుపమితిసమాస ఉపమాయా వ్యఙ్గ్యత్వాపా
పత్తేరిత్యప్యాహుః ...శబ్దశక్త్యా పదే వస్తుధ్వనిముదాహరతి-

నమశేత్వదృశాం శౌర్యం పశ్యన్త్యనిమిషా ద్విషః । ఇత్య
త్రిశబ్దశక్త్యుత్థః పదే వస్తుధ్వనిర్భవేత్ ॥ ౧౪౦౫

అత్ర నిమేషరహితవాచకేనానిమిషపదేన త్వద్విషో దేవత్వం.
ప్రాప్తా ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే - యథా వా — భుక్తిముక్తికృదేకా
న్తసమాదేశన తత్పరః । కస్యనానన్దనిష్యన్దం విదధాతి సదా
గమః ॥ భుక్తిం సురతోపభోగమనన్తరం ముక్తిం త్యాగం కరోతీతి
తథా ఏకాన్తే ఉపహ్వరే యత్సమాదేశనమాహ్వానం తత్ర ప్రవణ
స్సతతః ప్రియస్యాగమః కస్యస్త్రీజనస్యానన్దాతిశయం నతనో
తీతి సఙ్కేతదాయినం కాముకం కాచిత్సఖ్యాయా వృత్త్యాస్తౌ
తి - శాస్త్రైకపరికృతతాత్తు త్రిత భుక్తిం ఐహికభోగం ముక్తి
మపవర్గం చ కుర్వన్నేకాన్త సమాదేశ నేనిర్విచికిత్సోపదేశనే
ప్రవణస్సన్నాగమో వేద ఇతి సదాగమపదేన వేదో వ్యజ్యతే-
కిమపస్నవశ్యవాచ్యం తత్రోపితాత్పర్యాదిత్యత్ర - కేచిత్తు ప్ర
స్తుతప్రశంసయా ముఖ్యయా వృత్త్యా వేద ఏవాభిస్తూయతే ।
సఙ్కేతదాయివస్తు తత్ర వ్యఞ్జనయైవేత్యాహుః ......అథా
ర్థశక్తిమూలధ్వనిషు స్వతస్సమ్భవిపదార్థే ప్రయుక్తభేద

షు చతుర్ణాపదైవస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి.

అత్యుగ్రఖడ్గస్పృమిచ్ఛేదాత్ సఫలత్వద్విషాం తవ సే। పద

సాద్యదర్థశక్త్యుత్థవస్తునా వస్తునోధ్వనిః ॥ ౧౪౧౫.

అత్ర స్వతఃసంభవినార్థేన వస్తునా తవ శత్రూణాం పూర్వ సమరేఖడ్గో నిష్ఫలః ఉపాదితేవ స్తుఅద్యేతి పదేన వ్యజ్యతే. యథా వా — సాయం స్నానముపాసితం మలయజేనాఙ్గం సమాలేపితం యాతోఽస్తాచలమౌళిమమ్బరమణిర్విస్రబ్ధమత్రాగతమ్ । ఆశ్చర్యం తవ సౌకుమార్యమభితః క్లాన్తాసి యేనాధునా నేత్రద్వన్ద్వమమీలనవ్యతికరం శక్నోతి తే నాసితుమ్ ॥ సాయం మజ్జనమాసితమాదరేణ శీలితం చన్దనేన చ శరీరం సమ్యగాలిప్తం - భగవానప్యస్తాద్రిశిఖరంగతవానత్రాగమనంచ విస్రబ్ధం మద్వశ్యాభిః క్లాన్తాసి యతస్తే నయనయుగం మీలనవ్యతికరరహితమాసితుం స్థాతుం న శక్నోత్యహో తవ సౌకుమార్యమిత్యర్థే సాయమిత్యాదిభిస్త్రిభిర్విశేషణైః క్లమస్య ధర్మాశయం పరియుక్తత్వేశ జ నివార్యతే- విస్రబ్ధమిత్యనేన సత్వరాగమనప్రయుక్తశంకా చ నిరస్యతే. ఏవం క్లమహేత్వభావేఽపి క్లాన్తాసీత్యహేతుక క్లమరూపేణ వస్తునా స్వతస్సంభవినాఽద్య పరపురుషముపభుజ్య స్నాతాస్యనులిప్తాసి చేతి వస్త్వధునాపదేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే - యద్యపీయం సఖీం ప్రతి కస్యాశ్చిదుక్తిరితి కవినిబద్ధవక్తృవచస్సిద్ధార్థమూలకధ్వని ప్రస్తావ ఏవేదముదాహర్తుముచితం తథాపి వస్తునా వస్తుధ్వనిమాత్రం పురస్కృత్యేదమిహోదాహృతమితి ధ్యేయమ్॥... ...అథాత్రైవ వస్తునాఽలంకారధ్వనిముదాహరతి.

సదాత్వద్యుధినారీణాం మాత్రం పూరయన్త్యవనీపతే। ఖ

దిష్ట్యర్థశక్త్యుత్థవస్తునాలంకృతిధ్వనిః ॥ ౧౪౨౫.

అత్ర ప్రస్తుతవాక్యార్థరూపేణ వస్తునా రాజ్ఞో దానే మేఘాద్వ్యతిరేకస్సు దిశిపదేన ప్రాధాన్యేన ధ్వన్యతే. యథా వా— తదప్రాప్తిమహాదుఃఖవిలీనాశేషపాతకా । తచ్చిన్తావిపులాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయా తథా । చిన్తయన్తీ జగత్సూతిం పరబ్రహ్మస్వరూ

చితమ్। నిరుచ్ఛ్వాసితయా ముక్తిం గతాన్యా గోపకన్యకా॥ తద్వి-
రహదుఃఖానుభవతః సమస్తపాతకా తచ్చిన్తాజని-
తానన్దానుభవక్షీణనిఖిలపుణ్యనిచయా కాపి గోపకన్యకా ని-
రుచ్ఛ్వాసతయా భగవన్తం చిన్తయన్తీ ముక్తిం గతా శాస్త్రేషు
హితత్వాత్పాపపుణ్యయోః స్వస్వజన్యతత్తద్దుఃఖసుఖానుభవా-
భ్యామేవ నాశోక్తేర్నతు పాపాన్తరపుణ్యాన్తరజన్యదుఃఖసుఖానుభ-
వాభ్యాం దుఃఖాన్తరసుఖాన్తరజనకయోః పాపపుణ్యయోః పీఠస్థి-
తిః తథాచాత్ర తద్విరహదుఃఖానుభవేనాశేషపాతకవిలయప్ర-
తిపాదనాదిదముపగమ్యతే - తద్విరహదుఃఖమేవ సమస్తపాతక-
జన్యదుఃఖత్వేనాధ్యవసీయతే। తథా తాదృశదుఃఖజనకపాతకవి-
లయ ఏవ సమస్తపాతకవిలయత్వేనాధ్యవసీయత ఇతి। తచ్చేద-
తిశయోక్తిద్వయమశేషపదేన ప్రాధాన్యేన ద్యోత్యతే - తద-
భావే తద్విరహదుఃఖజనకపాతకస్యైవ దుఃఖానుభవేన నాశప్ర-
తీత్యాపత్త్యా అతిశయోక్త్యనుత్థానాదేవం చ తచ్చిన్తాసుఖస్య
సకలపుణ్యజన్యసుఖత్వేనాధ్యవసాయాత్తథా తచ్చిన్తాసుఖాను-
భవేన తజ్జనకపుణ్యనాశస్యాశేషపుణ్యనాశత్వేనాధ్యవసాయా-
దతిశయోక్తిద్వయం తచ్చయపదేన ప్రాధాన్యేన ద్యోత్యతే.
అథాలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి-

ఉచాదాయి వయస్స్వర్గోభిస్త్రేఽరాత్యకాదరః। ఇ
త్యలజ్జ్యాపి తత్ర వస్తుధ్వనిరూహ్యః పదబుద్ధిః॥ ౧౮౩౫.

అత్ర తృణచర్వణరూపం కారణం శత్రోః పయోదానరూ-
పం కార్యమప్రస్తుతేనైతేన ప్రస్తుతసజ్జన్యాలంకారేణ తృణచర్వణ-
కృతాన్తరిపుందయమాత్వం ఉన్మృజసీతి వస్తు శుచేతి పదేన ప్ర-
ధాన్యేన వ్యజ్యతే - యథా వా — క్షణదాసావక్షణదా వనమవ-
నం వ్యసనమవ్యసనమ్। బత వీర తవ ద్విషతాం పరాఙ్ముఖే త్వయి
పరాఙ్ముఖం సర్వమ్॥ క్షణదో రాత్రిః అక్షణదా రాత్రిర్న భవతి
ఇతి విరోధః- ఉత్సవదాయినీ భవతీతి తత్పరిహారః। వనం కాననమ్
అవనం వనం న భవతీతి విరోధః రక్షణమితి పరిహారః- వ్యసనం విప-
త్తిరవ్యసనం వ్యసనం న భవతీతి విరోధః అపినాయుర్గాయా

సాధనం కాలనమితి పరిహారః పశుపాలనమేవ జీవనమితి యా
వత్ - అత్ర క్షణదాదిశబ్దశక్తిమూలో విరోధాలంకారస్త
త్సామర్థ్యకేన త్వయి పరాఙ్ముఖే సర్వం పరాఙ్ముఖమిత్యర్థాన్తర
న్యాసేన విగ్రహపి త్వామనువర్తతే యతస్త్వయి పరాఙ్ముఖే
సర్వం పరాఙ్ముఖం విపరీతస్వభావం జాతమితి వస్తు వ్యజ్యతే-
తత్ర సర్వమితి పదం ప్రాధాన్యేన వ్యఞ్జకమ్ . ... అథాలఙ్కా
రేణ పదైకాలఙ్కారధ్వనిముదాహరతి-

దైన్యం సహజమేత్యైశ్వర్యద్విష్యేకాన్తదరిద్రితా। తమే
వశ్రీయతీస్యతాలజ్జ్యాత్యాలజ్జ్యతిధ్వనిః॥ ౧౪౪

అత్రదరిద్రతా స్వసహజం దైన్యం తవ రిపావ్యస్తా న్యూనం తమే
వ స్వయమపి భజతీత్యుత్ప్రేక్షయా రిపవో తావేవ దారిద్ర్యం
ప్రాప్నువన్తీతి పరిసంఖ్యాలంకారఏవ కారేణ వ్యజ్యతే. యథా వా

* కుచావల్లిహస్సగోస్సమ్మి ఆసి అహారో మిళాణకమళద
ళం। ఇఅ నవవహుఆ సహీణ కుణఇ వఅణం మహీసముహం॥
తవ వల్లభస్య నిభాతే ఆసీదధరోమ్లానకమలదళమ్ ఇతి నవవధూ
స్సఖీతా కరోతి వదనం మహీసమ్ముఖమ్- మహీసమ్ముఖీకరణం
లజ్జయా వినమనమ్ అత్రాధరో మ్లానకమలదళమితి రూపకేణ నవ
వధూకర్తృకచుమ్బనస్యాధరమ్లానతా హేతుత్వప్రతీతేః కావ్య
లిఙ్గం వ్యజ్యతే - తత్ర చ మ్లానపదం ప్రాధాన్యేన వ్యఞ్జకమ్.
ఏవం స్వతస్సంభవినామర్థానాం వ్యఞ్జకతాం పదగత్యోక్త్వో
దాహృత్య కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలధ్వనిషు వస్తునావ
స్తుధ్వనిముదాహరతి-

నానావర్ణం జగత్పూర్వం రక్తం కీర్తిరపద్ జనాః। ఇ
త్యాసౌకల్పితార్థస్య కల్పితార్థో ధ్వనిః పదే॥ ౧౪౫॥

అత్ర త్వత్కీర్తిః పూర్వం జగన్నీలపీతాది నానావర్ణవిశిష్టం

* గోసర్గశబ్దైర్గసేత్యులుక్ గోసేతి ప్రత్యూష్యాప్రాక్ప్రాకృతే వ్య
వహ్రియతే. ఆసి ఇత్యయం సర్వేషు పురుషేషు వచ
నేషు చ భూతార్థే నప్రీత్యయేన సహితస్యాస్తేరాదేశః.
లం ముఖశబ్దే బిన్దూర్వ్యాలుక్.

జనా అభివదన్తి కవికల్పితేన వస్తునా సాహిత్రికం త్వత్కీర్త్యా ధవళధవళాయమానమేకవర్ణమేవ జగదాస్త ఇతి కల్పితం వస్తు పూర్వార్ధప్రతిపదేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే. యథా వా — రత్తీసు చందధవళాసు లలిఅమప్ఫాలిఊణ జో చావం। ఏకచ్ఛత్తం విఅ కుణఇ భువణరజ్జం విఅంభంతో॥ రాత్రిషు చన్ద్రధవళాసు లలితమాస్ఫాల్య యశ్చాపమ్। ఏకచ్ఛత్రమివ కురుతే భువనరాజ్యం విజృమ్భమాణః। యో మదనశ్చన్ద్రధవళాసు నిశాసు విజృమ్భమాణస్సన్ లలితం పుష్పమయమితి యావత్ ఆస్ఫాలనక్రియావిశేషణం వా చాపమాస్ఫాల్య భువనమేవ రాజ్యమేకచ్ఛత్రమివ స్వైకవశంవదమితి యావత్ కురుత ఇత్యత్ర మదనవృత్తాన్తేన కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధేన వస్తునా యే కామినో యే చ విరక్తా యే చ పక్షిమృగాదయో ఽచేతనాస్తే సర్వేఽపి రాత్రిషు మదనాజ్ఞాం నోల్లఙ్ఘయన్తి కింతు జాగరూకాస్సకలామపి రాత్రిముపభోగపర్యాప్తా అతివాహయన్తీతి వస్తు భువనరాజ్యపదేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే. భువనపదస్య చేతనాచేతనాత్మకసకలప్రాణివాచిత్వాత్. ... ... అథ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధేన వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి.

మధుః ప్రసూనమాధ్వీభిస్స్వసజానసరితో నవాః। ఇ
త్యాదౌ తు పదేఽస్మిన్ప్రౌఢవస్తునాలఙ్కృతిధ్వనిః॥ ౧౨౬౪

అత్ర కవికల్పితేన వసన్తవృత్తాన్తరూపేణ వస్తునా మాధ్వీనామతిశయోక్తిస్స్వ శక్తిపదేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే. యథా వా — నిశితశరధియార్పయత్యనఙ్గో దృశి సుదృశస్స్వబలం వయస్యరాలే। దిశి నిపతతి యత్ర సా చ తత్ర వ్యతికరమేత్య సమున్మిషన్త్యవస్థాః॥ అనఙ్గస్సుదృశో ఽరాళే వక్రే వయసి యౌవన ఇతి యావత్. దృశి నిశితశరబుద్ధ్యా స్వబలం స్వకీయం విశ్వవిజయసామర్థ్యమర్పయతి. సా చ దృక్ యత్ర దిశి నిపతతి తత్ర దశావస్థావ్యతికరం సంమర్దమేత్య సమున్మిషన్తీత్యత్ర ప్రకృత వాక్యార్థరూపేణ కవికల్పితవస్తునా పరస్పరవిరుద్ధా అపి దశావస్థా యుగపద్భవన్తీతి విరోధాతిశయోక్తిర్వ్యతికర

ఉదేవ హారి ధా న్యేన వ్యజ్యతే. ... ... అథాలఙ్కారే
ణకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధవస్తుధ్వనిముదాహరతి.

స్మరఃకుసుమ... కాహశ్యానిపతితా యలిరంధ్రైః। దృ
ష్ట్వేతి ద్యోత్యతే కృత్యాకృత్యే ధ్వనిః పదే॥ ౧౮౭॥

అద్య పత్రిగాతే స్మరస్తావుత్రి మౌడధను కాహలీయు ద్యోష్యమిధ
వంర ణాస్త్రవర్త యలితమిత్యత్రైషు యాన్సరో రాత్రిజుళితాం
దృష్ట్వాం సమ్యోళ్ళ కరాకమే పకరోతి స్త్రైతికవికల్పితం స్మరస్య
త్రిస్రమాపం వస్తు అద్యేతి పదేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే. య
థా—వారిజ్జం తో విభుణో సంతావ * కవట్ఠిప ణహిఅవిణ।
థణభరవఅంసవిణం విసుద్ధజా ఈ ణచళఇ సేహారో॥ వార్య
మాణోఽపి పునస్సన్తాపకదర్థితేన హృదయేన స్తనభరవయ
స్యేన విశుద్ధజాతినా చలత్యస్యాం హారః॥ సన్తాప కదర్థితేనహా
రేణ సహ గాఢాలిఙ్గనేన స్తనయోః పీడా భవిష్యతీత్యనయా వతే
వేత్యుత్ప్రేక్షా- స్తనయోః పీడయాకుతో న్య సన్తాప ఇత్యత ఉ
క్తమ్ స్తనభరవయస్యేనేతి- స్తనభరసాహిత్యసేవ తత్సఖ్యత్వే
సాధ్యవస్యతే తాదృశ వహృదయేన ఘనః పునర్వార్యమాణో
ప్యస్యాహారో విశుద్ధజాతిత యా నిర్మలోత్పత్తిమత్తయాస్యా
య తహితాకదో ఎమాన్యజాతి మత్త యా చేత్యధ్వన్యతే - న చల
తిస్మాశ్రియం పరిత్యజ్యాన్యతో న గచ్ఛతి కమ్మామాస ఏవాస్త ఇతి
యావత్- ఎవఞ్చవిపరీతరతావస్థాయుమితి బోధ్యమ్ అత్ర చవిశు
ద్ధజాతిత్వలక్షణేన కావ్యలింగాలంకారేణ హారోఽనవరతంక
మ్పమాన ఏవాస్త ఇతివస్తునచలతీతిపదేన ప్రాధాన్యేనవ్యజ్య
తే. ... ... అథాలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః పదే యథా-

జయత్యస్యాః కటాక్షేఽద్యాన్యశరాన్ క్షిపతిస్మరః। ఇ
త్యాదిషుపదజ్ఞేయోలఙ్కారాలఙ్కృతిధ్వనిః॥ ౧౮౮॥

అస్యాః కటాక్షేణ యా సతిస్మరస్స్వశరాన్నంక్షిపతీతిక
వికల్పితస్మరశరత్యాగోత్ప్రేక్షయా స్మరశరా వేషయాదస్త్రీ
యకటాక్షస్య వ్యతిరేకోఽత్ర యత్నేతి పదేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్య

---

* కదర్థితా శద్ధైదప్సన.

తే. యథా వా — సోఽయం ద్విసానశశంకో ధమ్మిల్లో రతికేళిఅలకలతి అదేహా। తివిక ధాహి బళి శహిత సరోసురతసంగరేణ అభి॥ సమీక్ష్య శ్యామలాజో ధమ్మిల్లః కలితః శిథిలజఘనాః తస్యా స్పృష్టస్థానాద్బలంబి స్త్రగ్వర స్సురతసంగరేజ మకరీ॥ సూక్ష్మ స్పృష్ట రశ్మ్యామలాజ్యః కలితమనోహరదేహా నమిల్లః స్వరవ స్యాః స్పృష్టస్థానం స్ప్రదానాత్ సేనాపతే వేః మూలాచ్చబలః శ్యా సురతసంగరే జయతి తస్యా సురతసంగరే సేనాం స్పృష్టవేగం తం ధమ్మిల్లం మవలోక్య రతి విరతి సమయే పిప్యనరణ్యాం కేశాభిలా షః కామినీ భూయతి తా స్పృశ్యన్. తత తస్యాః ధమ్మిల్లస్వర ఇతి రూపకేణ సురతసంగరం రూపకేణ చ విరామలరతి పరం ప్రా ప్తోపి కాముకో సంతాప్యరతపు శితాభిలాషా భూయ దిత్యభిలాష కారణాభావేప్యభిలాష ప్రతీతేర్విభావనాలంకా కారస్య ప్రతి పాదనపారిథా స్యన వ్యజ్యతే ...... ఏవం కేః ప్రౌఢోక్తి నిర్మితా నాం వస్తూనాం వ్యంగ్యత్వే ఉదాహృతః కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి సిద్ధేష్వర్థేషు తద్గతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి.

ఏతాదృశానానుతేనాహానా శశిపీఠరేః। ఇతి
వక్త్రపరస్పృష్టవస్తునా వస్తుధీః పదే॥ ౧౮౯॥

అత్ర కల్పిత దూతీరూప వక్తృవచస్పృష్టేన శశిపీఠేన సాధా రణరూపవస్తునా తస్యాః జనితనైరాశ్యరూపం వస్తు సాహా సమితి పదద ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే. యథా వా — నవపల్లవ భూమిఅంకస్పృహా స్తోకే తిత్తిరనుమహానస్పృం। తాసోహ గ్గ సమగ్రాపదోషరజనీవ్యతిహారజ్జ॥ నవపుష్పాణి మాధ్యాగాత్ కన్య సుభగ కోసి కాథ నమమ నత్యమ్. కా సౌభాగ్య సమగ్రా ప్రదోషరజనీవతవాద్య॥ అన్యానురక్తం నాయకం ప్రతి నా యికా యా వచనమిదమ్ హే సుభగ త్వం నవపల్లవదన్తిన్యా అత్ర నవపదం రాగా పలక్ష్య ద్యోత నాయకో నిర్దిశ్యతే కిం వా కవి ష్టా సీతి సత్యం మమ పుణ పూర్వం మయి తథానురక్తో సీ దానీం నానురక్తో నీతిత్వం హారిద్రా రాగోఽసీతి యావత్ - సౌభా గ్యశాలినీ కాద్యాతవాద్య ప్రదోష రజనీవ సురాగ కారిణీ

యానస్ అత్రకశ్చిద్ధృష్టనాయికా రూపవక్తృప్రౌఢోక్తి సిద్ధేన ప్రకృతపంకార్థరూపేణవస్తునామయావాసన్యస్యామపితి కా దనసుగన్తోత్ర విష్వసీతి వస్తు నేవాపదనప్రదోషః దనచ ప్రాధాన్యేనద్యోత్యతే. .... .. అథాత్రైవవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి.

సశ్రోత్రాస్యకథం యావత్త్వావదేవ వ్రజప్రియ।
ఇతివక్తృవచస్సిద్ధవస్తునాలంకృతిధ్వనిః॥ ౧౫౦౪.

హేప్రియమాంకథంస్వమరణవార్తాం యావన్నశ్రోతాసితావదేవ గన్తవ్యంచేద్గచ్ఛేతి ప్రకృతవాక్యార్థరూపేణ కవినిబద్ధనాయికారూపవక్తృవచస్సిద్ధేనాక్షేపాలఙ్కారోత్ర జీవితపదనప్రాధాన్యేనవ్యజ్యతే. యథావా — సఖినవనిపుణవననసమస్మిన్కథం పాలీసఖీ ఇతిబిడావి. * హారోణివార్ధిఓబిళఉచ్చేరంతోతదోక హంరమితం॥ సఖినవనివససమరే క్షుపాళీసఖ్యాగబిడయాహారోనివారితఏవోచ్చరంస్తతఃకథంరమితమ్. ఇదంనవోఢాంరాత్రివృత్తాన్తంపృచ్ఛన్త్యాస్సఖ్యావచనమ్. హేసఖినవసురతసమయేఉచ్చరన్నల్పనిర్భరసురతప్రతిబన్ధకఇతియావత్తాదృశోహారోనిబిడయాదృఢయాజ్యాపాళ్యావాలిజ్జనమేవసఖీనిర్భరసురతసౌలభ్యోపయోగిత్వాదజ్యాపాళ్యాస్సఖీత్వేన నిరూపణం. తయానివారితో విచ్ఛిన్న ఏవభవతి తతోహార విచ్ఛేదానన్తరంకథం రమితమిత్యత్ర కవినిబద్ధ సఖీరూపవక్తృవచస్సిద్ధేనప్రకృతవాక్యార్థరూపవస్తునాహారవిచ్ఛేదానన్తరం పాన్థాజ్ఞసా యాక్షవనవోఢాయా అపితవార్షభ్య సమయమరతాద్వ్యలక్షణమేవావశ్యంరితమభూత్తథం కిద్వ్యగతికథయేతివ్యతిరేకాలంకారః కథంపదనప్రాధాన్యేనవ్యజ్యతే. అథాత్రైవాలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి.

కుముద్వతీవజ్ఞాతాద్య వీత్యేస్తంత్వద్యుతాసఖీ। ఇతి
వక్తృవచస్సిద్ధాలంకృత్యావస్తునోధ్వనిః॥ ౧౫౧౪

అత్రత్వాయాయాతాసఖీచన్ద్రవీక్ష్యాద్యకుముద్వతీవజాతేతి

---

* హారోణివారిణో ఎన్వఉచ్చరంతో ఇతిపాఠః.

కవినిబద్ధయా యుక్తా సఖీరూపవక్తృవస్తునస్పృష్టసోపహారాత్ స్వా
రేణ పూర్వరీతస్త్రీదర్శనే స్యాన్మోహో భవతీతి వస్తుద్వయ
పదస్య ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే- యథా వా — పరిసంతీఘరదారం
వివలిఅవఅణా పుళో ఇఊణపహం- ఖంధే ఘెత్తూణ ఘడం హా
హా ణట్ఠొత్తి రుఅసి సహి కిం త్తి॥ (ప్రవిశన్తీ గృహద్వారం వివలితవ
దనావలోక్య పథానమ్ - స్కన్ధే గృహీత్వా ఘటం హా హా నష్ట
ఇతి రోదిషి సఖి కిమితి- అత్ర మార్గావలోకనస్య ద్వారప్ర
వేశసమయే స్కన్ధే గ్రహణస్య చ ఘటనాశం ప్రతి హేతుత్వ
ప్రతీతేః ఘటనాశస్య రోదనం ప్రతి హేతుత్వప్రతీతేః స్వా
ప్యలీక గమనకారణస్నేహ సహకేతనికేతం గచ్ఛన్తం దయి
తం దృష్ట్వా యది తత్ర గన్తుమిచ్ఛసి తదాపరం ఘటం గృహీత్వా
గచ్ఛేతి వస్తు కిమితీతి పదేన ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే- యథా వా
— విహలంఖణం సహిఊణ దట్ఠూణ ఘడేణ తరళతరదిట్ఠిం- దా
రప్ఫంసమిసేణం అప్పా గరుఓత్తి పాడిఅ విభిణ్ణో॥ (విహ్వలాం
క్షణం సఖి త్వాం దృష్ట్వా ఘటేన తరలతర దృష్టిం ద్వారస్ప
ర్శమిషేణాత్మా గురురితి పాతయిత్వా విభిన్నః-) హే సఖి స్వభా
రేణ విహ్వలాం తరలతరదృష్టిం త్వాం దృష్ట్వా ఘటేనైవ
స్వాత్మా గురురితి మత్వా ద్వారస్పర్శవ్యాజేన పాతయిత్వా విభి
న్నో న తు త్వమేవ ద్వారస్పర్శవ్యాజేన ఘటస్య భఙ్గం కృతవ
తీ స్వత్ర నదీకూలలతాగృహే కృతసంకేతం త్వద్వల్లభముపసమయే
తత్ప్రాప్తం గృహప్రవేశసమయే తత్ర గచ్ఛన్తం కాముకం
దృష్ట్వా పునర్జలాహరణవ్యాజేన నదీగమనాయ ద్వారోపఘా
తవ్యాజేన బుద్ధిపూర్వమేవ త్వయాఽయం ఘటో భగ్న ఇతి మయావిది
తమేవ తత్కిమితి నాశ్వసిషి తత్ప్రియహితసిద్ధయే పునర్నదీం
ప్రయాహి అహం తే శ్వశ్రూనికటే సర్వం సమర్థయిష్య ఇతి వ
స్తు ద్వారస్పర్శమిషేణేతి కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధయా
పపన్నత్వాద్వ్యజ్యతే - తత్ర మిషేణేతి పదం ప్రాధాన్యేన వ్యఞ్జ
కమ్. ...అథాత్రైవాలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా హరతి.
మేరోస్త్రైలాసకిం భూభృత్ప్రతాపైస్త్వత్సమాస్త్యహమ్।

ఇతివక్తృప్రబన్ధస్థాఙ్క్షృత్వాఙ్గలక్షృతిధ్వనిః। ౧౮౨౫.
అత్ర మేరో ఇతి కైలాసేన సంబోధనే కృతే కైలాసమితి మేరోరు
క్తిః ధార్ష్ట్యవిరాగ్యం కైలాసస్య (ప్రతివచనమ్ అత) స్వశ్వశ్రురుఇత్యు
పరుయాప్రతాపిష్వతిశయోక్తిర్వ్యజ్యతే - తత్రైకజాతాత్మక
శాఖిప్రాయమహమితి పదం ప్రాధాన్యేన వ్యఞ్జకమ్ యథా వా
— త్రౌణ్డ్రా ఇమహల్యే సేనా అవిజ్ఞతారుణ్ణా అస్య మకా సా। బుద్ధా
వినవోఢవ్యపరవధూ హాహా ... రేష ... అ౦౮॥ జ్యోత్స్నే
యయా మధురసేన చ ప్రతీర్ణా ... త్యుక మనా స్వావృద్ధాపి న
వోఢేవ పరవధూరహాహా హరతీత వహ్నాదయమ్- జ్యోత్స్నయా
పరితర్థితో ధాయిక ... దత్త్వారుణ్యా మధురసేన కేవలయుక్త్వా
కమనా స్వావృద్ధాపి పరవధూరిత్యేవ రవహ్యాదయం నవోఢే
వహరతీత్యర్థ్యతే) పరవధూస్త్రవహ్యాదయం హరతీతి కావ్యలిఙ్గేన
... ముఖ్యే ... త్వదీయమాచరితం కిం వ
క్ష్యామీతి వస్తుమిష్టస్యాప్యర్థాన్తరవిశేష
నిషేధరూపాక్షేపాలంకారః పరవధూపదేన ప్రాధాన్యేన వ్య
జ్యతే- ఏనం కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరస్య
త్వారోఽపి భేదాః పదగతా వాక్యగతాశ్చ ఏవంచ పూ
ర్వోదాహృతా వాక్యప్రకాశా అష్టాదశభేదాశ్శబ్దార్థో
భయశక్త్యుద్భవస్తు పదప్రకాశో న సంభవతీతి పదప్రకా
శాస్సప్తదశభేదా ఏవమాహత్య పఞ్చత్రింశద్భేదా ఉదాహృ
తా ఇత్యేయమ్ ...... అథార్థశక్త్యుద్భవానాం ప్రకా
రాన్తరేణ కతిచిద్భేదానాహ -

ప్రబన్ధేపి ద్వాదశస్వర్థశక్త్యుద్భవా భిదాః॥ ౧౮౩.

వాక్యపదయోరివ ప్రబన్ధేప్యర్థశక్త్యుద్భవా ద్వాదశాపి భేదాస్సం
భవన్తి- యథా గృధ్రగోమాయుసంవాదే — అలం స్థిత్వా శ్మశానే
ఽస్మిన్ గృధ్రగోమాయుసంకులే - కఙ్కాలబహులే ఘోరే సర్వ
ప్రాణిభయంకరే- న చేహ జీవితః కశ్చిత్కాలధర్మముపాగ
తః- ప్రియో వా యది వా ద్వేష్యః ప్రాణినాం గతిరీదృశీ॥ ఏతా
వానేకః ప్రబన్ధః- శ్మశానే శవం నిక్షిప్య బహుకాలం ప్రరుదత

స్థగ్బస్థూగద్రిశ్య మూత్యే స్థమితే స్వస్యోతత్ర స్థిత్యనంతరే నశ
వఘతుణాన్నసంఘటేన కింత్వగోమాయోరేవ స్యాదితి మత్వా
స్యూరాస్తమయాత్ ప్రాగేవ శవం విసృజ్య గమిష్యత్సుగణేన
వ్యమిత్యర్థః తతో గృధ్రస్యేదం వాక్యమిదమ్ - అత్ర గృధ్రగో
మాయుసంకులత్వాది శ్మశానవిశేషణం స్థితి నిసర్గభీషణేష
క్తాస్యోవాం నవికేషు ఇహాభూలోకే జీవితః కశ్చిత్ జీవతి నా
లధిస్త్వం మరణానన్తరం జీవనం నాస్త్యేషు మమోపభోగాయ భవ
త్యయం శవ ఇతి ప్రవాద్యవతో గృధ్రస్య గోమాయుచనవస్యానాధి
కాపరూపం చ వస్తు వస్తునైవ ప్రతిబద్ధేన ప్రకాశ్యతే - అతోదిదం
నైవ శవం విసృజ్య బద్ధనిగ్రహం చేత్ స్వస్యనభవిష్యతి ఇంతు
గృధ్రస్యైవ భవిష్యతీతి మత్వా వినష్టితి పరప్రత్యయకప్రతిబద్ధోగో
మాయోః - ఆదిత్యోయం స్థితో మూఢాః స్నేహం కురుత సాంప్రత
మ్ - బహువిఘ్నో ముహూర్తోయం జీవేదపి కదాచన। అమం
కనకవర్ణాభం బాలమప్రాప్తయౌవనమ్। గృధ్రవాక్యాత్కథం
మూఢాస్త్యజధ్వమవిశంకితాః॥ ఆదిత్యోద్యాపి తిష్ఠతి తతో
నాత్రాపి భీతిః ప్రసక్తిస్తన్నగన్తవ్యమ్ - బహువిఘ్న ఇష్టప్రా
ప్తౌ యథావిఘ్నబాహుళ్యం తథానిష్టప్రాప్తావపీతి దైవాజ్జీవే
దపి కనకవర్ణాభ మిత్యాద్యత్యాగే హేతుః గృధ్రవాక్యాదిత్య
నేన గృధ్రస్య స్వయం భక్షితుమేవం వదతి నైతద్వాక్యే వి
శ్వాసః కార్య ఇత్యాశయః - అత్రాపి రాత్రౌ మమైవోపభో
గాయ సంపత్స్యత ఇతి పురుష వ్యావర్తనపరస్య గోమా
యోర్గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపం వస్తు శవత్యాగస్యాపి
నావస్తునా ప్రతిబద్ధేన ద్యోత్యతే - యుగవిశేషణాద్విద్యాసుభా
వశాలిత్వాత్ గృధ్రగోమాయుసంవాదస్య వక్తస్వయంభవీనతు
కవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్న ఇత్యాహుః - అలజ్కారేణవస్తు
ధ్వనిర్యథా — ఏకాకీ పత్రిజగతః ప్రతిభుక్త్వా సకలం వయః కా
న్తమిదం వపుస్స్య। అల్పస్య హేతోర్బహుహాతుమిచ్ఛన్ విచా
రమూఢః ప్రతిభాసి మేత్వమ్॥ ఇతి రఘువంశే సింహవాక్య
మస్త్ర రతమ్ — షతాత్ర్కాలత్రయాత ఇతుస్వదగ్రైః షత్రస్యశద్ధో

భువనేషు గూఢః । రాజ్యేన కిం తద్విపరీతవృత్తేః ప్రాణైరుప
క్రోశమలీమసైర్వా ॥ ఇతి రాజకార్య్య ప్రబన్ధే ఽతత్యాగాభావ
స్య రాజ్యాదిత్యాగహేతుత్వ ప్రతీతేః కావ్యలిఙ్గమలఙ్కా
రః తేన సీతాసంరక్షణమేవ మముఖ్యం ప్రయోజనం ఫ
లాదికం ప్రయోజనం త్వానుషఙ్గికమితి వస్తు వ్యజ్యతే. ఏవ
మన్యేప్యూహ్యాః - వాక్యసమూహః ప్రబన్ధః స చావాన్తర ప్రబ
న్ధో మహా ప్రబన్ధశ్చేతి ద్వివిధా తత్రాద్య ఇదముదాహరణ ద్వ
యమ్. అన్త్యే ఽప్యూహ్యమ్. ...... అథాసంలక్ష్యక్రమవ్య
ఙ్గ్యస్య ప్రబన్ధవాక్యపదగతత్వవత్ పదైకదేశాదిగతత్వేనాపి
కేచన భేదాస్సంభవన్తీత్యాహ-

పదైకదేశరచనావర్ణేష్వపి రసాదయః । జగత్యాస
జయత్యేకః కృశాసీనఖియత్ర్యతే ॥ ౧౫౪ .

జన్తోఽనుబన్తోఽచ పదం తదేకదేశాః ప్రదవయవాః ప్రకృతి
ప్రత్యయాదయః రచనా సంఘటనా వర్ణాన్యక్షరాణి తేష్వ
పి రసాశ్శృఙ్గారాదయః ఆదిశబ్దాద్భావాదయశ్చవ్యజ్యన్తే.
యథా జగత్స్వవ్యత్యతి జగదితి ప్రాతిపదికేన క్వచిద్దేశ విశే
షమాత్రే ఏవాయం న జయతి కింతు సర్వస్మిన్నపి దేశ ఇతివ్యజ్య
తే- తద్గతేన బహువచనేన భూలోకమాత్రేఽయం న కేవలం జ
యతి రసాతలస్వర్గయోరపీతి వ్యజ్యతే - తథా జయతీతి తిఙ్
ప్రకృత్యా తస్య సర్వాతిశాయిత్వమ్- ఏవం జగదాదిపదైకదే
శైః నిఖిలస్శృఙ్గారసామ్రాజ్యమభివ్యజ్యతే- యథావాలిఖి
స్త పద ప్రకృతివ్యఞ్జకతా— ధృతకేళిహా అణివసణకరక్కా అళ
ణిరుద్ధణఅణదాఅళస్స । రుద్దస్సతఇఅణఅణంపవ్వఇపరిచుం
బిఅంజఅఇ ॥ రతికేళీహృతనివసనకరకిసలయనిరుద్ధనయనయుగ
లస్యరుద్రస్య తృతీయనయనం పార్వతీపరిచుమ్బితం జయతి-
రతికేళిహృతం దేవీనివసనను యేన స తథా దేవ్యాః కరయుగే
న పిహితం నయనయుగళం యస్య స తథా రతికేళీహృతనివస
నేత్యా సా కరయుగళనిరుద్ధనయనయుగళశ్చ తస్యేతి విగ్రహః-
భగవతివసనం హరతి సతి తదవలోకనేన సలజ్జా దేవీకరద్వయేన

తదీయకరేణ నయనద్వయం పిధాయ యత్ప్రతీయమానయా నయనముద్ర
ణేన ముకుళీచకార తస్య నయనం జయతి - ఇతరనయనాపేక్షయైవ
తత్ప్రకర్షేణ వర్తత ఇత్యర్థః కరతలపిహితనయనద్వయాపేక్షయా
చుమ్బనపిహితస్యోత్కర్ష ఉక్తతయా జయతీతి తిఙ్ప్రత్య
యాచ్చుమ్బితస్య నయనస్య లోకాతిశాయిత్వం వ్యజ్యతే - తేన చ
సంభోగశృఙ్గారరసస్య సామ్రాజ్యం వ్యజ్యతే - అత్ర చోత్తమదేవ
తావిషయసంభోగవర్ణనస్యానౌచిత్యాదాభాసత్వ మిత్యప్యా
హుః - సుబన్తపదప్రకృత్యే యథా వా — ప్రియేణ సాయ
ముపాహృతస్య శేఖరం పాణినా తన్వ్యా ద్విత్రాణ్యేవ పదా
ని దానం భవనాభ్యన్తరాత్యాత్మనా । తావత్ప్రియప్రత్యుత్పాది
సంపుటల్లసన్నీవినిబన్ధం ధృతో ధారితైవ వశ్యత ప్రియాణాముత్తమ
హో ప్రేమ్ణో విచిత్రా గతిః॥ ప్రియేణేతి ప్రియతమప్రియవిషయోపాన
త్తృణమాత్రం పాణ్యముద్దీపనముచేపాణినా తేన నిరవశేషథం న
కేవలం సాచ్యాజపాకృతస్య సాంగృహాద్విత్రాణ్యేవ పదాని
యావన్నయతి తావదేవ న కేవలం ప్రసన్నాప్రియత్యుత నీవి
విశ్లథనభియా కరతలధృతనీవీబన్ధం యథా భవతి తథా ధావితాస్తి
నతు మన్దం గత్వా స ప్రణామం నత్వానునయమాత్రేణ ఆత్మనా
స్వయమేవ నతు దూతీముఖేన ధృతః పునః పదాన్తరచలనమ
పి యథా న కరోతి తథా ధృతో నతు కేవలం ధారిత ఇత్యర్థః ప్ర
దానీతి ప్రకృత్యా కాలాతిమత్త్వ లక్షణమౌత్సుక్యం వ్యజ్యతే-
నహి తాదృశమౌత్సుక్యం ద్విత్రాణి పదాని ద్వారపదోపా
దానాస్త్రావ్యజ్యేత ఇతి ధ్యేయమ్ - తిఙ్సుపోః ప్రత్యయయోర్య
థా — పథి పథి శుకచఞ్చూచారురాగాఙ్కురాణాం దిశి దిశి ప
వమానో వీరుధాం లాసకశ్చ । నరి నరి కిరతి ద్రాక్సాయకాన్ పు
ష్పధన్వా పురి పురి చ నివృత్తా మానినీ మానచర్చా ॥ దిశి దిశి ప
థి పథి చ ప్లవమానో మానుత్కశ్చక మృస్యుభచ్చావ్యరాగో యేషాం
తే తథా తాదృశా అఙ్కురా ఉద్గమా స్తేషాం పల్లవానామపాం
తాస్తథా తాదృశీనాం వీరుధాం లతానాం లాసకో నర్తకశ్చాభ
యి తేతియావత్ - పుష్పధన్వా నరి నరి పుంసి పుంసి ప్రతి

ద్యుతిమితి సాయకాంశ్చ కిరతి తీవతి పురిపురి నగరేనగరే మానినీ
నాం మానరక్షా చ నివృత్తేత్యర్థః కిరతీతిలటా కిరణవ్యాపా
రరూప ధాత్వర్థస్య సాధ్యమానతా గమ్యతే. తథా నివృత్తేత్య
త్ర క్తప్రత్యయేన కిరణవ్యాపారకార్యభూత మాననివృత్తేశ్చి
రకాలసిద్ధతా వ్యజ్యతే - యద్యప్యత్ర ప్రత్యేక సమభివ్యాహా
రాద్ధాత్వర్థస్య సాధ్యమానతా ప్రత్యయోత్పత్తిబలాదేవ సిద్ధ్యతీతి న
వ్యఞ్జనాపేక్షా. తథాప్యత్ర ప్రత్యయస్య వ్యాపారే యత్నేనాశక్తిర్ఘ
టో వర్తమాన ఏవేత్యర్థః యద్యపి సాధ్యమానతాప్రతీతిస్తతో
వ్యఞ్జనయైవేత్యాహుః - సైవమపి భూతాధికారవిహితేన క్త
ప్రత్యయేనాతీతత్వం శక్త్యైవ ప్రతిపాద్యం సవ్యఞ్జనయేతి వా
చ్యమ్ - తథాప్యతీతత్వప్రతిపాదనముఖేన కారణీభూతకర
ణకిరణాపేక్షయా కార్యభూతమాననివృత్తేశ్చిరకాలసిద్ధతా
ప్రతిపాదనాతిశయోక్తిరూపేణ మానరూపభావశాన్తిర్ద్వా
రారసోత్కర్షాభివ్యక్తిః క్తప్రత్యయాదీనేత్యాహుః - య
థా - లిఖన్నాస్తే భూమిం బహిరవనతః ప్రాణదయితో నిరా
హారాస్సఖ్యస్సతతరుదితోచ్ఛూననయనాః। పరిత్యక్తం సర్వం
హసితపఠితం పఞ్జరశుకైస్తవావస్థా చేయం విసృజ కఠినే మాన
మధునా ॥ ప్రాణదయితః ఇష్టః బహిర్గృహద్వారి అవనత
ముఖస్సన్ భూమిం లిఖన్నాస్తే సఖ్యశ్చ సతతరోదనేన ఉచ్ఛూ
నానినయనానియాసాం తాస్తథా తాదృశ్యశ్చ నిరాహారాశ్చ
తిష్ఠన్తి - పఞ్జరశుకైస్సర్వం హసితపఠితం హాసకారివచనం
హసితం పఠితం చ వా పరిత్యక్తం తవ చావస్థేయం కణ్ఠగతప్రా
కాతత్కాల సేమానమధునా విసృజేత్యత్ర లిఖన్నితిశతృప్రత్యయే
న లేఖనస్య వర్తమానత్వమాత్రం ప్రతీయతే - నతు కృతిసాధ్య
త్వమపి వర్తమానత్వమాత్రప్రతీతికాలదారభ్య భూతస్య శతుస్తా
వన్మాత్రార్థకత్వస్యైవాభిధానాత్ తథాచ యథా లిఖతీత్యాఖ్యా
తప్రయోగే కృతిసాధ్యతాయా అప్యాఖ్యాతేన ప్రతీతేః కృతి
నియమనియతా బుద్ధిపూర్వకతాపి ప్రతీయతే తథాత్రాపి బుద్ధి
పూర్వకతా ప్రతీతిరితిశతృ ప్రత్యయేన లేఖనస్య బుద్ధిపూ

ర్యకతా వ్యజ్యతే. తథా లేఖనస్య తత్కాలస్య మానతా ప్రతీతేః ప్రస్తావపర్యన్తతా చ వ్యజ్యతే. ఏవమస్య ఇతి ప్రకృత్యాసమానాత్వం ప్రతీయతే. తేన చ వ్యాపారాన్తరవత్త్వప్రతీతేః ప్రసాధైకప్రయోజనకతా సత్తాయాః ప్రతీయతే. లటా చ సత్తాయా భూతతా వ్యావర్త్యతే తేన చ సముగత ఇతి వ్యజ్యతే. భూమిమితి ద్వితీయయా భూమి మాత్రం లేఖనక్రియా కర్మేతి ప్రతీయతే. తతశ్చ చిన్తాకులతయా బుద్ధిపూర్వకతాం వినైవ లిఖతీతి వ్యజ్యతే. భూమాలిఖన్తీత్యుక్తౌ తు సప్తమ్యాధికరణత్వప్రతీతేరన్యత్ర చిత్రాది లిఖతీతి బుద్ధిపూర్వకతా వ్యజ్యేతేతచ్చానుచితం నైశ్చల్యద్యోతకత్వాదితి ధ్యేయమ్. అత్ర సుప్తిఙ్విభక్తీనాం వ్యఞ్జకత్వమ్. సుబ్విభక్తిషు షష్ఠ్యా యథా — గామారుహమ్మి గామే వసామి ణఅరట్ఠిఇం ణ ఆణామి । ణాఅరిఆణం పఇణో హరామి జా హోమి సా హోమి ॥ గ్రామ్యాస్మి గ్రామే వసామి నగరస్థితిం న జానామి నాగరికాణాం పతీన్ హరామి యా భవామి సా భవామి ॥ స్వకాముకోపభోగకుపితయా నాగరికయా గ్రామ్యాసీతి సనిన్దముపాలబ్ధాయాః కస్యాశ్చిత్ గ్రామ్యయా ఉక్తిరియం గ్రామ్యా గ్రామభవా హరామి వశీకరోమి త్వత్ప్రియా నాగరికాన్సురతతన్త్రకుశలాన్ తత్సమ్బన్ధినోపి విటాన్ వశీకరోమీతి స్వస్యా రతితన్త్రకౌశలాతిశయః పరస్యాస్తన్త్రాకుశలత్వఞ్చ నాగరికాణామితి షష్ఠ్యా ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే. తిఙ్ ప్రత్యయేన కాలవిశేషప్రతిపాదనద్వారా వ్యఞ్జకతా యథా. రమణీయః క్షత్రియకుమార ఆసీత్. ఇతి. ఏషా హి భగ్నమాహేశ్వరకార్ముకం దాశరథిం ప్రతి కుపితస్య భార్గవస్యోక్తిః అత్రాతీతకాలానుశిష్టేనాసీదితి లఙ్ప్రత్యయేన భగ్నభవధనుషో రాఘవస్య విద్యమానస్యాప్యతీతతాం ప్రతిపాదయతా తదీయమతీతత్వమచిరేణ సంపాదనీయమితి వ్యజ్యతే తేన చ తస్య రౌద్రస్యాభివ్యక్తిరితి ధ్యేయమ్. సుబ్విభక్తేస్సంఖ్యాప్రతిపాదనద్వారా యథా — తాణ గుణగ్గహణాణం తాణుక్కణ్ఠాణ తస్స పెమ్మస్స । తాణ భణిఆణ సున్దర ఏరి

ఫలంబాయమవసానం॥ తేషాం గుణక్రియాలంకారాణాం తత్తదుక్త త్త్వానాం తస్య ప్రేమ్ణః తేషాం భణితానాం సున్దరత్వం జాత మవసానమ్। పూర్వమత్యన్తమనురక్తం కదాచిదపరాద్ధం నా యకం ప్రతి నాయికోక్తిరియమ్। తేషాం గుణక్రియాలంకారాదీనామ వసానం పర్యవసానమిత్యర్థః అన్యానురాగపర్యవసాయి జాత మిత్యర్థః గుణక్రియాలంకారాదీనాం బహుత్వప్రతిపాదనద్వారాప ష్టవిధత్రిభిరేకైకస్యాపి తత్తద్గుణస్య బహుత్వకారణక్రియా ణాం ద్యోత్యతే। తథా ప్రేమ్ణ ఇతి షష్ఠ్యా తద్గతైకత్వప్రతిపా దికయా ప్రేమ్ణః సర్వకాలమేకరూపతా ద్యోత్యతే। తేన చా నురాగాతిశయో వ్యజ్యతే। వ్యత్యయేనానుశిష్టయోరర్థయ మోత్తమపురుషయోర్యథా — రే రే చఞ్చలలోచనాఞ్చితరుచే చేతః ప్రముచ్య స్థిరప్రేమాణం మహిమానమేణనయనా మా లోక్య కిం నృత్యసి। కిం మన్యే విహరిష్యసే బత హతాం ముఞ్చాన్త రాశామిమామేషా కణ్ఠతటే కృతా ఖలు శిలా సంసారవారాంని ధౌ॥ చఞ్చలలోచనాయాం కాన్తాయాం మఞ్చితరుచే రే రే చే తః స్థిరప్రేమాణం భక్త్యా తయా త్యనుగ్రహం మహిమానం హారం హారం ప్రాపిముచ్యైణనయనాం మృగాక్షీమాలోక్య కిం నృ త్యసి తుష్యసీతి యావత్ విహరిష్యసే విహరిష్యామీతి కిం మన్యే మ న్యసే కిమ్ ఇమామన్తరాత్మనాశాం ముఞ్చ యతః ఏషా కాన్తా సంసా రవారిధౌ ప్లవతాం కణ్ఠతటే నిబద్ధా శిలా ఖల ఇత్యర్థః ప్రహాసే ప్ర తిపాద్యే ఉత్తమపురుషస్థానే మధ్యమపురుషస్య మధ్యమపురుష స్థానే చోత్తమపురుషస్య విహితతయా మన్యే విహరిష్యసనే ఇతి వ్య త్యస్తపురుషాభ్యాం ప్రహాసప్రతిపాదనద్వారా వక్తుశ్శాన్తిరసో వ్యజ్యతే। పూర్వనిపాతస్య యథా — యేషాం దోర్బలమేవ దు ర్బలతయా తే సమ్మతాస్తైరపి ప్రాయః కేవలమేవ నీతిశరణైః కా ర్యం కిముర్వీశ్వరైః। హే క్ష్మాశక్ర పునః పరాక్రమనయస్వీకార కాన్తక్రమాస్తే స్యుర్నైవ భవాదృశాస్త్రిజగతి ద్వత్రాః పవిత్రాః

---

* ప్లవమానానామిత్యుచితమ్.

పరమ్॥ యేదోర్బలమాత్రశాలినస్తే దోర్బలాదేవ యేధీతమాత్ర
శరణాస్తైరపి కింకార్యం తేష్వప్రయోజకా ఇతియావత్. నా
స్త్యత్ర భూమీన్ద్ర యే పరాక్రమనయోభయశాలినస్తే భవా
దృశాస్తైవసన్తి కర్ణాదయస్తథాపి పరిత్రాద్విత్రా ఏవ పరం
స్యురితి యోజనా. యద్వా పరాక్రమనయోభయశాలినో
యే ద్విత్రాః పరిత్రాస్తే భవాదృశా న స్యురితి యోజనా. అ
త్ర పరాక్రమనయపదయోరల్పాచ్తరమితి నయపదస్య పూ
ర్వనిపాతే ప్రాప్తే అభ్యర్హితం చేతి పరాక్రమస్య పూర్వని
పాతాత్ తదుభయమధ్యే పరాక్రమస్య ప్రాధాన్యం గమ్యతే.
తేనచ నాయకస్య వీరరసో వ్యజ్యతే. నను పూర్వనిపాతస్య పదధ
ర్మత్వేన కథమత్రపదైకదేశత్వమితిచే దుపచారాదిత్యాహుః.
అర్థవిశేషవిహితస్య విభక్తివిశేషస్య యథా — ప్రధనాధ్వ
నిధీరధనుర్ధ్వనిభృతివిధురైరయోధి తవదివసమ్। దివసేనతు భూ
మభృత్తా న యోధి విధిసిద్ధసాధువాదపదమ్॥ గభీరచాపటంకా
రభరితే రణవర్త్మని తవవిధురైః శత్రుభిః దివసం సర్వస్మిన్నపి
దివసే క్షణమప్యవిరమ్యాయోధి యుద్ధం కృతం భవాంస్తు విధి
నాయుద్ధ శాస్త్రోక్తమార్గేణ సిద్ధతయా కృతత్వేన సాధు
వాదస్య శ్లాఘాయాః పదం యథా భవతి తథా దివసేనాయుద్ధ
యుద్ధం కృతవా నిత్యత్ర దివసమిత్యత్యన్తసంయోగే విహితయా
ద్వితీయయా శత్రూణాం యుద్ధస్య నైష్ఫల్యం వ్యజ్యతే. ఫలలా
భే యుద్ధవిరామప్రసఙ్గాత్. తేనచ తేషామయుద్ధకుశలత్వం వ్య
జ్యతే. తథా దివసేనేతి తృతీయయా క్రియాపరిసమాప్తిరూపే
పవర్గే విహితయా ఫలప్రాప్తిః తాం వినా క్రియాపరిసమాప్త్య
యోగాత్ ఫలప్రాప్త్యవగమ్యమానస్య యుద్ధకౌశలం వ్యజ్యతే.
తద్ధితస్య యథా — భూయో భూయస్సవిధనగరీరథ్యయా ప
ర్యటన్తం దృష్ట్వా దృష్ట్వా భవనవలభీతుఙ్గవాతాయనస్థా
సాక్షాత్ కామం నవమివరతిర్మాలతీ మాధవం యద్గాఢో
త్కణ్ఠాలులితలులితైరఙ్గకైస్తామ్యతీతి॥ సన్నిహితేన నగర
రాజమార్గేణ చరన్తం నవం వసన్తం సాక్షాన్మదనమివ స్థి

తంయాథ్యవర్ణం దర్పం దర్పం రాఘాఖిలాపారతిరివస్థితా మాలతీలులి
తలులితైర్భంగాలితలులితైర్భృఙ్గైస్త్రాయ్యత ఇతి యద్విత్యత్ర అల్పా
ర్థావిహితేన కప్రత్యయరూపేణ తద్ధితేన అనుకమ్పా వ్యజ్యత
ఇత్యేకే - కప్రత్యయోనుకమ్పాయామేవ విహితః తతశ్చానుక
మ్పార్థకేనతేనానుకమ్పనీయైర్భృఙ్గైస్త్రాయ్యత ఇతి ప్రతీతి ద్వారా
మాలత్యాశ్చిరకాలపరిపాలనమాహాత్మ్యం వ్యజ్యత ఇత్యన్యే - ఉపస
ర్గస్య యథా — పరిచ్ఛేదాతీతస్సకలవచనానామవిషయః
పునర్జన్మన్యస్మిన్ననుభవపథం యోనగతవాన్ - వివేక
ప్రధ్వంసాదుపచితమహామోహగహనో వికారః కోప్యన్తర్జడ
యతి చ తాపఞ్చ కురుతే॥ ఉద్వృక్తయోయత్తయాచ పరిచ్ఛే
త్తుమశక్యో వాచామగోచరోఽస్మిన్ జన్మని జన్మసంతానే పునః
కదాప్యననుభూతపూర్వో వివేకస్య ప్రధ్వంసాదుపచితమహా
మోహతయా గహనః కిం భవిష్యతీతి భీతికరః కోపి మనసాప్యను
ల్లేఖ్యో వికారోఽన్తర్జడయతి ఇతికర్తవ్యతామూఢం కరోతి
తాపఞ్చ విస్తారయతీత్యత్ర ప్రధ్వంసాదితి ప్రశబ్దరూపేణోప
సర్గేణ వివేకస్య సంస్కారాత్మనా భావో వ్యజ్యతే - నచాయం
ప్రశబ్దవాచ్య ఏవాస్త్వితి వాచ్యమ్ - ఉపసర్గాణాం కేవలం
ద్యోతకత్వేన వాచకత్వాభావాత్ వాచకత్వేఽపివా తత్ప్రతి
పాదనద్వారా విప్రలమ్భాతిశయో వ్యజ్యత ఇత్యాహుః - నిపాత
స్య యథా — కృతంచ గర్వాభిముఖం మనస్త్వయా కిమన్యదే
వం నిహతాశ్చ నో ద్విషః । తమాంసి తిష్ఠన్తి నతావదంశుమా
న యావదాయాత్యుదయాద్రిమౌలితామ్ ॥ ఇదం భగవన్తం ప్ర
తి సురాణాం వచనమ్ - త్వయా గర్వాభిముఖం దైత్యహననంప్ర
యత్నస్త్వహఙ్కారాభిముఖం మనః కృతంచ - ఏవమేవం స
తి కిమన్యద్బహూచ్యతే - నోఽస్మాకం ద్విషతో నిహతాశ్చ -
యావదుదయాచలశేఖరత్వం సూర్యో నయాతి తావదేవహిత
మాంసి తిష్ఠన్తీత్యత్ర కృతంచ నిహతాశ్చేతి చకారద్వయేన సము
చ్చయద్యోతకేన మనసో గర్వాభిముఖీకరణద్విషన్నిహననయో
స్తుల్యకాలతా ప్రతీతేర్భగవతస్సర్వోత్కర్షో వ్యజ్యతే - యద్యప్యత్ర

చవర్గానీపారాశ్చతవాన్యేవ సముద్రాః కపోలాః తథాపి స్వతన్త్ర
ప్రయోగాభిప్రాయత్వేన సద్భిః కథితవ్యాఖ్యపదేశ ఇతి ధ్యేయమ్.
బహూనామేకదా వ్యాఖ్యాను ప్రవేశేన వ్యఙ్గ్యకలా యథా— రా
మోऽసౌ భువనేషు విక్రమగుణైః ప్రాప్తః ప్రసిద్ధిం పరా మస్మ
ద్భాగ్యవిపర్యయా ద్యదిపరం దేవోన జానాతి తమ్ । వన్దీవైష
యశాంసి గాయతి మరుద్యస్యైకబాణాహతి శ్రేణీభూతవిశాల
తాలవివరోద్గీర్ణైః స్వరైః సప్తభిః ॥ అనువేలక్కృతసన్నివేశం క
పిబలమువలోక్యాత్రిలోకాద్రామ ఇతి కృతప్రశ్నం రావణం ప్రతి
చారస్యోక్తిరియమ్ - భువనేషు భూర్భువస్స్వర్లోకేషు విక్రమ
గుణైర్విక్రమేణ తత్ప్రయుక్తైర్నార్యాతాకేతాద్యైర్గుణైశ్చ ప
రాం ప్రసిద్ధిం ప్రాప్తో రామోऽస్మావేవాద్యాల్యా నిర్దిశ్యమానఏవ
త్రిభువనప్రసిద్ధ ఇతి కథముచ్యతే మద్యోవాజ్ఞాతత్వాదితి చ
దత్రం ప్రత్యాహ-తం త్రిజగత్ప్రసిద్ధం దేవః పరం భవానేవ
ఏలం నజానాతి యది తదస్మాకం భాగ్యవిపర్యయాత్ దురదృష్ట
తాదేవ యది భవానపిజానీయాత్ తదా మైథిలీం సాహస్ర దస్మా
కమప్యేవం విపత్తిర్నస్యాదితి భావః - తస్య ప్రసిద్ధిమేవస్మారయ
తి- యస్యైకస్యైవ బాణస్యైకయైవ హత్యా శ్రేణీభూతాన్యేక
రేఖాన్తఃపాతితయా కృతాని విశాలాని యాని సప్తానాం సాలా
నాం వివరాణి తేభ్య ఉద్గీర్ణైః ఉద్భూతైస్సప్తభిస్స్వరైః వివరస
ప్తకసద్భావాత్స్వరసప్తకావిర్భావ ఇతి భావః - వివరసప్తకావి
ర్భూతాస్సప్తస్వరా ఏవ షడ్జాదిసప్తస్వరా ఇత్యభేదాధ్యవసా
యః- తైరుపలక్షితతయా యస్య యశాంసి మమ వన్దీవ వైతాలి
క ఇవ గాయతీత్యర్థాపాదితి సర్వవాద్యాలోకోత్తర మహిమ
శాలితాప్రతిపాదనాత్తద్ద్వారా తవాయమజయ్య ఇతి వ్యజ్య
తే - తద్గతైనైకవచనేన తాత్కారవాన్ సతాన్త్రావిరోధాదియా ప
హోక్తేరానుభవస్యైకరూపతయా వస్థానం వ్యజ్యతే - భువనేష్వి
తి ప్రాతిపదికేన క్వచిద్దకవిశేషఏవాయం న ప్రసిద్ధః కింతు స
ర్వస్మిన్నపి దేశ ఇతి వ్యజ్యతే . తద్గతేన బహువచనేన న భూలో
కమాత్ర ఏవాయం ప్రసిద్ధః కింతు త్రిష్వపి లోకేష్వితి వ్యజ్యతే. క్రి

మసృణాంశుకేత్యత్రాపి పక్షే రూపప్రాతిపదికేన విప్రైః ప్రసిద్ధిర్ల
క్ష్యతే తేనచ ధవలత్వజలంబాలినీపార్శ్వత్వం తథా ధవలత్వజయి
కార్తకీర్త్యనిపార్శ్వభాగగవలయిత్వం చ వ్యజ్యతే. గుణరూ
పప్రాతిపదికేన కాంతిశాల్యాదిగుణైః ప్రసిద్ధిస్తేనచాన్తఃపురద్రో
హిణ్యపి శరణాగతం కాకమయపురతః తత్పావనశిరణా
గతత్పత్పవస్త్రమపి రక్షిష్యతీతి వ్యజ్యతే. తద్గతేనబహువచనే
నచైకైకస్యగుణస్య బహుప్రకారతా వ్యజ్యతే. పరామిత్య
నేన చైతాదృశీప్రసిద్ధిర్నాన్యస్యేతి వ్యజ్యతే. అస్మదిత్య
నేన తదతదజ్ఞానం న కేవలం త్వదభాగ్యమాత్రాన్నాపి మదభాగ్య
మాత్రాదపి తు అస్మాకం సర్వేషాం రాజ్ఞాం నానాభాగ్యాదితి
వ్యజ్యతే. తం న జానాతీత్యనేన తదైశ్వర్యమత్తత్వేతి వ్యజ్య
తే. ఐశ్వర్యమత్తాన్న జానాతీత్యనుక్త్వాస్మద్భాగ్యవిపర్యయా
దిత్యుక్త్యా నరపరాధినామస్మాకమపి త్వదవినయాపాదకత్వేనైక్య
మితి వ్యజ్యతే. అభాగ్యాదిత్యభావయుక్తానవధిధా యా భాగ్యవిప
ర్యయాదిత్యభిధానేన భాగ్యస్య పుణ్యస్య విపర్యయః విపరీతఫ
లదాయిత్వమితి పుణ్యస్యాపి విపరీతఫలదాయిత్వం త్వదవిన
యాజ్జాతమ్ అధర్మస్య తు కిము వక్తవ్యమితి లక్ష్యతే. యద్యభా
గ్యాదిత్యేవోచ్యేత తదా దురదృష్టాద్వాదృష్టాభావాద్వేతి సం
శయపి స్యాదిత్యపి లక్ష్యతే ఇత్యన్యే. ఉపగీతిర్యథా — అభు
జ్జత భువనం ప్రాక్పృథివ్యాం నైకో భునక్తి తామ్। రాజవత్యస్తథా
న్యేషాం రాజన్వత్యస్త్వయా ప్రజాః॥ ప్రాక్పూర్వరాజానో భువన
భుజ్జలవపాలితవన్తః కింతు కరాదానేన కేవలముపభోక్తారస్సన్
తీతి వ్యజ్యతే. భుజోనవన ఇత్యర్థద్వయేవిశేషమపివార్థేనైవ నిర్ధా
రణాత్. భవాన్ భునక్తి కేవలం రక్షతి అన్యేషాం రాజ్ఞాం ప్రజాః
కేవలం రాజవత్యః త్వద్విషయకావినస్తు పునా రాజన్వ
త్యస్తు రాజవత్యః రాజన్వాన్ సౌరాజ్యే ఇత్యనుశాసనాదితి
త్వయి అయమ్. అతిశయవర్ణనీయస్యాతిశయో వ్యజ్యతే. ననువాచ
కత్వావిశేషేఽపి కస్యచిదేవ పద్యస్య ఇతరస్య చాస్యేతి
విశేషకారణం కథమితిచేదుచ్యతే — తదుక్తముపనిషద్

తి కలాం మనోమదనధను ష్షవ్రిష్టోః పతత్యగ్రే - అధిపద్ధతి సుత
లలలనా మౌళిరియం చకిత హరిణచల నయనా ॥ తరుణిమని
తాదృశ్యై కలామాత్రాంశం కీలయతి సతి కించిద్వ్యవధానమితి
యావత్ భ్రువోరగ్రే ప్రాప్తేకర్తుం మనుమదనధనుర్మదనధనుషస్స
మీపే అత్రాపి కాకాక్షిన్యాయేన కలామిత్యనుషజ్యతే - అ
ర్థాద్వ్యక్తిష్ణ ఇతిలభ్యతే - వక్రిమైకదేశం పతతి సతి ఇయం త్రి
స్తృష్ణ గేషుణా సర్వాసాం కాన్తానాం మౌళిమధివసతిమారోప
ర్త్యతే - ఇయం నవయౌవనారబ్ధ ఏవ సర్వాతిశాయినీజాతాయా
వసూత్క్రష్ణైతు కథం స్యాదితి భావః - అత్ర తరుణత్వ ఇతిస్వప్ర
త్యయాపేక్షయా తరుణిమనీతిమనిజన్తథా మదనధనుషస్స
మీపమితి వాక్యాపేక్షయాను మదనధనురిత్యవ్యయీభావస్య
తథా మౌళిమధివసతీత్యాధారనిర్దేశాపేక్షయా మౌళిమధివసతీతిక
ర్మభూతాధారనిర్దేశస్య చ పదబద్ధసామర్థ్యేన సుహృద
ర్యహృదయైకవేద్యశ్చమత్కారకారీకోపి విశేషః ప్రథత ఇ
త్యభిప్రాయమేవం వ్యఞ్జకతాయామపి కోపి విశేషస్సహృదయ
హృదయైకసాక్షికః నాత్రకథం తావకాశ ఇత్యేకే - అన్యేతు
తరుణత్వ ఇత్యనేన తృతీయేయమే వద్రవ్యగుణకర్మాది వాచకే
భ్యోఽనుశిష్టేన త్రివ్యగుణాది సాధారణో ధర్మ ఉపస్థాప్యతే -
ఇమనిజాదిగుణవచనమాత్రాదనుశిష్టయా గుణమాత్రసాధా
రణధర్మ ఏవోపస్థాప్యతే - అయమేవచ తరుణిమశబ్దస్య విశేషో
యత్తరుణత్వ శబ్దాపేక్షయా విశేషధర్మ ప్రతిపాదకత్వమ్ ఏ
వంచ తరుణిమశబ్దేనాపి సవోద్భిద్యమానం వయః ప్రతీయతే -
తరుణత్వ శబ్దేనతు ప్రౌఢం వయ ఏవ - మదనధనుషస్సమీపమి
తీతి వాక్యముపాధ్యాయతా పర్యన్తం మదన ధనుష స్సం
స్యతే కింతు సామీప్యోపలక్షణత్వమాత్రమవ్యయీభావేత్వ
సుమదనస్య ప్రథమం ప్రమయోగావశ్యంభావేనోపసర్జనతయా త
దధఃపాత స్థామిపావ్యతిశిష్టతయా మదనధనుషః ప్రాధాన్యప
భానవిరహమా ముపాఖ్యాయతా పర్యన్తం వ్యజ్యతే - తథామా
రోపసతీత్యాధారతామాత్రం ప్రతీయతే - మౌళిమధివసతీతిక

ర్మ ధూర్తా ధారణి దశాశతస్యాస్యావస్థానం వ్యజ్యతే - తథా కర్తృ
త్వోత్ప్రేక్షితా వివక్షితత్వప్రతీతేర్నాశేర్దుఃఖాద్యాధారత్వం నివాసకర్తృ
రథిశబ్దసంబన్ధాత్తదీశ్వరత్వం చ వ్యజ్యతే - ఏవం సర్వత్రాపి
వ్యఞ్జకానాం విశేషో విద్వద్భిరూహనీయ ఇత్యాహుః. ... ...
రచనావర్ణయోస్తు వ్యఞ్జకత్వం గుణనిరూపణ ప్రస్తావ ఏవో
దాహ్రియమాణత్వాన్నేహోదాహ్రియత ఇత్యాహ -

రచనావర్ణయోర్వ్యక్తిం బ్రూమో గుణనిరూపణే ॥ ౧౫౮ ॥

అథ వాక్యపదపదైకదేశవర్ణరచనాదిష్విత్థం ప్రబన్ధేష్వపి రసా
దయో వ్యఙ్గ్యా ఇత్యాహ -

ఏవం రసాదయో వ్యఙ్గ్యాః ప్రబన్ధేష్వపి భూయసా ॥ ౧౫౫.

రత్నావళ్యాదౌ శృఙ్గారః ప్రాధాన్యేన వ్యజ్యతే వేణీసంహారా
దౌ వీరరసో నాగానన్దాదౌ కరుణరసో వీరభద్రవిజయాదిషు
ప్రబన్ధేషు రౌద్రరసః ప్రహసనే హాస్యరసః ప్రబోధచన్ద్రో
దయాదౌ శాన్తరసః ప్రాధాన్యేన వ్యజ్య ఇత్యాద్యూహ్యమ్.
అథ బుద్ధిసౌకర్యాయోక్తాన్ ధ్వనిభేదాన్ సంకలయతి -

ఉక్తరీత్యైకపఞ్చాశద్భేదాశ్శుద్ధా ధ్వనేర్మతాః ॥ ౧౫౫ ॥

తథా హి - లక్షణామూలా వివక్షితవాచ్యధ్వనేరర్థాన్తరసం
క్రమిత వాచ్యత్వేన తిరస్కృతవాచ్యరూపయోర్ద్వయోః
ప్రత్యేకం పదవాక్యప్రకాశ్యత్వేన చత్వారో భేదాః - అభి
ధామూల వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనావసంలక్ష్యక్రమవ్యం
గ్యాఖ్యరసధ్వనేః ప్రబన్ధవాక్యపదపదైకదేశవర్ణరచనాప్ర
కాశ్యత్వేన షడ్భేదాః - సంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యాఖ్యభేదే తు శబ్దశక్తి
మూలే వస్త్వలంకారరూపయోర్వ్యఙ్గ్యయోః ప్రత్యేకం పద
వాక్యప్రబన్ధగతత్వేన ప్రకాశ్యత్వేన చత్వారో భేదాః - అర్థశక్తి
మూలే తు స్వతస్సమ్భవిన్యర్థే వస్తునా వస్తుధ్వనిర్వస్తునాలఙ్కా
రధ్వనిరలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిరలంకారేణాలఙ్కారధ్వనిరితి చ
తుర్ణాం భేదానాం ప్రత్యేకం పదవాక్యప్రబన్ధగతత్వేన త్రై
విధ్యాద్ద్వాదశ భేదాః - ఏవం కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వేఽపి ద్వా
దశ భేదాః - తథా కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వేఽపి ద్వా

దశభేదాః - ఏవమాహత్యార్థశక్తిమూలధ్వనౌ షట్త్రింశద్భేదాః శబ్దార్థోభయశక్త్యుద్భవస్త్వేక ఏకేత్యేకవిధ ఏవ - ఏవం శుద్ధా ధ్వనిభేదా ఏకపఞ్చాశదితి జ్ఞేయాః ...... అథ మిశ్రభేదాన్వివిచ్య సఙ్కలయతి -

సఙ్కరేణ త్రిరూపేణ సంసృష్ట్యా చైకరూపయా । తే
షాం యోగే మిథో భేదా వేదఖాబ్ధిఖేన్దవః ॥ ౧౪౬ ॥

సంశయాస్పదత్వేనాఙ్గాఙ్గిభావేన ఏకవ్యఞ్జకానుప్రవేశనేతి త్రిరూపస్సఙ్కరః । తద్భిన్నరూపా సంసృష్టిరేకవిధా - తేషు చతుర్ధా సఙ్కరప్రకారేషు అన్యతమేన సంబన్ధప్రకారేణ ఏకస్యైకస్య పఞ్చాశతా భేదైర్యోగే ప్రత్యేకం పఞ్చాశద్భేదా భవన్తి - ఏవమేకపఞ్చాశతాం భేదానామేకేన సంబన్ధప్రకారేణైకపఞ్చాశతా భేదైర్యోగే భేదానాం షట్ఛతాధికా ద్విసాహస్రీ భవతి పునరేవమన్యైరపి త్రిభిస్సంబన్ధప్రకారైస్సర్వేషాం యోజనే చతురధిక చతుశ్శత్యధికా దశసాహస్రీ భేదానాం భవతి । తదాహ వేదఖాబ్ధిఖేన్దవ ఇతి - ప్రథమస్థానగతసంఖ్యాసఙ్కేతితాశ్శబ్దా ఏకద్వ్యాదిసంఖ్యాం వదన్తి - ద్వితీయస్థానగతాస్తు దశవింశతిత్రింశదాదిసంఖ్యాం తృతీయస్థానగతాస్తు శతద్విశతాది సంఖ్యాం చతుర్థస్థానగతాస్తు సహస్రద్విసహస్రాది సంఖ్యాం పఞ్చమస్థానగతాస్తు దశసహస్రవింశతిసహస్రాది సంఖ్యాం షష్ఠస్థానగతాస్తు లక్షాదిసంఖ్యామ్ యస్మిన్స్థానే వక్తవ్యసంఖ్యావాప్తి తత్తత్స్థానేన ఖాకాశవాచకపదాదయః ప్రయుజ్యన్తే ఇతి జ్యోతిషికాణాం సమ్ప్రదాయః - తథా చాత్ర ప్రథమస్థానగతేన వేదశబ్దేన చతుస్సంఖ్యోచ్యతే వేదానాం చతుస్సంఖ్యాకత్వాత్ ద్వితీయస్థానే వక్తవ్యసంఖ్యాభావాత్ ఖశబ్దః ప్రయుక్తః - తృతీయస్థానస్థేనాబ్ధిశబ్దేన చతుశ్శతీ ప్రతిపాద్యతే - చతుర్థస్థానే వక్తవ్యసంఖ్యాభావాత్ ఖశబ్దప్రయోగః - పఞ్చమస్థానస్థితేనేన్దుశబ్దేన దశసహస్రీ ప్రతిపాద్యతే - ఇన్దోరేకత్వాదితి ధ్యేయమ్ -

- శుద్ధభేదైర్మిళిత్వాతు శరేషుయుగఖాబ్ధయః॥ ౧౫౭.

శుద్ధభేదానాంమిశ్రాణాఞ్చాపాదకగణనాయాం పఞ్చపఞ్చా
శదధిక చతుశ్శతోత్తరదశ సహస్రభేదానాంభవతి-నన్వేకస్య
పఞ్చాశత్యైవ యోగస్సంభవతి నతుస్వేనైవ స్వస్యాతః కథమి
యంగణనేతిచేన్న-స్వసజాతీయేన భేదేనస్వస్య సమ్బన్ధస
మ్భవాత్-నచ పదైకదేశవ్యఙ్గ్యధ్వనీనాంపూర్వోక్తరీత్యానేక
విధత్వాన్నేయంగణనాయుక్తేతి వాచ్యమ్-పదైక దేశానాం
ప్రకృతి ప్రత్యయాది భేదానానేకవిధత్వేఽపి తద్వ్యఙ్గ్యానాం
పదైకదేశవ్యఙ్గ్యత్వేనైకీకరణాత్-నచతథాప్యర్థశక్త్యుద్భవాది
భేదానామర్థశక్త్యుద్భవత్వేన ఏకీకరణసమ్భవాద్విభా
గస్యానర్థకతాస్యాదితి వాచ్యమ్-స్వతస్సిద్ధానాంప్రాచాంని
యోగకర్తృనియోగానపాయాత్ తేనస్వతస్సమ్భవినావస్తు
నాన్యస్యసంభవివస్తుధ్వనిస్తథాస్వతస్సమ్భవినా వస్తునా కవి
కల్పితవస్తుధ్వనిః కవికల్పితవస్తునాకవికల్పితవస్తుధ్వనిఃతథా
కవికల్పితవస్తునాస్వతస్సమ్భవివస్తుధ్వనిః తథా కవినిబద్ధవ
క్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధానామర్థానాంచ స్వతస్సమ్భవిత్వేన కవిక
ల్పితత్వేనచ ద్వైవిధ్యం సంభవతీత్యర్థ- శక్తిమూలధ్వనిషు
పునరన్యేపి భేదాస్సమ్భవన్తీతి విభాగస్యానర్థకత్వం పాస్తమ్-
స్వతస్సమ్భవి వస్తువ్యఙ్గ్యత్వేన తద్భేదానాంకవికల్పిత వస్తు
వ్యఙ్గ్యత్వేనచ తద్భేదానాం కవినిబద్ధ వక్తృప్రౌఢోక్తి సిద్ధవ
స్తుత్వేన తద్భేదానాంచ స్వతన్త్రైశ్చైవం తన్నైరపేక్ష్య
త్వేనతథావిభాగకరణాదిత్యాహుః- విద్యానాథస్తుశుద్ధానేకప
ఞ్చాశద్భేదాః- తేషాం ప్రత్యేకమితరైస్సహైకైకేన సమ్బన్ధే ప్ర
థమభేదస్యైకపఞ్చాశద్భేదాః ద్వితీయస్యైకపఞ్చాశద్భేదాః
తృతీయస్యైకోనపఞ్చాశద్భేదాఇత్యేవమేవ క్రమేణోత్తరోత్త
రస్యైకైకభేద హీనత్వాత్ షడ్వింశత్యుత్తర త్రయోదశశతాధిక స
హస్రసంఖ్యాకామిశ్రభేదా అవివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపర
వాచ్యయోస్సమ్బన్ధే యేభేదాస్తస్మిన్నేవాన్తర్భూతోఽవివక్షి
తాన్యపరవాచ్యస్యావివక్షితవాచ్యసమ్బన్ధకృతోఽపిభేదోనష్ట

ధన్యాత ఇత్యనేనైవ త్రిమణివస్తుధ్వనేరలఙ్కారధ్వనిభూత్వ
స్య కృతభేదోఽప్యలఙ్కారధ్వనేర్వస్తుధ్వని శబ్దప్యస్థత్వాన్న
పృథగ్భూత ఇతి పూర్వోత్తరయోస్త్వసంసృష్టిరోత్తర సమ్యక్స్థే ఏకైక
భేదస్యానన్త్యాచ్ఛ్రేయః। అత ఏవ విరోధాలఙ్కారే జాతిగుణక్రియా
ద్రవ్యాణాం మిథో విరోధే జాతివిరోధే చత్వారో భేదా గుణవిరో
ధే త్రయః క్రియావిరోధే ద్వౌ ద్రవ్యవిరోధ ఏక ఇతి దశవిధో
విరోధ ఇతి వక్ష్యతే। అన్యథా తత్రాపి ప్రత్యేకం చత్వారో భే
దాస్స్యుస్తత్రాపి ద్వన్ద్వశః శుద్ధరూపేణ సంకరైకరూపేణ
సంసృష్ట్యా చ పునశ్చతుర్ధా యోజనే చతురుత్తరశతత్రయాధి
కపఞ్చసహస్రాణి భేదాః — శుద్ధాశ్చ త్రిశరామిశ్రాబ్ధితునేత్ర
నలేన్దవః। సంసృష్టిసంకరాభ్యాం తు తత్సంఖ్యా పృథగ్భాగ్భిః శరాభిరా
ఇత్యాహుః। అత్రాప్యత్ర విషయప్రచరణాభవ స్యామిళ్ళిష్ట
యమపి గణనానయుక్తా అఙ్గాఙ్గిభావ రూపసంకరే వివక్షితా
న్యపరవాచ్యస్య కదాచిదఙ్గత్వేన కదాచిదఙ్గిత్వేన తన్త్రైస్వం
బన్ధభేద మితరేషామపీతి భేదాన్తరాణామపి సంభవాత్త్వాదేవ
మేకస్యాఙ్గత్వేన ద్వయోరఙ్గిత్వేన ద్వయోరఙ్గత్వేన ఏకస్యా
ఙ్గిత్వేనైత్యేవం ప్రకారేణ వాచికేషాం భేదానాం సంభవా
వమేకస్యాఙ్గిత్వే నానన్స్యైకవ్యఞ్జకానుప్రవేశే నాపరస్య
సంశయాస్పదత్వే నైతరస్య సంసృష్ట్యా చ యోజనే పునరనే
కే భేదాస్సంభవన్తీత్యాస్తాం తావదిత్యాహుః........ప్రతి
జ్ఞాత్రిముదాహరతి-

వక్ష్యే కోశ్రీకరాశ్లిష్టాకతో చ ప్యవసితి సాధ్విత్తమ్। సం
సృష్టిస్సంకరశ్చేతి ద్వే నామాఖ్యాతాం మిథః॥ ౧౫౮.

అత్ర వక్ష్య ఇత్యనుక్త్వా వచనసంభవాత్ వక్ష్య ఇత్యేతదనుప
యుక్తం సమ్ముచితే రూపకరూపా పరిణమద్వచనస్య విశ్వాస
నియతా ప్రథిత్యవక్తీతి వక్ష్య ఇత్యర్థాన్తరే సంక్రమిత వా
చ్యతా - శ్రీకరాశ్లిష్టే త్యత్ర ఆశ్లేషస్యాచేతనకర్తృకత్వేన క్రి
యాద్వితయసంభవేన ముఖ్యార్థే బాధితే క్రియాకృష్టత్వం బుద్ధా
విశయోలక్ష్యతే - తేనచ తస్యాశ్చలితముఖ్యత్వం వ్యజ్య

తే - అత్ర సాహాయ్యే తుందతతు ఉపన్యస్తమానానాం వివక్షాయాః
కావ్యలింగస్యైవ ప్రతీతేః ప్రతిపాద్యత్వాత్ ప్రత్యర్థాన్తరసంక్రమి
తవాచ్యధ్వనేరప్రత్యేన సాధకబాధకత్వాత్ సంకరః తథా
సాపాహ్నే తయుక్త్వా స్వతఃసంభవి కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధ
త్వ ... అర్థాన్తర నవిషయతేతి సాహాయ్యే తయోరితి దానస్యైవ
తే తత్స్వతఃకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధవస్తునిమిత్తకవస్తుధ్వ
నేః ప్రతియోగిత్వేర్థాన్తరసంక్రమితవాచ్యధ్వనేశ్చ ప్రధానైరపే
క్ష్యేణ సాధనవాధకత్వాత్ సంసృష్టిః తథోక్తవస్తుధ్వనే
రప్యర్థాన్తరసంక్రమితవాచ్యధ్వనేశ్చైకాంశ్రయానుప్రవేశ
సంకరః ఏవముత్ప్రేక్షామప్యుత్ప్రేక్షాభివ్యక్తేరుక్తధ్వనీనాంచైక
ధ్వనేశ్చైకాశ్రయానుప్రవేశ సంకర ఇత్యాద్యూహ్యమ్ - యథా వా —
ఖణపాహుణిఆ దేఅర జాఆఇ సుహఅ కింపి దే భణిఆ| రుఅఇ పురో
ఘరవలహీఘరమ్మి అణుణిజ్జఉ వరాఈ|| క్షణప్రాహుణికా దేవ
ర జాయయా సుభగ కిమపి తే భణితా రోదితి పురోగృహావలభీగృ
హే అనునీయతాం వరాకీ - ఉపభోగమాగతాయాం తస్యాం
చిరస్తుతం దేవరం ప్రత్యుత్పన్నవాక్యేన ప్రియాపత్యాః సఖీ
సోక్తిరియమ్ - హే దేవర ఇతి సంబోధనేన జాయయా క్ష
ణప్రాహుణికా క్షణఉత్పన్నదర్శనమాగతా కిమప్యనుచితం
భణితా సతీ పురస్తాద్గృహావలభీగృహే రోదితి సా వరాకీ అనుని
యతామిత్యత్ర జాయయా తే కిమపి భణితేత్యనుచితభణితస్య
ప్రకాశావతీకల్పనామాత్రేణానునీయతామితి పదం ముఖ్యార్థా

ఖణపాహుణి ఆ ఇతి పాఠేన కావ్యమ్ - ఉపభోగార్థం క్షణ
మాత్రం సప్తమస్యాస్తి తస్యాః - ఉత్తరత్రోపభోగార్థ
త్వేనైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్ - ఏతావత్ ఖణపాహుణి
ఆ ఇతి వ్యాఖ్యానిత్యమేవ పాఠవ్యాప్తిర్యుక్తః తైః క్షణ
ప్రాప్యార్థాన్తరత్వేన వ్యాఖ్యాతవ్యా.
నిరత్యన్తేన తా కేవలయోరితి వరరుచి సూత్రేవేతి క్షణ
శబ్దస్యానపేక్షణీయమ్ - వక్తవ్యం తా.

రోమాంచాదిభోగరూపార్థాన్తరసంక్రమణగంధత్వస్యాన్తరాను
రాగో మయా జ్ఞాత ఇత్యముమర్థం వ్యఞ్జయతీతి కిమయమర్థాన్త
రసంక్రమితవాచ్యః కింవా వివక్షితవాచ్య ఏవ సన్ననురణన
న్యాయోదయస్థితేన వ్యఞ్జనావ్యాపారేణ భోగమేవ ప్రతిపా
దయతీతి వివక్షితాన్యపరవాచ్యతయా వస్తునా వస్తుధ్వని
రితి సంశయరూపేణ సంకరేణార్థాన్తరసంక్రమితవాచ్యస్య వి
వక్షితాన్యపరవాచ్యేషు వస్తునా వస్తుధ్వనేశ్చ సంబన్ధః - సం
సృష్టేరఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరస్యైకవ్యంజకానుప్రవేశేన సంకర
స్య చ యథా. — స్నిగ్ధశ్యామలకాన్తిలిప్తవియతో వెల్లద్బలా
కాఘనా వాతాశ్శీకరిణః పయోదసుహృదామానన్దకేకాః క
లాః । కామం సన్తు దృఢం కఠోరహృదయో రామోऽస్మి సర్వం
సహే వైదేహీ తు కథం భవిష్యతి హాహా దేవి ధీరా భవ ॥ ఘ
నాః స్నిగ్ధాభిర్నిబిడాభిశ్శ్యామలాభిః కాన్తిభిర్లిప్తాకాశాశ్చ విచ
లమానబకసంఘాతయశ్చ కామం సన్తు వాతాశ్శీకరిణస్స
న్తు పయోదానుహృదో మిత్రాణి యేషాం తేషాం మయూరా
ణాం నిజసుహృద్దర్శనావలోకనానన్దజనితాః కేకాః స్వర విశే
షాశ్చ కలా అవ్యక్తమధురాః కామం సన్తు ఏవం విరహిణాం చర
మావస్థాసామగ్రీపుష్కల్యేऽపి సర్వం దుఃఖజాతం సహేऽధ్యా
తిష్ఠామి యతోऽహం కఠోరహృదయో రామోऽస్మి సీతావిరహ
క్షణ ఏవాన్యథాభావమప్రాప్యైతావన్తం కాలం జీవన్నస్మి వైదే
హీ తు మాం వినాऽన్యథాపి క్షణమపి జీవితుమశక్తా ఘనాద్యుద్దీ
పకసమవధానే కథం భవిష్యతి సర్వథా విపద్యత ఏవ హా హేతి
దుఃఖాతిశయే వైదేహీ తు కథం చిన్తయోపనీయమానతయా
పురఃస్థితామివ తాం మత్వా హా దేవీతి సంబోధనం ధీరా భవ కథం
చిద్ధైర్యమవలమ్బ్య ప్రాణాన్ ధారయ - యద్వా ఘనాదయః కా
మం సన్తు తథాప్యహం రామోऽస్మి ఇతి హేతుకః సహిష్ణుతయా
కథంచిజ్జీవామ్యహమితి యావత్ - అహం సర్వంసహా వసున్ధరా వైదే
హీ తు కథం భవిష్యతి సర్వథా విపద్యత ఏవ హా దేవి త్వమపి స
ర్వం సహా యతః తతః పుత్రికా లోకేనాన్యథాభావం మా భజ ధీ

రాఘవధైర్యమవలమ్బ్య స్థితస్యాత్ర లేపోపమార్తస్యైవ సస్యామూర్త-
స్య గగనస్యేతి ముఖ్యార్థబాధా లిప్తపదస్యోపరఞ్జనాత్మిక-
గుణో లక్ష్యతే తేన చ వియతశ్శ్యామతాధిక్యం వ్యజ్యతే- సుహృత్త్వం
చేతనస్యైవ నత్వచేతనస్య ఘనస్యేతి ముఖ్యార్థబాధాత్ సుహృ-
త్పదేనేష్టత్వం వ్యజ్యతే - తేన చేష్టసందర్శన జనితానాం కే-
కానామధికోద్దీపకత్వం వ్యజ్యతే - ఏవమత్యన్తతిరస్కృతవా-
చ్యయోరన్యోన్యనిరపేక్షయోరైకాధికరణ్యాత్ సంసృష్టి-
రేవం రామోస్మీతి రామభావస్య స్వతస్సిద్ధతయా విధేయత్వా-
నుపపత్తే రామపదం సకలదుఃఖసహత్వం లక్షయత్ సీతాం
వినా జీవనవ్యఞ్జనద్వారా విప్రలమ్భాతిశయం వ్యఞ్జయతి- త-
తశ్చ పూర్వోక్తాభ్యామత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యాభ్యాం సహాస్య-
మర్థాన్తరసంక్రమితవాచ్యస్యాఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః తయో-
రుద్దీపకత్వేనాఙ్గస్య ప్రతిపాదనాదేవమపి కేచిద్భేదాస్సంభ-
వన్తీతి ధ్యేయమ్ - తథా రామోऽస్మీతి యోऽయమర్థాన్తరసం-
క్రమితవాచ్యో యశ్చ రామోస్మీత్యనేనైవ వ్యఞ్జితో విప్రలమ్భ-
శ్చ తయోరేకస్మిన్ రామపద ఏవానుప్రవేశాదర్థాన్తరసం-
క్రమితవాచ్యరసధ్వన్యోస్సంకరః - యద్యపి రామపదస్యా-
ర్థాన్తరసంక్రమణం వినాపి కఠోరహృదయత్వాదివిశేషణబలాదే-
వ ప్రకృతార్థసిద్ధిస్తథాపి కఠోరహృదయత్వమాత్రేణ పయో-
దాదిజనితపీడాతిశయసహనసమర్థస్య చమత్కారకారిత్వాభా-
వాద్రామపదస్యార్థాన్తరసంక్రమితవాచ్యత్వమవశ్యం వాచ్య-
మితి సర్వమనవద్యమ్.

ఇతి శ్రీదన్తిదోర్త్యతిదివాప్రదీపాఙ్కవిశ్వామిత్రవంశముక్తాఫల-
లక్ష్మీభవస్వామిభట్టసుకృతపరిపాకసత్యమఙ్గళరత్నఖేట శ్రీ-
నివాసదీక్షితతనయస్య కామాక్షీగర్భసంభవస్య శ్రీమదర్ధనా-
రీశ్వరదీక్షితగురుచరణసరోజాత్ లబ్ధవిద్యావైశద్యస్య శ్రీరా-
జచూడామణిదీక్షితస్య కృతిషు కావ్యదర్పణే ధ్వనినిరూపణం
నామ చతుర్థోల్లాసః.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

కావ్యదర్పణః.

పఞ్చమోల్లాసః.

అవసరలక్షణాం సఙ్గతిం ప్రదర్శయతి-

ఉక్తమిత్యుత్తమం కావ్యం మధ్యమం కావ్యముచ్యతే।

అథ మధ్యమం కావ్యం విభజ్య తస్య విశేషలక్షణం వక్తుం విస్మరణశీలం ప్రతి సామాన్యలక్షణముక్తం స్మారయతి-

ప్రథమోల్లాస ఏవోక్తం తస్య సామాన్యలక్షణమ్॥ ౧.

తస్య మధ్యమకావ్యస్య — కావ్యం త్విదం మధ్యమం వ్యఙ్గ్యే వాచ్యాదనతిశాయిని. తదేవ గుణీభూతవ్యఙ్గ్యమిత్యుచ్యతే బుధైరిత్యనేన ప్రథమోల్లాస ఏవ తస్య సామాన్యలక్షణముక్తమ్.......

అథ తద్విభజతే.

అగూఢమపరాఙ్గం చ వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గమస్ఫుటమ్। సన్దిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసున్దరమ్॥ వ్యఙ్గ్యమేవం గుణీభూతవ్యఙ్గ్యస్యాష్టౌ భిదాః స్మృతాః। ౨౪

వ్యఙ్గ్యమితి పదం సర్వత్రాన్వేతి - తథా చాగూఢవ్యఙ్గ్యమపరాఙ్గవ్యఙ్గ్యం వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గవ్యఙ్గ్యమ్ అస్ఫుటవ్యఙ్గ్యం సన్దిగ్ధప్రాధాన్యవ్యఙ్గ్యం తుల్యప్రాధాన్యవ్యఙ్గ్యం కాక్వాక్షిప్తవ్యఙ్గ్యమసున్దరవ్యఙ్గ్యం చేతి గుణీభూతవ్యఙ్గ్యమష్టవిధమ్.

తత్రాగూఢం లక్షయతి.

అగూఢతా సహృదయైరివాన్యైరపి వేద్యతా।

సోऽయం విజయతే రాజా సుమనోజనరఞ్జనః॥ ౩౪

సహృదయాసహృదయవేద్యత్వమగూఢత్వమ్ యథా సోऽయమిత్యత్ర రాజ్ఞి చన్ద్రౌపమ్యం వ్యజ్యమానం వాచ్యవత్ స్ఫుటమిత్యగూఢమ్ ఏతచ్ఛబ్దశక్తిమూలానురణనధ్వనేరగూఢతాయా ఉదాహరణమ్- అర్థాన్తరసఙ్క్రమితవాచ్యస్యాగూఢ

తాయాం యథా — యథాస్యా సూచ్యార్థస్యార్థాన్తరసంక్రమితత్వాత్
వస్తూచిత్యధారావ్యతిరేకేణ యథా నక్తం దినా- కాఞ్చీగుణగ్రథన
భాజి మయా సనోస్మి జీవన్ను సంప్రతి భవామి కిమాలపామి॥ కిం చ కశ్చ
న పరిభవయా దాక్షిణ్యేన ధాధరాం ప్రేక్ష్య యాం సంభూయోర్జ
నస్యోక్తిరియమ్ - అనుభూయ దాక్షిణ్యేన కృతాతిరస్కృతిరస్య
స్యైకదా వేత్యత్ర చిత్యధాయావ్యతిరేకేణాతిశయమనయా
నక్తం సమయేభ్యాం స్త్రీవేషధారితయా కాఞ్చీగుణగ్రథనపాత్రి
మస్మి - తదస్య సంప్రతి న జీవామి- తతః కిం త్వాం ప్రత్యాలపా
మీత్యర్థే జీవతపితు న జీవామీతి వచనం ముఖ్యార్థబాధాన్త
రకోన్ముఖజీవన సదృశ జీవనరూపార్థాన్తరే సంక్రమితం
ప్రకృత కార్యోపయుక్త్వం వ్యనక్తి - తచ్చ వాచ్యోపమానమి
త్యర్థగూఢతా యథా వ్యంగ్యం తత్ర చమత్కారకారికిస్తు
కామినీకుచకలశవత్ కించిద్గూఢమేవ తథాప్యుక్తమ్ — చో
రీ పయోధర ఇవ క్రీడాకటాక్షరసభావసమీక్షణే
రాం నిగూఢః - అథోరాగి రాగపిహితః పిహితశ్చ కించిత్ కాన్తే
పయోధర ఇవాతితరాం నిగూఢః - ఇతి - అత్యన్తతిరస్కృతవా
చ్యస్యాగూఢతా యథా — ఉన్నిద్రకోకనదరేణుపిశఙ్గితాఙ్గా
గాయన్తి మఞ్జు మధుపా గృహదీర్ఘికాసు - ఏతచ్చకాస్తి చ రవేర్న
వబన్ధుజీవపుష్పచ్ఛదాభముదయాచలచుమ్బి బిమ్బమ్॥ ఉన్ని
ద్రాణాం వికచానాం రక్తసరసిజానాం రేణుభిః పాటలితాఙ్గా
మధుపా గృహదీర్ఘికాసు మఞ్జు మధురం గాయన్తి - ఉదయాచల
చుమ్బి రవేర్బిమ్బం చ నవబన్ధూక కుసుమ సమానశోభం
చకాస్తీత్యత్ర చుమ్బనపదం స్త్రీపురుషకపోలాది వక్త్రసం
యోగవాచకమత్యన్తతిరస్కృత వాచ్యతయా ఈషత్సమ్బన్ధ
మాత్రం లక్షయత్ ప్రత్యూష వ్యఞ్జకాదిత్వం వ్యనక్తి - ప్ర
థమాశక్తమాలానుగణన ధ్వనేరగూఢతా యథా — అత్రాసీత్ఫ
ణిపాశబన్ధనవిధిః శక్త్యా భవద్దేవరే గాఢం వక్షసి తాడితే హను
మతా ద్రోణాద్రిరత్రాహృతః - దివ్యైరిన్ద్రజిదత్ర లక్ష్మణశరైర్లో
కాన్తరం ప్రాపితః కేనాప్యత్ర మృగాక్షి రాక్షసపతేః కృత్తా చ

కర్ణాటపి॥ ఇద(మయూరాఖ్య)ం త్రుటిత్రుటయో నేనిశాంత్రపతిరాజ
చన్ద్ర్యతవనమ్ః నానాన్యో త్రిరత్నసంభవవిభావనామ్నిక్ భవతాఖ్య
దవర లక్ష్మీ నానావతః మత్కృత్ర్యః తా సర్వనాకృష్ణప్రతి మా
తేప్రుం వక్ష్యామాన్ భవద్దేవక్ష ఇత్యావిరుద్ధం రావణస్య క
తా్ర్యవతనిర్భృతం త్రిప్యాతే మతిమాసుమతా తో్రతాతిరాక
థ పర్యతో తాత్రిప్యాతమివమానాభాక్యంభవత్ర్య తెమహాత్ర్యత్ర్య
మసుఖాతమిత్యుక్త్వా ఉభయాశ్చర్యమపాయః - అత్ర దినైర్త్వర్ల
క్షణశరైరిన్ద్రజిత్ స్వర్గంగమితః అత్ర రావణస్య కర్ణాటపి
చకేనానిత్యతే ర్యతే రావణాదరక్షేత్రత్ర్యతయా అహితస్య రాజ
తే్య నా వర్థితిద్యగాక్షనయా స్వాతైవేతి కేనా కిర్యతా త్రిభాగ
క్రిమాలాసురణ నభ్యతేరమాధక్తా - ఇదక్ష్యకిం మతాదినాయ
ద్ధినస్యపాయాస్యైవ రూపేణాత్యన్తం పరమవలమ్యాక్షమ్-
సర్వాణ్యామ్నాయేన రూపేణబుద్ధిస్థితా కైనైవ రామశాన్తది వి
షరూపేణాత్యన్తి తితి మత్కేతిమదేవ రామమదార్థస్య వ్యత్ర్యకి
శ్యాస్యం భవాత్ప్రాస్యస్యత్రేతి నాలో ప్రవక్త వ్యక్ష ఇత్యాపాయః...
అథాపరాఙ్గం లక్షయతి-

అపరాఙ్గం నైరపేక్ష్యాల్లబ్ధసిద్ధ్యనాకరమ్ । ౪-

స్య నైరపేక్ష్యేణలబ్ధసిద్ధిరుపాకరం తదపరాఙ్గమ్..........
తదేతద్వ్యథనతే-

రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి తత్త్వదసమాహితమ్।
భావోదయోభావసన్ధిశ్శబలత్వమితీరితమ్ । అపి
రాఙ్గం త్రివిధం ప్రోక్తమ్ మనీషిణః ॥ ౫౪ -

తత్రాపరాఙ్గం రసవత్ప్రేయ ఊర్జస్వి సమాహితం భావోదయ
భావసన్ధిభావశబలతాభేదేన సప్తవిధమాపద్యతే ... ...
తత్ర రసవదపరాఙ్గం లక్షయతి-

రసాదయోహి ద్వాభ్యాం స్యామ్యామ్యత్ర తు । ౬౦
విషయత్వే విధత్త్యపరాఙ్గం తద్రసవ్యత్యాఙ్గత్వే
నాస్యనదాత్మ్య మపరాఙ్గం వ్యభిచరతి - ఇదమేవ రసవ
దలఙ్కారముక్తమ్ ...... తత్ర రసస్యరసాఙ్గతాయా మపి

రాద్యముదాహరతి-

హతధ్వస్తఖరానీకం జానకీ సస్వజే ప్రియమ్ । అత్ర
సమ్యక్ శృఙ్గారస్యాఙ్గం వీరరసస్స్మృతః ॥ ౭ ॥

అత్ర జానక్యా రాఘవవిషయకస్య సమ్భోగశృఙ్గారస్య వీరరసో ఽఙ్గమ్. యథా వా — అయం స రశనోత్కర్షీ పీనస్తనవిమర్దనః । నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీ నీవీవిస్రంసనః కరః ॥ అర్జునేన కృత్తం భూరిశ్రవసో భుజమవలోక్య తత్పత్న్యాః విలాపో ఽయమ్. అత్ర కరుణరసస్య శృఙ్గారరసో ఽఙ్గమ్. ఏవమూహ్యమ్ ...... అథ రసస్య భావాఙ్గతాయా మధురఙ్గ ముదాహరతి-

లక్ష్మీవిలోకనోత్ఫుల్లలోచనం శీలయే విభుమ్ ।
ఇత్యాదౌ రతిభావస్య శృఙ్గారోఽఙ్గత్వముచ్యతే ॥ ౮ ॥

అత్ర భగవతో లక్ష్మీవిషయకశృఙ్గారరసో భగవద్విషయకరతిభావస్యాఙ్గమ్. యద్యపి రసభావమాసన్నస్యాఙ్గతా న సమ్భవతి. తథాపి రసస్థాయిభావస్యాఙ్గతయా రసాఙ్గతోపచార ఇత్యాహుః. యథా వా — శైలాసాలయఫాలలోచనరుచా నిర్వర్తితాలక్తకవ్యక్తిః పాదనఖద్యుతిర్గిరిభువస్సా వస్సదా త్రాయతామ్. స్పర్ధాబన్ధసమృద్ధయేవ సుదృఢం రూఢా యయా నేత్రయోః కాన్తిం కోకనదానుసారసరసాం సద్యస్సముత్సార్యతే ॥ శైలాసాలయస్య శమ్భోః ఫాలలోచనమగ్నిః తస్య రుచా నిర్వర్తితా యా వ్యక్తిః విశేషకాన్తిరఞ్జనం యస్యాస్సా పార్వత్యాః పాదనఖకాన్తిర్వః పాతు. యయా ఫాలనేత్రరఞ్జితయా పాదకాన్త్యా స్పర్ధాబన్ధసమృద్ధయేవ అమ్బికాయా నేత్రకాన్తిరతిమన్దీకృత్య రాగేణ వర్తత ఇతి తస్మై త్రికాలత్రైలోక్యఅసూయావ్యఞ్జనయా వ్యాహారనేత్రం మదీయా ... మహాకరోదకాదికజ్ఞాతిలయ ... మహాకరోమి ఇతి పార్వత్యాః ఏవ నేత్రాత్ స్పర్ధాబన్ధం రూఢా కోకనదస్య రక్తోత్పలస్య సమరణే సరసాం తదనురాగకాన్తిం సద్యస్సముత్సార్యతే. భగవతీత్రిపురసున్దర్యాః పాదనఖకాన్తిం సహనయనాత్తకం తారుణ్యం నేత్రరాగాత్ కృత్స్నత్వేనాఙ్గీకృత్య అసూయారూపం పార్వత్యాం పతిమూఢరతిభావస్య పోషకం భగవత్యా మహేశ్వర ... ద్విషయకస్య రసోఽఙ్గీ

గత్వాత్ గౌరీదేవీవిషయకరతిభావస్యాఙ్గత్వమ్ - యద్యప్యత్ర రూపభావశాన్తిరిహ దేవీవిషయకరతిభావాఙ్గత్వం తథాపి తదభివ్యక్త్యర్థస్థాయినోఽప్యఙ్గత్వమస్తీత్యుపధేయసంకర ఉభయాధారసంకరశ్చేత్యాహుః ...... అథ ప్రేయోఽభిధానం ద్వితీయమపరాఙ్గమలఙ్కరోతి.

ప్రేయోఽపరాఙ్గం భావస్య యో భావరసాఙ్గతా। ౮౪
భావస్య భావాఙ్గత్వే రసాఙ్గత్వే చ ప్రేయ ఇత్యపరాఙ్గమపి ద్వివిధం భవతి - తదేవ చ ప్రేయోఽలఙ్కారముపాచక్షతే. తత్ర భావస్య భావాఙ్గతాయాం ప్రేయోఽపరాఙ్గముదాహరతి.

వన్దేయమహమస్తాన్యైః తమపాదావలమ్బినః ।

ఇత్యాద్యను భావస్య భావాఙ్గత్వం ప్రతీయతామ్ ॥ ౮౫
అత్ర మహీద్విషయకరతిభావస్య రామవిషయకరతిభావోఽఙ్గమ్. యథా వా — అత్యుచ్చాః పరితః స్ఫురన్తి గిరయః స్ఫారాస్తథామ్భోధయః తానేతానపి బిభ్రతీ కిమపి న క్లాన్తాసి తుభ్యం నమః। ఆశ్చర్యేణ ముహుర్ముహుః స్తుతిమితి ప్రస్తౌమి యావద్భువ స్తావద్బిభ్రదిమాం స్మృతస్తవ భుజో వాచస్తతో ముద్రితాః॥ పరితస్సమన్తాదత్యుచ్చాః శైలాః స్ఫురన్తి స్ఫారా విస్తీర్ణా అమ్భోధయశ్చ తథా పరితస్స్ఫురన్తీత్యర్థః - తాన్ గిరీన్ ఏతానమ్భోధీనపి వహన్తీ కిమపి కిఞ్చిదపి న క్లాన్తాసి తుభ్యం నమః ఇత్యాశ్చర్యేణ ముహుర్ముహురుపలక్షితస్య యావద్భువస్స్తుతిం ప్రస్తౌమి తావదిమాం సశైలసాగరాం భువం బిభ్రత్తవ భుజస్స్మృతః తతస్తదనన్తరమేవ భూస్తుత్యర్థా ప్రవృత్తా వాచో ముద్రితా ఇత్యత్ర కవేర్భూమివిషయో రతిభావస్య రాజవిషయకరతిభావస్య కవిగతస్యైవాఙ్గమ్. యద్యప్యత్రాపి భూరాజోభయవిషయయోర్భావయోరద్భుతరసోఽప్యఙ్గమితి రసవదలఙ్కారతాప్యస్తి - తథాప్యుపధేయసంకరోఽప్యుభయాధారసంకర ఇత్యవధేయమ్ ... ... అథ భావస్య రసాఙ్గతాయాం ప్రేయోఽపరాఙ్గముదాహరతి.

వత్స్యే తానకిమాహాస్త్రకథం వత్స్యృవి తాననే। ఇత్యాది

పురసాఙ్గత్వం భావస్య పరికీర్తితమ్ ॥ ౧౦ ॥
అత్ర శ్రీనాథవిషయరతిభావస్య కరుణరసం ప్రత్యఙ్గత్వమ్. యథా
భావా— కణ్ఠం మద్గాఢే విసైవ కణ్ఠ్యశ్రీరయా ధత్తే మహో హరిణీం
లక్ష్మీమిత్యభిధాయినిద్రాం యత్న తద్వీటికాసంస్పృశః। కయోశ్చ
పాన్థనివిష్టనిష్టితవధూనేత్రోత్పలానన్దితో విస్మృత్య నక్తం
కథం సామర్థ్యం గతాః జనాః॥ అత్ర సఖీనాం నాయికావిషయ
కరతిభావః శృఙ్గారరసస్యాఙ్గమ్. ఇత్థం భావస్య భావాఙ్గత్వేన
సాఙ్గత్వేన ద్వివిధమపి ప్రేయోలఙ్కారాఖ్యమపరాఙ్గము
దాహృతమ్. అథోర్జస్వి నామకమపరాఙ్గం లక్షయతి.
రసాభాసోఽథవా భావాభాసో భావాఙ్గతాం యది । అ
స్య వితతోర్జస్వి నామ్నస్యాదపరాఙ్గకమ్ ॥ ౧౧ ॥
యత్ర రసాభాసో భావాభాసో వా భావాఙ్గతాం ప్రతిపద్యతే త
త్రోర్జయత్రోర్జస్వి నామకమపరాఙ్గమాహుః. ఇదమే
వోర్జస్వ్యలఙ్కారమాచక్షతే ...... తత్ర రసాభాసస్య
భావాఙ్గతాముదాహరతి.
పాన్థ మత్ప్రేయసీ దైవాత్ ఖడ్గముత్సృజ్య రావణః।
మామత్యక్త్వా విహరసా భావాఙ్గతాం వ్రజేత్ ॥ ౧౨ ॥
అత్ర రావణస్య సీతాలక్ష్యసూ రాత్రోఽనసోఽనుచితవిషయ
త్వాదాభాసస్య దేవీవిషయక రతిభావస్యాఙ్గమ్. ... ...
అథ భావాభాసస్య భావాఙ్గతాముదాహరతి.
చిత్తేన స్త్రీత్యయా న్యామోహమేత్యక్త్వాత్యన్తం గతమ్ ।
మె నైదవిత్య తథా భావాభాసో భావాఙ్గతాం వ్రజేత్ ॥ ౧౩ ॥
అత్ర రావణస్య గర్వాఖ్యభావాభాసః సహ సీతా గతధృతి
రూపభావస్యాఙ్గమ్. రసాభాసస్య భావాభాసస్య చ భావాఙ్గ
తాం యథా— బన్దీకృత్య నృపద్విషాం మృగదృశస్తాః పశ్య
తాం ప్రేంయసాం శ్లిష్యన్తి ప్రణమన్తి యాన్తి చరణస్పృశ్యన్త్యమీ
సైనికాః। అస్మాకం సుకృతైర్దృశోర్నిపతితోఽస్యౌచిత్యవారాం

* సస్మితసఖీనేత్రోత్పవేతి పాఠాన్తరమ్. పు. ౫౭.
ఖడ్గముత్సృజ్య రావణ ఇతి పాఠాన్తరమ్. పు. ౧౯.

సిద్ధవిధ్వస్తావితథోఽఖిలాస్త్రవిత్త్రైః ప్రత్యర్థిభిస్త్వాయత్తైః॥ అ-
స్య చ భవత్సౌభాగ్యటాపి తద్భూతా (వైవసీత్యర్థిభిః ప్రత్యర్థిభిస్త్వా
మిత్యనాదరేషస్తి - తస్యోపలక్షణత్వేనయస్యోఽనాదృత్యేత్యర్థ
భారి- తాన్ప్రతి విధూరిష్టి ప్రస్తి తత్ప్రాథితవధూతాః ప్రతిభటా
ని - పునస్తాన్వన్యత్ర యానిత్యషు స్వయమపి రతిశ్రో యా - స్తి-
తత్స్వర్గాత్మనా నిర్భర్త్సితప్రలాపాన్ప్రతిభటైః ప్రత్యర్థిభిస్తు
-హో దిత్యన్యోరాం నిధేర్యమస్మత్స్వతైర్ధృష్ట్వా నిత్యం ప్రతి
భూపరిత వాదిరూపావిధ్వస్తా ఇతి స్వాయ సేఇత్యర్థః ప్రతిభటా
ధరాన్ప్రత్యర్థిభిరనురక్తమతిప్రవద్ధిపవ్యథా విషయత్వేనాభాసా
రాజవిషయక రతిగతరతిభావస్యాఙ్గమ్ ఉత్తరార్ధే ద్విషతాం
రాజవిషయకోరతిభావలక్షణః - సమాన రాజ విషయక రతి
భావస్యాఙ్గమితి రసాభాసస్య భావాభాసస్య చ భావాఙ్గత్వమితి
ధ్యాయమ్-ఏవమూర్జస్వ్యలఙ్కారాఖ్యం ద్వివిధముక్త్వాపరాఙ్గస్య
స్యముదాహృతమ్- తథ సమాహితాఖ్యమపరాఙ్గం లక్షయతి-

• భావాఙ్గత్వే భావశాన్తేస్సమాహితముదాహృతమ్।
త్వద్దానశ్రీవణే జాతా స్వగర్వవిగతస్మయా॥౧౪॥

యత్ర భావ శాన్తేర్భావాఙ్గత్వం తత్ర సమాహితాఖ్యమప రా
ఙ్గమ్ ఇదమేవ సమాహితాలఙ్కార ఇత్యుచ్యతే - యథా త్వద్దా
నేత్యత్ర త్వద్గతవిగతగర్వాఖ్యభావశాన్తిః కవిగతరాజవిషయ
కరతి భావస్యాఙ్గమ్- యథా వా — అవిరలకరవాలకమ్పనైర్భ్రు
కుటీతర్జనగర్జనైర్ముహుః - దదృశే తవ వైరిణాం మదస్స
గతః క్వాపి తవేక్షణక్షణే॥ అత్ర విషమరేయోః ప్రధమత్వాత్ యహాద
రేయోః మాత్రాపటాపనత్రరం ప్రమదాద్విత్యమురీ మహాద
మోర్త్రాత్రిష్ట తానవ్రతం రగణద్వయలఘుగురోరశ్చ దశ
నాద్యై తాళాఖ్యమిదం వృత్తమ్- యదప్యపియగయశోఽస్తా
షడనరత్తరాః కగారలగాన్తి త్రైత్రాశ్లక్ష్ణనరత్తరాన్వర్త్వ
గురవశ్చార్యలఘువో వా అకారసంత్రితాద్య ఇత్యుక్తత్వాదవి
రళకవాలకన్త్రినిత త్రరలఘు త్రిరాగోన యత్రః- త థాపి
కవినాం నిరఙ్కుశత్వాదదోష ఇత్యాహుః - అవిరళ ముపర

సేనగర్జనేన చ ముహుర్ముహుః కంపితో యో ముదస్తవ వైరిణాం వధ్య
శ్చ నమదస్తద్వ్యక్తం నతు నభిత్యాపి గత ఇత్యత్ర ముదరూప భావశా
న్తే రాజవిషయకరతి భావాంగత్వమ్ భావశాన్తస్య భావాఙ్గత్వేన
యూహితమిహతు భావశాన్త్యలఙ్కారాఖ్యం భావశాన్త్యపరాఙ్గ
మిత్యన్యే - ... అథ భావోదయాఖ్యమపరాఙ్గం లక్షయతి.

భావోదయశ్చేద్భావాఙ్గం తత్తు భావోదయం విదుః ।
త్వద్దానశ్రవణాదేతి కామధేనుర్వనప్రియాన్ ॥ ౧౫౪

అత్ర కామధేనూల్లాఖ్యభావోదయస్య రాజవిషయకరతి
భావాఙ్గత్వమ్ - అయమేవ భావోదయాలఙ్కార ఇత్యుచ్యతే.
యథా వా — సాకంకురంగకదృశా మధుపానలీలాం కర్తుం
సుహృద్భిరపి వైరిణి తే ప్రవృత్తే - అన్యాభిధాయి తవ నామ విభో
గృహీతం కేనాపి తత్రవిషమామకరోదవస్థామ్ ॥ మృగదృశాసు
హృద్భిరపి సహ తవ వైరిణి మధుపానోద్యతే సతి త్వన్నామ్నా
న్యస్యాభిధానాయత్వన్నామధేయం కేనచిదుక్తం సత్తత్ర వైరిణి
దుస్సహామవస్థామకరోదిత్యత్ర త్రాసాఖ్య భావోదయస్య రా
జవిషయకరతి భావాఙ్గత్వమ్ - ... ... అథ భావసన్ధ్యాఖ్య
మపరాఙ్గం లక్షయతి.

భావాఙ్గం చేత్స్యాద్భావసన్ధిర్భావసన్ధ్యపరాఙ్గకమ్ ।
నమ్రస్మేరముఖీ పాణిం గృహ్ణాతి సేవ్యతామముమ్ ॥ ౧౬౪

భావసన్ధేర్భావాఙ్గత్వే భావసన్ధ్యాఖ్యమపరాఙ్గం వ్యఙ్గ్యమ్ ఇ
దమేవ భావసన్ధ్యాఖ్యమలఙ్కారమాచక్షతే. యథా నమ్రస్మేరే
తి పదాభ్యాం వ్యక్తయోర్లజ్జాహర్షయోస్సమాప్యయవృత్తే
ర్భావసన్ధేస్స్వపదేవివిషయకరతిభావస్యాఙ్గమ్ - యథా వా —
అసోఢా తత్కాలోల్లసదసహభావస్య తపసః కథానాం విస్ర
మ్భేష్వథ చ రసికశ్శైలదుహితుః - ప్రమోదం వో దిశ్యాత్కపట
వటువేషాపనయనత్వరాశైథిల్యాభ్యాం యుగపదభియుక్తస్మర
హరః ॥ శైలదుహితుస్తత్కాలముల్లసితమసోఢుమశక్యతా
తత్పరత్వమపహాయ సోఽధాఽనపహ్నుతదర్శనతత్కాలశైథిల్యవేషమ

౧ క్రమప్రాప్తానికరసిక ఇతి పాఠాన్తరమ్ - పు. ౨౬.

తం తదాలక్ష్య దిగ్గజస్య తస్యాన్తైః శృఙ్గారస్య ప్రాప్తేన సర్వగ
గ్రంథకర్త్రరస్తిం హణిమవ్యపేక్షితమత్కుమణిరియా ఽవతి - అత్రేన
తమణిప్రభావాతివేషావయిన తేమురుక్తాః - తథా దేవ్యాః
తథాన్యేషాం తత్ప్రమ్మేషు నవివిష్ణ్యుత్రిణేషు చరవితి ఇత్యత్రేన
తాదృశవేషావనయనయాన్తైః తేమురుక్తాః - ఏవం తథా వేషా
వనయావర్త్యరయామాన్తైన చాభియుక్తాస్తురమారః క్రమోదం
వాదిత్యాదిత్యత్రిత్వరాభిరయోగేనావేగన్త్యధిలాభిరయోగనన్తై
రస్యత్య వ్యత్యయిత్యావేగస్థైర్యరయోన్నమూర్ఛాయవృత్తే భావ
సన్ధిః నవదేవ విషయయతతి భావవాచ్యత్వమ్... అథ భావశబల
తాఖ్యమలఙ్కారాన్తరం లక్షయతి -

భావానాం భావశబలత్వాద్భావశబలత్వమిష్యతే । రాజన్
ద్విష్టేఽరుణం నవామ్రపల్లవమక్షిత వేక్ష్యతే ॥ ౧౬౫

యత్ర భావశబలతా యాభావాద్గత్వం తత్రిభావశబలతాఖ్యమ
లఙ్కారమమున్నవభావశబలతాలఙ్కారమాచక్షతే - భావానాం తే
లఙ్కారమనుపూర్వపూర్వోపమర్దనవృత్తిః - యథా ద్విష్టేఽరుణ
త్రాయణపదద్వేత్యస్వామే పమర్దనపల్లవదద్వేత్యస్యహర్షస్య
వృత్తేర్భావశబలతా - తస్యాశ్చ రాజవిషయత్వ రతిభావాఙ్గత
యా భావశబలతాఖ్యమలఙ్కారాఙ్గమ్ - యథా వా - పత్న్యస్య
వ్యవలదలతే శాత్వరాణాంమమారీవాప్తాలక్ష్యం వితరమాహా
త్యతత్రిముః కాన్తనియాని - ఇత్థం వృద్ధ్వా మరిబ్ధభవద్ద్వేషిణో
త్యతత్రిముః కాన్తనియాని - ఇత్థం వృద్ధ్వా మరిబ్ధభవద్ద్వేషిణో
రణ్యత్వాత్రైః కన్యాకాచిత్ఫలినలయానాదదానాభిధత్తే ॥ వా
వృద్ధ్వా వరిబ్ధమరణ్యానీసూ తవద్విషః కన్యాకందదభిధ
త్రై వక్ష్యమాణరీతోక్తిశ్రితోక్తిపరిహాటీమాదధాయతి - మ
యానవారమమాకాన్త్యాం కన్యత్వకన్యదియ్యమానపనతేన తా
మకేవనన్త్రిస్తార్థమన్త్రాతన్తమన్యాస్యాతదమలతద్విచలవివిక్తం
తేతంగత్యమామమన్త్రతన్త్రిగచ్ఛామితిభావః - అథ తస్యమరిహాస
మరన్యోక్తిః కాన్తరతిమహిమాతిశయమతిశయోక్తిః - అథకవ్యా

క్రమణేష్వథితరవితి ఇతి కాశాన్త్రతమ్ ప. ౪.
ద్విష్టేష్వప్తేఽరుణమితిపాకాస్త్రతమ్ . ప. ౧౧.

యాదృక్తిః అహం కుసుమ [illegible] కుమారస్యార్థినా [illegible] శ్రోత్ర
మాస్మినేతి యావత్ అథ నస్యాపవాద [illegible] క్తిమాత్రం తస్యం
విలీనేతి. యద్గ్రీయత యావత్ కృతేతి గచ్ఛత్యం [illegible]
యం గస్తం నహి [illegible] కరావలంబనం దేహీతి అథ నస్య
ఉక్తిః [illegible] ఇతి యత్ [illegible] మాత్రావలంబ
నం [illegible] అత్ర నిరోధయనీతి యావత్. అథ
[illegible] అసీతి [illegible]
[illegible] ఇత్యాదౌ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] యావత్ అథ [illegible]
[illegible]
[illegible] ఇతి యావత్. అథ [illegible]
[illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
ఇతి [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ఘాతవ్యఙ్గ్యత్వే ప్రధ్యమానత్వా దస్య గాద్యలఙ్కారత్వ మిత్యు
క్త్యధమానత్వాదసాధ్యత్వా దస్యతాదభావాదయో నాలఙ్కారా
విమర్శానాస్తీతి నవ్యాః. అసుదపాదీనాం రసాద్యఙ్గత్వే
గుణీభూతవ్యఙ్గ్యత్వే యస్మాత్ తథా సత్యఙ్గాఙ్గిభావేన
సఙ్కరాలఙ్కారత్వే గుణీభూతవ్యఙ్గ్యత్వస్య భాగా త్వాపాతాదితిచ
ద్ ఇష్టత్వాదిత్యేకే. యత్ర సాక్షాదఙ్గత్వం తత్ర గుణీభూతవ్య
ఙ్గ్యతా యథా — అయం స రశనోత్కర్షీ పీనస్తనవిమ
ర్దన ఇత్యాదౌ యత్ర తు పరంపరయాఙ్గతా తత్ర తు రసాది
సఙ్కరధ్వనిః. అత ఏవ — స్నిగ్ధశ్యామలకాన్తిలిప్తవియతో వేల్ల
ద్బలాకా ఘనా వాతాః శీకరిణః పయోదసుహృదామానన్దకేకాః
కలాః. కామం సన్తు దృఢం కఠోరహృదయో రామోఽస్మి సర్వం
సహే వైదేహీ తు కథం భవిష్యతి హాహా హా దేవి ధీరా భవ ॥ ఇతి
పూర్వసఙ్కరపద్యే ప్రాచీనాద్యాత్ శ్లోకే రామోఽస్మీతి రామపదా
న్యస్వతస్సిద్ధత్వయా విధేయత్వాయ పునస్తత్రామపదం సకల
దుఃఖసహత్వం లక్షయత్యేవం తథాపి జీవనసామర్థ్యం వ్య
ఞ్జయ ద్విత్రిలక్ష్యాదిత్యయం వ్యఞ్జయతి. తత్ర స్నిగ్ధశ్యామలకా
న్తిలిప్తేతి పయోదసుహృదామితిచ అత్యన్తతిరస్కృతవా
చ్యధ్వనిరాముఖ్యఞ్జనాఙ్గత్వం తత్సఙ్క్రమితవాచ్యస్య చాఙ్గాఙ్గి
భావేన సఙ్కరః తయోరుద్దీపకత్వేనాఙ్గత్వాదితి పరమ్పరా
భావేన సఙ్కరః తయాఙ్గత్వేన సఙ్కర ఉదాహృత ఇతి తత్త్వమిత్యన్యే. య
త్రాపి ధ్వనిగుణీభూతవ్యఙ్గ్యయోః స్వప్రభేదాదిభిస్సహ సంసృష్టి
స్సఙ్కరో వా సర్వత్ర సమ్భవతి తథాపి ప్రాధాన్యేన వ్యపదే
శా భవన్తీతి న్యాయేన చమత్కారః పురస్ఫూర్తికత్వే త
న వ్యపదేశ ఇతి ధ్యేయమ్. ఏవం సప్తవిధమపి వ్యఙ్గ్యం సరాఙ్గముదా
హృతమ్. ... అథావసరాప్తం మధ్యమకావ్యప్రకారం లక్షయతి-

శబ్దార్థోభయశక్త్యుద్భవాస్త్రిధైవ సైద్ధ్వనయో యదా ।
చాఙ్గతాం ధనేయుస్త్యాద్వారాఙ్గం తదా స్మృతమ్ ॥ ౧౪ ॥

శబ్దశక్తిమూలస్యార్థశక్తిమూలస్యోభయశక్తిమూలస్య ధ్వనే
శబ్దశక్తిమూలస్యార్థశక్తిమూలస్యోభయశక్తిమూలస్య చాఙ్గ
తదా సర్వనైవాఙ్గత్వాః ౧౪ త్వే అష్టమ ...

తే...తదుక్తశబ్దశక్తిమూలధ్వని ర్వ్యాఖ్యాతాఽం గతాయామ
పరాక్ గమయా హూరతి.

నరీనీయమానాలోకాకాలాహాదం భజతేతరాం। ఇత్యా
దౌ శబ్దశక్త్యుద్భవధ్వనేరాక్షేప్యార్థకతామతా॥౧౯౫

అత్ర కమలినీ ఇనస్య సూర్యస్యాలోకాత్ ప్రకాశాదామోదం సౌరభం భజతేతరామితి ప్రస్తుతే ఉద్భూతశక్త్యా ప్రతీయమానే నరీనీయమానాలోకా ప్రతీయమానాయికా ఇనస్య దయిత స్యాలోకాద్దర్శనా దామోదమానన్దం భజత ఇతి నాలోకాది పదానాం పర్యాయాసహిష్ణుతయా శబ్దశక్తిమూలధ్వని విష యో నాయికానాయకవృత్తాన్తస్సరవి కమలినీ వృత్తాన్త రూపే వాక్యార్థే సమారోప్యమాణతయా వాచ్యార్థాంగ తాం నీయతే. సర్వత్ర సమాసోక్తా ప్రతీయమానా ప్రస్తుత వృత్తాన్త సమారోపో ప్రస్తుతస్యైవ ప్రకృతవాక్యార్థస్య ప్రాధాన్యేన ప్రతీతేః అత్రాదరవి కమలినీవృత్తాన్తస్య ప్రతీ యమానానాయికానాయకవృత్తాన్తనిరపేక్షతయైవ ప్రతీ తికత్వాత్ తస్యమాణవాక్యసిద్ధ్యంగాద్భేద ఇతి ధ్యేయమ్. ఉదా హరణాన్తరం — జనస్థానభ్రాన్తం కనకమృగతృష్ణాకులధియా వచో వైదేహీతి ప్రతిపదముదశ్రుప్రలపితమ్. కృతాలంకాభర్తు ర్వదనపరిపాటీషు ఘటనా మయాప్తం రామత్వం కుశలవసు తా నత్వధిగతా॥ జనస్థానే జనస్థానాభిధేయనగర ఇతి యావత్ జన స్థానాఖ్యదణ్డకారణ్యప్రదేశవిశేషే చ కనకమృగతృష్ణా సువర్ణరుచి కాతయా కులధియా కనకమయో మృగస్తద్వి షయా తృష్ణా వాఞ్ఛా తయా కులధియా చ భ్రాన్తం సర్వతః పర్య టితం వైప్రసిద్ధాని పాఠః - దేహి ఇతి రేతి వై దేహి సీతా ఇతి చ వ చః ప్రతిపదం ప్రతివణిక్ సమ్ముఖం ప్రతిచరణన్యాసం చో దశ్రుప్రలపితమ్ కాభర్తుః కుత్సితస్య పతేః వదనం వద వ్యాక్ర యాణాం వాదీతిస్తోత్రరూపం వచనరీతిపరిపాటీషు తత్ప్రకా రేషు ఘటనాయత్నః అథవా వదన పరిపాటీషు వచనసన్ద ర్భేషు ఘటనా ఘటితా ౺ సమర్థనా అలఙ్ఘికం కృత్వా. ౧

ర్య శబ్దార్థశాబ్దస్య యుక్తమిత్యేతేషు శబ్దశక్త్యాం కృ
తంచ అతో ఽలంకారో ఽర్థధర్మాదరణాద్రావ్యత్వం తాత్పర్యం కుశల
వస్తునో [illegible] ఘటవత్తాకుశల్యలవశ్యనులో [illegible]
సీతా చనత్వధిక [illegible] జనస్థాన [illegible] దశనానాం వరివృత్త్య
[illegible] శబ్దశక్తిమూలధ్వనివిషయో రామేణ [illegible]
[illegible] వ్యంగ్యమితి వాచ్యాద్ గమ్య [illegible]
స్వతోవ్యజ్యమానం రామాయణం [illegible] తత్త్వం రామస్య
మితి వాచ్య సిద్ధ్యనయ్యనాన్వయ్యమానవాచ్య సిద్ధ్యంగ [illegible]
[illegible] రణం యుక్తమితి చేత్ సత్యమ్—[illegible]
[illegible] నైవ [illegible] వ్యజ్యమాన రామవృత్తాన్తస్య
[illegible] వ్యతిరిక్తస్య [illegible] ప్రాధాన్య
న [illegible] విరుద్ధమితి ధ్యేయమ్...
అథార్థశక్తిమూలమనుధ్వనేర్వ్యాప్య గత్వమదాహరతి-

అలిఙ్గ్యం [illegible] నియమ్లానయమిచాబ్ధినీమ్। ఇత్యా
[illegible] శక్త్యుద్భవధ్వనేర్వ్యాప్య గతా మతా॥ ౨౦౮

అత్ర [illegible] నాయక [illegible] నాయికా [illegible]
[illegible] వృత్తాన్తస్య [illegible]
నాం [illegible] అర్థశక్తిమూలత్వమవస్తు [illegible]
త్వాత్ [illegible] — అగత్య [illegible]
[illegible] సుకుమారీ [illegible]
[illegible] నాయిక [illegible]
[illegible] నాయికా [illegible]
[illegible] నాయికా [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] అర్థశక్తిమూలత [illegible]
[illegible]

[illegible]

పినాకాస్త్రఫణాభూషణోర్ధ్వమూలనయా నాగాచార్యేణ కౌంశికాయ
తే నఘారీకనకనీశకేళిక్షదనత్రావద్ధస్త శక్తిమూలధ్వ
న్యః శక్తిమ్యత్ర యత శక్తి మూలం ధ్వని విషయ సైన్య వారి
వాచ్యేన కతేతి వాచ్య క్షంధా స్యాత్తస్య తతేశ శ్యస్యార్థ
శక్తిమూలధ్వన్యస్యతతేతస్ - నన్వేకమపి - యుతితిధ్రుమతివి
ఉత_తితలాతపయోధర్తిశ్చ తథిమ ఇత్యత్రిథిమ పదతత్క్రా
నిరాదవరం క్షిప్తమితి వదతి కావ్యశబ్దశక్తి మూలధ్వనిత్వేన
తతేశః॥ంవస్యాదితి వాచ్యమ్-ధిమ తిపదపద్య నతే మ్యసు త్స్థా
తత్వాత్ శ్రుతాపరాధస్య మాత్రం వాద తిదము తస్థానయాతి
శ్యామః॥ అస్తు తస్తు యత యత శక్తి మూలధ్వని విషయ యత్ర వా
చ్యః కస్యచిదేవ పూరావాక్యం యత్రమ—పార్థోఽపి పరివ్ర
ఢో యతుధరనేత్రేక్షణమరియపాదపాశేఽర్థశక్తిమూలధ్వని వి
షయస్య వాచ్యాక్షి కత్వమితి ధ్యేయమ్॥॥॥॥॥ అర్థోఽథయశక్తి
మూలధ్వని విషయస్య పాచ్యాత్ గతోయా ప్రతరాత్ క మ
హాహారతి.

రక్తో యమద్రినివాథస్య స్యస్యైర్దిమఖంశైః। ఇత్య
త్రోథయశబ్దధ్వనేర్వ్యాచ్యాఙ్గతా వేర॥౨౧౫
అత్రరక్త పదస్య క్షిప్తత్వాత్ద్రినివాథాదిపదస్య తదథావాత్యే
థయశక్తిమూలధ్వని విషయతయా ప్రతియమానస్య సాయ
కాలాయకప్రత్తాన్తస్య వాచ్యార్థ తదిరమతినివృత్తా ప్రైనత
రో హాద్వాచ్యాఙ్గత్వమ్- ఏతయుదాహరణాస్తరమ ప్రా
హ్యమ్॥॥॥॥॥ అథక్రమప్రాప్తం వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గం లక్షయతి.

వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గమర్థస్య ద్వేనాచాచ్యంనసిధ్యతి।
భూశృఙ్గారాదిశాస్త్రరవత్ప్రకౌశపాటలః॥౨౨౫
వ్యఙ్గ్యస్య యోగవినా వాచ్యంనసిధ్యతితద్వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గమితి
పేక వాతోన్యరత్ప్రకర్షమరాంగం పాలెక వాచ్యార్థో
త్పన్నకర్మ వాచ్యసిద్ధ్యఙ్గమితి వివేకః. అత్ర శాస్త్రరస్య
ప్రైణత్వేన నిరూపణం పాద్యం తత్సిద్ధ భూశృఙ్గశబ్దశక్తి
మూలధ్వనిమహిమ్నా ప్రతియమానాన్యథార్థోర్థకం యథా

టీ — శ్రీమదుత్తమలక్ష్మణయోస్తౌ శ్రీరంగం యాగ్ర్యాంత
ఉత్పత్తిసాధకం కరణం ఉపలభ్యతే నత్వం శ్రీనివాసయుత
విషంచరయోః నివాసః । క్రమేణ శ్రీమత్సరోజయోరుత్త
యత లక్ష్మణయోః పాలత్వం శ్రీరంగం విస్తృతాం
మార్గం బాహ్య గాత్ర శాసనం ఆ సర్వసాధన
సం శరీరసాధం స్థానం కరణస్య భువన భువనత్వం విపులం
విరోగినీనాం మురుక్షత్వం బల భువనత్వనిరూపణం
సం వాక్యం విపక్ష శ్రీమద్ద్వాదశ కరణ శ్రీరితి సూత్రేణ
నసిద్ధమితి వాక్యసిద్ధ్యర్థం గమ్యత ఇతి ద్వయమపి
వాక్యార్థ స్యైవ కవివాక్యార్థ సిద్ధం గత్వా దర్శ కృత్య
తత్త్వేన వాక్యసిద్ధ్యర్థం గమ్ - కవినిబద్ధ కృత వాక్యార్థ
కవివాక్యార్థ సిద్ధ్యర్థం గతా యథా — గచ్ఛత్యుచ్చైరతర
సేన భవతః కిం తృప్తిరుత్పద్యతే కిం తేన విజనస్థల
స్థానజనస్య వ్యవహారస్య సత్య । ఇత్యత్ర శ్రీభక్తి
చితవ్య ధానస్థాన శోభాలసాయా స్పష్ట స్పష్టం దూరత్వా తత్ర
పీనహారిః పాతుమిః ॥ సాంఖ్య స్థానవశా సేన తృప్తిరుత్పత్తి
నగచ్ఛామి కిన్తు విశంత్య ప్రైవ విజనస్థలయోరా యాస్యతో:
హాతో దోష్యైకత్యర్థ జనస్య ధా ఉత్తరయో భృత్యాకం సహ్యాప
యతితి గతుసాక్ష్యసమ్య ప్రార్థన వ్యా కేన సూచితం యత్ర
ధారణం సమ్యగుప్త రేణ నిశ్చలానస్థితి శబ్ద విద్ధ సేన తత్
నాలసాం గోపీమాలిక్య లుంఠితో హారి భృత్యస్యాన తత్ర్వ తృప్తి మ
తాప్తికదవస్థా ర్ఘ్యానా మత్య లిత త్వాదీనాం కవినిబద్ధకృత వాక్య
ధారణాం తృప్తానస్థాసేత్యాది కవివాక్యార్థ సిద్ధం తృప్తి
మత్వాత్త్వంకృత్య స్తకవివాక్యార్థ స్య కృ తత్ర వాక్యార్థ సిద్ధం
గత్వా వాక్యసిద్ధ్యర్థ గమ్ — శబ్దార్థ శక్త్యుద్భవ స్య
కథః కవిసాధనః యత్రాదిష్టి యత్ర సాక్ష్యాదా స్త్రైవ
అంత్య తద్వనిః ఇత్యుక్త త్రయా త్రినవత్వని త్వమిత్యాహ ……
అశ్వాలంకారయతి ‑

సాక్ష్యత్వాత్ ప్రధానస్య విదుః ధ్వనేర్భేదం త్వం ప్రకాశ్య ।

ఘాతాగుణాహితస్త్రీభిర్ఘాతస్త్రీయస్య ధిమేఖలామ్॥ ౧౩౫॥
అత్రిపాటాన్తవనస్యస్థేన దనుస్మిషితప్రయాణ వ్యాదయా
గాతుర్యతిదుఃఖవిదోద్యన్యర్థస్యాప్తత్వాస్ఫుటం కాకుగుణీభూ
తవ్యఙ్గ్యం యథా గుణాహితస్త్రీభిరితి భిదుసేనేనాతివ్యవస్థిత
యుధిష్ఠిరాఖ్యం రాజ్ఞి దుఃఖేన వ్యజ్యత ఇత్యస్ఫుటమ్. యథా
వా — అదృష్టే దర్శనోత్కణ్ఠా దృష్టే విశ్లేషభీరుతా. నాదృష్టేన
న దృష్టేన భవతా లభ్యతే సుఖమ్॥ నాయికయా నాయకం ప్రతి
ఉక్తమ్ యత్నాదిక నాయికస్య ఉక్తిరియమ్. భవత్యదృష్టే దర్శ
నోత్కణ్ఠోదయాన్న సుఖం లభ్యతే దృష్టేపి దుఃఖితే విశ్లేషభయాన్న
సుఖం తదుక్తం యథా పిహితా సుఖమితి వాచ్యార్థస్యాస్ఫుటః। తు
తియోగాదన్యదృష్టేశ్చ యథా న భవతి దృష్టశ్చ తథా దేవా నన్యత్ర
తాత్పర్యనియోగధర్మం యథా న జన యుసి తథా కుర్వన్నిహ నేత
సర్వథా స్థాతవ్యమిత్యేవం వాచ్యస్ఫుటం న ప్రతీయతే. పూ
ర్వోదాహరణే శబ్దశక్తిమూలాలఙ్కారధ్వనేరస్ఫుటత్వమిహా
ర్థశక్తిమూలవస్తుధ్వనేరస్ఫుటత్వమితి భేదః. ఇదమేవ
క్లిష్టమిత్యప్యుచ్యతే. ... అథ సన్దిగ్ధప్రాధాన్యం లక్షయతి.

సన్దిగ్ధప్రాధాన్యం వాచ్యాత్ప్రాధాన్యసంశయే।

వ్యఙ్గ్యాలఙ్కరణవైరివిషతేజవినంగాయమ్॥ ౧౩౬॥

యత్ర వాచ్యాపేక్షయా వ్యఙ్గ్యస్య ప్రాధాన్యం సన్దిగ్ధం తత్ర
సన్దిగ్ధప్రాధాన్యమ్. యథా వేగవత్తురగావలోకనేన సద్యోద్గ్ర
హలాయనేనాప్రధానం కిం వాచ్యమానసకరనష్టాయిభూత ధ
ర్మానుభావరూపం వాచ్యమేవ ప్రధానమితి సన్దేహాత్సన్దిగ్ధప్ర
ధాన్యమ్. యథా వా — హరస్తు కిఞ్చిత్పరివృత్తధైర్యశ్చన్ద్రో
దయారమ్భ ఇవామ్బురాశిః। ఉమాముఖే బిమ్బఫలాధరోష్ఠే
వ్యాపారయామాస విలోచనాని॥ చన్ద్రోదయ ఇవ సముద్రో యథా
సన్ధిః కిఞ్చిత్ప్రవృద్ధధైర్యోభవత్ తథా హరోపి స్మరేణ హరేణ
కిఞ్చిత్పరివృత్తధైర్యో హరో బిమ్బఫలసదృశాధరోష్ఠే ఉమాముఖే త్రి
ణ్యపి లోచనాని వ్యాపారయామాసేత్యర్థః విలోచనవ్యాపా
రేణ బిమ్బఫలాధరోష్ఠ ఇత్యుమాముఖవిశేషణమహిమ్నా చ

చమత్కృతిమద్వదితి వ్యఙ్గ్యస్య తత్త్వానుభవయో రంతిలో దనవా
పారణం వాచ్యమేవేత్యనయోః ప్రాధాన్యసాధకబాధకప్రమాణాభావాత్ప్రా
ధాన్యం సన్దిగ్ధమ్. యత్ర నైవలోకే పీనధనానాం తు ధనాన్యపి ధ్రు
తి తేనాపి దేవి ముఖావలోకనమ్మహాప్రపఞ్చావయా ... సేవి
నా వ్యఙ్గ్యోక్తవ్యఙ్గ్యస్య ప్రాధాన్యసన్దేహాత్సన్దిగ్ధప్రాధాన్యమి
త్యన్యే. ... ... అథ తుల్యప్రాధాన్యం లక్షయతి-

వాచ్యాత్ప్రాధాన్యతో వ్యఙ్గ్యతుల్యప్రాధాన్యమిష్యతే।
జాతా స్వర్గైస్సుదృశం స్మరణీయాఞ్జనా దృశః॥ ౨౫౪

యత్ర వాచ్యస్య వ్యఙ్గ్యస్య చ ప్రాధాన్యం తుల్యం భవతి తత్తుల్య
మవతిష్ఠతే తత్ర తుల్యప్రాధాన్యం యథా వైరిస్త్రీణాం దృశస్స్మర
ణీయాఞ్జనా జాతా ఇతి వాచ్యస్య వైరిణస్సర్వే నిహతా ఇతి
వ్యఙ్గ్యస్య చ తుల్యం ప్రాధాన్యం స్మరణీయాఞ్జనా ఇతి వాచ్య
స్యాపి విదగ్ధోక్తితయా చమత్కారజనకత్వే వ్యఙ్గ్యసమశీర్ష
త్వాత్. యథా వా— బ్రాహ్మణాతిక్రమత్యాగో భవతామేవ భూ
తయే। జామదగ్న్యస్తథా మిత్రమన్యథా దుర్మనాయతే॥ ఇదం
రాక్షసదూతం ప్రతి భార్గవస్య ప్రతిసన్దేశవాక్యం బ్రాహ్మ
ణానాం సంభవస్య ప్రసిద్ధస్య యస్త్యాగః పరివర్జనం భవ
తాం రక్షసామేవ శ్రేయసే. అన్యథా బ్రాహ్మణపరిభవాత్యాగ
యుష్మాకం మా భూద్వరత్వప్రతిభాసనత్వమితి ప్రభవన్నయం
జామదగ్న్యో దుర్మనాయతే క్రుద్ధో భవతీతి వాచ్యం విదగ్ధోక్తిరూ
పతయా బ్రాహ్మణపరిభవాత్యాగే జామదగ్న్యః క్షత్రియా
ణామివ రక్షసామపి సర్వేషాం క్షయం కరిష్యతీతి వ్యఙ్గ్యేన సమ
చమత్కారజనకత్వేన సమశీర్షికతయా తుల్యప్రాధాన్యమ్. కేచి
త్తు రక్షఃక్షయరూపం వ్యఙ్గ్యం బ్రాహ్మణానుసరణస్య శ్రేయస
ఇతి వాచ్యం చ తుల్యమితి తుల్యప్రాధాన్యమిత్యాహుః. ఏ
తత్ప్రాధాన్యస్య సన్దేహసాధ్యగమ్యోత్పత్త్యాదయః ఏవ ప్రయో.

బ్రాహ్మణాతిక్రమత్యాగ ఇతి హానాస్త్రకే. జామద
గ్న్యస్తథామిత్రమితిద. పు. ౧౨౪:

ఽంత్యస్త్రీత్వైకవద్భావత్వాత్ సర్వకావ్యవత్త్వాహుః. ... ...
అథ కావ్యకృత్యం లక్షయతి.

కావ్యకృత్యం యశఃప్రాప్తిః కావ్యజ్ఞశేఖరైః।

[illegible] ॥ ౨.౫

[illegible]

వా—మధ్యామికారేవశతంసమరేసర్వోపాధ్యాఘ్రాదవస్యత్తిరం
నపిబామ్యగస్త్య. సంమార్జయామికర్దరాననసుధాధరాయా
సన్నింతరోత్తుభవతాం వ్యవసితిః పదేన। సంతప్తస్య శీతసేనస్య
వాక్యమిదం ॰ రవతతంతో పేనయదధినమధ్యామిదుగ్ధాసనస్య
మత్తసోఽస్మధిరం నపిబామి సుధాధరస్యాయా గదయానసం
మార్జయామి భవతాంనతుమమవ్యవసితిర్య్యాధిస్థిరః పదేనవక్ష్య
మాణాయాం ...... తయాంస్వీకృత్యైతియావత్ మ
రోధనేన నధి (తకోటిర్వర్త్య) పతి నకారం తామః తయామ
ధ్యామ్యేవేత్యావ్యఙ్గ్యం వాచ్యోదయః ప్రతిషేధస్తన్నిషేధః
తస్యాతయైవ ప్రతీయతే. .... అథానుస్వరంలక్షయతి-

వాచ్యాదస్ఫుటం వ్యఙ్గ్యం చేదనుస్వరమీరితమ్।
అతః శ్లేషసులభం సుకృతం త్వదదర్శనమ్॥ ౨౬.

యత్రావ్యఙ్గ్యం వాచ్యాపేక్షయా వికర్షకాలితతానుస్వరం య
థాభవద్దర్శనం తత్పక్లేశం విఫైవసులభం సుకృతమితి వాచ్య
పేక్షయా నిరతిశయానన్దకరత్వరూపం వ్యఙ్గ్యం చమత్కారా
తిశయజనకత్వాభావాన్నికర్షకాలిత్యనుస్వరమ్- యథా వా—
వాటీరకుటుంగుడ్డీనవణిక్కోలాహలంసుణంతీఏ। ఘరకమ్మ
వావుడాఏ వహూఏ సీఅంతి అంగాఇ॥ వానీరకుఞ్జోడ్డీన శకుని
కోలాహలం శృణ్వత్యాః- గృహకర్మవ్యాపృతాయా వధ్వాః
సీదన్త్యఙ్గాని॥ వేతసనికుఞ్జోద్డీనపక్షికోలాహలాదితత్రేత్య
శకునకోలాహలేనతత్రాగమనకస్యగమనమనుమాయ తాద్య
తదావాదాక్షాదేతి వాచ్యం గానుమాలతాగృహం గత ఇ
తి వ్యఙ్గ్యోచ్యమత్కారాయకల్పతే- అత్ర వాచ్యస్యైవ చమత్కా
రకారిత్వే సత్యాదయాపివ ప్రమాణమ్ - అస్యామవాచ్యస్యా
సాదపాస్యసుభావతయా సాక్షాత్ప్రసవ్యఙ్గ్యతయా చమత్కార
కారిత్వం వ్యఙ్గ్యస్య తు వాచ్యం తదాక్షిప్యత్వవిలమ్బేనరసవ్యఙ్గ్య
తత్తితాచ్యాపేక్షయాన్యూనకాలీతేత్యాహుః ౧... ఏవం
తస్యాతత్వఙ్గ్యోవసుతాహ్యాత్యామాహ మపి ధ్వనితత్వగ్రాహ్య [illegible]

మతేశ్చాఘ్రాతా౭ తా౭శా నివ్యన్నాన్యమంశ్రీ

సం శబ్దాద్యుపన్యాసాః

మిమం శబ్దాద్యర్థానాం గం వేదితవ్యాః శబ్దార్థయోః । తథా
శబ్దార్థాభ్యామేవమిత్యనేనాస్తి । ఏషాం గుణీభూతవ్యఙ్గ్యానాం
శబ్దాదీనాం శుద్ధానాం సఙ్కరసంసృష్ట్యో యత్రాశ్రయభేదాః పూర్వ
వద్ధ్వనివదేవ యథా సమ్భవం వేదితవ్యాః । తత్ర గుణీభూతవస్తు
వేదితవ్యభవాన్యార్థాన్తరసఙ్క్రమితవాచ్యోదయాత్
లక్ష్మీస్వర్ణాత్యన్తతిరస్కృతవాచ్యః కేనాప్యతిశయగా
త్వేనార్థశక్తిమూలో వస్తుధ్వనిశ్చోదాహృతః । అపరాఙ్గప్ర
స్తావే రసభావతదాభాసభావశాన్తిభావోదయభావసన్ధి
భావశబలతా అసంలక్ష్యక్రమవ్యఙ్గ్యప్రభేదా ఉదాహృతాః । త
థా జనస్థానే భ్రాన్తమిత్యత్ర శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపోలఙ్కా
రధ్వనిశ్చోదాహృతః । దాచ్యోద్ధురా ప్రస్తావే విషమిత్యత్ర శబ్దశక్తి
మూలో వస్తుధ్వనిశ్చోదాహృతః । ఏవమన్యేషాం శుద్ధభేదా
నాం సఙ్కరసంసృష్ట్యో యత్ర భేదానాం చోదాహరణాన్యూ
హ్యాని । యత్ర వస్తుమాత్రేణాలఙ్కారో వ్యజ్యతే తత్ర న గుణీ
భూతవ్యఙ్గ్యతేత్యభిప్రేత్యాహ యథా గఙ్గాయుక్తమ్ । తద్యు
క్తం ధ్వనికృతా — వ్యఙ్గ్యస్య వస్తుమాత్రేణ యదాలఙ్కృతయస్త
దా ధ్రువం ధ్వన్యఙ్గతా తాసాం కావ్యవృత్తేస్తదాశ్రయాదితి
శబ్దశక్తిమూలతయార్థశక్తిమూలతయా వా వస్తుమాత్రేణ య
దాలఙ్కృతయ ఉపమాద్యా వ్యజ్యన్తే తదా తాసామలఙ్కృతీనాం
ధ్వన్యఙ్గతా ధ్వనిరూపతైవ న గుణీభూతవ్యఙ్గ్యతా యతో
వాచ్యత్వే యథా సతి ప్రాధాన్యేన కావ్యవృత్తేః కావ్యత్వాత్పరస్య
వ్యాపారస్య తదాశ్రయత్వాత్తద్విషయత్వేనేత్యర్థః । అయం భావః ధ్వ
న్యమిహ చమత్కారవైరాజకం చిత్రత్వం వ్యఙ్గ్యత్వం చేతి
తత్రాలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనావఙ్గస్య వివక్షయా ధ్వనిత్వే
ఽపి తత్త్వవివక్షయాన్యసౌన్దర్యప్రాధాన్యాద్గుణీభూతవ్య
ఙ్గ్యతాపి సమ్భవతి తథా వస్తునా వస్తుధ్వనౌ వ్యఙ్గ్యత్వ
వివక్షయా ధ్వనిత్వేఽపి వ్యఞ్జకయోః ప్రాధాన్యవివక్షయా తుల్య
ప్రాధాన్యాద్గుణీభూతవ్యఙ్గ్యతాపి సమ్భవతి । తథాలఙ్కారేణా

లంకారధ్వనౌ వ్యఙ్గ్యత్వే విశేషయాఽప్యస్య సత్త్వే తత్త్వస్య ప్రయోజకత్వస్య
త్వం విశేషయాలంకారవ్యాపారాద్యపేక్షయా తన్మాత్రత్వేనాపి సమ్భవ
తి- వస్తు మాత్రాలంకారధ్వనావపి వ్యఞ్జకత్వవస్తు మాత్రోపపత్తా
వత్వేన గ్యత్వవ్యవస్థాపకత్వాద్ వ్యఞ్జనస్య విషయే సమ్భవతీతి న గుణీ
భూతవ్యఙ్గ్యత్వ సమ్భవః। వస్తు ధ్వనిత్వే తు వేద్యాయాం - శబ్ద
శక్తిమూలానురణనరూపాలంకారధ్వనేరపి వస్తు మాత్రవ్యం
గ్యాలంకారధ్వనేరపి వా ప్రాఙ్గతాద్యపరిధానస్యావ్యయాజక
సద్భావే గుణీభూతవ్యఙ్గ్యతా సమ్భవత్యేవేత్యక్తమేవ - ...
వివక్షం గుణీభూతవ్యఙ్గ్యం గ్యనాఖ్యాస్వసంకరసంసృష్టాభ్యాం యథా
వ్యభిచారాస్తేషు ముఖ్యమాద్యలంకారైర్యోగేపి బహవో
భేదాభవన్తీత్యాహ.

ఏషాం చ యోగే త్వలంకారైః స్వైర్భావాన్వ్యఙ్గ్యభావవత్తా ।౨౭।
యథాస్వప్రభేదైర్యోగే బహవో భేదాస్తథాలంకారైర్యోగే
పి బహవో భేదా భవన్తి- తథాలంకారైరలంకారయుక్తైః గుణీ
భూతవ్యఙ్గ్యైస్స్వప్రభేదైః సంకరేణ సంసృష్ట్యా చ పూర్వోక్తా
నాం ధ్వనిభేదానాం యోగే త్వనన్తా భేదా భవన్తీత్యాహ-

అలంకారైర్గుణీభూతవ్యఙ్గ్యైస్స్వప్రభేదైర్యుతైః ।
సంసృష్టిసంకరాభ్యాం చ ఖ్యాప్యతే ధ్వనిః ॥ ౨౮ ॥

ఉపమాద్యలంకారైః ప్రత్యేకం ధ్వనిభేదానాం యోగే తథా సం
కీర్ణస్వప్రభేదయుక్తైరలంకారయుక్తైశ్చ గుణీభూతవ్యఙ్గ్యైః సం
సృష్టిరూపేణ సంకరేణ సంసృష్ట్యా చ యోగే ధ్వనేర్భేదా అనన్త
తామ్ ఉపయాన్తి - తదుక్తం ధ్వనికృతా — సగుణీభూతవ్యఙ్గ్యైః
సాలంకారైః సహ ప్రభేదైః స్వైః - సంకర సంసృష్టిభ్యాం
పునరప్యుద్యోతతే బహుధేతి ధ్వనివిచారాయాముద్యోతన ఇత్య
న్వయః - ఏవమనన్తభేదభిన్నస్యాపి ధ్వనేర్విషయాంగత్వేన దిక్ప్ర
దర్శనార్థం సంక్షేపేణ దర్శయతి-

వస్తుధ్వనిరలంకారధ్వనిర్వాక్యార్థరసధ్వనిః ।
ఇతి త్రిధా నవభేదభిన్నోఽప్యయం ధ్వనిః ॥ ౨౯ ॥

కావ్యేతరేత సుధావాకరాణాం యద్యపి తత్త్వ్యలంకారయోర్వ్యత్య
లంకారశబ్దవాచ్యత్వమపి సుధావాదీనామపి తత్తత్పదవాచ్య
త్వము క్తిరథాపితత్త్వలంకారాఙ్గాంగ్యాదపి తదా యద్వాక్యార్థ
ప్రతీతిత్వ్యాయా ముధరోమాశో తసుధావాదయస్తు తదాపిత
కాకార్యర్థ ప్రతీతిత్వ్యముధరోమాని తిర్వాచ్యభిన్నా ఇత్యుచ్య
న్తే-నను — గతస్త్రీణాం ప్రత్యుద్యమపి హిణకారిరుద్రిత్వత త్పత్ప్రత
త్ప్రవృత్త్యాయా కటుఘటిత ప్రవృత్తపటః - త్వ దీయా
నాం భాసాం ప్రతిఫలనరాగారుణతయా శరీరిశ్రీర్జాగ్రత
ఇవదృశ్యా స్వాగ్నిమములకమ్॥ హేదేవపథి పద్మరుద్రీశ్వర రూపై
శ్రుతిభిః పాదైః శ్రుతిః స్వచ్ఛస్వకీయ ప్రభావ్యాజప్రి
త్పద పటాచ్ఛాదితస్తన ముఖ్యానాం గతశ్చవక్త్రదీయ పరి
త్రుటిబిన్దునబనితరాగారుణతయా మూర్తిమానస్మిః శృం
గారరసోనయనూత్పవంపీధత్త ఇత్యాద్యోశ్శృఙ్గారపదప్రయో
గేనాత్యర్థం ప్రతీతివిషయతాపిరసాదీనాంధ్వన్యత ఇతికథం
తేషాం వచ్యనైకవిషయతోచ్యత ఇతిచేన్న - తత్రాపిజేతరా
మణితావాదిభిరేవరసాభివ్యక్తిః పథావాద్యభివ్యక్తస్యాపిరసస్యో
త్పత్తిస్థాది నిష్పాదనాయమరం శృఙ్గారాది పదైరనువాదః కి
ముక్తం ధ్వనికృతా. స్వశబ్దేన కేవలమనూద్యతఇతి. యది శృం
గారాది పదప్రయోగమాత్రాద్రసప్రతీతిస్స్యాత్ తదా శృఙ్గార
కాంచ్యకరుణాత్యాది శ్లోకపాఠాదేవ సకలరసచర్వణా ప్రసంగ
స్స్యాత్ అతః శృంగారాదిపదప్రయోగేపివిభావాద్యప్రయో
గేరసచర్వణానిష్పత్త్యభావాత్తత్ప్రయోగేపి విభావాద్యప్రయో
గేతదుత్పత్తేః రసస్య యత్వతిరేకాభ్యాం విభావాదివ్యంగ్యా ఏవర
సాదయః. ఏవంచ విభావాదివాచకపదైర్లక్షణయా రసప్ర
తీతిరస్తు శృంగారాదిపదానాం నాట్యవ్యాపార కల్పనయేతి
స్మయం ప్రత్యర్థా వ్యాఖ్యాతారో వ్యాపారాంతర కల్పనం
యోనాకేని కిస్తు గారవత్యపేపరిణతేరయా వస్తునా
కల్పనాయా మదోషాత్ కింతన కేవలం రసాదివ్యఞ్జనవ్యాపారస్యైవ
కల్పనం కల్పనంకిస్తు తత్త్వ్యలంకారప్రతీతిత్వ్యర్థం మపిపాకల్ప

టీకా- తథాహి లక్షణామూలయా తద్గ్రాన్వయ సంశయితాన్వ
యతిరేకప్రత్యయాద్యయోః స్యామిత్యపేక్షితోపిపాసా యత్ర తం అ
నుయత్ప్రయావర్తత ఇత్యాద్యర్థయోః ప్రత్యయాత్ శబ్ద ప్రయో
గప్రయోజనప్రత్యేకాపాదక పదప్రయోగానుపపత్త్యా ప్ర
యోజనమవశ్యంవాచ్యం తచ్చ ప్రయోజనరూపం తస్త్వన్య
నాంబినాన ప్రతీయత ఇతి వ్యతిరేకోల్లాస ఏవ ప్రతిపాదితః-
తథాశబ్దశక్తిమూలత్వే తదాశ్రిత్య సోదరధిరోహిత సోంతాన్య
థావ ప్రక్రియం యద్గజాదిత్రస్తు తేనయః ప్రక్రియస్యాప్రమ
ంకారత్వేవ్యంజనాంవినాన ప్రతీయతేంతప్రాభిధాయాః
ప్రకరణేన ప్రాకరణికార్థ ఏవ నియన్త్రితత్వే సాప్రాకరణికా
ర్థస్య తేనోపమాదేశ్యాన్వయః ప్రతీత్యనుపపన్నాత్- అర్థశక్తిమూ
లత్వేపివ్యంజనాం వినానగతిఃతథాహి- యేతావదభిహితా
నాంపదార్థానామన్వయమభిదధతిభాట్టాస్తైలవ్యక్తినామానంత్య
వ్యభిచారాభ్యాంనసంకేతగ్రహ విషయతాకిన్తుజాత్యాదీనాం
తమర్థామేవ తద్విషయతా నాయాన్యోగృహీతశక్తికానామపి
పదానాంపదార్థాన్వయోత్పాదనత్వాద్యాసంబంధయోగ్యతాసత్తి వశా
దభిదధాత్వవ్యవ్యార్థప్రతీయత ఇతివద న్తి
తన్మతే హిపదార్థానాం ఘటానయనాది సంసర్గరూప
స్త్వరావాభిధేయతా-కావాద్యన్వయంగవ్యావిధేయతాయామ్-
ప్రాకారాస్తు- దేవదత్తగామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్ర
యోగసమనన్తరంసాస్నాదిమత్పదార్థం ప్రయోజ్యవృద్ధే
నయనమాయతి దృష్ట్వా తటస్థోవ్యుత్పిత్సుర్దానయన రూపయా త
త్ప్రవృత్త్యాస్తావ్యాకార్యదయమర్థో నేనావగత ఇత్యనుమాయా
ఖణ్డస్యతస్య వాక్యస్యాఖణ్డార్థే శక్తిం ప్రాయనయనసంసర్గరూపే
కార్యార్థే వాక్యవాచకభావంతత్సంసృష్టవాచకభావఇత్యాపా
దయత్యేతి గాంబధాన దేవదత్తాశ్వమానయేత్యాదిప్రయో గే
ఆవాపోద్వాపాభ్యాం గవాదిపదానాం పదార్థేన్వితే
ష్వర్థేశక్తిమవధారయతి- తతశ్చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృ
త్తినిమిత్తస్య తత్పదసంగతి తన్నయార్థంసమ

మాత్రేణ తాత్పర్యాత్ప్రత్యయోగాదితి వాక్యగతానాం పదానాం సామాన్యవాదిపదార్థాన్తరాన్వితైర్వాచ్యపదార్థైర్వాక్యతావాచ్యవాచకభావలక్షణసంబన్ధేనాన్వితానామేవ శక్త్యా బోధ్యత్వాదితి పరాన్వయవిశిష్ట ఏవ పదార్థో వాక్యార్థః పదార్థానాం వైశిష్ట్యమ్ నను గామానయేతి వాక్యే గోపదస్యానయనాన్వితే సామాన్యాదిరూపే శక్తిగ్రహః గాం బధానేతి వాక్యే బన్ధనాన్వితే తాదృశపిణ్డే శక్తిగ్రహ ఇతి నానార్థతాపత్తిః స్యాదాన్యత్ర ఇతరాన్వితస్యార్థే శక్తిగ్రహో వాచ్యః తథా చ గోత్వజాతౌ నయనప్రతీతిరనవస్థా స్యాదిత్యభావాదితి చేన్న సామాన్యత ఇతరాన్వితే శక్తిగ్రహోపపత్తేః ఆకాఙ్క్షితబోధకతయానయనాదివిశేషాన్వితఏవ పదార్థో బుధ్యతే అన్వితానాం పదార్థానాం విశేషరూపత్వాత్ ఉదాహరన్తి చ — శబ్దవృద్ధాభిధేయాంశ్చ ప్రత్యక్షేణాత్ర పశ్యతి-శ్రోతుశ్చ ప్రతిపన్నత్వమనుమానేన చేష్టయా । అన్యథానుపపత్త్యా తు బుధ్యేచ్ఛక్తిం ద్వయాశ్రితామ్- అర్థాపత్త్యేతి బుధ్యేత సమ్బన్ధం త్రిప్రమాణకమితి- శబ్దం గామానయేత్యాకృత్వా వృద్ధవాక్యం బుద్ధ్వా కర్ణ్య శ్రోత్రానన్తరం ప్రవర్తమానం ప్రయోజ్యవృద్ధమ్ అభిధేయం తదానీతం గవాదిపదార్థమ్ ప్రత్యక్షప్రమాణేన శ్రోత్రేణ చక్షుషా చ వ్యుత్పిత్సుః పశ్యతి జానాతి తతశ్చ శ్రోతుః ప్రయోజ్యవృద్ధస్య చేష్టారూపేణానుమానేన లిఙ్గేన తద్వాక్యజన్యగవానయనసంసర్గప్రతీతిమత్త్వం బుధ్యేత్ సమ్బన్ధం వినా తస్య వాక్యస్య తాదృగర్థప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తేః అర్థాపత్త్యాశ్రయాన్యథానుపపత్త్యా ద్వయాశ్రితాం వాచ్యవాచకోభయనిష్ఠాం శక్తిం బుధ్యత ఇత్యుక్తప్రకారేణ త్రిప్రమాణకం ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తిరూపప్రమాణత్రయసాపేక్షం శబ్దార్థయోః సమ్బన్ధం బుధ్యత ఇతి కారికార్థః - తస్మాదితరాన్వితే ఏవార్థే శక్తిస్తేన హేతునా తేషామపి తేషామన్వయరూపేతరపదార్థాన్వితో విశేషరూపస్యార్థస్యైవ సఙ్కేతవిషయ ఇత్యానయనాదివిశేషరూపే ఏవ పదార్థాన్వితో గవాది పదార్థో

షభూతో యో వాక్యార్థస్స పునరనాద్య ఏవ శక్తిశబ్దార్థయో
తాత్పర్యవశాత్ గుణకత్వేన ప్రజ్ఞాతావిషయత్వాత్ వ్యుత్పత్త్యర్థస్తు
సురరాద్యనాద్యేవ యథా తు వాక్యాన్తు మతో గతానిన
త్రికవ్యస్యానుస్యాన్నిక మిత్యాద్యాతస్యావిక్షం నగతానిరిణి
షధయూపో వాక్యార్థః ప్రతీయతే తత్ర వ్యంగ్యస్య విధేర్వా
చ్యస్యవాతాదూరతరామ్. ఏవం చాపి హి తాన్వయవా
దేనాన్వయః పదార్థానాం చాన్యత్వతాభిధానవాదేనాయ
న్యతఇతరాన్వయస్యార్థవిశేషో వాచ్యః తదన్వయే వినాకాఙ్క్షా
త్వవాచ్యవేతి వ్యంగ్యస్య వాచ్యత్వం కథాన్వయోపి న సంగతా
సాభాకర్తృకదేనవస్తు వ్యంగ్యార్థో నైమిత్తికశ్శబ్దస్తు తత్ర ప్రతి
మిత్తం చ నైమిత్తికప్రతీతిమనుత్పాద్య న మధ్యే విరమతి నైమిత్తి
కార్థానుసారేణ నిమిత్తస్య కల్ప్యత్వాత్ అతః కిం వ్యుత్పత్తేరకల్ప
నయేత్యాహుః. తదయుక్తమ్ శబ్దస్య వ్యంగ్యార్థం ప్రతి నకార
కత్వేన నిమిత్తత్వం శబ్దస్య ఘటాద్యర్థం ప్రతి యథా కారక
త్వాత్ నాపి జ్ఞాపకత్వేన యద్ధి యేన నియతసంబంధత్వం యా
జ్ఞాతం తత్తస్య జ్ఞాపకం భవతి యథా ధూమో వహ్నేః న చాత్ర
శబ్దస్య వ్యంగ్యేన నియతస్య సంబంధోస్తి న చ సంకేత ఏవ తాదృశ
వ్యుత్పత్త ఇతి వాచ్యమ్. తస్య తత్ర వ్యాప్తేరాస్వాదకస్యార్థమాత్ర
విషయత్వాత్. అతో నియతసంబంధాగ్రహాత్ నైమిత్తికప్రతీతికే
పదుర్లభేతి నైమిత్తికార్థానుసారేణ నిమిత్తాని కల్ప్యన్తేత్యపి
చారుతాభిధానమ్. భట్టలోల్లటప్రభృతయస్తు యథా కిల సత్య
తత్ర వ కుంకుమస్యాయోగో మోదకాత్తిర్యావిష్టః క్రియాదకాద్వ
పారావిష్టో వేగవశాత్ పవనక్రియావిష్టస్య ప్రకృతస్య యాత్రా
దురక్షదమురక్షితాత్యపాదానాపహరతీతి తావన్నస్తమిష
త్యాన్యపారవత్తథా శబ్దోపి సకృత్ప్రయుక్తః ఉదాత్తస్వరిత్యాది
త్యాపారపరమ్పరయాప్యర్థప్రతీపత్తిమధ్యానంతరప్రతీతీశ్చ
ఆరోప్య తావత్ప్రత్యన్తం శబ్దస్య తాత్పర్యం యత్పరశ్శబ్దః
సర్వాక్షివిషయః అథాంతరే తాత్పర్యాభావే ఇష్టాయా
త్వకల్ప్యత్వాత్ ఏవశ్చ యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి న్యాయోపప

అనన్యపాద్యథమస్యాఖ్యాత్యయత్వాదా తదనన్తరమేవ కర్మాకిం
విధ్యాదికమపి తాత్పర్యవిశేష్యం తేపి యత్పరశ్శబ్ద ఇతి న్యాయ
స్య తాత్పర్యాశక్తిశ్చ క్రియా వివాక్షాంపి యాః తథాహి సా
యకస్య హి వ్యాపారః ప్రతీత్యనిర్ధరయా న పర్యవస్యమానస్య
ద్ధస్య తు వ్యాపారస్య క్షేత్రాద్యపాధిక ఇతి యత్రైవోపాత్తస్య
విధేర్వ్యాపారస్తత్రైవ తస్య శబ్దస్య తాత్పర్యం వాచ్యమ్. అ
త ఏవ లోహితోష్ణీషా ఋత్విజః ప్రచరన్తీత్యత్ర ఋత్విక్ప్రచ
రణస్య చోష్ణీషస్య చాన్యతః ప్రాప్తత్వాదవద్ధదానన్యాయే
నాప్రాప్తం లోహిత్యమాత్రం విధేయమితి తత్రైవ విధేస్తాత్పర్య
మిత్యుపాత్తశబ్దగతాభిధారూపవ్యాపారవిషయ ఏవ తాత్పర్య
మిత్యుపాత్తశబ్దార్థ ఏవ తాత్పర్యముక్తమ్. అత ఏవ దధ్నా జు
హోతీత్యత్ర హోమస్యాగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యనేన ప్రా
ప్తత్వాద్దధ్నః కరణత్వమాత్రం విధేయ
మితి తత్రైవ విధేస్తాత్పర్యమిత్యుపాత్తశబ్దార్థ ఏవ కారకత్వే
తాత్పర్యముక్తమ్. అత ఏవ చ లోకేపి రక్తం పటం వయేత్యత్ర
క్రియాయా అప్రాప్తత్వాత్ త్రివిధిర్వయనమాత్రప్రాప్తాద్విధిః పట
వయనస్యాప్రాప్తత్వే రక్తమాత్రవిధిరిత్యుపాత్తశబ్దార్థ ఏవ తత్ర
తాత్పర్యముక్తమ్ న చ లోహిత్యాదయస్సిద్ధరూపాః పురుషప్ర
వృత్త్యవిషయత్వాత్కథం విధేయా ఇత్యుచ్యన్త ఇతి వాచ్యం
భూతానాం సిద్ధవిషయాణాం భవ్యానాం సాధ్యవిషయాణా
మ్పశబ్దానాముచ్చారణే భూతం భవ్యాయోపదిశ్యత ఇ
తి న్యాయేన కారకపదార్థాః క్రియాపదార్థైరన్వీయమానా అ
పి విధ్యున్తే కారకత్వసంబన్ధాత్ ప్రత్యాసక్త్యాను
గుణస్సాధ్యక్రియాభినివృత్తిః ప్రాప్తినిరతాస్త్ర క్రియాభిరభి
సంపృక్తత్వాత్సాధ్యమానతాం ప్రాప్నువన్తి సిద్ధానామపి వి
ధేయత్వావిరోధః తస్మాదుపాత్తశబ్దవ్యాపారవిషయ ఏవార్థే
తాత్పర్యం వాచ్యమ్. అన్యథా ప్రతీతమాత్ర ఏవ తాత్పర్యే
... అపరస్మిన్నపి తాత్పర్యం స్యాత్ పూర్వ
వ్యాపారాధీనత్వాన్మానాన్తరస్య దీర్ఘదీర్ఘతరస్య నాప్తేః

త్వస్య పూర్వత్వప్రతీతావపరత్వప్రతీత్యభావత్వం తథాతే నత్ర
వంతర్యేతాత్పర్యాభావేప్యత్ర నాపిపశ్యదిత్యుక్త్వా మిలితాత్యత్
సస్థిత ప్రత్యేకార్థత్వమేవ నైత్యుర్థత్వేఽంతస్తాత్పర్యమస్త్యేవ
తదృత్తిం అవిజానన్నిర్వాహాత్ విద్యాంజనానన్యవాచ్యత్వే పారత్వ
తేన వదతామా తాత్పర్యనిర్వాహాయ తత్రాప్యత్ర కల్ప్యతామి
తి వాచ్యమ్ - వ్యక్తాంశ్చ సంకేతాగ్రాహ్యేటపి సమ్యాదయత్వ
తదర్థప్రతీతే తథాధార్యా అసంభవాత్ - న హ్యేవముపాత్త
స్వార్థ ఏవ తాత్పర్యే విషంభుఙ్క్ష్వ మాచాస్య గృహే భుఙ్క్ష్వా ఇత్య
త్ర విషంభుఙ్క్ష్వేతి వాక్యస్య సుహృద్వాక్యతయా విషభక్ష
ణనిషేధపరత్వాసంభవాద్విశ్రుగృహే నభోక్తవ్యమిత్యత్ర తాత్పర్య
మితి పూర్వోదాహృతే సుహృద్భోజనస్యోపాత్తస్వార్థ
త్యాధాయవిదితేన తత్రోపాయాభాసత్వేన వాక్యత్వమ
పాస్యైకవాక్యతా సంపాదయ త్వన్యథా వాక్యభేదాప
త్త్ ఏకవాక్యతాయాం చైతార్థ్యమావశ్యకమ్ - నచాథ్యాతా
న్తపదవాక్యయోర్భక్షణభోజనయోర్ద్వయోరపి ప్రత్యానర
యాజ్ఞాదిభావేనాన్వయాసంభవాత్తత్ర స్థైర్యమితి వాచ్యమ్
తయోః ప్రత్యన్తపదవాచ్యతాకల్పనేన ద్విషద్గృహభోజనం విష
భక్షణమితి ద్విషద్గృహభోజనే విషభక్షణత్వారోపేణైకార్థ
త్వసంభవాత్ - న చ మాస్యగృహే భుఙ్క్ష్వా ఇత్యేతావతైవ నివృ
త్తిసిద్ధౌ విషభక్షణవాక్యం వ్యర్థమితి వాచ్యమ్ ద్విషద్గృహభోజన
స్యాధికానిష్టసాధనత్వావగమస్యైవ తత్ఫలత్వావగత్యాన్యథైక
వాక్యతాపన్న స్వార్థ ఏవ తాత్పర్యమితి న దోషః యత్ర్ర విష
సంభుఙ్క్ష్వేత్యేతావదేవోచ్యతే తత్రాపి సుహృద్వాక్యస్య వి
షభక్షణవిధాయకత్వానుపపత్త్యా విషభక్షణాదపి ద్విషద్గృ
హభోజనం దుష్టమిత్యభిప్రాయేణ వాక్యం కల్ప్యతే ఇత్యుక్తస్థిత
స్వార్థ ఏవ తాత్పర్యసిద్ధిర్యత్ర పదేస్య ద్విషద్గృహే భు
ఙ్క్ష్వ త్వస్య చ మా భుఙ్క్ష్వా ఇత్యర్థస్య చ లక్షణైవ కల్ప్యతే ఇతి నామ
పత్తిః ప్రత్యేతవ్యమర్థాన్తర బాధాద్యభావాత్ లక్షణావాయు

స్త్రీ ప్రత్యక్షా యదివై పదం శబ్దప్రమాణాన్తరం యథా వాచకో-
ఽనుమానే వాచకత్వ బుద్ధ్యా హ్యభిధైవ వ్యాపారః ప్రత్యక్షేణ వా ప్ర-
త్యక్షం ప్రత్యక్షజాతః కస్యాప్యభివ్యక్తిః వాక్యప్రమాణాన్తరం ప్ర-
త్యక్షాదివత్ తేషామనుమానవిశిష్టస్య సంబన్ధస్యాభావాత్ తథాపి
శబ్దస్యాభిధావ్యాపారస్య సన్నికర్షానుమిత్యాద్యప్రమాణాది లిఙ్గ
ప్రతిబన్ధానుపపత్తేః క్వచిదపి తేషామభిధా ప్రత్యక్షాదిషు న తథా
పక్షాన్తరే లక్షణానుమానస్య లక్షణీయార్థస్యాపి దీర్ఘదీర్ఘ యాభి
ధయైవ ప్రతీతిసిద్ధిః నను తర్హి ముఖ్యార్థ బాధాది ప్రతిబన్ధా
దభిధయా విచ్ఛిన్నా దీర్ఘదీర్ఘ తయా ఉక్తయా లక్షణ
యోపస్థితి సంబన్ధ ప్రతిలక్షణా వ్యక్తిరపి న తర్హి లక్షణాయా
అనుమానే వ్యఞ్జనాయా అపి ప్రమాణాన్తరత్వాత్ కేచిత్తు తథా
నైవ ప్రత్యయ వ్యక్తిః ప్రతీతౌ హేతుత్వాత్ దీర్ఘదీర్ఘాభిధా
వ్యాపారయా శక్త్యైవ లిఙ్గవాక్య ప్రకరణస్థాన సమాఖ్యానాం
సమవాయే పారదౌర్బల్య మర్థవిప్రకర్షాదితి సూత్రే కథం పరస్య
శక్త్యా దౌర్బల్యం ఉక్త విప్రకర్షస్య విలమ్బాః విశేషణ కత్వ స్యా
త్ ముఖ్యయా వా అభిధయా జైమినిః అభిధయా వ్యక్త్వా విశేషాత్
ప్రత్యక్షాదీనాం పారదౌర్బల్య మిత్యనుపపత్తిః శాబ్దబోధే
వ్యాపారయా ముఖ్యయా లక్షణయా వా తథా సర్వత్ర ప్రమా
ణ్యాత్ - నను యా శక్త్యా న శబ్దే శక్తి నాసన్న రవపరిభాషా తే
న వాచకత్వయా అభిధయా ప్రతీయతే ఇతి న బాధకః - కిఞ్చ
తత్ర వ్యాకరణలాఘవాత్ సమ్ప్రదాయే న జైమినిసూత్రవిరోధశ్చ
చిన్తనీయః తుర్యం కురుక్షేత్రం ప్రవిశ శబ్దస్య దేశాన్తరే వృత్తి
వ్యఞ్జనావదేవ విశేషవాచకేన యా ప్రసిద్ధత్వేన సాభిధార్థ
ప్రతీతేర్మూలమిత్యేవమాశఙ్క్యతే తద యుక్తం వ్యఞ్జనాయా అభి
ధా వ్యాపారస్య ఫలస్య వాచ్యార్థాన్తరసహితత్వేనాభిధేయత
యా వ్యఞ్జనాయాః శక్తేరాయాసప్రతీతత్వాభావ యత్ప్రత్యయోఽన్య
త్రాప్యభావాత్ - తదైవ ముఖ్యాభిధా వా న్యాయ వా దేవస్య దో
షత్వేన విరుద్ధమభివ్యక్తేః తన్త్ర శేషే ప్రకరణాదివాచ్యార్థ న యత
దార్థ్యం వాచ్యం ప్రతిపాదయతి తే ప్రత్యయాదివ్యఞ్జనావస్తు

వనియసాధుత్వాదీనాం శ్రవ్యత్వవశ్యనజ్ఞానిత్యత్వదోషతా
ఋతిక టుత్వాదేస్తు శృఙ్గారాదావనుగుణత్వాదపి రౌద్రాద్యనుగుణ
త్వాదనిత్య దోష తేతి విభాగకరణమనుచితమేవ స్యాత్ రసాది
నామభిధేయత్వే స్వశబ్దవాచ్యత్వం దోష ఇత్యుక్తం సచ తథాని
భాగోపి తత్ప్రతిపాదకస్య దోషత్వం శృఙ్గారేషు రౌద్రే చ వీరాదౌ
నైసర్గికమాధుర్యానుగుణ్యసిద్ధత్వాత్ వ్యఞ్జనాఙ్గీకారేణ
శృఙ్గారో మాధుర్యరూపస్య గుణస్యాభివ్యఞ్జకత్వాద్రౌద్రాదివ్యఞ్జని
యః - మాధుర్యమేవ సుకుమారవర్ణాభివ్యఞ్జకమితి భవతి తత్ర
శ్రుతికటుత్వస్య దోషత్వం రౌద్రే తు ఓజోగుణస్య దీప్తత్వాత్
ఇతి తద్వ్యఞ్జకానాం శబ్దానాం శ్రుతికటుత్వానాం దోష ఇత్యత
ఇతి తస్యానిత్యదోషతా చ మతా ప్రయోజనకానాదిత్యతా యా
నిత్యానిత్యదోషతా ప్రయోజకత్వాత్ కిఞ్చకలాధరా కాన్తిమతీ
తిలకానిధనస్యాస్య లోకస్య చ నేత్రకౌముదీ। ద్వయం గతం
సమ్ప్రతి శోచనీయతాం సమాగమప్రార్థనయా పినాకినః॥ త
స్య ప్రతిశ్లోకస్య గిరిజాం ప్రతి కుమారబ్రహ్మచారిణో భగవతః శ్ర
ప్రశ్నసి గిరిజాం ప్రతి కుమారా బ్రహ్మచారిణో భగవతః స్త
భిప్రాయ పరిజ్ఞానాయ గుప్తః కింపినాకిన స్వరూపా
శ్రవణేన మానసం చకలాధరకరీకాన్తిమతీ చన్ద్రో స్య కలాధరకల
లోకలోచనచన్ద్రికాద్వయం చతుర్థమనుపినస్య వితిశోచనీయ
తాం గతం పూర్వం తు చన్ద్రకలైకైవ ఇదానీం త్వమపి తస్యాః ప్రత
ద్యాకారస్య భగవతో దేవ్యాః పరిజ్ఞానాయ స్వాత్మగమా
త్వా ప్రసక్తే కపాలిన ఇతి పదమేవ ప్రయోక్తవ్యం తత్ర శ
కితో వక్తిలక్షణా మూర్ఖాభావహానిః పినాకిన ఇతి పదం త భా
తి శార్వప్రకాశనేన సమధికమశ్లీలత్వపోషణేన ప్రత్యు
తాననుగుణత్వాదిత్యశ్లీలార్థదోషః స్యాత్ పిశ్వ భిదనమనుగుణ
త్వానిత్యదోష తేత్యలం కారాః కరీతి వ్యఞ్జనాదభ్యుపగమే
పి తేషూక్తేషు పాలితి పినాకి పదయోరభిధేయభయవనుమవేనోక్తే
మభావాత్ సచకపాలసమ్బన్ధబోధకత్వ మేవ పినాకి పదస్య
వ్యఞ్జనానభ్యుపగమే తథాప్యభిధానా ప్రయోజకత్వాత్ అశ్లీ
లాపినాకపదమప్యశ్లీలబోధనేనానర్థకతా ప్రపినాకపదం వక్తవ్యం

కాలేపి [illegible] కార్యే [illegible] ఉపస్థితేః [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] అవలోకన [illegible] శక్తి [illegible]
[illegible] శక్తి [illegible] ధర్మ [illegible] ఉపస్థితి [illegible]
[illegible] యథా [illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ప్రతిపత్తి [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ప్రతీయమాన [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ప్రతీయమాన [illegible]
[illegible] విషయో [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
అతఏవ వాచ్యవ్యంగ్య [illegible] యథా [illegible]
[illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] నిషేధావ్యంగ్యః [illegible]
[illegible] నిషేధో వాచ్యో వ్యంగ్యః [illegible]
[illegible] ఇతి [illegible] యథా [illegible]
[illegible]
[illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] ప్రతీయమాన [illegible] ఇతి [illegible]

కో వక్తా తదా భూధరగుహ్యన్వినాం సానూనాం సేవ్యత్వం యది శృఙ్గారీ వక్తా తదా కామినీకుచద్వన్ద్వినాం జఘనానామి తి సర్గయాత్రికేతి ప్రతీతివైచిత్ర్యదర్శనయోర్భేదః। తథా—కథ మత్వమపదశ్వయం నిశాతాసిధారాదళనగళితమూర్ధ్నాం ద్విషతాం స్వీకృతా శ్రీః - నను తవ నిహతా రరక్షసా కిం నసీతా త్రిదివమమరగతా జైత్రవల్లభాకీర్తిరక్షణ॥ హే నృప నిశితఖడ్గధారాభిన్నైతమూర్ధ్నాం ద్విషాం లక్ష్మీః స్వీకృతేత్యయం దర్పః కథం కిమితి దృప్యసి-యతస్త్వవల్లభాకీర్తిరప్యపగతా జైరపి త్రైర్దివం నీతేత్య ప్రసిద్ధావాచ్యస్తుతిరత్ర వ్యఙ్గ్యైస్తుతిస్వరూపభేదాదపి తే భిన్నే- కించ ప్రథమం నాద్య ప్రతీతిః పశ్చాద్వ్యఙ్గ్యప్రతీతిరితి ప్రతీత్యోః కాలభేదాదపి తయోర్భేదః- తథాశబ్దైకాశ్రయాభిధా శబ్దైకదేశతదర్థవర్ణసంఘటనాశ్రయా వ్యఞ్జనేత్యాశ్రయభేదాదభిధాతోభిన్నా వ్యఞ్జనా- తథా శబ్దార్థానుశాసనజ్ఞానమాత్రేణైవాభిధాప్రతీతిః ప్రకరణాదిసహాయప్రతిభావిశేషసాధ్యేతి నే న తాదృశజ్ఞానేన వ్యఙ్గ్యప్రతీతిరితి ప్రతీతికారణభేదాదపి తయోర్భేదః- కించ వాచకశబ్దః ప్రతిపత్తుః ప్రతీతిమాత్రమాధాయ తస్మిన్ బోద్ధృత్వవ్యవహారమాత్రే నిమిత్తం వ్యఞ్జకస్తు చమత్కృతిమాధాయ విదగ్ధత్వవ్యపదేశహేతుర్భవతీతి కార్యభేదాదపి భేదః- తథా— కస్స వ ణ హోఇ రోసో దట్ఠూణ పిఆఇ సవ్వణం అహరం। సభమరపఉమగ్ఘాఇణి వారిఅవామే సహసు ఎణ్హిం॥ కస్య వా న భవతి రోషో దృష్ట్వా ప్రియాయాః సవ్రణమధరమ్- సభ్రమరపద్మాఘ్రాయిణి శీలే వారితవామే సహస్వేదానీమ్- ఉపపతినా ఖణ్డితాధరాం కాంచిత్ప్రతి భర్తరి సమీపమాగచ్ఛతి సతి తమజానన్త్యా ఇవ కస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయాః తదవాద్యపరిహారార్థేయముక్తిః- ప్రియాయాః సవ్రణమధరం దృష్ట్వా కస్య రోషో న భవేత్ జడ నాయికే భర్తేవ వారితే నివారణాయామపి వామే ప్రతికూలశాలిని సభ్రమరమహోత్పలస్య పరిమళే రాం సహస్వేత్యత్ర వాచ్యం నాయికావిషయమేవ వ్య

ద్గృహస్థనాథస్యాపరాధోఽస్తీతి నాయకవిషయమ్ ప్రియాయా ఏవాధరంత్వదృష్ట్వా రోషో భవతి నత్వప్రియాయా॥ తథా చ నత్వ యానస్తో విధేయ ఇతి సపత్నీవిషయః తథాయథా ఇయం ప్రియాతతోఽనయా వినానాయం జీవిష్యతీతిజ్ఞాత్వైవమయా సమాహితం తథా భ్రమరేణ దష్టాధరేయం న తే ప్రియేణాతో నత్వయామన్యుః కార్య ఇతి సాపత్నీ విషయ ఏవ తన్న త్వయా న్యథా కార్యాయతిరిత్ప్రతివేశినీవిషయః తథా ద్వయమయాయ థాకథంచిత్తవాయమపరాధస్సమాహితః ఇతః పరం సాపరాధ యా న భవితవ్యమితి సఖీవిషయ ఏవ తథాస్ఫుటోఽప్యయమ పరాధస్సమాహితః ఇతః పరమపియథేచ్ఛమవినయే కృతేఽపి పరిహరామీతి సఖీవిషయ ఏవ తథా మయాయమపరాధస్స మాహితః భవతీభిస్తూష్ణీం స్థితమితి సఖ్యన్తరవిషయః తథా కథంచిదధునా సమాహితమితః పరమేవం ప్రకటతరమవినయో న కార్య ఇత్యుపపతి విషయః తథాయ్యుక్తైర్మయాయమపరాధ స్సమాహిత ఇతి శ్వశ్ర్వై తద్వ్యాఖ్యాపనం సఖ్యాదివిషయ ఇత్యాది విషయభేదాదపి తయోర్భేదః - యది చైవం విషయభేదాద్వి రుద్ధకారణేఽసత్యపి వాచ్యవ్యంగ్యయో రభేదస్స్యాత్తదానీలపీ తాదావపి భేదో న స్యాత్ - ఉక్తం చాయమేవ హి భేదో భేదహే తుర్వా యద్విరుద్ధధర్మాధ్యాసః కారణభేదశ్చేతి - కిం చార్థ వతామేవ శబ్దానాం వాచకత్వం నిరర్థకానాం వర్ణరచనాదీ నామపి వ్యంజకత్వేతి న వాచకత్వమేవ వ్యఞ్జకత్వమ్ - కిఞ్చ యత్ప రశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి న్యాయాత్ యత్ర తాత్పర్యవిశ్రాన్తిస్స శ బ్దవాచ్య ఇతి హి వ్యఙ్గ్యస్యాప్యభిధేయతా భవతోఽభిమతా తథా సతివాణీరకుడుఙ్గోడ్డీనేత్యాద్యనుస్వరోదాహరణే వాచ్యోపస్కా రార్థం వ్యఙ్గ్యమర్థమభివ్యఞ్జయన్తి శబ్దాశ్చమత్కారకారిణి వాచ్యార్థ ఏవ తాత్పర్యం విశ్రామ్యతీతి తత్ర వ్యఙ్గ్యార్థే నైవ తాత్పర్యవి శ్రాన్తిస్థానత్వాభావేన అభిధా విషయత్వాసంభవాత్ భవ తాపి వ్యఙ్గ్యానాం విషయత్వమఙ్గీకార్యమితి సిద్ధా వ్యఞ్జనానన్యా వమవిశేషణా విషయ ఏకవ్యంగ్యార్థోఽస్తు తథాహి — పశ్యతాం

ఖ్యావర్షుదైః కృతం సముచితం భీమేన తే రక్షసా సోఢం తత్కృతాత్వయా కులవధూర్ధర్త్రే యథా ... రేమ - త్వర్థం సత్పుత్రిలచి ప్రభృతా ధనురిదం త్వత్కావ్యవదస్వామిక్తా రామేణ ప్రియజీవితేన తుక్ష్మతం ... ప్రియే నోచితమ్॥ ఇదం యయా సీతా హననం ఉక్తివతో భగవతః ప్రలాపవచనమ్ - హా ప్రియే జానకి ప్రియాత్ర్యాఖ్యానపరాయాస్తే భీమేన ... వధేఽప్యకరుణేన రావణేన సముచితం కృతం తచ్చ నివాసేనాపి తథా త్వయా సోఢం యథాన్యాకులవధూరాచరితుం న శక్తా హే జానకి సముచితమాచరితవతీతి శ్లాఘ్యత ఇతి యావత్ - త్వద్దోపవదస్వాత్మికనావ్రతైస ధనుస్స్ప్రథితా ప్రియజీవితేన ప్రాణరక్షణమాత్రపరేణ రామేణ తు వేస్తత్తవమయి యత్రైవ మదితస్యోచితం న కృతమిత్యర్థః రామశబ్దేన కైతవస్త్రీమానస్త్వం పురుషకారపరాఙ్ముఖత్వఞ్చ లక్షణయా గమ్యతే - తథా - రామం సన్న్య దృఢం కఠోరహృదయో రామోఽస్మి సర్వం సహ ఇత్యత్ర తు రామపదేన రాజ్యభ్రంశాదిక్లేశసహతయా వతేయుదాద్యుక్తి విశృతబాధాసహిష్ణుస్వమ్ రామోఽసౌ భువనేషు విక్రమగుణైః ప్రాప్తః ప్రసిద్ధిం పరామిత్యత్ర లోకాతిశాయి పరాక్రమప్రసిద్ధిత్వం రామపదేన లక్షణయా గమ్యతే - తథా చ రామపదలక్షణీయార్థోఽపి నానాత్వం భజతే - తథా తాదృశలక్షణీయార్థావబోద్ధరి విదగ్ధ ఇతి వ్యవస్థా భవతి - తాదృశలక్ష్యావగమశ్చ వాచ్యవన్న కేవలం శబ్దాయత్తః కింతు వ్యఙ్గ్యత్వాభిమతవదర్థాయత్తశ్చ శబ్దార్థప్రతీత్యనన్తరమేవ తదుత్పత్తేః ప్రకరణాది సాపేక్షత్వం లక్ష్యస్యాతిరేకేణ వ్యఙ్గ్యాఙ్గీకారో న యుక్త ఇతి చేన్న - రామపదేఽపి వ్యఞ్జనయైవ తత్తదర్థప్రతీతిరిత్యుక్తమ్ అనువాలక్షణయా ప్రతీతిస్తథాపి యథా నానార్థశబ్దస్థలే అభిధేయస్య నానాత్వేఽపి సంకేతగ్రాహవిషయ ఏవార్థో నియమేన ప్రతీయతే నాన్యస్తథా లక్షణీయార్థస్య నానాత్వేఽపి ముఖ్యార్థనియతసంబద్ధస్యైవ ప్రతీయతే నత్వనియతసంబద్ధస్య ప్రతీయమానస్తు నియతసంబద్ధోఽనియతసంబద్ధశ్చ

(ప్రకరణాదివిశేషవశేన ద్యోత్యత ఇతి వ్యఙ్గ్యస్యార్థస్య స్వరం
స్ఫుటతా. యద్యపి చావివక్షితవాచ్యధ్వనౌ కథంచిల్లక్ష్యార్థస్య
శబ్దాత్ప్రతీతిః తథాపి వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనౌ కథంచి
దపి శబ్దాత్ ముఖ్యార్థబాధాభావాత్ - యథా — ఉత్తా
ఎత్థణిమజ్జఇఎత్థఅహందిఅహాఅంపుళోఏసు। మా పహిఅరత్తి
అంధఅసెజ్జాఏ మహ ణుమజ్జిహిసి॥ శ్వశ్రూరత్ర * శేతే అత్రాహం
దివసం విలోకయ। మా పథిక రాత్ర్యన్ధక శయ్యాయా మావ
యోః శయిష్యసే॥ అత్ర † మహాపత్యావయోరిత్యర్థే మమేత్యేకవ
చనత్వేశజ్ఞావహాత్వాత్ - హే రాత్ర్యన్ధారూపశయ్యాయాం
రాత్రౌ శయిష్యసే అతశ్శ్వశ్రూరత్ర శేతే అహమత్ర దివసమిత్య
త్యన్తసంయోగే ద్వితీయా - పూర్వంచ వసంతస్య అనేన దివసే
ఉపన్యస్తత్వాత్ న గన్తవ్యం కిం త్వేవమత్తావలోకనేన దివసమతివా
హయావత్ ద్యోత్యతే అవయోశ్శయ్యాయాం శయిష్యసి
ఇత్యనేన మమశయ్యాయాం మాగన్తవ్యమితి వ్యజ్యతే - అత్ర
ముఖ్యార్థబాధాభావాన్నార్థాన్తరలక్షణా - నచాత్రాపి తాత్ప
ర్యానుపపత్త్యా లక్షణా స్యాదితి వాచ్యమ్ - సర్వత్ర నిరూఢలక్ష
ణా యేన ఫలం వికల్ప్యేత కిన్తు ఫలలక్షణా ఫలంచ వ్యఞ్జనాం వి
నా న ప్రతీయత ఇత్యేవ ప్రతిపాదితమ్ - కించ యథాభిధానం
కేవలగ్రహసా పేక్షార్థమవబోధయతి తథా లక్షణాపి ముఖ్యా
ర్థసంబద్ధప్రయోజన సాపేక్షైవార్థమవబోధయతి - యత
ఏవ సాపేక్షతయాభిధాప్రాయా ఉక్త ఏవాభిధాపుచ్ఛభూతా
సేత్యుచ్యతే వ్యఞ్జనాతు న తథేతి న లక్షణయా ప్రసాధ్యస్యాన్యథా
సిద్ధిః - అవివక్షితవాచ్యధ్వనావపి లక్షణాత్మకమేవధ్వననమ్ ●
తార్థాన్తరసంక్రమితవాచ్యత్వాదస్మిన్ శబ్దప్రవృత్తి వక్తి వక
స్యోపదేశ లక్షణావ్యఙ్గ్యాంశ్వ్యవహార్యానుష్ఠేయత్వమిత్యుక్తమ్ -

---

* కుమజ్జిష్యసి - యత్రాహం నిద్రాం పశ్చాత్పదర్శజః
నైరితఉత్వంచ.

† మహ త్వావయోరిత్యర్థే ద్విపాఠ ఇతి లోచనకారోక్తము
మానాదికములో ద్రష్టవ్యమ్.

ఉపకృతం బహు తత్రేత్యత్ర తిరస్కృతే వాచ్యేऽపి ఉపకృత
మిత్యాదేరనుపకృతత్వాదౌ లక్షణా - ఏవమపి తారిత్యాది
మంత్రార్థ ఆక్షేపం నోచ్యత ఇతి ధ్వనేర్మహత్త్వం వ్యంగ్య
మిత్యుక్తమ్ - కించ వివక్షితాన్యపరవాచ్యేऽప్యభిధామూల
త్వేనాపి వ్యఞ్జనాప్రవృత్తేర్లక్షణానుగతత్వమేవ తస్యానవ
తనోతి కుతో లక్షణాన్తర్భావః - కించ నానార్థవర్ణానుసారేణా
పి వ్యఞ్జనాయా దర్శనాత్ కిం బహునా ప్రతిభాగాదలౌక
న చేష్టాదిగతత్వేనాపి ప్రసిద్ధేర్వర్ణానుసారిత్వైవ నాస్తి తూరే-
కిధానుసారితా నియమో దూరితరాం లక్షణానుసారితా నియ
మో దూరతమాం లక్షణాన్తర్భావః - తస్మాదభిధాలక్షణాత్మక
వ్యాపారద్వయాతిరిక్తో ధ్వననవ్యఞ్జనాది పర్యాయో వ్యాపా
రో నాపహ్నవనీయ ఏవ - నను వ్యఙ్గ్యత్వాభిమతేనర్థేऽపి త్వ
యాపి తాత్పర్యం వాచ్యమ్ - న చ వాణీరకుడుఙ్గేత్యాద్యనుష్ఠ
తస్థలే వ్యఙ్గ్యే తాత్పర్యమిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్ తత్రాపి తా
త్పర్యావిశ్రాన్త్యభావేऽపి తాత్పర్యస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాద
స్యత్రాప్రవృత్త్యసత్కల్పనానుపపత్తేః అతస్తాత్పర్యమేవ వ్యాపా
రోऽస్తు కృతం వ్యఞ్జనయేతి చేన్న - తాత్పర్యస్య వృత్తిసహ
కారిత్వైవ న తు స్వతో వృత్తికార్యకారితా తథాత్వే లక్షణో
చ్ఛేదప్రసఙ్గాత్ తస్మాత్తాత్పర్యభిన్నాపి వ్యఞ్జనా నాపహ్నవ
నీయా - కిం చైవమభిధాయాం నాన్తర్భవతి అత్ర ఏతేత్యాదౌ
వాచ్యవస్తుప్రతీత్యనుకత్వాత్ - నాపి లక్షణాయామ్ - తథా
హి - విపరీతరతే హారలతా బద్ధం దట్టంబాహితమత్త్వం। హారిణో
బాహిణఙ్గరసాడులోనుముక్తితశ్చ ఇతి విపరీతరతే లక్ష్మీర్బ్ర
హ్మాణం దృష్ట్వా నాభికమలస్థమ్। హరేర్దక్షిణనయనం రసాకు
లా ఝటితి స్థగయతి॥ లక్ష్మీర్హరేర్నాభికమలస్థం బ్రహ్మాణం దృ
ష్ట్వా విపరీతరతే రసాకులాऽఖిలాష్టాకులాల్లజ్జాకులా వా హరే
ర్దక్షిణనయనం ఝటితి పిధత్తే ఇత్యస్య హరిపదేన దక్షిణన
నస్య సూర్యతాప్రతీతౌ తత్ర లక్షణాయాం ప్రయోజనాన్త
రాన్తరే స్థానాన్తరప్రతీతిర్భవతి దక్షిణనయనం

త్వేన స్వార్థస్యాప్యుపస్కారకత్వం తేనచ వాక్యపదార్థవదర్థస్య నచ బహిర్భూతత్వగమనం తేనచ సంయోగస్యావ్యపదర్థత్వమితి పరమ్పరా సంబన్ధినోఽపి ప్రతీయమానైవలక్షణాయాం తస్యాప్యుపపత్తేశ్చ అభిధాలక్షణాభ్యాం భిన్నా వ్యంజనాఙ్గీకార్యా - యేపి సర్వం జ్ఞానమిత్యాది వాక్యమేవ వాచకమ్ అఖణ్డాకారవృత్తి వేద్యమ ద్వితీయం బహిర్భావవాక్యార్థ ఇతి వదన్తి తైరప్యవిద్యావ స్థాయాం లౌకికవాక్యేషు పదపదార్థవ్యుత్పత్తిరావశ్యా అ న్యథా వ్యవహారమాత్రోచ్ఛేదప్రసఙ్గాదతి తన్మతేఽపి నిశ్శేష చ్యుతచన్దనమిత్యాదౌ *విధ్యాదిరూపవ్యఙ్గ్యావేశ్య వ్యఙ్గీకార్యాన్ - యే ప్యఖణ్డయా బుద్ధ్యా గ్రాహ్యో వాక్యస్ఫోట ఏవ వాక్యార్థః వాక్యమేవ వాచకం న పదమితి వదన్తి తేషామజ్ఞానసిద్ధ్యర్థ మేవ తథా కల్పనమ్ పదపదార్థవ్యుత్పత్తేరనుభవసిద్ధత్వేన ప దస్య వాచకత్వాఙ్గీకరణస్యావశ్యకత్వాత్ అతస్తైరపి నిశ్శేషేత్యాదా వధమాదిపదానాం వ్యంజకత్వమవశ్యం స్వీకార్యమ్ - తద యమత్ర నిష్కర్షః - వ్యఙ్గ్యోపస్థితిం వినా న లక్షణయా సం భవతి ముఖ్యార్థబాధాద్యభావేఽపి తదుపస్థితేః ముఖ్యార్థబా ధస్థలేపి ప్రయోజనం వినా లక్షణాయా అసంభవేన ప్రయోజన స్య వ్యంజనావిషయత్వావశ్యంభావాత్ ప్రయోజనస్యాపి ల క్ష్యత్వే ప్రయోజనాన్తరకల్పనాపత్తిరిత్యనవస్థేత్యుక్తం ప్రా క్ పరమ్పరాసమ్బన్ధిని వ్యఙ్గ్యే లక్షణానుపపత్తేశ్చ - నాప్యభిధ యా వ్యఙ్గ్యోపస్థితిః స్వరూపకాలాశ్రయవిషయసంఖ్యాద విరుద్ధధర్మవత్త్వేన వాచ్యవ్యఙ్గ్యయోరైక్యాయోగాత్ భద్రా త్మనో దురధిరోహతనోరిత్యాది శబ్దశక్తిమూలధ్వనావభిధా యా నియమనాదప్రాకరణిక పదార్థేన ఉపమాదౌ సంకేతా గ్రహేఽప్రాకరణికస్యార్థస్యాత్వేన ప్రాగనుపస్థితత్వం సంకేతగ్రహా విషయత్వాత్ ప్రకరణాదిసహాయాపేక్షా నియమాచ్చ నాభి ధేయా వ్యఙ్గ్యోపస్థితిరుక్తైవ - సంప్రకరణాదీనాముక్తత్వా

* నిర్వాస్యదస్తదన్తికమేగతాసీర్వాపిః - నిర్దిరుక్త్యనిషేధాభావః.

త్త్యన్తరస్య సహకారిత్వకల్పనాద్వరం శ్రోత్రాదీనామేవ సహకారిత్వ
కల్పనమితి వాచ్యమ్ అభిధాయా అర్థోపస్థాపకత్వకల్పనాదశా
యాం చక్షురాదీనాం తత్సహకారిత్వం న క్లృప్తమిత్యత్రా
పి తత్సహకారిత్వకల్పనం నయుక్తం శ్రోత్రాదాపత్తిప్రసఙ్గాత్
అన్యథా ముఖ్యార్థబాధాదీనామపి తత్సహకారిత్వకల్పనేన
లక్ష్యోపస్థితిసంభవే లక్షణాపి నస్యాదితి దిక్ — అత్ర వ్యక్తివివేక
కృతః — అనన్యలభ్య ఏవార్థే వృత్త్యన్తరకల్పనం యుక్తమ్ — ప్ర
కృతే చానుమానాద్వ్యఙ్గ్యోపస్థితిసంభవాన్న వృత్త్యన్తర
కల్పనా యుక్తా — తథాహి సతావదిహాసంబద్ధోఽర్థో వ్యజ్యతే అ
తిప్రసఙ్గాత్ అత ఏవాత్ర యతః సంబన్ధోఽపి న వ్యజ్యతే కింతు
నియతసమ్బన్ధవత ఏవ వ్యక్తిరిత్యపి వాచ్యమ్ — తతశ్చ ని
యతసంబన్ధరూపవ్యాప్తిమతా పక్షసపక్షసత్త్వవిపక్షవ్యావృ
త్త్యాత్మకరూపత్రయవతా లిఙ్గేనైవ వ్యఙ్గ్యస్యానుమితిరు
త్పద్యతే — యథా — భమ ధమ్మిఅ వీసద్ధో సో సుణఓ అజ్జ మారిఓ
తేణ । * గోలాణఇకచ్ఛకుడఙ్గవాసిణా దరిఅసీహేణ ॥ భ్రమ
ధార్మిక విస్రబ్ధం స శునకోఽద్య మారితస్తేన । గోదావరీకచ్ఛకు
డఙ్గవాసినా దృప్తసింహేన ॥ ఇయం సఙ్కేతనికుఞ్జకుసుమా
ద్యర్థినో ధార్మికస్య భ్రమణనివారణపరాయాః స్వైరిణ్యా
ఉక్తిః — హే ధార్మిక యస్త్వద్భీత్యుత్పాదకః శునకః తే
న యః పూర్వం కర్ణతాడనకరః శునకః తేన గోదావరీనికుఞ్జ
గూఢం వర్తమానేన దృప్తసింహేన మారితః తద్విస్రబ్ధం శఙ్కాం
వినా భ్రమ ప్రాప్తకాలే లోట్ విస్రబ్ధభ్రమణస్య ప్రాప్తకా
ల ఇతి యావత్ — అత్ర గోదావరీతీరే న భ్రమితవ్యమితి యత్
వ్యఙ్గ్యత్వేనాభిమతం తద్గృహేశునకనివృత్త్యా విధీయమా
నేన భ్రమణేనానుమానాదేవ సిధ్యతి — నచ గృహే భ్రమణం గో

---

* గోలా ఇతి గోదావర్యాం నిపాతః । సమాసేనాదీపదస్య లో
యితే ప్రాస్యేణ ఇతి — దృప్తశబ్దే ఋతః అకారత —
‡ హ్రాస్వ అరి ఇత్యాదేశ దరిత ఇతి — సింహశబ్దే బిన్దో
పూర్వస్య దీర్ఘే సీహ ఇతి.

దావరీతీరే భ్రమణాన్నిగ్రాహకత్వమనుమాపయేత్ నైయాయికత
త్వాదితి తాత్పర్యమ్. గోదావరీతీరవర్తిసింహకర్తృకశునకనివృ
త్త్యా గృహే భ్రమణప్రతిపాదకేనానేన వాక్యేన గృహే శునక
నివృత్తివద్గోదావరీతీరే సింహకర్తృకో ఽపి ప్రతిపాద్యతే.
తతశ్చ గోదావరీనికుఞ్జో భీరుభ్రమణాయోగ్యః భయకారణ
వత్త్వాత్ శ్వభీరుభ్రమణాయోగ్యగ్రామసింహకాన్తత్వాదితి వా
నుమానమ్. అత్రోచ్యతే యథా యాదృశమిత్థముద్భవన్ కథం
భీరోరన్యసంచారోచితే దేశే పరిభ్రమేదితి సింహవత్త్వస్య శ్వ
భీరుభ్రమణాయోగ్యత్వసాధకత్వం సంభవతీతి ధ్యేయమ్. య
ద్యద్భీరుభ్రమణాయోగ్యం తత్తద్భయకారణరహితం యథా గృ
హమితి వ్యతిరేకవ్యాప్తిప్రదర్శనపరం పూర్వార్ధం గోదా
వరీనికుఞ్జస్య భీరుభ్రమణయోగ్యతా భయకారణరా
హిత్యవిరుద్ధభయకారణవత్తయా భీరుభ్రమణాయోగ్యత్వసా
ధనార్థం గోదావరీతీరే న భ్రమితవ్యమితి స్థితే కిం వ్యఞ్జనయేత్యా
హుః. తదయుక్తమ్. భీరురపి గురోః ప్రభోర్వా నిదేశేన ...
ప్రియానురాగేణ నిధిలాభనిశ్చయేన వా సత్యపి భయకారణే భ్రమ
ణస్య తత్ర తత్ర దర్శనాత్ భ్రమణకారణరాహిత్యమాత్రోపాధిత్వా
...హేతుః పురతస్స్వార్థదర్శిపిద్ధతయా, శునకాద్బిభ్యద
...ద్వీరత్వేన సింహాన్నబిభేతి అతశ్చ గోదావరీకుఞ్జస్య భీరు
భ్రమణాయోగ్యః సింహవత్త్వాదితి హేతురపి వ్యభిచారీ. యది
చ శునకాద్బిభ్యతో ఽపి ధార్మికస్య వీరత్వేన సింహాద్భయా
త్ప్రత్యక్షనిశ్చితే గోదావరీకుఞ్జో నైతద్భ్రమణయోగ్యః సింహవ
త్త్వాదితి ప్రయుజ్యతే తదా సాధ్యాభావవ్యాప్తతయా విరుద్ధతా.
నను గోదావరీకర్తృకభ్రమణం భయసాధనం భయకారణవ
ద్గోదావరీతీరత్వాదిత్యేవ బాధ్యతే తథా చ సోక్తదోష
ఇతి చేత్ తథాపి గోదావరీతీరే సింహసద్భావః ప్రత్యక్షాదను
మానాద్వా న నిశ్చితః కింతు వచనాదేవ వచనజన్యజ్ఞానస్యాత
ప్రత్యక్షత్వం సందేహనాసామాన్యాజ్ఞానసంస్థితత్వేన సం
దిగ్ధాసిద్ధో హేతుః ... తత్ర సింహాభావనిశ్చితేఽపి

తాత్పర్యవిషయవాక్యార్థ ప్రతీతిమిత్యత్ర తాత్పర్యాశయః ఇతి
విశేషానుభూయమానత్వేన నానుమానశబ్దాద్యాకారః- తథాహి
వ్యక్తవ్యభిచారత్వన మిత్యాదౌ యావిచ్ఛిన్నసత్యవచనాదిన్యాయభా
గిదివ్యక్తయో ర్హాని స్యానాకారకాన తథాకారకాన్యేవేతి
వాచ్యత్వాభావనైకాన్తికత్వయా వక్తుం శక్తి లిఙ్గవిధయా దూ
తీసమ్భోగమవబోధయన్తి- ప్రత్యక్షవృత్తి తద్వచనవ్యవసాయస్య
వ్యాపారాకారత్వం ప్రాప్తిపాదితం తథాహి ప్రకృతవా
క్యత్వస్య సమ్బన్ధా న్యాయత్వాభావాచ్చైతదతః రూపేణోపస్థితే
ర్వా దూతీకర్తృ సంభవః నచైవంవిధయత సత్యస్థావరిజ్ఞానే
వ్యంజకత్వమప్యనుకల్పన్తుమితి లిఙ్గాదిరుక్తమితివాచ్యమ్
అథమపదసమాయోగమేవ తేషాం వ్యంజకత్వాత్ కారేణవినా
తత్సంబన్ధాభావేఽప్యుత్పత్తిసఙ్గాభావాత్- అతఏవ వాక్యార్థా
నాం సర్వత్రైవ క్రాన్తిది వైశిష్ట్యజ్ఞానోపహితానామేవ వ్యఙ్గ
కత్వముక్తం సనుదాహార్యాథవపదార్థానుసారేణ
చన్దనచ్యవనాదీనాం వ్యంజకత్వం తథానానుమాపకత్వమపి
స్యాదితిచేన్న- అధమత్వస్యావ్యతిరేకాదిత్యయోగాత్ ప్రకృతవాక్య
స్యకువితకామినీవక్తృకత్వేనార్థావ్యభిచారిత్వానిశ్చయాత్
నచైవంసందిగ్ధాద్వ్యాప్తేరుపస్థితయాతేనాధమపదార్థేన వ్యఙ్గ
నమపి కథమితివాచ్యం వ్యక్తివాదినా సంభావ్యమానాదపి తా
దృశాదర్థాదర్థాన్తరప్రతీతేరనుభవబలేన స్వీకారాదనిశ్చిత
త్వం వ్యఞ్జనాయాం సాధకత్వమేవావలమ్బితమిత్యనవద్యమ్.

ఇతి శ్రీమద్విద్యాతిదివాప్రదీపాఖ్యే కాశ్యపమిత్రవంశముక్తా
ఫలలక్ష్మీధవస్వామితనూజ సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర సర్వక్రతుయాజ్య
జదతిరాత్రయాజి సత్యముఖతత్త్వరత్నాకరకోటీశ్వర దీక్షితతనయ
స్య కామాక్షీగర్భసంభవస్య శ్రీమదర్యానాదీశ్వరదీక్షితగురుచ
రణసమాజకాలబ్ధవిద్యావైభవస్య శ్రీరామదాసదీక్షిత
స్య కృతిషు కావ్యదర్పణే షష్ఠ ఉల్లాసః

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

కావ్యదర్పణః.

షష్ఠోల్లాసః.

అథావసరసఙ్గత్యా చిత్రభేదాన్ వర్ణయన్ పూర్వోక్తమను భాషతే-

అవ్యఙ్గ్యమపి యచ్చారు తత్కావ్యమధమం మతమ్।
శబ్దార్థచిత్రభేదేన తద్ద్విధేతి పురోదితమ్॥ ౧.

యదవ్యఙ్గ్యమపి చారు గుణాలఙ్కారయుక్తం తత్కావ్యమధమ కావ్యం తచ్చ కావ్యం శబ్దచిత్రమర్థచిత్రం చేతి ద్వివిధమితి ప్రథమోల్లాస ఏవ ప్రతిపాదితమ్. ...... నన్వేవం పునరారమ్భవైయర్థ్యమిత్యత ఆహ-

శబ్దస్యైతత్ప్రాధాన్యే శబ్దచిత్రముదాహృతమ్।
అర్థస్యైతత్ప్రాధాన్యేఽర్థచిత్రమితి స్థితిః॥ ౨.

తత్ర శబ్దార్థయోర్మధ్యే శబ్దస్య శబ్దాలఙ్కారస్య ప్రాధాన్యే శబ్దచిత్రమర్థాలఙ్కారస్య ప్రాధాన్యేఽర్థచిత్రమితి స్థితిః. ఏవఞ్చ ప్రథమోల్లాసే స్వచ్ఛన్దోచ్ఛలదిత్యాదౌ యత్ర సార్థాలఙ్కారస్తత్ర శబ్దచిత్రం తథా యత్ర వినిర్గతం మానదమిత్యాదౌ న శబ్దాలఙ్కారస్తత్రార్థచిత్రముదాహృతమ్ ఇహ తు యత్రోభయోరపి చావస్థితిస్తత్ర కథం వ్యవస్థేత్యాశంకాయాం ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యాం వ్యవస్థేతి ప్రతిపాదనార్థం పునరారమ్భః - న చేయం వ్యవస్థాపి పూర్వమేవ క్రియతామితి వాచ్యమ్ - తత్ర కావ్యత్రైవిధ్యకథనమాత్రస్యైవ ప్రస్తుతత్వేన తత్పృథక్ప్రదర్శనస్య తత్ప్రాసంగికత్వాత్ వ్యవస్థాకరణస్యానవసరదుఃస్థత్వాదిహ తు ప్రాప్తావసరతయా పూర్వోక్తమనూద్య వ్యవస్థా క్రియత ఇతి న పునరారమ్భవైయర్థ్యమితి భావః - కించ రూపకాదర్శోదాహరణాలఙ్కా

వ్యత్యేతి వహతి ఇతి కేచిత్ - అనుప్రాసాదయశ్శబ్దాలఙ్కారా ఉపేక్ష
ణీయా ఏవ - ఇత్యేకే శబ్దేష్వేవ తేషు ప్రాసగుణత్వాద్దాదోల్లాసో
దాహరణద్వయం యతః స్వచ్ఛన్దాచ్ఛలవత్యత్ర సకదాచిదర్థా
లఙ్కారశఙ్కావినిర్గతమిత్యత్రిచన శబ్దాలఙ్కార ఏవ ఉభయత
త్వయోపి పూర్వోక్తో ద్వివిధా విభాగోనుపపన్న ఇతి శఙ్కాని
రాసార్థః పునరారభ్య ఇత్యభిప్రేత్యాహ-

అలఙ్కారానర్థగతానైకే శబ్దగతాన్పరే। ప్రాహు
ర్నియామకాభావాత్తే ఉభయాశ్రితాః॥ ౩.

అర్థగత ఏవ శబ్దస్య కావ్యత్వం నతు శబ్దమాత్ర
స్య యదర్థే శబ్దాదేరపి కావ్యత్వప్రసంగాత్ అతోర్థము
ఖానపేక్షిణశ్శబ్దస్య న కావ్యత్వం కిన్త్వర్థస్యైవ తతశ్చ కావ్య
శోభాకరా అలఙ్కారా అర్థగతా ఏవ నాన్యే ఇతి రూపకాదయ
ఏవాలఙ్కారా నానుప్రాసాదయ ఇత్యేకే ప్రాహుః - అపరేతు
శబ్దానుపస్థాపితస్యార్థస్య చమత్కారకారిత్వాభావేన అప
శ్యకత్వాచ్ఛబ్ద ఏవ కావ్యమితి శబ్దాశ్రితా అనుప్రాసాదయ ఏవా
లఙ్కారా నత్వర్థగతా రూపకాదయ ఇత్యాహుః - వస్తుతస్తు శ
బ్దావచ్ఛిన్నోర్థోర్థావచ్ఛిన్నశ్శబ్దశ్చ కావ్యం నత్వేకైక మా
త్రం వినిగమనావిరహాత్ - కిఞ్చ వ్యఙ్గ్య ప్రతీత్యనుకూలత్వం
కావ్యం వ్యఙ్గ్యప్రతీత్యనుకూలతా చ శబ్దార్థయోస్తుల్యేతి శ
బ్దార్థావేవ కావ్యమితి ప్రతిపాదితం ప్రాక్ తతశ్చ శబ్దాశ్రితా అ
నుప్రాసాదయోర్థాశ్రితా రూపకాదయశ్చాలఙ్కారా ఇతి గ
త్యమ్ - తదుక్తమ్ - రూపకాదిరలఙ్కారస్తస్యాన్యైర్బహుధో
దితమ్ - న కాన్తమపి నిర్భూషం విభాతి వనితాననమ్। రూపకాది
మలఙ్కారం బాహ్యమాచక్షతే పరే - సుపాం తిఙాఞ్చ వ్యుత్పత్తిం
వాచాం వాఞ్ఛన్త్యలఙ్కృతిమ్। తదేతదాహుస్సౌశబ్ద్యం నార్థ
వ్యుత్పత్తిరీదృశీ - శబ్దాభిధేయాలఙ్కారభేదాదిష్టం ద్వయన్తు నః॥
ఇతి - అయమర్థః - తస్య కావ్యస్య రూపకాదిరేవాలఙ్కారో
నానుప్రాసాదిరిత్యన్యైర్బహుధా కథితమ్ - నను వ్యఙ్గ్యపరత
యానుప్రాస్యయుక్తస్య శబ్దస్య కిమలఙ్కారైరిత్యత ఉక్తం న కా

స్తమపీతి యథా స్వైరః కాన్తమపి శాటకాగ్రాదిమపహరతీ భావ
కాన్తాముఖం శ్రీతివశోభాతిశయద్యన్నిరలం కారం కావ్యమపీతి
కావ్యశోభాతిశయార్థమలంకారాదిగ ఇతి భావః- అథ శబ్దా
లంకారవాదినాం మతమాహ - యమకాదివదర్థాలంకారం బా
హ్యం కావ్యబహిర్భూతమేవ పరే వదన్తి శబ్దస్యైవ కావ్యత్వాదితి
భావః - సుబన్తానాం తిఙన్తానాం చ విశేషేణ వ్యుత్పత్తిం తత్తద్వివక్షి
త్యనుగుణతయా నివేశనమనుప్రాసాదికమితి యావత్ వాచాం త
ద్వాత్మకానాం కావ్యానాం కులజస్యేతి మాచష్టే- స్వమతమాహ
వేతదితి తదేతత్పదానాం తిఙన్తానాం చ నివేశనం సౌశబ్ద్యం సుశబ్దత్వం
శబ్దాలంకారమేవేతి యావత్ అర్థానాం రూపకాదీనాం విని
వేశనం తు నేదృశం న శబ్దాలంకారాత్మకమ్ అతో వినిగమనా విరహా
చ్ఛబ్దాలంకారార్థాలంకారశ్చేత ద్వయమప్యస్మాకం కావ్య
శోభాకరత్వేనేష్టమితి తస్మాద్ద్వయోరపి కావ్యశోభాకరత్వే
నావశ్యకత్వాన్న విభాగానుపపత్తిరితి భావః - శబ్దచిత్రం యథా
యథా— పరిధమ్మరుణచ్ఛాయాస్తావత్సుః కనకపరిధస్తదను విర
హితోత్తాద్యత్ర స్వీకపోలతలద్యుతిః - ఉదయతి తతో ధ్వాన్త
ధ్వంసక్షమః క్షణదాముఖే సరసబిసినీకన్దచ్ఛేదచ్ఛవి మృగ
లాఞ్ఛనః॥ అత్రోత్తరార్ధగత ఇతిపదం సరసబిసినీత్యనేన స
మ్బధ్యతే - అత్ర కేవలం వ్యఞ్జనానామావృత్తిర్వృత్త్యనుప్రా
సః ప్రధానం తస్యాద్యన్తనిర్వాహాదుపమాలంకారస్త్వప్రధా
నం తస్య శబ్దచిత్రత్వాత్ - అర్థచిత్రం యథా — తేదృష్టి
మాత్రపతితా అపి కస్య నాన్తః క్షోభాయ పక్ష్మలదృశామలకాః ఖ
లాశ్చ- నీచాస్సదైవ సవిలాసమలీకలగ్నా యే కాలతాం కుటిల
తామపి న త్యజన్తి ॥ యే నీచా అర్వాక్ స్వభావాః వైచిత్యశీలా
శ్చ సవిలాసం సంభ్రమం సవిభ్రమఞ్చ అలీకలగ్నాః లలాటల
గ్నాః సౌజన్యసటనేనానృత లగ్నాశ్చ యే కాలతాం నీలతాం
మలినత్వం దయకాఞ్చ కుటిలతాం వక్రతాం [illegible]
రతాఞ్చ న త్యజన్తి తే పక్ష్మలదృశామలకాః ఖలాశ్చ దృష్ట మా
త్రపతితా అపి కస్యాన్తః క్షోభాయ న భవన్తి- ఇత్యత్ర [illegible]

తగుణాన్వయాత్ ఘ్నకరణరూపైకక్రియాన్వయాన్న శ్లేష
పరిపోషితస్య ముఖ్యయాఽలంకారః ప్రాధాన్యేన నిర్వాహా
దనుప్రాసస్య క్వచిత్క్వచిత్ప్రస్తుతస్య నిర్వాహాదప్రధాన మే-
వను శబ్దచిత్రే చన్ద్రోదయస్యోద్దీపనస్యార్థచిత్రే ప్రకామినీతు
ణస్యాలమ్బనస్య చ వర్ణ్యతయా శృఙ్గారో వ్యఙ్గ్య ఇత్యవ్యఙ్గ్య
త్వాభావాత్ కథమత్రాధమకావ్యత్వమితి చేత్ - తథాపి స్ఫుటం
రసస్యానుపలమ్భాదస్ఫుటవ్యఙ్గ్యత్వమేవావ్యఙ్గ్యత్వమితి ప్రాగేవ
ప్రతిపాదితత్వాత్ - అస్ఫుటత్వం చ వివక్షానాయత్తత్వాత్ - య
దాహ — రసభావాదివిషయవివక్షావిరహే సతి, అలఙ్కారనిబ
న్ధో యస్స చిత్రవిషయో మత ఇతి - అత్ర వ్యఙ్గ్యస్యావివక్షావిషయ
త్వేనాధమకావ్యత్వమ్ - యదాహ - రసాదిష్వవివక్షా తు స్యా
త్తాత్పర్యవతీ యదా - తదా నాస్త్యేవ తత్కావ్యం ధ్వనేర్యత్ర న
గోచర ఇతి - అత్ర కవేర్వర్ణనీయవిషయకరతిభావస్యైవ
వ్యఙ్గ్యస్య సత్త్వాదవివక్షయైవ నిర్వాహ్యత్వేఽవివక్షా చ కవేన్యపా
దయస్య వాక్యవివక్షాపథాగోచరస్యాపి వ్యఙ్గ్యస్య సహృదయై
రనుభూయమానత్వాత్ - వస్తుతస్తు వ్యఙ్గ్యస్య సహృదయానుభూతి
రేవోత్తమత్వాది ప్రయోజికేత్యాహుః - అత్ర శబ్దచిత్రార్థచి
త్రభేదేన ద్వైవిధ్యకథనం న్యూనతావ్యవచ్ఛేదార్థం న త్వ
ధికవ్యవచ్ఛేదార్థమపి తతశ్చ శబ్దార్థచిత్రయోర్ద్వయోరా
పి ప్రాధాన్యేన నిగమనాదుభయచిత్రం యథా — భద్రం
వస్తు వితంకరోతు భవతాం పాటల్యమాబిభ్రతీ పార్వత్యాః పద
యావకేన జగతాం పత్యుర్జటాపుఞ్జలీ యా నాట్యారభటీషు
నమ్రీభుజాదణ్డప్రకాణ్డాభటీసదవ్యసం ఘటితా ప్రభద్ర
మతటిద్వ్యాటిరుచం టీకతే ॥ అత్రానుప్రాసః స్పర్శితపదయా
వకేన పాటల్యమాబిభ్రతీతి గూఢహేతూత్ప్రేక్షా తటిద్వ్యాటిరుచం
టీకత ఇతి నిదర్శనా చ ప్రధానా స్యేవేత్యుభయచిత్రతా - అత్ర
కావ్యరూపధర్మిణ ఉపస్థాపనాత్ దిఙ్మాత్రముక్తం తదవాన్తర
శైలీశబ్దార్థాలఙ్కారాత్మకధర్మనిరూపణాత్ ప్రావ
సరే [illegible] ణాదేశనిరూపాంశతాఽథవేయమురితి నేహ నిరూప్యన్తే.

ఇతి శ్రీదన్తిద్యోతితవాజపేయాదిప్రాజ్య విశ్వామిత్రవంశము
క్తాఫలలక్ష్మీభవస్వామి భట్టసుకృతపరిపాకాద్వైతవిద్యాచా
ర్యప్రాగ్వంశచిత్యవిశ్వజిదతిరాత్రయాజిసత్యమఖ్యధ్వరిరత్నఖేట
శ్రీనివాసదీక్షితతనయస్య కామాక్షీగర్భసంభవస్య శ్రీమదర్ధ
నారీశ్వరదీక్షితగురుచరణలబ్ధవిద్యావైశద్యస్య శ్రీరాజచూడా
మణిదీక్షితస్య కృతిషు కావ్యదర్పణే షష్ఠోల్లాసః

10225